

T. C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Yayın No: 1809

XIII. ARAŞTIRMA SONUÇLARI TOPLANTISI

I. CİLT

29 MAYIS - 2 HAZİRAN 1995
ANKARA

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1809

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları
Sempozyum Serisi : 46

HAZIRLAYANLAR

İsmail EROĞLU

Nurhan ÜLGEN

Handan EREN

Fahriye BAYRAM

Nuray TARIHAN

Nurçin TATLİCAN

A. Hamdi ERGÜNER

Yaşar MORKAYA

ISBN : 975-17-1619-5 (Takım)

975-17-1628-4 (Cilt)

ISSN : 1017-7663

Not: Bildiriler, kazı başkanlarından geldiği şekliyle yayınlanmıştır.

T.C.KÜLTÜR BAKANLIĞI MİLLİ KÜTÜPHANE BASIMEVİ
ANKARA - 1996

İÇİNDEKİLER

Sayfa

D.H.FRENCH

1994 Araştırma Döneminde Roma Yolları, Miltaşları
ve Yazıtları1

Marijana RİCL

Epigraphical Survey in Alexandria Troas7

Eugenia Equini SCHNEIDER

Classical Sites in Anatolia: 1994 Archaeological
Survey in Cappadocia 15

Gabriele MIETKE

Survey Der Römisch-Frühbyzantinischen Siedlung Bei
Akören in Kilikien 199435

Mustafa H.SAYAR

Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1994 49

Mustafa H.SAYAR

Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1994 55

Frank RUMSCHEID

Milas77

Françoise SUMMERS, Geoffrey SUMMERS

Kerkenes Dağ 1994..... 99

Ender VARİNLİOĞLU

Harpasa'da Açmalar 123

Turan EFE

1994 Yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde
Yapılan Yüzey Araştırmaları..... 131

Hasan BAHAR Ilgın Çevresi Höyükleri 1994.....	153
Hayva YILMAZ, Nevzat ÇEVİK Tlos	185
A.Tuba ÖKSE Sivas İli 1994 Yüzey Araştırması.....	205
Thomas CORSTEN Historisch-Epigraphische Forschungen in Laodikeia 1994	229
Wolfgang BLÜMEL Epigraphische Forschungen im Westen Kariens 1994.....	235
Frank KOLB Kyaneai ve Çevresi Yüzey Araştırması 1994 Yılı Sonuçları	245
Roberto BIXIO, Vittorio CASTELLANI New Tipologies of Cappadocian Undergrounds! The Redoubts And The Hydric Installations.....	271
Elizabeth CARTER The Kahramanmaraş Archaeological Survey Project: A Preliminary Report On The 1994 Season.....	289
M.Sacit PEKAK Zeytinbağı / Trilye Bizans Dönemi Kiliseleri.....	307
Yasemin Er SCARBOROUGH 1994 Isaura Yüzey Araştırması	339
Nergis GÜNSENİN 1994 Yılı Marmara Adaları Sualtı Araştırması	357
K.Gökhan TÜRE, İlgaç KORKMAZ, Erkut ARCAK Antakya Çevlik Limanı - Suriye Sınırı Kıyıları Arası Sualtı Yüzey Araştırması.....	375

1994 ARAŞTIRMA DÖNEMİNDE ROMA YOLLARI, MİLTAŞLARI VE YAZITLARI

*D.H. FRENCH**

1994 araştırma dönemi 18 Ekim'de Tokat'ta başladı, 9 Kasım'da İzmir'de sona erdi.

Bakanlık Temsilcisi Bayan Nursel Uçkan'dı. Hem ona hem Tokat, Amasya, Samsun, Yozgat, Antalya, Efes, İzmir ve Bergama Müzesi müdürlerine yardımlarından ve işlerimi kolaylaştırmalarından ötürü şükran borçluyum. Bay Cengiz İçten Selçuk çevresinde üç gün bizimleydi. Bu süre içinde çok hoş çalışma arkadaşlığımız oldu. Burada ayrıca Zile Kaymakamı Bay Mehmet Yılmaz'ın bizi ağırlamasından söz etmekten mutluluk duyarım.

TOKAT İLİ

Prof. Dr. Mehmet Özsait'in görüp yayımladığı miltaşının bulunduğu Boğazbaşı köyüne gidildi, taşın (Boğazbaşı 2) ıstampajı yapıldı, fotoğrafı çekildi.

Zile'de iki miltaşının bulunduğunu öğrenmiştik. Bunlardan biri yeni bulunmuştu. Onun ıstampajını alıp fotoğrafını çektik. Miltaşının (Zile 4) üzerinde iki yazıt vardı: Biri Pontos Valisi Aurelius Priscianus'la (İ. S. 296) İmparator Diocletianus ve onun ortaklarının, öteki Constantinus ile Licinius'undur (İ.S. 317).

AMASYA İLİ

Ezinepazar vadisinde üç miltaşının bulunması üzerine İlyas'la Ezi-

* David H. FRENCH, 55 High Road Waterford HERTS SG 14 2 PR ENGLAND.

nepazar arasında Roma yolu bulmak umuduyla sıkı yüzey araştırması yapıldı. Bu vadideki her köye gidildi.

Sonuç umulduğu gibi olmadı, eski yol izine rastlanmadı. Ancak, çok zarar görmüş yeni miltaşı Mamatlar'da bulundu. Taş, Diocletianus ile ortaklarının dike geldiği miltaşlarındandı. Bu miltaşlarında iki Augustus (imparator) ile yardımcıları iki Caesar'ın adları abartılı biçimde yazılmıştır.

Birkaç tane de mezar yazıtı bulundu. Biri (Tatar'da) Hellenistik, öteki Roma Dönemi'ndendi.

Ezinepazar vadisinde bulunan miltaşlarının vadinin kuzeyindeki Amasia-Neocaesaria yolundan buraya getirildiği sonucu çıkarılabilir.

ÇORUM İLİ

Bu araştırma 1995 e ertelendi.

SAMSUN İLİ

Ortaklar'da Anderson'un 1898 de bulduğu taş daha sonra kaybolmuş, 1988 yılında Prof. Olshausen taşı yeniden bulmuştu. Taş gene kayıplara karışmıştır. Taşın şimdiki yeri (olasılıkla caminin basamaklarına konmuştur) bilinçli olarak gizlenmektedir. 25 Ekim'de köye gitmemiz düş kırıklığıyla sonuçlandı.

YOZGAT İLİ

Özükevank camisinde olduğu bildirilen miltaşı orada duruyordu (26 Ekim'de görüldü). 1995 yılında bu ilginç taşın ilk görüldüğü yer olan bahçe duvarından sökülmesine çalışılacaktır. Taşta iki yazıt vardır. Birinci yazıtta Pontos Valisi Claudius Longinus'un adı geçmektedir.

ANTALYA İLİ

1994 dönemi araştırmaları Kaş-Kalkan ve Kalkan-Sütleğen arasındaki bölgede yoğunlaşmıştır.

Miltaşı bulunamamasına karşın Antiphellos (Kaş) ile Patara arasındaki Roma yolu olasılıkla belirlenmiştir.

Roma yolu Kaş'ın solundan yeni yapılmış gibi görünerek enlemesine yamacı Yeniköy'e doğru tırmanmaktadır. Oradan güneğe bakan tepelerin

yüzünden geçen yeni yolu izler. Roma Dönemi'nde de şimdi de tepelerin yüzü zeytin ağaçlarıyla kaplıydı. Yol, Gökçeören'in mahallesi Baldıraz ve Mumuda'dan geçer. Baldıraz'da çok güzel dörtgen taşlardan yapılmış büyük kule ve yazıtlı lahit vardır. Yol Sarıbelen (eski Sidek)'ten Kalkan'a gelen yeni şoseyle birleşmeden önce Kapıkaya (Kapıtaş) Dere'nin yukarı yatağından geçer. Yolun Patara rotası Yeşilköy içinden (eski Fırnaz) sürer.

Yolun bir kolu Antiphellos-Patara yolundan İzne Mahallesi yakınında ayrılır. Yamacı kuzeybatıya doğru tırmanıp dar bir geçit girer (Resim: 1), oradan mezarları, tapınak podyumu olan eski sit alanı Gökçeören'e (eski Seyret ? antik Seriate) gider (Resim: 2).

Patara'dan Termessos'a giden Roma yolu, ki Tabula Peutingeriana gösterilmiştir, kuşkusuz Çamlıova'dan (ve Lengüme'den) Sütleğen'e (antik Nisa şehri), oradan Dangaz Çayı vadisi boyunca Gömb'e'ye (antik Comba şehri) yönelir.

Çamlıova'daki bir miltaşı "metropolis"ten, ki bu kuşkusuz Xanthos'tur, 16. mili göstermektedir (Resim: 3). Bu durumda, olasılıkla, Yeşilköy (eski Fırnaz) ve İslamlar üzerinden Patara'dan gelen yol Xanthos'tan gelen ikinci yolla, İkizceköyü yakınında Kışla Dağ ile Dumanlı Dağ (Bezirgan'ın batısında) arasındaki geçitten geçmeden karşılaşıyordu. Bundan sonra tek yol olarak Karaboğaz geçitinden (Bezirgan'ın batısı) geçip Çamlıova'ya (ve 16. miltaşına doğru) gidiyordu.

İZMİR İLİ

İzmir Müzesi'nde ve agoradaki miltaşının (hepsi yayımlanmıştır) istampajları yapıp, fotoğrafları çekildi.

Selçuk yakınlarında bilinen miltaşlarının yerini saptama girişimleri umulduğu gibi sonuçlanmadı (Belevi, Belevi Kozpınar, Torbalı). Gence, Belevi ve Sağlık yakınında yeni miltaşları görülmüştür.

Belevi'de iki taş vardır: 1-Gratianus ile ortaklarının ve iki çözümlenmemiş metin (Resim: 4), 2- Herennia Etruscilla'yla birlikte Gallienus'un (? ve ortaklarının). Gallienus'un yazıtında bir yöneticinin adı geçmektedir: G. Iulius Flavius Proculus Quintillianus.

Şehitler'de Domitianus'un olan miltaşında yolların yapımında Kolophon'un yardımından (vias restituit) söz etmektedir. Burada söz edilen yol olasılıkla Ephesos'tan Smyrna'ya giden yoldur. Bu taşın üzerinde çözümlenmemiş iki metin daha vardır.

Şehitler'de gene Metropolis yurttaşının adının geçtiği bir mezar taşı vardır. Burada, mezar taşına zarar gelmesi durumunda, cezanın Metropolis kentine ödeneceği yazılıdır.

Sağlık yakınında Cumhuriyet Dönemi'nden bir miltaşı bulunmuştur. Bu taşta Manius Aquillius ile *quaestor* olan torunu Lucius Aquillius Florus'tan söz edilmektedir. Yazıt iki dillidir ve yazıtları yazanın aynı kişi olduğu bellidir. Yazıtta geçen *restituit* sözcüğü olasılıkla yolla değil de miltaşı ile ilgilidir. Belki bu sözcükle İ. Ö. 88 yılında Mithridates'in yıkılmış olduğu miltaşlarının İ. Ö. 70 yılında Lucius Aquillius Florus'un ayağa kaldırılmasına yollama vardır.

Seferihisar'da 1- Kavakdere'den getirilmiş olan 11 Eylül İlk- okulundaki ve 2- Ulucamideki miltaşları görülmüştür. Birincisini rahmetli Mustafa Uz ilk olarak görmüştü. Bu taşta 1- Diocletianus ile ortaklarının, 2- Constantinus ile oğullarının yazıtları vardır. Bu taşın ilginç yanı *A Teo ad Lebedum* (Yunanca olarak) formülünün kullanılmış olmasıdır. Ulu camiideki miltaşı 1995 yılında incelenecektir.

Kavakdere yakınındaki mezarlıkta bulunan miltaşı da 1995 de incelenecektir.

Bergama'da Elaea topraklarından gelen Cumhuriyet Dönemi miltaşının ıstampajı alınıp fotoğrafları çekilmiştir. Harf biçimleri ve düzeni yalnız Manius Aquillius'tan söz eden öteki metinlerle yakından ilişkilidir. Bu grupla Lucius Aquillius Florus'un ayağa kaldırdığı miltaşları arasında açık olarak görülen farklılık vardır. İkinci grubun ince, küçük yazıları birinci grubun kalın, kesin el yazısıyla karşıtlık oluşturur.

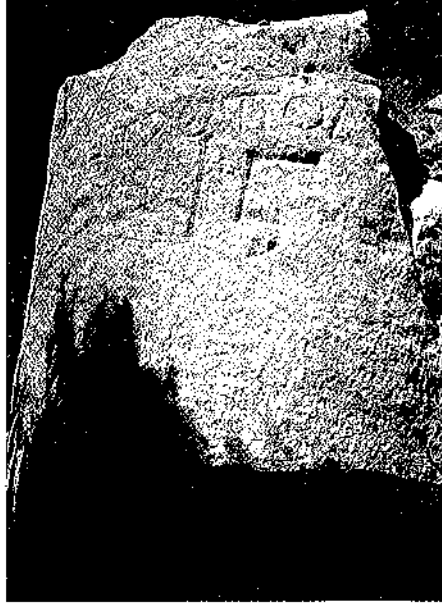
Bergama yakınlarında Kurfalı'daki yayımlanmış miltaşı incelenmiştir. Aynı seriden ikinci bir taş (Licinius ile oğlu) aynı köyde bulundu. Tekkeköy'ün yayımlanmış miltaşının yeri saptanamadı.

Resim 1: Gökçeören, Roma yolu

Resim 2: Gökçeören, ören yeri (antik Serlata?)

Resim 3: amlıova, 16. miltası

Resim 4: Belevi, 3 no lu miltası

EPIGRAPHICAL SURVEY IN ALEXANDREIA TROAS

Marijana RICL*

Alexandreia Troas was founded by Antigonus Monophthalmus at a place called Sigia¹, shortly before the end of the fourth century B.C. (between 310 and 301). The new foundation was named Antigoneia and it absorbed the small Aeolic communities on the west coast of the Troad (Colonai, Larisa, Chrysa, Hamaxitus² and the more substantial inland cities of Neandreia, Cebren and Scepsis. From the outset it was ambitiously planned, so that the area enclosed in the wall circuit is estimated to embrace about 1000 acres. Refounded by Lysimachus soon after the battle of Ipsus under the new name of Alexandreia, when Scepsis was detached and proclaimed free again³, it remained an important city during the whole Hellenistic age⁴. In this period, Alexandreia was one of the nine

* Marijana RICL, Titova 15/6 YU-11250 Zeleznik-YUGOSLAVIA.

- (1) Strabo, XIII, 1, 47. Quintus Smyrnaeus mentions *Σιγίας ἄκρον*, together with Colonai, Chrysa and the sanctuary of Apollo Smintheus (VII, 3).
- (2) From the appearance of coins with obverse closely resembling that of Larisa (amphora or crater with bird left on groundline) and containing the ethnic *Λαρίων* (L. Robert deduced that Larisa was, around 246 B.C., detached from Alexandreia by Ptolemy III and refounded as Ptolemais (*Études de numismatique grecque*, 1951, 34 f.; contra J.M. Cook, *The Troad. An Archaeological and Topographical Study*, 1973, 221). The same city is mentioned in the list of Delphic thearodokoi dated about 200 B.C., together with Hamaxitus.
- (3) Again on the basis of numismatical evidence (coin minted between 280 and 270 B.C., with initials B-K and the legend *ΑΝΤ. ΑΧΕΙΩΝ*), L. Robert inferred (ibid. 16-31; contra Cook, ibid. 338-344) that Antiochus I detached and refounded Cebren and Berytus under the name of Antiocheia. The same author restored the ethnic *Kebrenioi* in the Delphic thearodokoi list (the restoration is not accepted by Cook), and Cebren reappears in an incomplete inscription of the middle Hellenistic date from Assos (the time of the onslaught of the Gauls in 216 B.C., or the second century B.C.), as Cook admits, this shows that some activity was taking place at that moment at or near the site of Cebren on the Çal Dağ.
- (4) In the Hellenistic period, accordingly, the city appears in our literary and epigraphical sources as *Ἀντιγονεία* and *Ἀλεξανδρεια*, *ἡ Τρωάς*, *ἡ Τρωάδος*, *ἡ ἐν Τρωάδι*, *ἡ ἐκ τῆς Τρωάδος* and its citizens as *Αἰολεῖς*, *Ἀντιγονεῖς*, *Ἀλεξανδρεῖς* or *Τρωεῖς* (ἐκ πολέως *Τρωάδος*, ἀπ' *Αἰολίδος*, ἀπὸ *Τρωάδος*, ἐν τῇ *Τρωάδι*, ἀπὸ *τῆς Τρωίδος*, ἐκ *τῆς Τρωάδος*, *τῆς Τρωάδος*, ἀπ' *Ἀλεξανδρείας*).

cities forming the League centered on Athena's temple at Ilion, together with Ilion, Dardanos, Scepsis, Assos, Abydos, Lampsacus, Gargara and Parium⁵.

In the Imperial period, before 12 B. C., Alexandria became a Roman military colony⁶. Next to Parium, it was the only community in the province of Asia possessing the *Ius Italicum* (Dig. 50, 15, 8.9; EA 14, 1989, # 44, lines 103-105)⁷.

In the Byzantine period the city was the see of a bishop⁸.

As far as inscriptions are concerned, we have at our disposal about 110 Greek and 80 Latin inscriptions from Alexandria Troas. This low number is not surprising if we bear in mind numerous reports of the early travellers, ever since the beginning of the XVth century, lamenting on the removal of material for use in new buildings at Constantinople or even for cutting cannonballs of stone. Destruction was speeded by earthquakes—the one that occurred in the winter of 1809/1810 brought down much of the famous Baths of Herodes Atticus.

Among the extant inscriptions, almost 90% belong to the Imperial period and more than 55% to the funerary inscriptions: among the Greek inscriptions this percentage is higher than among the Latin ones (about 65% :47%). Rare dedications are mostly addressed to Apollo Smintheus, Asclepius and Dionysus; two Latin ones are dedicated to the river Scamandrus and to the *Genius populi*. A Greek inscription indicates that there was a temple of Sarapis in the city's territory, somewhere in the vicinity of the Smintheum, and the dedicant of a newly discovered altar for Apollo mentions his priesthood of Hecate. Finally, Strabo talks of a Cor-

(5) Polybius (V, 111) informs us that it sent an army to defend Ilion from the onslaught of Gauls in 216 B.C., and Livy speaks of its resistance to Antioch III, together with Smyrna and Lampsacus, in 192, B.C. (XXXV 42, 2); Strabo counts it among the *ἐλλόγιμοι* *πόλεις* (XIII, 593).

(6) Variouslly called *colonia Alepandria Augusta Troadensis, colonia Augusta troas, Augusta troas, Augusta Troas, Alexandria Troas*, Ἀλεξάνδρεια Τρωάς, Ἀλεξάνδρεια ἡ πρὸς Τρωάδα (ἐπὶ τῆς Τρωάδος), Troas, Antigonía Alexandria on coins minted under Titus, ἀποκία Σαβαστή Τρωάς, Τρωάς.

(7) Her are a few facts about the Roman city: Alexandria rivalled with Erythrai in possessing the grave of the Gergithian Sibyl Herophile (Paus. 10, 12, 5-7; I. *Erythrai* 2, 224), alleging her to have been the neocorus of Apollo Smintheus. While serving as the *corrector liberarum civitatum* in the province of Asia (Phil. *Vit. Sophist*, II, 1, 3), Herodes Atticus took care of the city's water-supply, building an aqueduct which was visible till the beginning of the XIXth century. The importance of this Roman colony is reflected in the fact that its was the birthplace of the first consul originating from the province of Asia—T. Junius montanus, consul suffectus from May 1 to June 30, A.D. 81. In the second century A.D. its most renowned family were the Quin (c) illii (Phil. *Vitae Sophist* II, 1, 11).

ybanteion in the territory of Hamaxitus, not far away from the Smintheion (X, 3, 21).

Honorific decrees are more numerous in the Latin part of the colony's epigraphy (together with imperial dedications they account for almost 40% of all the Latin inscriptions). In a few cases, these inscriptions were set up by different *vici* of the colony: a certain C. Antonius Rufus, originating from Philippi in Macedonia, was honoured with statue-bases by all the civic *vici* (there were at least ten), of which four are still extant. To the same category belongs the base set up by the Xth *vicus* in honour of Sex. Quinctilius Valerius Maximus, patron of the Colony promoted to the senatorial order by the Emperor Nerva.

Funerary inscriptions are for the most part uninformative, but from tile to time they offer glimpses of social and cultural life in the city: for instance, three mention the guild of the porters in the harbour as recipients of fines for desecration of graves, one has the "holy gymnasium" in the same function, and still another one the guild of smiths. A few inscriptions mention professions—linen-dealer, muleteer, poet or choir-leader, while the world of spectacles is represented by the oecumenical guilds of musicians and athletes and by the inevitable gladiators.

Institutions of the Roman period are well represented in Latin inscriptions recording careers of eminent municipal magistrates. Among documents emanating from the Roman authorities one must point to a Greek copy of the *sacrae litterae* issued in A. D. 204 to confirm the exemption of the *ordo senatorius* from quartering unwanted *hospites*, and to a mutilated letter from the emperor Caracalla to the Colony, dated in A. D. 212.

New inscriptions registered during my stay in the region last September include 25 funerary inscriptions (20 Greek and 5 Latin), and 22 inscriptions (13 Greek and 9 Latin) of different nature (dedications, honorific decrees, building-inscriptions, fragment of a sale-contract, sale of a priesthood, boundary-stones, milestones).

New Hellenistic inscriptions include two boundary stones of a sanctuary or an estate of Dionysus from the territory of ancient Neandreaia, a decree of a *koinon* of Asclepius on the sale of a life-long priesthood at its tutelary divinity, and the funerary inscription of Theocrita, daughter of Daphnis.

The more interesting funerary inscriptions dating from the Imperial

period are the following ones: 1. two fragments of a sarcophagus-side with a funerary inscription prescribing the annual ῥοδισμός on the grave from the funds established by the deceased for that purpose:οἷς καὶ κατέλειψα ληγάτ[α. ἐξ] ᾧν ἵνα με πρὸς ἐπ[ή]σιον οἰνοπόσιον? ῥοδίζῶσιν. Εὐτυχῶς; 2. grave stele of a prematurely deceased girl with a relief representation of two upraised hands; 3. a sarcophagus-lid with an inscription containing the mention of the legal term ἐκχώρησις (cessio:; Λιμίλιος Ἀσκληπιάδης λαβὼν ἐκχώρησιν παρὰ name] / ἔθηκα τῷ πατρὶ καὶ τῇ συμβίῳ μου Βειτωρία καὶ τοὺς τέκνοις μου); 4. broken stele belonging to Marcus Publicius Rufinus; 5. a fragment of a verse-epitaph for a native of Bithynium; 6. a fragment of a sarcophagus side prescribing the desecration-fine be payed to the city and to the person taking care of the tomb; 7. a much weathered Latin epitaph of an Alexandrian named Sura (only his cognomen is preserved), *primipil(us) leg(ionis) VI Fer(rat(ae)), II vir quinquenna [lis]*.

A damaged Greek honorific decree registers honours decreed to an anonymous magistrate, ψηφίσματι βουλῆς, while three new Latin ones are addressed to Roman Emperors.

Two new milestones are dated in the period of the first Tetrarchy and reign of Constantine and his sons.

There are three new dedications addressed to Apollo Smintheus. In one case, the dedicant Lucius Curiatius Onesimus, while dedicating a column with base and capital to the god, (τόν κείονα σὺν τῷ σπειροκεφάλῳ); mentions his priesthood of the πολυώνυμος Hecate. A fragmentary unpublished inscription is dedicated to Dionysus.

However, by far the most important unpublished inscription originating from Alexandria Troas was not seen on the site, but in the squeeze archive of the Berlin Academy. This inscription dates from the early Hellenistic period and contains detailed specifications on the building of city-walls around the newly founded city.

Hellenistic inscriptions from Alexandria Troas are very rare, unlike the situation in the neighbouring cities of Ilion and Scepsis. The main reason is, no doubt, the far ranging destruction of the site through the centuries. The most important Hellenistic inscriptions are the following ones: 1. honorific decree for Cassander, son of Menestheus, from around 165 B.C., today in the Fitzwilliam Museum at Cambridge: Cassander is honoured by 12 cities and 9 leagues of the Greek mainland and Crete and

the honours decreed to him include golden crowns, bronze statues, proxenies and citizenships; 2. honorific decree for a commander of a garrison at Chrysa from the early IInd century B. C. ; 3. proxeny-decree for Sphorias, son of Paeonius, from Cius, also from the IInd century B. C. All three inscriptions were found among the ruins of the temple of Apollo Smintheus in the south-western corner of the Troad. Since the foundation of the new city, the temple was incorporated in its territory, fulfilling the function of the central civic sanctuary.

The new Hellenistic inscription-or, better said, the existance of its squeeze, since the stone itself seems to be lost, has been known to the scholarly world since 1912, but, due to various reasons, it remained unpublished. The stone was found about 15 km north-east of Alexandria Troas, at a place called Kilisse Tepessi, 2-3 km south of the village of Akköy, and rediscovers by Macridy in a small museum on the Dardanelles (Çanakkale?). It is described by him as a slab 0.59 m high, 0.38 m wide, 0.15 m thick. In the Berlin Academy there is a squeeze made by Macridy and a copy made by Heberdey.

Concerning the reported findspot of this inscription, one can say that illicit diggings conducted at a place called Kaleyerleri mevki, 1.5 km north of Akköy, have brought to light traces of a late Roman/early Byzantine settlement and another Hellenistic inscription recording the sale of priesthood of Asclepius. Since there are no traces of a Hellenistic settlement in the vicinity of Akköy, Cook and Bean suggested that our inscription was transferred from the site of Alexandria Troas and reused in a building belonging to the late Roman/early Byzantine settlement at Akköy⁹.

The squeeze of our inscription presents us with a text of an epigraphical monument broken on all sides. Thirty-two lines are preserved, written in small letters ranging from 0.004 to 0.01m. The number of letters per line varies from 17 in line 26 to 29 in lines 6 and 20.

As far as the contents of this Hellenistic inscription are concerned, it contains very detailed instruction on the various stages involved in the process of building city fortifications. This form of document is referred to in other related epigraphical texts as *συγγραφή*, rarely as *διαγραφή* or *διόγραμμα*. This term designates the agreement entered into between the polis and the contractors for public buildings and it represents a de-

(9) Cook, *op. cit.* in note 2, p. 277.

tailed building plan with a technical description of all the work to be done on the planned fortifications, including the dimensions of stone blocks and the tools to be used. The published building *συγγραφαί* from other sites, whether concerned with fortifications or other civic buildings, almost exclusively date from the IVth and the IIIrd centuries B.C. Such building specifications sometimes embrace the whole construction at once, sometimes only its separate parts; they were worked out by an elected building commission, under the guidance of architects, whether elected or employed regularly by the city. In our case, the building commission is referred to in lines 6 and 27 and it seems that the whole construction was entrusted to one contractor. He is constantly referred to in the third person singular. Only in the 21st and the 22nd line we find the plural forms *ἀνακαθάραντες* and *χρώμενοι*, which could refer to the workers and craftsmen in contractor's service.

Here is a short summary of the contents:

lines 1/2 are concerned with the digging of the foundation-trench, clearing it from earth and rubble and building the foundation-course;

lines 3/4 regulate the laying out of the *εὐθυτηρία* - course and the demarcation of the free space along the circuit of the walls (*ἡ παράστασις*);

line 5 regulates the laying out of the *ὀρθοστάται* - course;

line 6 regulates the levelling of the foundation-courses by means of the stonemasons's level (*διαβήτης*);

lines 7/11 regulate the building of the curtains;

lines 12/15 regulate the building of guard-rooms;

lines 15/18 regulate the covering of the fortification walls by finely wrought stone-blocks, as well as their polishing and fitting;

lines 21/24 regulate the building of steps leading up the curtains;

lines 25/32 are less well preserved than the rest and so less clear: partly, they are concerned with the binding of the stone-blocks.

As far as the date of our text is concerned, most of the inscriptions recording the building of city walls are concentrated in the period from

the IVth to the IIrd century B.C., especially at the end of the IVth and IIIrd centuries B.C.: they reflect the unstable political and military situation of those times. I would be disposed to date our inscription to the beginning of the IIIrd century B.C., and to connect it with Lysmachus second foundation of Alexandreia. A frequently discussed passage from Strabo's Γεωγραφικά (XIII, 26 p. 593) states that this king devoted special attention to the city (the text mistakenly states that the city in question was Ilion) so that he constructed a temple and built walls around it, measuring 40 stades (c. 7.5 km); a comparable case would be the epigraphically attested building of walls around Ephesus by the same king around 290, after its συνβολκισμός with Lebedus and Colophon¹⁰.

Last year, in the XIth volume of the *Asia minor Studien* (p. 45-47 no. 6), E. Schwertheim published a badly damaged marble slab found at an old cemetery 2 km east of the village of Şapköy in the vicinity of Neandreia. Several elements (thickness of the stone, nearly identical to the one found at Kilisse Tepesi, letter forms and letter height, wording of the inscription) point to the conclusion that it belongs to the same dossier as the Berlin inscription. Unfortunately, it is even more damaged, with only one to three words preserved per line, but, characteristically, the word φυλακτήρια, present in the Berlin inscription, reappears here, and the next couple of lines seem to refer to the doors of these guard-rooms and to their roofs. Although some questions remain unanswered for the moment, both inscriptions offer valuable contributions to the history of Alexandreia Troas and to the corpus of Greek building-inscriptions.

(10) F.G. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften* I, 1959, no. 71)

CLASSICAL SITES IN ANATOLIA: 1994 ARCHAEOLOGICAL SURVEY IN CAPPADOCIA

*Eugenia EQUINI SCHNEIDER**

During the month of July 1994 a second archaeological survey, focused on the identification of Classical sites and itineraries, was carried out in Cappadocia¹.

The 1994 program had two main purposes: execution of a topographic survey of some of the sites already visited during the 1993 campaign in view of defining their chronological phases², and extension of the investigations to the western and south-western sectors of the Hasan Dağ and in the north-eastern area of the district of Niğde (Fig. 1).

The first topographical plotting concerned the fortress on the Gelin Tepe at Sivrihisar; a military complex guarding the ancient road network running in the valley below. The level area on which it is built covers a surface of 3.000 sq. m. (100x39 m) (Fig. 2). Segments of the wall circuit have been identified only on the northern side of the tepe, less steep and, therefore, more accessible from the plain. The wall is directly set into the slope and is made of a facing of small stones filled-in with concrete (Fig. 3). At the north-western side are visible two parallel stretches of wall, preserved for a height of 3 m. and maybe built in connection with a gate

* Eugenia Equini SCHNEIDER, Department of Antiquities- University of Rome "La Sapienza"

- (1) The survey team included, besides myself, Prof. Cinzia Vismara of the University of Sassari, dr. Chiara Morcelli and dr. Marcello Spanu (University of Roma-La Sapienza), architect Ezio Mitchell. As for last year, the present survey has been realized in collaboration with Dr. Sevil Gülçür and the Aşıklı Höyük team, led by Prof. Dr. Ufuk Esin.
- (2) For the results of the 1993 survey see: E. Equini Schneider, Classical Sites in Anatolia: 1993 Archaeological Survey in Cappadocia, in *XII Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1994, 429; Id., Siti di età romana in Anatolia: Indagini in Cappadocia 1993, in *Scienze dell'Antichità*, 6-7, 1992-1993, 387-407.

or with a defensive structure. At the top of the hill there are traces of another section of the fortification wall, having a double curtain, with a facing of bigger blocks and a greater use of mortar, probably of a later date than the previous one.

A careful study of the two buildings that rise on the southern side of the area has revealed the following: the structure that in the *Tabula Imperii Byzantini* has been dated to the Hellenistic age³ (Fig. 4) pertains instead to a look-out tower of the Roman period which presents many traces of successive reconstructions and probably various types of utilization.

To the first phase corresponds masonry of almost regular small thra-cyte blokes filled-in with concrete; subsequently a wall in *opus reticulatum* was built against the south-east side of the tower and is visible section-wise and in the missing gaps of the later masonry. The *opus reticulatum* wall can be interpreted as a restoration of the previous structure or as a reinforcement. To this phase belongs the rectangular hall along the eastern side of the tower, built in *opus caementicium* and originally covered by a barrel vault (Fig.5)⁴.

In the last phase the two rooms must have been transformed into cisterns: both appear to have been covered inside with a thick layer of hydraulic mortar (*opus signinum*).

A chronological definition of the construction phases can only be hypothetical due to the lack of precise excavation data. A *terminus post quem* is constituted by the use of the *opus reticulatum* which is presumably to be ascribed to the presence of Italic workmen and to be dated after Vespasian, when in Cappadocia, until the without military garnisons and controlled only through the recruiting of local *auxilia*, the *legio XII Fulminata* was permanently stationed here⁵.

To the same period must belong the water-reservoir in *opus mixtum* located in the eastern slope of the hill of which mention was given in last year's report. The previous building-phase, with the tower, could then be dated as from the Tiberian age⁶, when the region was constituted into a province, the last one to the Byzantine period.

(3) F. Hild-M. Restle, *TIB 2. Kappadokien*, Denkschriften Wien 149, 2, 1981, 245-246=TIB.

(4) At present it is not clear how the wall facing was.

(5) M. Spaur, *L'opus reticulatum e mixtum nelle provincie asiatiche*, in *L'Africa Romana, atti del XII Convegno*, Tunisi 1994 (Sassari 1996), forthcoming.

(6) A slight testimony of a more ancient phase could be seen in a little segment of dry wall which was found on the western sector of the northern side.

Such a chronological reconstruction, even if approximate, tends however to exclude the identification of the fortress of the Gelin Tepe with the Hellenistic Nora of Eumenes of Carida, first proposed by Rott, retaken in the TIB and recently by S. Mitchell⁷. Even its perimeter which measures 243 m-that is slightly over a stadium-does not correspond to what Diodorus Siculus (XVIII, 41, 1-3) and Plutarchus, *Eum.*, 11, 4, say of Nora: "τόπω δὺοιν σταδίων ἔχοντι τὴν περίμετρον"

A second topographical plotting, using also photos from an air-balloon flying at altitudes ranging from 60 to 100 m, was carried out at the site of Viranşehir, at about 500 m south of Helvadere. The problems that arise out of the study of this large settlement which has certainly known various chronological phases of development, and because the surface survey did not allow us to gather which result from the first topographical investigation (Fig: 6).

For what concerns the western hill, called conventionally acropolis, the date seem to confirm the hypothesis made after the 1993 survey. The hill, even through not being the highest of the system of hills that from the slope of the Hısan Dağ leads into the valley, is in an isolated position and dominates the valley below along which the antique road alignment ran. It is due to this geographical position that the acropolis was apparently first occupied.

The highy -plateau, narrow and long (145x60 m),is surrounded by fortification walls (Fig: 7). On the south and west sides they are made of a double polygonal curtain filled-in with rubble. In some points, in particular on the western end, another inner curtain can be noted, maybe part of a reinforcement of the rempart or of the structures connected to it (Fig: 8).

On the western side a trilithic gate is visible, with on the outside traces of two semi-circular towers. On the northern side the walls are less well preserved: on the edge of the cliff are visible only segments of the wall system, always in polygonal masonry⁸.

At the south-east end the walls, double curtained, seem to have an angled entrance, of the type of the Scean Gate. The inner levelled area

(7) S. Mitchell, Three Cities in Pisidia, in *Anatolian Studies*, XLIV, 1994, 130.

(8) It is not clear, at present, if the lesser level of conservation is due to collapsing and erosion phenomena affecting the slope or to a different defensive system, maybe constituted of a single wall that connected the various parts of the natural rocks outcrops.

of the acropolis is occupied by many, but at present difficultly understandable, structures which scarcely emerge above ground level⁹.

The eastern side of the acropolis descends with a slight gradient towards a terrace below, set at a higher level than the Valley bottom, limited to the east by a massive terrace-wall of megalithic polygonal blocks, leaning on two rocks spurs artificially cut¹⁰. The area is occupied by many rooms with a quadrangular plan, built in polygonal masonry, some of which well preserved in elevation. Similar structures are visible also on the southern side of the aerea.

These remains, which are certainly subsequent to the organization of the acropolis and of its fortification wall system (indeed the southern building were effaced) are probably to be put in relation with a successive, systematic and intensive development of the settlement along the valley and on the surrounding hills, as it is clearly visible on the plan.

At present three burial areas have been identified; the first one is situated along the northern slope of the hill 3 and the funerary building are located along an east-west road axis (Fig: 9); the second area extends itself along a road climbing up the southern side of the hill. A third area, less homogeneous inasmuch the topographical distribution of the tombs, is on the eastern side and on top of hill.

The funerary buildings consist essentially of tumuli, with an outer ring of unworked stones and a chamber built in well-cut blocks, and by chamber-graves, often with a *dromos*, in ashlar masonry, roofed by barrel vault or with round or raised arch, and funerary beds in the interior (Fig: 10-12). At present the tombs appear as being inside the numerous structures that occupy the slopes and the top of the Viranşehir site; their topographical distribution seems however to exclude the ample flat area, oriented north-south, in between the hills. The absence of funerary buildings in this zone could prove the hypothesis of the epistene here of an urban settlement, to be placed chronologically in relation with the cemeteries. This flat area results to be less rich in elevated structures, but this can be due to the presence of a considerable earth-fill originating from the soil erosion flow-off from the surrounding slopes.

(9) In particular a large rectangular tripartite hall built in polygonal masonry, and southwards, a whole series of structures with the same building characteristics and an underground chamber, narrow and long, east-west orientated, covered with monolithic slabs.

(10) These structures had been interpreted by mistake by previous literature as the entry gate of the acropolis: TIB, 238-239.

Concerning the later structures that presently occupy the whole site¹¹, I will limit myself to underline the fact that the apparently unplanned topographical distribution of these buildings seems to have invaded, englobing and sometimes obliterating, the burial areas. This is one of the reasons that make it plausible to consider the tombs older than the development of such structures, besides the building techniques of the graves which are comparable with similar funerary structures in Cappadocia and in the Asia Minor regions of the Hellenistic and Roman periods¹².

In conclusion, if it is true, and there is no reason for doubt, that in its later phase the site can be recognized as the Byzantine Mokissos¹³, it is also certain that part of the area has been occupied from a very previous age. I therefore re-propose the hypothesis to identify the acropolis as the small fortress of Nora, the continuation of which is attested until the last years of the 1st century B. C. (Strabo, XII. 2, 6) and that in its characteristics—including the perimeter which measures 410 m, that is equivalent to two *stadia*—reflects the description of Nora in antique literary sources.

In an important and neglected passage of Plutarchus (*Eum.* 3, 6-7), whose source of information is Ieronimus of Cardia, a contemporary and protégé of Eumenes and author of a history of the Diadoches, now lost, offers a precise testimony of the organization imposed by Eumenes of Cardia in Cappadocia: "Eumenes—he says—installed governors of fortresses, which were disseminated throughout the territory of the satrapy, not far from the Taurus. Two passages of Diodorus (XVIII 45, 3-4; XIX, 16, 1-5), that refer to the year 320/319 B.C. and tell about this area as "particularly rich in fortresses", clearly illustrate this policy which was applied in Cappadocia. Many of these forts certainly go back to the Achaemenid period, when, after conquering Asia Minor, Cyrus had them built along the main roads to facilitate the collection of tribute and to control the local populations (Xenoph., *Cyr.*, 3, 1; 2, 4; 3, 2; 6, 1; 7, 4), and it is perfectly understandable that Eumenes had re-established this system of occupation.

(11) For the Byzantine phase of the settlement see the article of Albrecht Berger in the present volume.

(12) See in particular the tumuli of Gideric (M.H. Ballance, *Roman Roads in Lycania*, in *Anatolian Studies*, 8, 1958, 223 ss.) and the chamber-graves of Sar Comana (M. Restle, *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, *Denkschriften Wien* 138, 1979, 86-87, jith litt).

(13) TIB, 238 ss.

Such a policy is known to have been applied in Cappadocia also during the 1st Century B.C. during the period of Mithridates Eupator, thanks to the descriptions of Strabo.

The archaeological survey confirms the data coming from the literary sources. At a distance of 4 km south from Helvadere, on the top of a hill west to the village of Yenipinar, the ruins of a small fortress have been known for some time, with different sections of wall which show at least three different construction techniques. On the south-western slopes of the Hasan Dağ, along the border line that separated Cappadocia from Lycaonia, the fortress of Kekik Kalesi that dominates southwards the modern village of Çukurkent also shows various chronological phases of occupation (Fig: 13). This fortress is quoted by Byzantine sources as "κατὰ τὸν Ἀργαῖον βουνόν", but the hypothesis proposed by various scholars is likely to be true, that here stood in the Hellenistic age the fortress of Argos, that Strabo (XII, 2, 6) recalls, together with that of Nora, as a fortress set on top of a hill not far from Taurus. The finding of a coin of Septimius Severus from the coinage of Caesarea (revers: Mt. Argaios) (Fig: 14) seems to attest that the site was also occupied during the Imperial age, probably to control the route which, curving around the Hasan Dağ, led from Colonia Archelais to Tyana. The road, known by the *Tabula Peutingeriana*, first touched the *statio* of Salaberina, already identified by Ballance with Kepez Tepe, south of the village of Gideriç approx. 28 km from Aksaray)¹⁴. The following *statio* was Caena, which Ramsay located at Karakapu, Hild at Akçaören¹⁵, but which probably is to be identified with a small tepe near Uluören, 1 km from Karakapu, where the presence of sherds of pottery, small blocks with mortar and tiles was found.

The road must have led on the direction of Altunhisar, passing not far from another fortress, that of Koron, known by Byzantine and Arab sources, which dominates to day the village of Çömlekçi but where, at present, no traces of more ancient phases have been found.

The 1994 research survey moreover concerned two other road axes, the second part of the Aksaray-Niğde route, through Bekarlar, Alayköy, Tirhan, Gölcük and Yeniköy, and the first part of the Niğde-Kayseri road.

In the first case another stretch of the ancient route that led from Co-

(14) M. H. Ballance, 226. At Gideriç we found here the presence of quantity of pottery, also oriental sigillata, and of architectural fragments re-used in the houses of the modern village, besides chamber-tombs and tumuli on the tepe's south-west and northern slopes.

(15) W. M. Ramsay, *Historical Geography of Asia Minor*. London 1890. 353; TIB, 167.

lonia Archelais to Tyana, known by the *Itinerarium Antonini* and by the *Itinerarium Burdigalense* can be almost completely reconstructed thanks to the identification of many sections of the road alignment. A first section is visible about 400 m east from the village of Kuyulutadar: the two edges of the road and the pavement can be followed for approx. 1 km with an orientation 300° north-west various road sections have been found north-west from Alayköy (320° north-west orientation), with pavement made of mixed flint-stones and red trachyte fragments (Fig. 15).

Another section of the ancient road is to be found at about 1 km and half from Kiledere Höyük, which is about 700 m away from the village of Kiledere. Of the road that has a 310° northwest orientation are visible the two confining or edge-stone margins with a 9.20 m wide band in-between. A last stretch of the road was finally traced, more towards north-east, at about 3 km and half from Gülpınar: the lay-out oriented 310° northwest-southeast, has two carriageways and can be followed for about 1 km (Fig. 16).

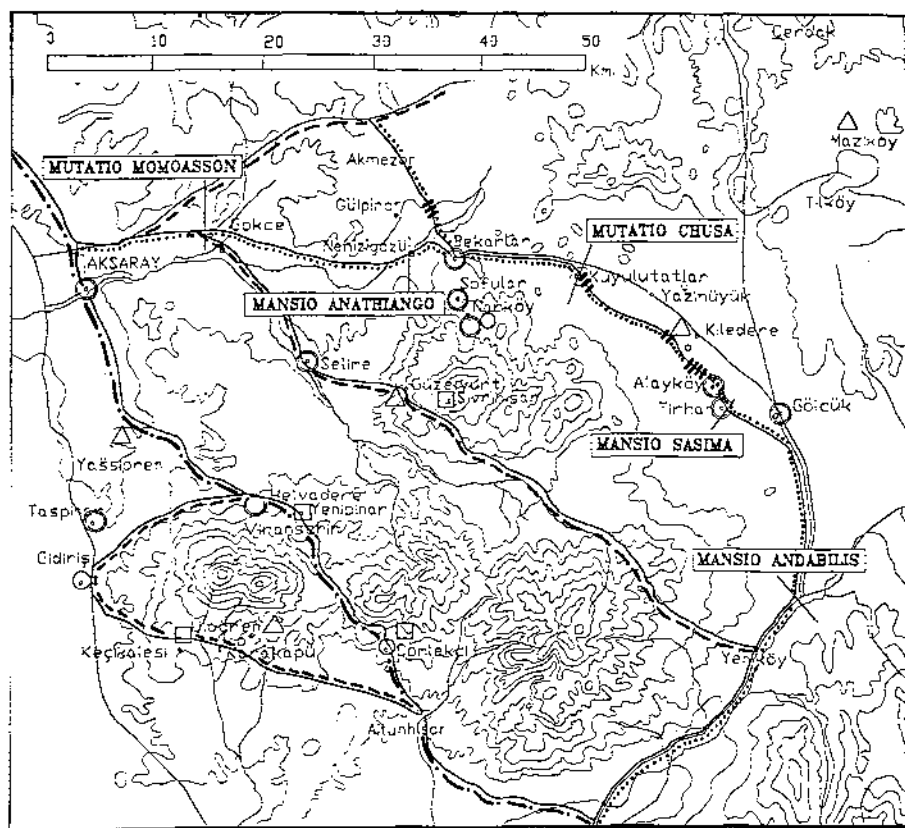
From the two ancient itineraries we know that, leaving *Nandianolus* or the *mansio Anathliango*, that is Nenizigözü-Bekarlısultan Türbesi, at approx. 4 km west-north-west from Bekarlar (the ancient *Nazianzos*), the road after 12 miles, reached *mutatio Chusa*, for which D. French hypothesised a location at Yazı Höyük¹⁶. But in following the orientation of the road we consider, also according to the distances given by the Itineraries, that the *mutatio Chusa* should more likely be sited near Kuyulututlar where we found many sherds of pottery.

The following lap, *mansio Sasima*, 12 miles from the previous and generally identified with Hasanköy, must probably be localised at Tirhan where re-used architectural fragments have been found. As for the site of Gölcük, where the tepe 500 m away from the village is rich in architectural and sherds of pottery and where French localizes *mansio Sasima*, it seems more likely to identify it with the ancient Linnai, as already proposed in the past and recent literature. *Mansio Andabilis* can certainly be localised near Yeniköy, the ancient *Andavillis*.

In the eastern area of the district of Niğde, on the margin of the Niğde-Kayseri axis, the presence of Roman settlements (in particular at Çavdarlı and Dikilitaş) is attested by sporadic architectural fragments funerary stelai and by large cemeteries (one of the most monumental is the

(16) D. French, *Roman and Milestones of Asia Minor. I. The Pilgrim's Road*, BAR Intern. Series 105, Oxford, 1981, 29.

necropolis of Mavrucan-Güzelöz) which extend along the rocky slopes, with chamber tombs and sometimes elaborated façades (Fig: 17-18).

- ||||| SECTIONS OF ANCIENT ROAD
- RECONSTRUCTION OF THE ANCIENT ROUTE
- ANCIENT ITINERARIES
- △ CEMETERIES
- ANCIENT SETTLEMENTS
- FORTRESSES

Fig. 1: Area of the 1994 survey.

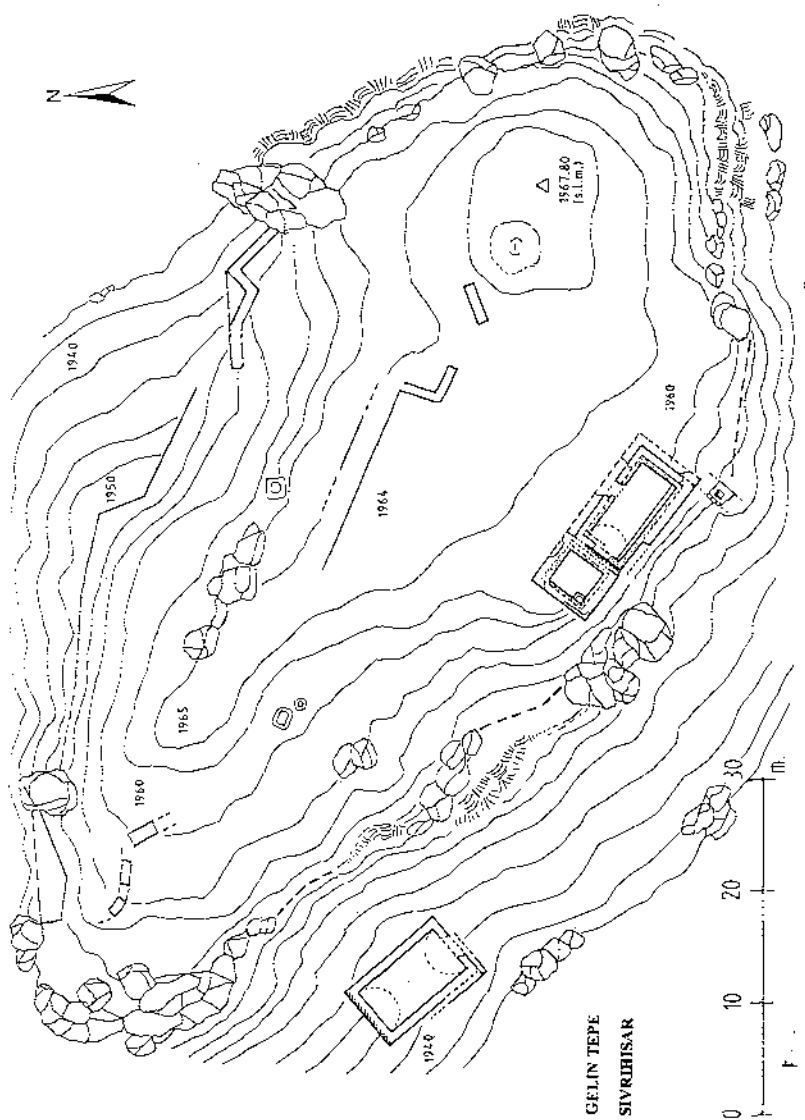

Fig. 2: Sivrihisar: plan of the fortress on the Gelin Tepe.

Fig. 3: Sivrihisar: northern section of the wall circuit.

Fig. 4: Sivrihisar: Roman look-out tower.

Fig. 5: Sivrihisar: hall in *opus caementicium*.

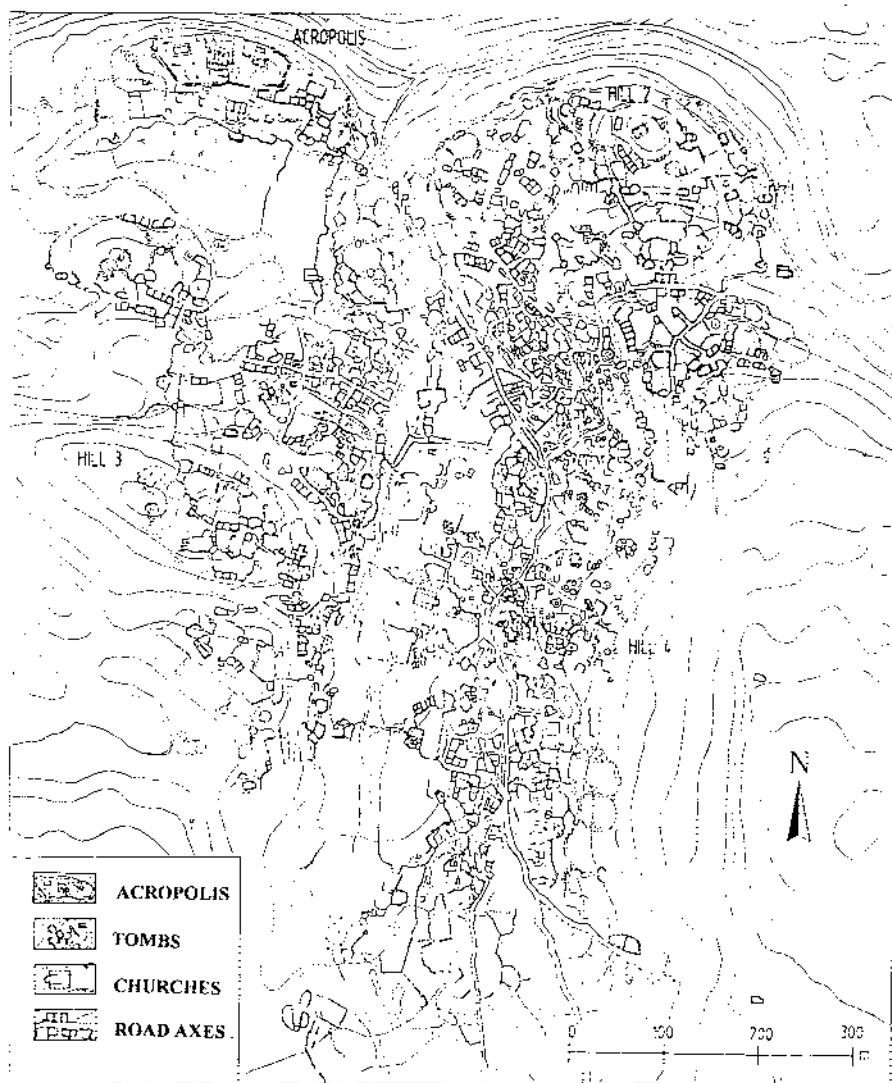

Fig. 6: Viranşehir: general plan of the site.

Fig. 7: Viranşehir: aerial view of the acropolis.

Fig. 8: Viranşehir: fortification walls of the acropolis.

Fig. 9: Viranşehir: aerial view of the valley and of the road-axes.

Fig. 10: Viranşehir: necropolis.

Fig. 11: Viranşehir: necropolis.

Fig. 12: Viranşehir: necropolis.

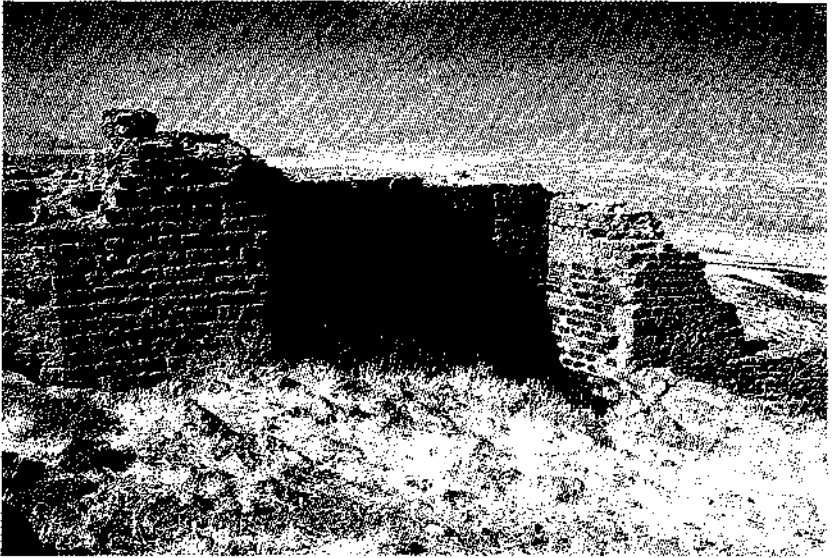

Fig. 13: Çukurkent: the fortress of Keçik Kalesi

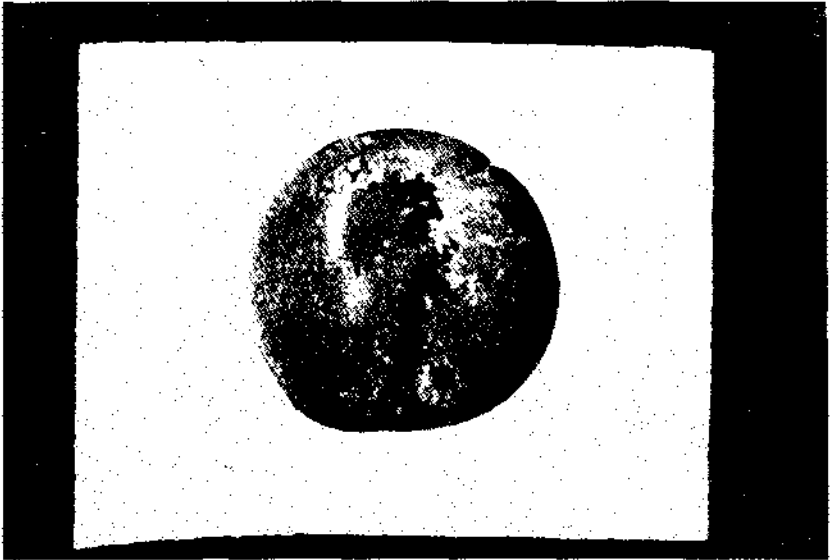

Fig. 14: Coin of the emperor Septimius Severus (mint of Caesarea)

Fig. 15: Alayköy: section of the Roman road.

Fig. 16: Roman road near Gülpınar.

Fig. 17: Çavdarlı: rock-cut tomb.

Fig. 18: Çavdarlı: funerary stela.

SURVEY DER RÖMISCH- FRÜHBYZANTINISCHEN SIEDLUNG BEI AKÖREN IN KILIKIEN 1994

*Gabriele MIETKE**

In der Provinz Adana im İlçe Aladağ liegt in den ersten Ausläufern der Tauros-Berge auf etwa 300 m Höhe das Dorf Akören. Nahe dabei sind die Ruinen einer römisch-frühbyzantinischen Siedlung erhalten. In diesen Ruinen haben wir 1994 mit freundlicher Genehmigung des Türkischen Kultusministeriums die erste Kampagne eines architektonischen Surveys durchgeführt¹.

Die antike Siedlung bei Akören besteht aus zwei Siedlungskernen. Der eine liegt auf einem langgestreckten Felsenrücken. An herausragenden Ruinen enthält er zwei frühbyzantinische Kirchen am südlichen und am nördlichen Ende des Siedlungsgebietes und ein Mausoleum an dessen Nordrand. Dazwischen erstrecken sich etwa 40 stark zerstörte Hausstellen. Der zweite Siedlungskern liegt nordwestlich davon in etwa einem Kilometer Abstand in einer kleinen ebenen Senke. Er enthält an Großbauten ebenfalls zwei Kirchen, dazwischen etwa 30 Hausstellen². Unsere erste Kampagne konzentrierte sich auf die beiden Kir-

* Dr. Gabriele MIETKE, Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst, Bodestr. 1-3, D-10178 Berlin - GERMANY

- (1) Die Kampagne dauerte vom 15. August bis 10. September 1994. Die Equipe bestand aus der Architektin Ulrike Wulf-Rheidt, dem Zeichner Michael Sohn, der Archäologin Gudrun Bühl und Verf. Als Regierungsbeauftragte stand uns Frau Elmas Kaya aus dem Trabzon Müzesi zur Seite, die beiden Arbeiter Veli Duman und Eyüb Çelikoğlu leisteten uns Hilfsdienste.
- (2) Bisher gibt es zwei wissenschaftliche Veröffentlichungen, in denen die Bauten Akörens berücksichtigt werden. Friedrich Hild und Hansgerd Hellenkemper, Kilikien und Isaurien. (Tabula Imperii Byzantini. 5), Wien 1990, 168-169, Abb. 29-48; Hansgerd Hellenkemper, Early Church Architecture in Southern Asia Minor. "Churches Built in Ancient Times". Recent Studies in Early Christian Archaeology, London 1994, 213-238, hier: Abb. 14-22. Im Katalogteil der ersteren wird Akören kurz im Text und mit vielen Abbildungen behandelt, die letztere bietet Grundrisse und Abbildungen. Die Inschriften Akörens hat der Epigraphiker Dr. Mustafa Hamdi Sayar, Wien, im Rahmen seines Surveys in Ostkilikien aufgenommen und bereitet sie zur Publikation vor.

chen und das Mausoleum am Nordrand der Felsensiedlung sowie deren Umgebung.

Von der Südkirche nahm die Architektin einen steingerechten Plan und einen Plan der unmittelbaren Umgebung auf (Abb.1). Es handelt sich um eine dreischiffige Säulenbasilika mit innen halbrunder, außen polygonal gebrochener Apsis (Abb.2). In drei Polygonseiten sitzen große Fenster, die durch Profile gerahmt werden, eine Gliederungsform, die wir von anderen Bauten Kilikiens, darüber hinaus aus Syrien und Kapadokien kennen. An die Apsis schließt sich im Süden ein einzelner Nebenraum an. Vor die West- und vor die Südseite der Kirchen legen sich schmale Vorhallen.

An dem Apsisnebenraum zeigten sich mehrere bautechnische Auffälligkeiten. Die Mauer des Nebenraumes, die an die Apsis stößt, ist bis zur Solbankhöhe der Fenster mit Fuge gegen die glatte Apsiswand gesetzt und verdeckt das darunter sauber ausgearbeitete Fußprofil der Fenster. Erst darüber bindet die Mauer in die Apsis ein. Zwischen dem südlichen Apsisanfang und der Westwand des Nebenraumes (das ist gleichzeitig die Ostwand des südlichen Seitenschiffes) gibt es im Grundriß einen Knick. Schließlich ist die Südwand der Kirche mit einer glatten senkrechten Fuge gegen die Westwand des Nebenraumes gesetzt.

Diese Befunde erlauben es, den Bauvorgang teilweise zu rekonstruieren. Offenbar wurden zuerst die unteren Teile der Apsis bis zum Ansatz der Fenster errichtet. Erst dann begann man, den Apsisnebenraum im Süden anzufügen, der deshalb erst ab der Höhe der Apsisfenster einbindet. Dabei ist nicht an zeitlich auseinanderliegende Bauphasen, sondern vielmehr an einzelne Arbeitsabschnitte innerhalb eines Bauvorgangs zu denken. Beim Bau der Apsis beschränkte man sich anfangs auf das Apsisrund. Als man mit dem Nebenraum begann, wurde es notwendig, als seinen westlichen Abschluß die Ostwand des Südseitenschiffes hinzuzufügen. Diese wurde also an die begonnene Apsis angefügt, dabei entstand ein Knick in der Ausrichtung, der zwischen Apsisanfang und Seitenschiffsmauer zu beobachten ist. Beim Bau dieser Westwand hat man es offensichtlich unterlassen, eine Verzahnung mit dem zukünftigen Langhaus vorzusehen. Dessen Südwand wurde deshalb später mit senkrechter Fuge gegen den Apsisnebenraum gesetzt.

Das Portal an der Südseite der Kirche wird von vier Rundbogenfenstern flankiert (Abb.3). Eine zweite Reihe rundbogiger Fenster sitzt darüber in deren Achsen. Schon am Außenbau weisen die Öff-

nungen in zwei Geschossen darauf hin, daß die Kirche im Inneren Emporen besaß.

In der Westwand sitzt eine mittlere Tür, deren Gewände aus zwei mächtigen Monolithen bestehen (Abb.4). Der Türsturz bestand ebenfalls aus einem Monolithen, dessen Mitte heute heruntergebrochen ist. Er ist mit zwei einfachen Faszien, einem Konsolfries und einem flachen Reliefband aus ineinander verschlungenen Kreisen geschmückt. Nördlich neben der Westtür ist eine rundbogige Nische mit Becken in die Mauerstärke eingelassen, für solche Becken gibt es Parallelen sowohl in Kilikien als auch in Südsyrien. Ihr Zweck ist umstritten.

Der Aufbau der Kirche im Inneren ist zerstört, läßt sich aber durch den Stylobat, mehrere Säulenbasen in situ, Schaftfragmente, Kapitelle und Architravstücke weitgehend rekonstruieren (Abb.5). Danach besaß die Kirche zweimal acht freistehende Säulen. In der Flucht der Säulenreihen zeigt die Ostwand der Kirche zwei Einlassungen, in welche die Architrave der Stützenreihen einbanden. Genau unter der südlichen Einlassung wurde durch die Säuberung des Bauwerkes der Rest einer Dreiviertelsäule auf einem rechteckigen Unterzug freigelegt; die Säulenreihen schlossen also mit einer Wandvorlage ab. Zur Emporenordnung gehörten wahrscheinlich eine kleine Säulenbasis aus dem Schutt vor der Apsis und ein in den Maßen dazu passendes Kapitell, welches heute in dem Nachbardorf Eğner vor der Jandarmastation steht, aber nach Auskunft der Soldaten aus Akören stammt (Abb.6).

Die Westvorhalle war nach Westen durch eine türlose Mauer ganz geschlossen, nach Norden und Süden geöffnet, und zwar im Süden durch ein Tor, welches von zwei mit Reliefs geschmückten Pfeilern gebildet wurde. Die Südvorhalle war nach außen durch eine Säulenreihe geöffnet.

Auch zur Baugeschichte der Vorhallen gibt es verschiedene Beobachtungen: Die Westvorhalle öffnete sich nach Norden in einem Bogen, der sich auf ihre Westmauer und auf einen einfachen Wandpfeiler im Osten stützte. Dieser war so vor die Nordwestecke der Kirche gestellt, daß er ein mit flachem Relief geschmücktes Profil der Kirche verdeckte, die Vorhalle war also nachträglich an die Kirche angefügt worden. Heute ist der Wandpfeiler nach vorne gestürzt. Die Säulenstellung der Südvorhalle lag an ihren Enden auf Mauerzungen auf. Die westliche Mauerzunge setzt ein reiches, hohes Profil am Fuß des östlichen Torpfeilers zu. Die Südvorhalle ist also mit Sicherheit hinzugefügt worden, als das Tor bereits stand.

Durch die bisher mitgeteilten Beobachtungen am Bau können die einzelnen Bauteile relativ zueinander datiert werden. Apsis mit Apsisnebenraum, Langhaus, Portal im Südwesten und die beiden Vorhallen wurden in dieser Reihenfolge errichtet. Die Beobachtungen bezeugen einen Bauvorgang von Osten nach Westen, der zwar als Faustregel meist angenommen, so deutlich aber kaum je nachzuweisen ist.

Datierte Inschriften am Gebäude erlauben es nun, diese Bauabschnitte wenigstens teilweise absolut zu datieren³. Ausdrücklich die Apsis wurde im Jahr 525 vollendet. Eine Inschrift an der Westtür datiert die Beendigung eines nicht genannten Werkes in das Jahr 540. Von zwei Inschriften an den Torpfeilern bezieht sich die eine auf eine Baumaßnahme im Jahr 546, wegen der Anbringung in einer eigens für die Inschrift bestimmten Tabula am östlichen Pfeiler ist damit möglicherweise die Errichtung des aufwendigen Tores gemeint. Die Inschrift am Ostpfeiler nimmt auf die Vollendung eines Bauteiles im Jahr 594 Bezug, wahrscheinlich der Vorhallen. Die auf Grund von Beobachtungen an der Architektur angenommene Baufolge stimmt also mit den Aussagen der Inschriften überein. Darüberhinaus ist auf Grund der Inschriften zu erwägen, ob das Tor nicht nur vor Hinzufügung der Südvorhalle, sondern auch der Westvorhalle bestand. Auffällig ist der lange Zeitraum, über den sich die Errichtung der Kirche und ihrer Anbauten bis zu deren Vollendung hinzieht-etwa 70 Jahre.

Bei unseren Untersuchungen fanden wir ungewöhnlich viele Teile der Ausstattung und Bauskulptur der Südkirche, von der ich nur einige wichtige Stücke anführen kann.

Teils in situ, teils lose haben sich rote und weiße geschnittene Platten des Fußbodens erhalten. Sie erlauben die Rekonstruktion eines konzentrischen Musters in der Mitte der Kirche. Die Stützen der Kirche waren reich verziert. Die Schäfte trugen plastische und vertiefte Kreuze. Die Kapitelle waren sehr unterschiedlich. Teils zeigen sie übereinandergelegte, ungegliederte Eckblätter, auf den Kapitellseiten dazwischen dreieckige gerahmte Felder. Freie Flächen sind mit Weinranken und anderen Zierformen bedeckt (Abb.7).

Das Tor im Südwesten zeichnet sich bereits durch seinen Reliefschmuck als Hauptzugang zur Kirche aus. Das Kapitell des west-

(3) Der freundlichen Erlaubnis von Dr. Mustafa Hamdi Sayar ist es zu verdanken, daß ich die in den Inschriften genannten Jahreszahlen verwenden darf, soweit sie für die Baugeschichte wichtig sind. Die Jahresangaben in der Ära von Anazarbos sind im folgenden bereits auf die jetzige Zeitrechnung umgerechnet.

lichen Pfeilers weist Blattreihen auf, in welche Tiere eingefügt sind. Das Abschlußgesims der Apsis zeigt einen stilisierten Hohlblattfries mit eingefügten Halbkugeln. Dieser Fries kehrt an allen vier Kirchen Akörens und an Kirchen der Umgebung wieder. Schließlich fanden wir auch Reste der liturgischen Ausstattung der Kirche. Von einer Schrankenplatte stammt der Körper eines Vogels. Möglicherweise vom Aufbau des Ambo rührt das einzige Relief mit einer menschlichen Figur her, nämlich ein Ziegenmelker (Abb.8).

Die Bauskulptur der Südkirche ist von einer Art, die bisher aus Kilikien nicht bekannt war. Anders als an der Küste folgt sie nicht Vorbildern der Hauptstadt, sondern bietet einen ganz eigenen lokalen Stil. Darüberhinaus ist sie ungewöhnlich variationsreich.

Die Südkirche von Akören schließt sich in Material, Grundriß, Apsisgliederung und ihrer Bauskulptur mit Kirchen der nächsten Umgebung-mindestens der Ostkirche in Akören und einer Kirche in Mazılık, wenige Kilometer von Akören entfernt-zu einer kleinen, eng verwandten lokalen Bautengruppe zusammen. Gemeinsamkeiten bestehen aber auch zu Kirchen in Kadirli, Anazarbos und Ferhath, die den größeren landschaftlichen Rahmen einer solchen Bautengruppe erkennen lassen. Schließlich tragen sie Züge, die über die Landschaft hinaus ausgreifen, sei es nach Syrien, sei es nach Kappadokien.

Auch von der Nordkirche wurden in der Kampagne 1994 ein steingerechter Plan und ein Plan der Umgebung aufgenommen (Abb.9). Die Kirche ist eine dreischiffige Basilika mit halbrunder Apsis, bei der die Seitenschiffe um die Apsis herum durch einen Gang verbunden sind (Abb.10). Apsis und Umgang waren durch eine halbrunde Säulenstellung voneinander getrennt, deren Basen und untere Schaftstücke zum Teil noch in situ erhalten sind. An die Kirche ist nachträglich ein Parekklesion angebaut worden (Abb.11). Die Baufolge wird dadurch erwiesen, daß das Parekklesion keine eigene Südmauer besitzt, sondern sich gegen die Nordmauer der Kirche lehnt.

Von den Stützen im Langhaus ist in situ eine Halbsäule am Ostende der südlichen Stützenreihe zu erkennen. Lose Schaftfragmente beweisen, daß die freistehenden Stützen Säulen waren.

Der Hauptzugang, geschützt durch eine kleines Vordach, ein Protyron, lag im Süden (Abb.12). Die Südtür wird von einfachen, schmucklosen Rundbogenfenstern flankiert. Wir können jedoch eine zweite Fen-

sterreihe darüber rekonstruieren, die wiederum von einem durchgehenden Profilband umfahren wurde. Die Blöcke dieser Fensterrahmung sind nämlich vollständig in das südliche Seitenschiff abgestürzt und liegen dort genau in der Reihenfolge nebeneinander, wie sie in der Wand gesessen haben (Abb.13). Bisher konnten wir von den 20 Metern der Wandlänge über 15 Meter weitgehend aneinanderpassende Steine identifizieren.

Die Nordkirche kann wegen der Übereinstimmungen in Profil- und Gesimsformen mit denen der anderen Kirchen in Akören nicht lange von diesen entfernt entstanden sein. Auch hier erlauben Inschriften eine genauere zeitliche Eingrenzung. Zwei Inschriften am Parekklesion datieren dessen Errichtung in das Jahr 504. Da es mit Sicherheit an die Umgangskirche angebaut wurde, muß diese älter sein. Das bedeutet, daß die Kirche nicht nach dem Jahr 504 erbaut worden sein kann.

Der Datierungsanhalt ist in diesem Fall ganz besonders wichtig, weil der Grundrißtyp der Umgangskirche selten und kennzeichnend zugleich ist. Wir kennen die um die Apsis geführten Seitenschiffe von einer Gruppe konstantinischer Coemeterialkirchen in Rom, die aber wegen ihrer geographischen und historischen Entfernung und ihrer wesentlich früheren Entstehungszeit nicht unmittelbar mit Akören zu tun haben können.

Eine Kirche aber des gleichen Grundrißtyps ist uns in Kilikien bekannt, nämlich die Apostelkirche in Anazarbos-Anavarza, Hauptstand der Provinz Kilikia II⁴. Daß zwei so nahe gelegene Bauten desselben ungewöhnlichen Bautyps wie die Umgangskirche in Akören und die Apostelkirche in Anazarbos unabhängig voneinander entstanden wären, ist wenig wahrscheinlich. Dabei ist eher eine Ausstrahlung aus dem Verwaltungszentrum der Provinz zu erwarten als das Aufgreifen eines Bautyps aus dem Hinterland in der Hauptstadt.

Die Datierung der Apostelkirche ist bisher umstritten. Michael Gough hatte 1952 für die Apostelkirche eine Entstehung in justinianischer Zeit, also zwischen 519 und 565 angenommen⁵. Stephen Hill dagegen

(4) Michael Gough, Anazarbus. *Anatolian Studies* 2 (1952) 116-118.

(5) Michael Gough, Anazarbus. *Anatolian Studies* 2 (1952) 118; er beruft sich auf Gertrude Bell, die aber nur eine Rahmung der Fenster durch umlaufende Profile erwägt, "after the manner of the north Syrian builders in the sixth century", an anderer Stelle referiert sie die Datierung der Kirche durch Langlois in das 4. oder 5. Jahrhundert. Gertrude Lowthian Bell, Notes on a Journey through Lycaonia and Cilicia. *Revue Archéologique Sér. 4*, 7 (1906) 16-17; 19 - Eine Datierung in die 1. Hälfte des 6. Jahrhunderts bei Otto Feld, Kleinasien. in: Beat Brenk, Spätantike und frühes Christentum. (Propyläen Kunstgeschichte, Suppl. 1.) Frankfurt am Main/Berlin/Wien 1977, 158.

meldete 1984 in seiner ungedruckten Dissertation Zweifel an dieser Datierung an und vertrat eine Entstehung im 5. Jahrhundert⁶. Wenn die Nordkirche in Akören, die nicht nach 504 entstand, dem Vorbild der Apostelkirche in Anazarbos folgt, muß diese noch früher, im 5. Jahrhundert oder spätestens um 500 entstanden sein. Allerdings sind hier noch weitere Beobachtungen und Überlegungen notwendig.

Von den fünf uns bekannten Mausoleen ist bisher das am Nordrand der Felsensiedlung zeichnerisch in Grundriß, Schnitten und Ansichten erfaßt (Abb.14). Es liegt oberirdisch, das Tonnengewölbe ist als kleines Vordach vor die Fassade gezogen. Eine Inschrift über der Tür datiert es in das Jahr 170.

In der nächsten Kampagne sollen die übrigen Mausoleen gezeichnet werden. Besonders wichtig ist auch die Aufnahme der Siedlungsarchitektur. Erste Erkenntnisse dazu bieten Umgebungspläne der beiden Kirchen. Bei der Südkirche zeigt sich, daß sie zwar frei außerhalb der Wohnbebauung lag, doch führte der antike Weg zur Siedlung, der in großen Teilen noch erhalten ist, genau durch ihre Vorhalle.

Der Umgebungsplan der Nordkirche macht deutlich, daß die Mauern der Kirche schräg zu den Mauern der umgebenden Häuser fluchten. Das spricht dafür, daß die Kirche nachträglich in ein schon bestehendes Wohngebiet eingefügt wurde, und es ist zu fragen, was vorher an dieser Stelle stand. In der kommenden Kampagnen soll mit Hilfe einer geodätischen Vermessung mit der Zeichnung eines Siedlungsplanes begonnen werden.

Schließlich muß die Siedlung im Tal untersucht werden. Schon eine erste Begehung hat gezeigt, daß sie zwar viel mit der Siedlung auf dem Felsen gemeinsam hat, vor allem aber in der Bauskulptur auch eigene Züge trägt.

(6) Stephen Hill, *The Early Christian Churches of Cilicia*. Ph.D. Newcastle upon Tyne 1984 (ungedruckt) 161. -Eine Datierung um 500 oder kurz danach (Zeit des Anastasios) bei: Hansgerd Hellenkemper, in: Friedrich Hild/Hansgerd Hellenkemper/Gisela Hellenkemper Salies, Kommagene - Kilikien - Isaurien. *Reallexikon zur byzantinischen Kunstgeschichte* 4 (1984) 198-201.

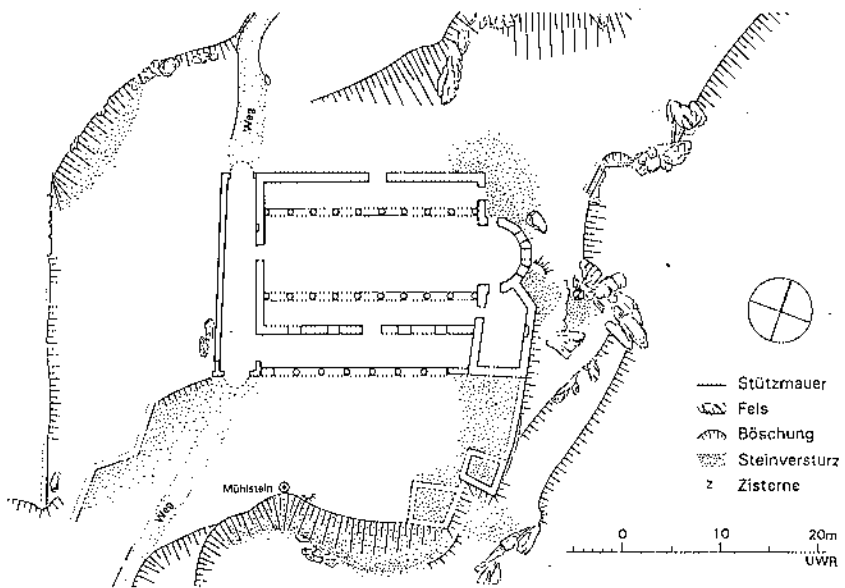

Abb.1- Südkirche, Plan der näheren Umgebung

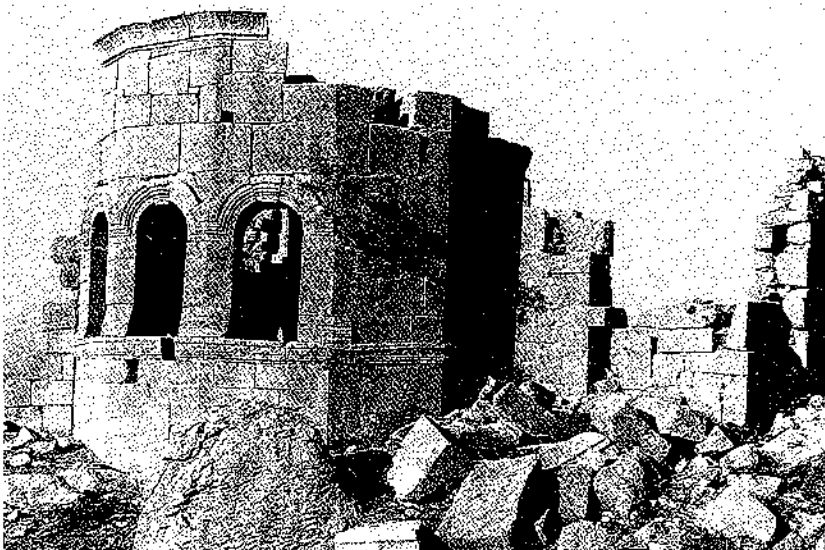

Abb.2- Südkirche, Apsis von ONO

Abb.3- Südkirche, von S

Abb.4- Südkirche, von W.

Abb. 5- Südkirche, nach O

Abb. 6- Kapitell in Egner

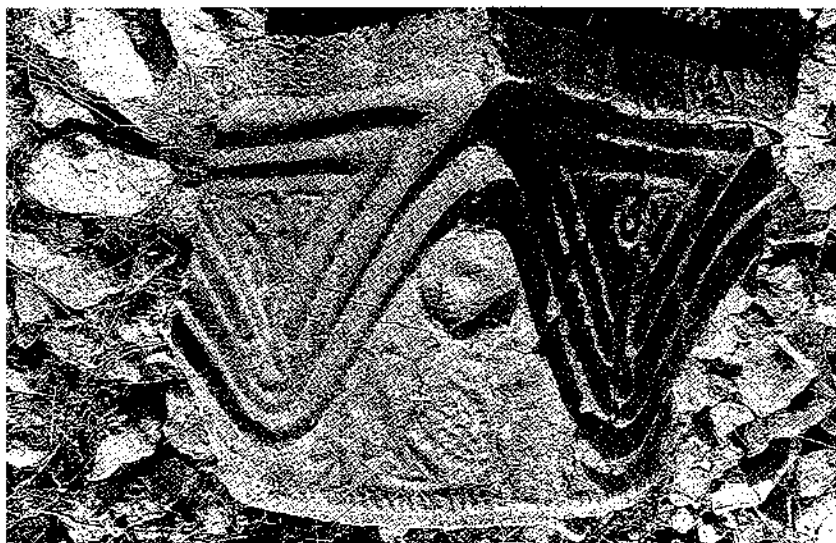

Abb. 7- Südkirche, Kapitell

Abb. 8- Südkirche, Relief eines Ziegenmelkers

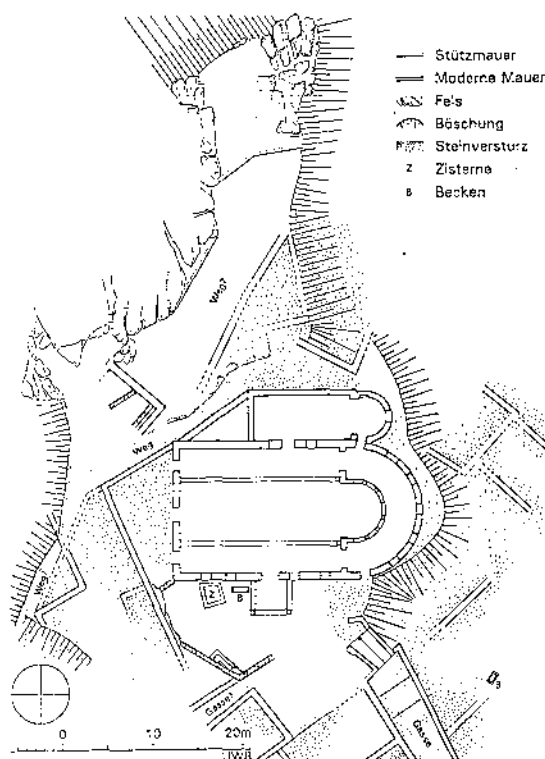

Abb. 9- Nordkirche. Plan der näheren Umgebung

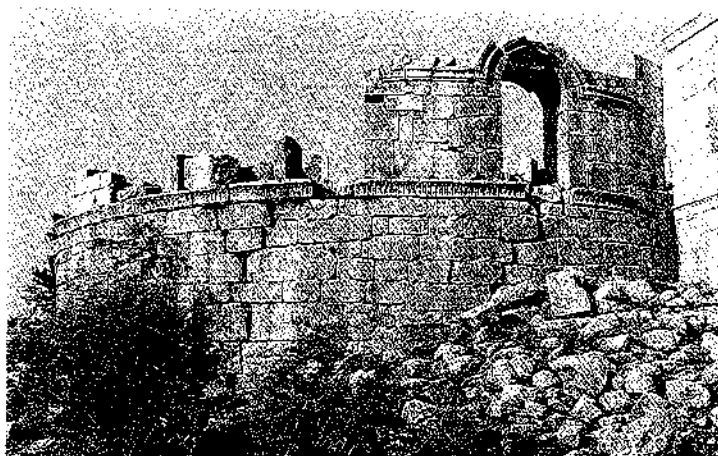

Abb. 10- Nordkirche, Apsis von NO

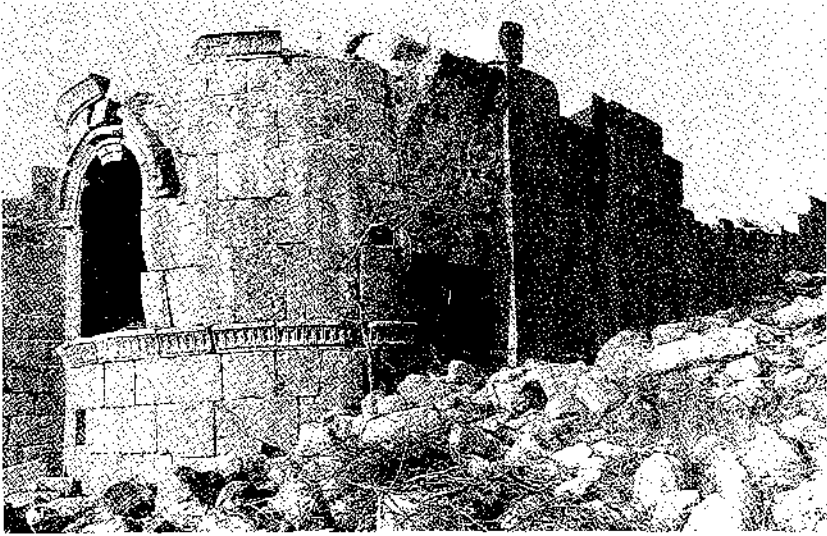

Abb. 11- Nordkirche, Parekklesion von NO

Abb. 12- Nordkirche, Südseite von SO

Abb. 13- Nordkirche, verstürzte Fenster der Südempore

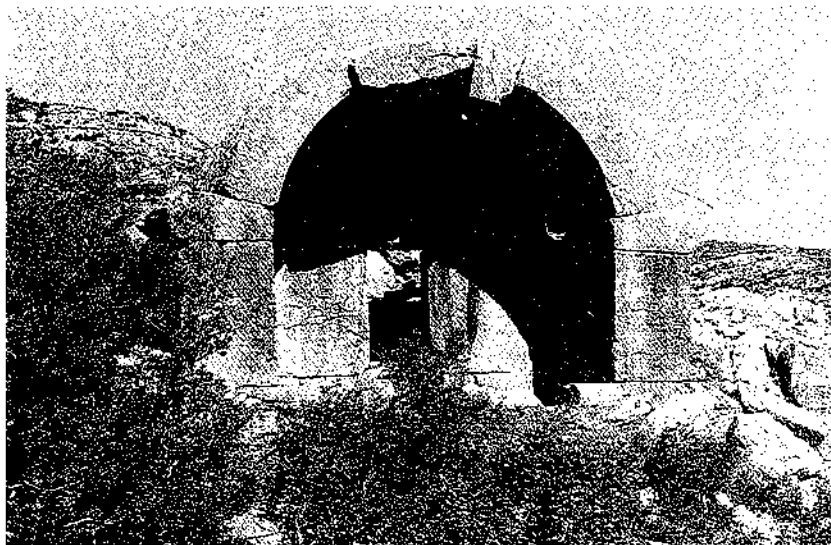

Abb. 14- Mausoleum, von S

DOĞU TRAKYA'DA EPİGRAFI VE TARİHİ COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI, 1994

*Mustafa H.SAYAR **

1994 yılı Doğu Trakya epigrafi ve tarihi coğrafya yüzey araştırmaları 15-25 Ağustos tarihleri arasında Tekirdağ, İstanbul, Edirne ve Çanakkale illerinde sürdürülmüştür¹.

Tekirdağ İli Çalışmaları

1994 yılı Doğu Trakya çalışmalarının ilk bölümünü Roma Devri'nde Trakya eyaletinin başkenti olan ve bugünkü Marmara Ereğlisi ilçe merkezinde lokalize edilen Perinthos antik kentindeki incelemeler oluşturdu (Harita).

Bu çalışmalar sırasında ilçe merkezindeki iki ayrı evde kentin kuzey nekropolünde bulunmuş olan iki adet yazıtlı mezar steli bulunduğunun Tekirdağ Müze Müdürlüğüne bize bildirilmesi sonucunda bunları yerinde inceledik. Yaptığımız inceleme sonucunda bu stellerden tüm olanını *Aurelius Ambrosius* ve *Aurelia Hesychis*'in kızları *Aureliane Ambrosia* için kendi paralarıyla diktirdikleri anlaşılmaktadır. Yazıtta adı geçen her üç şahsın da asıl isimlerinden önce gelen *Aurelius* ön adları bu stelin en erken M.S.3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenebileceğini göstermektedir. Üçgen alınlıklı ve köşe akroterli stelin yazıtının üst kısmında da çukurlaştırılmış alanda sağ elinde bir çiçek ve sol elinde bir güvercin tutan

* Doç. Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, Institut für Alte Geschichte, Universität Wien, Dr. Karl Lueger Ring 1, A-1010 Wien-AVUSTURYA.

(1) Bakanlık temsilciğini Edirne Müzesi araştırma görevlilerinden Ömer Eren'in yaptığı ve üye olarak Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü araştırma görevlilerinden Işık Şahin'in katıldığı 1994 yılı Doğu Trakya araştırmalarına izin veren T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkür ederim.

ve tunica giymiş ayakta bir genç kız kabartması görülmektedir. Diğer epigrafik buluntu ise yazıtlı bir stelin alt kısmı olup, yazıtın kalan kısmından stelin dikili olduğu mezara sadece mezar sahibinin kardeşinin gömülebileceği ve buna aykırı davranışların devlet kasasına 250.000 ve şehir kasasına 100.000 Denar ödemeleri gerektiği belirtilmektedir. Bu çok yüksek para miktarından da bu stelin enflasyonun yüksek olduğu M.S.4.yüzyıla tarihlenebilmesi mümkün görülmektedir.

Bu durumda her iki stelin de çok geniş bir alana yayılan Perinthos nekropolünün M.S.3. ve 4. yüzyıllarda kullanılan kesimlerinde bulunmuş oldukları anlaşılmakla birlikte kesin buluntu yerleri saptanamadığından bu kesimin nekropolün hangi kesimi olduğunu belirlemek mümkün olamamıştır.

Marmara Ereğlisi'nin kuzeyinde yaptığımız araştırmalar sırasında da Yeniçiftlik köyünün (Harita) birkaç km doğusundaki tümülüslerden birinin define arayıcıları tarafından kazılmış olduğu haberinin Tekirdağ Müze Müdürlüğü'ne ulaşması üzerine bu tümülüste yaptığımız incelemelerde tümülüsün doğusundan içine girilerek karıştırıldığını saptadık. Büyük bir olasılıkla daha önceden zaten soyulmuş olan bu tümülüs de diğer birçok tümülüse yapıldığı gibi çevresi her yıl sürülüp yavaş yavaş düzlenerek yok edilmektedir. Trakya'daki kültür varlıklarına yönelik yoğun tahribatın büyük bir bölümünü tümülüslerin yok edilmeleri oluşturmaktadır. Yukarıda sözü edilen tümülüs tahribatı yalnız tümülüslere yönelik bir kurtarma programı dahilinde yürütülecek kurtarma kazılarının yıllardan beri hissedilen eksikliğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Her yıl artan bir hızla imha edilen tümülüslerle birlikte ülkemizdeki Trak kültürü izleri de bir daha yeri doldurulamayacak şekilde ortadan kalkmakta ve böylece bu nadir kültür hakkında bilgi edinmek olanağı da giderek azalmaktadır.

Tekirdağ ili Saray ilçesi (Harita) civarında bulunup ilçe merkezindeki bir doğrama fabrikasına getirilmiş olan ve kesin buluntu yeri bilinmeyen mermer mimari parça üzerindeki yazıtın satır başları kısmen silik olan 6 satırlık bir mezar epigramı olduğunu belirledik. Dizelerinin başlangıcı bu bloğun solundaki diğer bir blok üzerinde olması gereken bu mezar şiirinin hexameter ve pentameter vezinlerden oluşan bir distikon olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtın üzerinde bulunduğu mimari parça da büyük bir olasılıkla yazıtta fertlerinin isimleri geçen aile için yaptırılmış olan bir mezar evine aitti.

Şarköy ilçesindeki çalışmalarımızı, Doluca Tepe (Harita) civarında

yaptığımız araştırmalarla sürdürdük. Bu çalışmalarımız kapsamında Doluca Tepe'de bulunarak Tekirdağ Müzesi'ne nakledilmiş olan bir torso üzerinde yaptığımız incelemede bunun arkaizan bir Apollon ya da Dionysos gövdesi olabileceği izlenimini edindik² (Resim: 1-2). 1988 yılında bu bölgede yaptığım çalışmalar sırasında Doluca Tepe'nin güneyindeki Tepeköy'deki eski bir binanın duvarına inşa edilmiş durumda tanrı Apollon'a adanmış bir adak yazıtı saptamıştım³. Roma İmparatorluk Devri'nin ilk yüzyıllarına tarihlenen bu yazıtta Apollon'un aynı zamanda bir toponym olan ve burada ilk kez belgelenen *Toronteos* epithetonu ile anılması civarda Apollon'un bir kült merkezi olabileceğini belgelemektedir. Doluca Tepe'de bulunan torsonun arkaizan bir Apollon torsosu olması halinde⁴, çevreye hakim konumuyla antik bir tapınak yeri için çok uygun olan Doluca Tepe'de bir Apollon tapınağının bulunması olasılığının yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

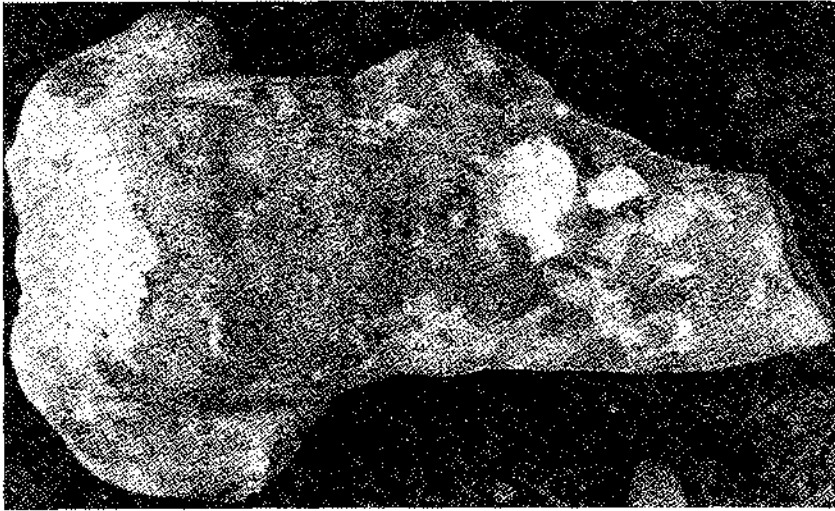
Edirne İli Çalışmaları

Edirne ilindeki çalışmalarımız sırasında, Ege Denizi kıyısında Ainos antik kentinin lokalize edildiği Enez ilçe merkezinin birkaç km güneydoğusundaki Çavuşköy'de (Harita) bir lahite ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir mezar yazıtı parçası tespit ettik.

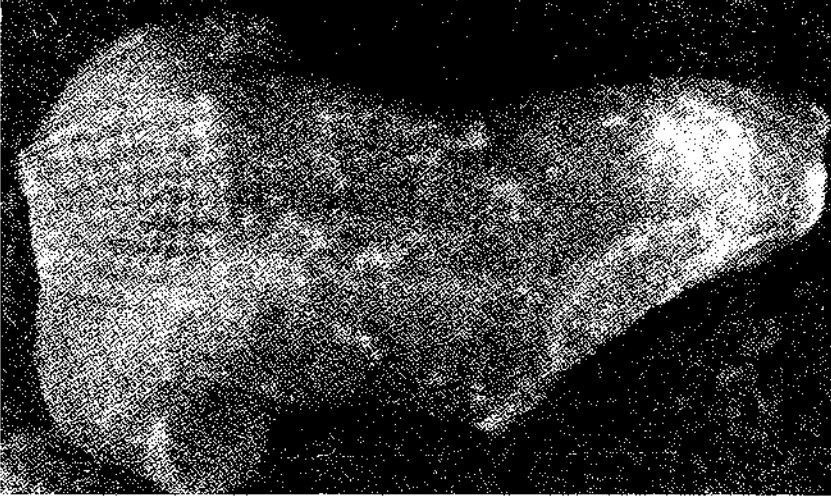
Çanakkale İli Çalışmaları

Çanakkale ilinde yaptığımız çalışmalar sırasında Bozcaada (Harita) bir evde iki tarafı yazıtlı olup Hellenistik Devir'e tarihlenen bir levha parçası saptadık. Oldukça silik durumda ele geçen ve büyük ölçüde tahrip olmuş olan metnin okuyabildiğimiz kısımlarından bu yazıtta *Tenedos* şehri ile bir diğer antik kent arasındaki hukuki yardımlaşma (τὰ σὺμβολα) için yapılan anlaşmadan bahsedilmektedir. Tenedos ile bu anlaşmayı imzalayan kentin adı eserin fazla tahrip olması nedeniyle okunamamaktadır.

-
- (2) Bu eseri Tekirdağ Müzesi'ne naklettirerek, buluntu yeri hakkında bilgi veren Tekirdağ Müzesi Müdürü Mehmet Akif Işın'a teşekkür ederim.
 - (3) Bu yazıtın buluntu haberi hakkında bkz., M. H. Sayar, *Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya 18-23 Mayıs 1989, Ankara 1990, 215.
 - (4) Doluca Tepe'de bulunan torsonun biraz daha iyi durumda ele geçmiş bir benzeri Atina agorasında bulunmuş olup, bugün Agora Müzesi'nde sergilenmektedir. Apollon gövdesi olarak sergilenen bu torso ile bizim incelediğimiz Doluca Tepe torsosu arasında duruş ve önde göğüsc düşen saçlar bakımından benzerlik görülmektedir. Bu eser hakkında bkz. M. D. Fullerton, *The Archaistic Style in Roman Statuary*, *Mnemosyne Suppl.* 110, 1990, 153, Resim, 72.

Resim 1: Doluca Tepe'de bulunan torso (önden).

Resim 2: Doluca Tepe'de bulunan torso (arkadan).

KİLİKYA'DA EPIĞRAFI VE TARİHİ-COĞRAFYA ARAŞTIRMALARI, 1994

Mustafa H.SAYAR *

1994 yılında Adana, İçel ve Hatay illerinde sürdürülen Kilikya çalışmaları sırasında üçü Adana ve beşi de İçel ilinde olmak üzere toplam 8 adet henüz bilinmeyen antik yerleşme yeri ile bölgedeki antik kentler ve çevrelerindeki küçük yerleşme birimlerinde toplam 68 adet epigrafik buluntu saptanmıştır¹.

İçel İli Çalışmaları

1994 yılı Kilikya çalışmalarına İçel ili Tarsus ilçesinde Prof. Dr. Levent Zoroğlu tarafından yapılan kazı çalışmalarında oldukça tahrip olmuş durumda ortaya çıkan bir bloğun üzerindeki idari yazıt metninin incelenmesiyle başlanmıştır². Kazı ekibi tarafından Demirkapı semtinde bir iş hanının temel kazısında görülerek bize bildirilen heykel kaidesi parçası üzerindeki yazıtta ise Tarsos'ta *agonothetik* yani oyunların düzenlenmesi görevini üstlenmiş olan bir Tarsoslu onurlandırılmaktadır.

İçel ilindeki araştırmalarımızın daha sonraki bölümünde Mersin'in batısında Mezitli'de Viranşehir harabelerinde lokalize edilen ve eski ismi *Soloi* olup M.Ö.64. yılından beri Pompeiopolis adını alan antik kentin höyüğünün 100 m doğusunda bir heykel kaidesinin üst yarısını bulduk. Üzerinde sadece ilk iki satırı kalmış yazıttan anlaşıldığına göre bu kaide bir

* Doç.Dr. Mustafa Hamdi SAYAR, Institut für Alte Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik, Universität Wien, Dr. Karl Lueger, Ring 1, 1010 Wien-AUSTRIA.

(1) Bakanlık temsilciliğini İstanbul Arkeoloji Müzelerinden Feza Demirkök ve Mersin Müzesi'nden Filiz Kerem'in yepukları ve Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Araştırma Görevlisi Işık Şahin'in üye olarak katıldığı bu yılki araştırmalara izin veren T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve araştırmalarımıza maddi destek sağlayan Avusturya Bilimsel Araştırmaları Destekleme Fonu'na teşekkür ederim.

(2) Bu yazıt üzerinde çalışmaya izin veren Prof. Dr. Levent Zoroğlu'na teşekkür ederim.

Roma imparatorunu onurlandırmak amacıyla dikilmişti. Antik kentin yayıldığı alan üzerinde yapılmış evlerden birinde ören yerinde bulunmuş olan ve bir filozofa ait olduğunu tahmin ettiğimiz yüzü oldukça tahrip olmuş durumda ele geçmiş bir baş kabartması gördük (Resim: 1).

Pompeiopolis antik kentinin kuzeyinde bu kentin arazisinin yayılma alanını belirlemek üzere yaptığımız çalışmalar sırasında Yavca, Tırtar, Kuzucubelen ve Karayakuplu köyleri yakınlarında kayalar üzerine çeşitli şahıslara ait arazilerin sınırlarını belirlemek amacıyla yazılmış dört sınır yazıtı saptadık.

Erdemli ilçesine bağlı köylerden Batı Sandal'da bulunan Roma ve Bizans Devri yerleşmesinin³ nekropol alanında devrilmiş bir sütun üzerinde Roma İmparatorluk Devri'ne tarihlediğimiz bir mezar yazıtı gördük.

Esenpınar'ın güneyinde benzin istasyonu yapımı sırasında ortaya çıkan üç adet yazıtlı yuvarlak mezar sunağı incelendi. Bu sunaklar eski adı Güvere olan Esenpınar'ın güneyindeki Ören Tepesi'nde varlığı 19. yüzyıldan beri bilinen antik yerleşmenin nekropolüne ait olmalıydılar⁴. Bu sunakların buluntu yerinin birkaç yüz metre doğusunda yer alan pod-yumlu bir lahit nekropolün bu yönde geniş bir alana yayıldığını göstermektedir.

Aynı bölgede Taşgeçit mevkiinde Limonlu Çayı üzerinde yaklaşık 20 m uzunluğunda ve 3 m genişliğinde bir Roma Köprüsü (Resim: 2) incelendi. Köprü'nün civarında iki adet kayalara oyulmuş sınır yazıtı bulunmaktadır. Yeniuyurt köyünden Limonlu Vadisi'ne inip bu köprü'nün üzerinden geçen Roma Yolu'nun Limonlu Vadisi'nin dik yamacını tırmanmak için araziye uydurulmak amacıyla, kısmen basamaklı inşa edilmiş (Resim: 3) ve keskin dönemeçlerden oluşan bu yolun vadi içindeki kesimi günümüze kadar gayet iyi korunagelmış olup taş döşeli zemin vadeden yukarı çıktıktan sonra da Esenpınar yakınlarına kadar yer yer takip edilebilmektedir. Bu güzergahta üzerlerinde herhangi bir yazıt görülmeyen, ancak şekillerinden mil taşı ya da yol sınırlama amacıyla kullanılmış oldukları izlenimini veren dört köşe kaideli biri iki parça halinde

(3) Batisandal hakkında bkz. H. Hellenkemper - F. Hild, *Neue Forschungen in Kilikien*, Wien 1986, 78 vd.; F. Hild - H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien*, *Tabula Imperii Byzantini* 5, Wien 1990, 212, Batisandal maddesi.

(4) Güvere hakkında bkz. J.R.S. Sterret, *The Wolfe Expedition to Asia Minor*, Boston 1888, 3 vd.; J. Th. Bent, *A Journey in Cilicia Tracheia*, *JHS* 12, 1891, 219; F. Hild - H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien*, *Tabula Imperii Byzantini* 5, Wien 1990 264, Güvere maddesi. Güvere'ye Sterret Göyerek, Bent ise Güberii adıyla değinmektedir.

iki yuvarlak sütun görülmektedir (Resim: 4-5). Bu yol Esenpınar'ın güneyindeki ören tepesinde bulunan antik yerleşmenin batısından geçerek sahildeki Elaiussa Sebaste ya da Korykos'a ulaşmaktaydı (Harita). Taş döşemesi birkaç km lik bir güzergahı çok iyi durumda korunagelmış olan yolun bu kesiminde de üzerlerindeki yazıtları tamamen silinmiş olan iki parça halinde bir mil taşı daha bulunmaktadır⁵ (Resim: 6).

Esenpınar civarındaki Sandal Dağı'nın doğusundaki bir başka ören yerinde ise bir antik yapının kapı söğesi üzerinde "*tek tanrıya*" adanmış bir yazıt gördük.

Daha sonraki incelemelerimiz sırasında Kızılgeçit-Tapureli civarında diğer önemli bir yerleşme yeri olan ve Limonlu Çay'ının doğusunda yer alan ve daha önceki literatürde Eski Kale adıyla da tanınan Yeniyurt Kale'de⁶ yaptığımız incelemeler sırasında burada bir sütun üzerine yazılmış Roma Devri'ne tarihlendiğimiz bir mezar yazıtı gördük.

Araştırmalarımızın daha sonraki bölümünü sahilde Ayaş mevkiinde lokalize edilen *Elaiussa-Sebaste* ve *Korykos* antik kentleri ile çevrelerindeki incelemeler oluşturdu. Bu çalışmalar sırasında Hisarın Kale'de bir yazıt saptadık.

Elaiussa-Sebaste antik kenti kuzeyinde yaptığımız incelemeler sırasında üç adet kalkan kabartmalı, üzerlerindeki yazıtlardan *Athena Oreia*⁷, *Tyche* ve *Selene*'ye adanmış oldukları anlaşılan sunaklar bulduk. Burası büyük bir olasılıkla çeşitli tanrılara sunuda bulunulan yerel bir kutsal alan idi.

Adana İli Çalışmaları

Adana ilinde 1994 yılında yaptığımız araştırmalar Ceyhan ve Seyhan nehirleri havzasındaki ve sahildeki ovalık Kilikya kentleri ve çevrelerindeki epigrafik buluntular yardımıyla bu antik kentlerin yayılma alanlarını saptamaya yönelik tarihi-coğrafik hedefler çerçevesinde sürdürülmüştür.

Bu çalışmaların ilk aşamasında Doğu Akdeniz'in antik devirde en önde gelen limanlarından biri olan *Aigeai*'ın lokalize edildiği Yumurtalık

(5) Bu yol üzerinde 1996 yılında ayrıntılı bir topoğrafik inceleme yapmayı planlamaktayız.

(6) Yeniyurt hakkında bkz. J. Keil - A. Wilhelm, *Denkmäler aus dem Rauhen Kilikien*, Monumenta Asiae Minoris Antiqua, Vol. III, Manchester 1931, 99; F. Hild - H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien*, Tabula Imperii Byzantini 5, Wien 1990, 462 Yeniyurt maddesi.

(7) Bu bölgeden *Athena Oreia*'ya sunulmuş bir başka yazıt daha bilinmektedir, bkz. S. Du ragönuü, *Athena Krisoa*, *Oreia Epigraphica Anatolica*, 10, 1987, 115 vd.

ilçe merkezinde (Harita) telefon hatı döşemek için yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan bir heykel kaidesi üzerindeki onurlandırma yazıtında, *Aigeai* halk meclisi tarafından kentin hemşehrilerinden bir kadının onurlandırıldığını öğrenmekteyiz.

Araştırmamızın daha sonraki bölümünde, antik *Flaviopolis* kentinin lokalize edildiği Kadirli ilçe merkezinde (Harita) yaptığımız çalışmalar sırasında bir dükkanda, antik bir köy tarafından Athena'ya adanmış bir adak steli parçası ile iki adet yazıtlı mezar stelini inceledik. Her üç eserin de buluntu yerleri bilinmemektedir.

Kadirli çevresindeki araştırmalarımız sırasında, Kadirli'nin kuzeyindeki köylerden Köseli'de saptadığımız bir antik mezar taşını üzerindeki yazıtın ilk satışında M.S.73 yılında başlayan Flaviopolis erasına göre verilen 51 yıl sayısına dayanarak M.S. 124 yılına tarihleyebilmekteyiz.

Araştırmalarımızı daha sonra 1989 yılından beri çalışmalarımızın ağırlık noktasını oluşturan *Anazarbos* antik kentinde sürdürdük (Harita). Kozan ilçesi Dilekkaya köyünde bulunan Anazarbos'un 10. yüzyılda inşa edilmiş olan Arap surlarında yapı malzemesi olarak kullanılmış olan Latince yazıtlı bir heykel kaidesine rastladık. Yazıtta adı kaidenin kırılması nedeniyle okunamayan bir Roma imparatoru onurlandırılmaktadır.

Ayrıca antik kentin kuzeyinde tanrıça Roma'ya ve tüm Roma imparatorlarına adanmış bir sunak tespit ettik⁸.

Anazarbos çevresinde bu antik kentin arazinin yayılma alanını belirlemek amacıyla yaptığımız araştırmalar sırasında Kozan ilçesine bağlı Yassıçalı köyünün güneydoğusunda beş adet kayalara oyulmuş mezar odasının açılarak soyulduğunu belirledik (Resim: 7-8). Bu mezarların içlerinde genellikle pişmiş toprak lahitlere gömü yapılmış olduğu bu tür lahitlerin mezar girişleri çevresine dağılan parçalarından anlaşılmaktadır.

1991 yılında dört adet antik yazıt bulduğumuz Yassıçalı köyüne⁹ (Harita) 1994 yılında tekrar geldiğimizde, bir evde Roma Devri'ne tarihlenen

(8) Anazarbos'tan daha önce de üç adet Tanrıça Roma'ya adanmış yazıt bilinmekteydi. Bu yazıtlar hakkında bkz. M. H. Sayar, Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları 1990, IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Çanakkale 27-31 Mayıs 1991, Ankara, 1992, 205; ay. yaz., Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi Coğrafya Araştırmaları 1993, XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 30 Mayıs-3 Haziran 1994, Ankara 1995, 43.

(9) Bu yazıtlar hakkında bkz. M. H. Sayar, P. Siewert - H. Taenber, Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları, 1991, X. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 25-29 Mayıs 1992, Ankara 1993, 178 vd.

bir adak yazıtını inceledik¹⁰. Yazıtın ürünün bereketli olmasını sağlayan *Theos Agathos'a* (=İyi Tanrıya) ve *Tanrı Uranos'a* bir tapınağın rahibi ve kutsal köleleri¹¹ tarafından sunulması civarda bu tanrılara adanmış olan yerel bir tapınak bulunduğunu göstermektedir. İyi Tanrı kültünün ovalık Kilikya'daki ilk epigrafik belgesi daha önce Kozan'ın Yüksekören köyünde bulduğumuz bir adak yazıtı idi¹². Böylece Yassıçalı köyünde 1991 ve 1994 yılında bulunan yazıtlar sayesinde bu köyün Roma İmparatorluk Devri'nde kurulmuş olan bir köyün üzerinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Yukarıda sözü edilen mezar odaları da bu köyün nekropolüne ait idi.

Yassıçalı köyü Kayhan mahallesi civarındaki Çamurlu Kilise mevkiinde (Harita) önceki yıllarda gördüğümüz bir höyüğün tamamen düzlendiğini ve ortaya çıkan Roma Devri yapı kalıntılarının, mozaik taban ve lahitlerin tahrip edildiğini belirledik. Yaklaşık 1 km² lik bir alana yayılan bu ören yerinde yine bir kurtarma kazısı yapılarak en azından buradaki temel kalıntılarından hangi nitelikte yapıların mevcut olduğunun anlaşılmasına çalışılması, Çukurova'daki antik köy yerleşimlerinin tarihi ve arkeolojisi hakkında ipuçları verebileceğinden yararlı olacaktır. Buradaki çalışmalarımız sırasında höyüğün tesviyesi sonucu ortaya çıkmış olan dört köşe bir blok üzerinde bir mezar yazıtı gördük. Harf karakterleri sayesinde M.S. 1. yüzyıl başlarına tarihlediğimiz yazıtın son satırının altında Anazarbos antik kenti ve çevresindeki mezar yazıtlarında M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllardan beri kullanıldığı bilinen ay ve yıldız motifi yer almaktadır.

Kozan ilçe merkezinin kuzeyindeki Andıl Dağı'nın güney yamacında (Harita) ana kayadan oluşturulmuş in-situ bir bloğun ön cephesinde yan yana iki pafta içinde iki yazıt metni saptadık. Bunlardan soldaki metin *Asklepios ve Hygia'ya* iki sunak adanmış olduğunu belirten bir yazıt olup, ilk satırında M.Ö. 19 yılında başlayan Anazarbos takvimine göre verilen 180 yıl sayısına göre M.S. 161 yılına tarihlenmektedir. Sağdaki paftanın içindeki yazıtın ilk satırlarının çok tahrip olmasına rağmen yazıtın sağlam kalmış satırlarında adağı yapanlardan bazılarının adları okunabilmektedir. Bu yazıtlı bloğun yanındaki hemen hemen aynı büyüklükteki bir başka monolit blok üzerinde yine yan yana iki pafta

(10) Yassıçalı köyü ve çevresindeki buluntuları bize haber veren Dr. Mustafa Ahkemoğlu'na teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

(11) Anadolu'da kutsal kölelik kurumu hakkında bkz. P. Debord, *Aspects Sociaux et économiques de la vie Religieuse dans l'Anatolie Gréco Romaine*. Leiden 1982, 83 vdd.; S. Mitchell, *Land, Men and Gods in Asia Minor*, Volume I. Oxford 1993, 82, 176 vd. ve 193.

(12) Bu yazıtın buluntu haberi hakkında bkz., M. H. Sayar, P. Siewert-H. Taeuber, *Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Cografya Araştırmaları* 1992, XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı Bildirileri, 24-28 Mayıs 1993, Ankara 1994, 139.

üzerinde çok aşınmış durumda iki yazıt metni görülmektedir. Bunlardan soldaki paftadaki ilk satırında görülen 170 yıl sayısına göre bu eser M.S. 151 yılına tarihlenmektedir. Geri kalan satırları çok aşınmış olan bu metnin kalan kısmında büyük bir olasılıkla adağın yapıldığı tanrı ya da tanrıların adları yazılıydı. Sağdaki paftada da tıpkı yukarıda sözü edilen eserde olduğu gibi adağı yapanların adları bulunmaktaydı. Bu iki bloğun civarında bulunmuş olan bir başka blok üzerindeki yazıt ise ilk satırında verilen 220 yıl sayısına göre M.S. 201 yılına tarihlenmektedir. Bu eser de üzerindeki yazıttan anlaşıldığına göre Asklepios'a adanmış bir sunağın parçası idi. Aynı yerde bulunmuş olan yazıtlı bir tanrıça büstü üzerindeki yazıttan ise eserin *Demeter'e* adandığı anlaşılmaktadır. Bu tanrıçanın bir benzerinin 1991 yılında Kadirli'nin Yeşilyayla köyünde¹³, bir başka benzerinin de Kadirli'nin kuzeyindeki yaylalardan birinde bulunması Doğu Torosların güney yamaçlarındaki antik yerleşmelerde genellikle bu bereket tanrıçasının kültünün yaygın olduğunu belgelemektedir. *Demeter, Asklepios ve Hygia'ya* yapılan sunular Andıl Dağı'nın güney yamacında en azından M.S. 2. yüzyılın ikinci yarısında yoğun olarak kullanılan yerel bir kutsal alan olduğunu ortaya koymaktadır.

Aynı bölgedeki Kısık mevkiinde ise üzerindeki yazıttan burada bulunan bir antik köy için yaptırıldığını anladığımız bir değirmen taşı tespit ettik (Harita). Üzerindeki yazıtta Anazarbos takvimine göre verilen yıl sayısı sayesinde bu eser M.S. 187 yılına tarihlenmektedir.

Kozan'ın kuzeybatısındaki köylerden Örendere'de (Harita) incelediğimiz bir blok üzerindeki adak yazıtı ise Anazarbos takvimine göre verilmiş olan 178 yıl sayısına dayanarak M.S.159 yılına tarihlenmektedir. Sadece sunuyu yapanların adlarının geçtiği metinde adağın hangi tanrı için yapıldığı belirtilmemiştir.

Kozan'ın 14 km kuzeydoğusundaki Ferhatlı köyü civarında bulunan Uzunoğlan tepesi üzerinde (Harita) aynı eksen üzerinde sıralanan ayakta kalmış dört sütun görülmektedir (Resim: 9). Bir tapınağa ait oldukları izlenimini veren, birbirinden ikişer metre açıklıkta ve birer metre çapında olan sütunların bulunduğu teras batı ve kuzeyinden düzgün kesme blok taşlardan yapılmış harçsız bir duvar ile çevrilmiştir. Söz konusu duvar büyük bir olasılıkla yukarıda bahsedilen sütunların bulunduğu tapınağın temenos duvarı idi. Terasın güneyi ise Bizans Devri'nde yapılmış olan bir istinat duvarı ile desteklenmekteydi (Resim: 10). Güney yamacında ya-

(13) Bu buluntu hakkında bkz. M. H. Sayar, P. Siewert-H. Tacuber, *Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları*, 1991, X. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 25-29 Mayıs 1992, Ankara 1993, 179.

pının yıkılmasıyla çevreye dağılan mimari parçalar arasında volütlü sütun başlıkları ve triglif metopları dikkati çekmektedir¹⁴.

Uzunoğlan Tepesi'nde ayrıca kayalara oyulmuş bir kral kabartması da bulunmaktadır (Resim: 11). Bölgedeki Asur hakimiyetinin ender belgelerinden biri olan bu kabartmada tasvir edilen figür Asur Kralı III. Salmanassar ya da Sargon olarak teşhis edilmekte ve buna göre M.Ö.840 ile 700 yılları arasına tarihlenmektedir¹⁵.

Uzunoğlan Tepesi'ndeki ören yerinin Roma ve Geç antik devirlerde de kullanılmaya devam edildiği burada bulduğumuz iki yazıttan da anlaşılmaktadır. Yazıtlardan biri bir blok üzerinde Roma İmparatorluk Devri başlarına tarihlediğimiz eski Yunanca bir yapı yazıtı, diğeri de M.S.4. yüzyıla tarihlediğimiz Latince onur yazıtlı bir heykel kaidesidir. Yazıtların her ikisinin de daha sonraki devir yapılarında devşirme malzeme olarak kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Uzunoğlan Tepesi'nde dikkatimizi çeken diğer bir husus da kaçak kazıların yol açtığı yoğun tahribattı. Bu tür kazılardan birinde ortaya çıkmış olan kabartmalı bir mimari parçayı incelediğimizde bunun Mısır etkisi taşıyan bir Roma Devri eseri olduğunu saptadık (Resim: 12-13). Eserin yüzünün daha antik devirde kasıtlı olarak tahrip edilmiş olması bu kabartmanın bir tanrıya ait olabileceğini ve Hristiyanlığın bu bölgede yayılması sırasında diğer çok tanrılı din sembolleri gibi bu eserin de yok edilmek istenmiş olabileceğini akla getirmektedir.

Uzunoğlan Tepesi'nin batı yamacı ile Ferhatlı Tepesi arasında 1973 yılında yapılan köy yolu inşaatı sırasında M.S. 2. yüzyıla tarihlenen bir kadın büstü bulunmuştu¹⁶. Ayrıca tepenin güney yamacında 1975 yılında görülen bir kaya mezarı yazıtı da Anazarbos takvimine göre M.S.261 yılına tarihlenmektedir¹⁷. Böylece Uzunoğlan Tepesi'nde Asur Devri'nden Bizans Devri'ne kadar çeşitli kültürlerin varlığı saptanmakta ve tepenin

(14) Uzunoğlan Tepesi üzerinde antik yapılan henüz mimari ve topografik yönden araştırılmamış olup sadece Adana Müzesi eski müdürlerinden O. A. Taşyürek tarafından Adana bölgesi hakkında verilen kısa arkeolojik haberlerde buradaki tapınağa ve onu çevreleyen temenos duvarına değinilmektedir. Bkz. Anat. Stud. 24, 1974, 27 vd. 1996 yılında bu ören yerini tarihi-topografik ve mimari yönden ayrıntılı olarak incelemeyi planlamaktayız.

(15) Bu kaya kabartması hakkında bkz., O. A. Taşyürek, *Some New Assyrian Rock-Reliefs in Turkey*, Anat. Stud. 25, 1975, 169 vdd.; Börker-Klähn, *Alt Vorderasiatische Bildstelen und vergleichbare Felsreliefs*, Madrid 1982, 220.

(16) Bu buluntu hakkında bkz. O. A. Taşyürek, Anat. Stud. 24, 1974, 28.

(17) Bu yazıt hakkında bkz. G. Dagron-J. Marillet-Jaubert, *Inscriptions de Cilicie et d'Isaurie*, Belleten 42, 1978, 386.

çevresinin de en azından Roma Devri'nde nekropol alanı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Araştırmamızın daha sonraki bölümünü Kozan ilçe merkezinin 12 km kuzeyindeki Karasis Dağı üzerinde (Harita) bulunan antik yapı kalıntılarında yaptığımız çalışmalar oluşturdu (Resim: 14). Doğu cephesinde birbirinden belli aralıklarla polygonal taşlardan inşa edilmiş olan kuleler arasında sur duvarına bitişik odalar bulunmaktaydı.

Doğu cephesindeki kulelerden birinin içe bakan yüzünde kapı tanrısı *Herakles Kallinikos*'un sembolü olarak Herakles lobutu ve bunun üzerinde de bir kalkan kabartması görülmektedir (Resim: 15).

Doğu cephesindeki bir diğer kulenin batıya bakan giriş kapısı lentosu üzerinde kısmen tahrip edilmiş bir fil kabartması vardır (Resim: 16-17). Sur duvarlarının ve kulelerin içe bakan yüzlerinin çeşitli yerlerinde taşçı işaretleri görülmektedir (Resim: 18).

Dikkatimizi çeken bir başka husus da tepenin doğu yamacı tırmanmaya daha uygun olduğundan bu yamacın çok kuvvetli bir şekilde tahkim edilmiş olması ve doğu yamacının aşağı kesimlerinde dağın geçit verdiği tek yerin bir duvar ile kapatılması, buna karşın batı tarafı dik bir yar ile doğal olarak korunduğu için bu tarafta büyük bir savunma önlemi alınmasına gerek görülmemiş olması sadece yar boyunca alçak bir duvar örmekle yetinilmesidir.

Tepenin en kuzey ucunda isodom duvar tekniğinde yaklaşık 100 x 20 m boyutlarında iki katlı ve çok odalı bir yapı bulunmaktadır (Resim: 19) Doğu yamacına yönelik ok atma mazgalları bulunan bu bina büyük bir olasılıkla bir arsenal yapısıydı.

Kalede yaptığımız gözlemler sonucunda Hellenistik Devir'e ait iki farklı duvar tekniği görülen bu yapı kompleksinin öncelikle savunma amaçlı inşa edilmiş olmakla birlikte kapladığı yaklaşık 1 km² alan ve yer yer kayaların içine oyulmuş evler göz önüne alındığında aynı zamanda bir yerleşme birimi olarak da kullanılmış olabileceği akla gelmektedir. Yaptığımız incelemelerde bu ören yerinin Hellenistik Devir'de inşa edildikten sonra Roma ve Bizans devirlerinde kullanıldığına dair herhangi bir izlenim edinmedik. Kalenin yapılışı hakkında bize ipucu verebilecek herhangi bir yazıt ya da sikkeye rastlamadık. Ancak doğu yamacındaki kulelerden birinin batıya bakan kapısındaki fil kabartması kalenin hangi dönemde yaptırılmış olabileceği hakkında biraz olsun fikir vermektedir. Çünkü filler antik dünya insanları tarafından Büyük İskender'in M.S.325

yılında Hindistan'ı fethetmesiyle tanındı. Arrian, Polybios ve Plutarch'ın bildirdiğine göre İskenderin halefleri filleri ordularında kullanmaya başladılar. Büyük İskender'in ölümünden sonra kurulan Hellenistik krallıklardan Ptolemaios Krallığı Afrika filleri ordularında kullanırlarken, Seleukoslar kendi hakimiyet bölgelerinde kalan Hindistan'dan temin ettikleri ve Afrika filleri oranla daha büyük olan Hint filleri ordularında kullanma olanağı bulmaktaydılar. Özellikle Seleukos Krallığı'nın kuruluş aşamasında diğer Hellenistik krallar ile yapılan savaşlarda ve özellikle Antiochos Monophtalmos'a karşı M.Ö.301 yılında yaptığı Ipsos Savaşı'nda Seleukosların başarılı olmasında büyük rol oynayan filleri bu hanedanın kurucusu *Seleukos Nikator* zamanında Seleukos Krallığı'nın arması oldu. Bu durumu Seleukos sikkelerinde görülen filleri de belgelemektedir. Tüm bu bilgilerin ışığında Karasis Dağı tepesindeki kalenin Seleukoslar Devri'nde inşa ettirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Kalenin yaptırılmasına sebep büyük bir olasılıkla Seleukos Nikator'un M.Ö.294 yılında Doğu Kilikya'yı tamamen kontrol altına almasından sonra imparatorluğunun çekirdeğinin bulunduğu Suriye'ye kuzeyden gelecek tehlikeleri önlemek üzere, Kapadokya'dan Kilikya'ya giden yol üzerindeki bu geçiti kontrol etmek istemesidir. Seleukos, kapadokya'daki Komana şehrinden Kilikya'daki Anazarbos'a giden antik yolu bölgeye hakim bir konumda bulunan Karasis Dağı'na bir garnizon yerleştirerek denetim altına almış olmalıydı. Seleukos şüphesiz aynı önlemi yalnız bu geçit için değil, Anadolu'dan Kilikya'ya inen diğer geçitler için de almıştı. Ancak bu önlemleri belgeleyecek herhangi bir arkeolojik belgeye ya da antik kaynağa sahip değiliz.

Karasis Dağı'nın bir savunma yapısıyla tahkim edilerek buradaki geçitin kontrol altına alınması için söz konusu diğer bir neden de M.Ö.3. yüzyıl başlarında Anadolu' da büyük bir tehdit oluşturan Galatların Suriye'ye kadar inmesini önleme amacıyla alınan tedbirler olabilir. Gerçi Seleukos'un oğlu I. Antiochos Galatları Orta Anadolu'da Fil Savaşı adı verilen ve M.Ö.275 ile 268 yılları arasında bir yıla tarihlenen muharebede yenerek Galat tehdidini ortadan kaldırmıştı. Samsatlı Lukianos, Antiochos'un bu savaşta başarılı olmasını ordusunda bulunan Hint filine bağlamakta olduğunu ve onları ülkenin kurtarıcısı olarak gördüğünden bir fil anıtı diktiğini yazmaktadır.

Karasis Dağı'ndaki yapı kompleksinde yaptığımız kısa gözlemler sonucunda elde ettiğimiz ipuçlarının bölgedeki tarihi olaylarla birleştirilmesi sonucunda bu yapının M.Ö. 3. yüzyılın ilk çeyreği içinde yaptırılmaya başlandığını tahmin edemekteyiz. Fakat bu yapının kesin olarak tarihlenmesi burada gelecek yıllarda yapılması öngörülen ayrıntılı topografik ve mimari çalışmalardan sonra mümkün olabilecektir.

1994 yılında Saros'un batı yakasında bulunan Akören yerleşmesinde (Harita) bulunan iki yeni yazıtı inceledik¹⁸. Yazıtlardan biri kuzeydeki kilisenin güneydoğu köşesinde in-situ durumda bulunmuş olan bir blok üzerinde görülen adak yazıtıdır. Adağın hangi tanrıya yapıldığı yazıtın ilk satırının kısmen tahrip olması nedeniyle anlaşılamamaktadır. Adağı yapanların büyük bir kısmının Kilikya Bölgesi'nde çok sık rastladığımız yerli halk isimleri olan *Tarkondimotos* ve *Pilaua* gibi adlar taşıdıklarını ve bazılarının kendilerini *Anarbasi* yani *Anazarboslu* olarak tanımladıklarını görmekteyiz. Yazıtın birinci satırında verilen 101 yıl sayısı M.Ö.19 yılında başladığı bilinen Anazarbos takvimine göre M.S.82 yılına tarihlenmektedir. Bu aynı zamanda Akören'de bugüne kadar bulduğumuz 14 yazıt içinde en erkene tarihlenir. Böylece bu yerleşme yerinin en azından M.S.1. yüzyılın son çeyreğinden itibaren iskan edildiğini öğrenmekteyiz.

Akören'de bulduğumuz ikinci yazıt bir mezar evinin batıya bakan girişinin üzerindeki mezar yazıtıdır.

1994 yılı çalışmalarımızın son bölümünü Osmaniye ilçesi Kesmeburun ve Bahçe köyleri arasında bulunan *Hierapolis-Kastabala* antik kentinde (Harita) yaptığımız çalışmalar oluşturdu. Doğu Kilikya Bölgesi'nin en iyi ayakta kalmış antik kentlerinden biri olan ve Artemis Perasia kültürünün merkezi olması dolayısıyla Anadolu din tarihi yönünden de büyük önem taşıyan Kastabala'nın içinden sulama kanalı geçirilmek üzere antik kentin güneyinde başlamış olan inşaa faaliyeti sırasında ortaya çıkan kayalara oyulmuş mezar odaları ve lahit parçaları arasında antik bir değirmen taşı gördük. Taşın üzerinde ilk kullanımından kalma iki satırlık bir yazıt kalıntısı görülmektedir. Eser ikinci kez başka bir amaçla kullanılmak istenince asıl buluntu yerinden uzaklaştırılmış olmalıydı. Ayrıca ikinci kullanım sırasında artık yazıtın hiçbir önem taşımadığı yazıtın bulunduğu yüzeyin hemen tamamına yakınının tahrip edilmesinden anlaşılmaktadır. Metnin kalan ilk iki satırından anlaşıldığına göre *Lucius ([Aurelius] Severianus Alexander) in Prytaneis* memuriyetini üstlendiği yılda diktirilen bir onur yazıtı söz konusudur. Prytaneis memuriyeti Kastabala'da M.S. 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen bir diğer onur yazıtı sayesinde daha önceden de bilinmekteydi.

(18) Akören'deki çalışmaları sırasında bulduğu bu yazıtlar üzerinde gerekli incelemeler yapmamızı sağlayan Dr. Gabriele Miefke'ye teşekkür ederim.

Resim 1: Pompeiopolis'te bulunan baş

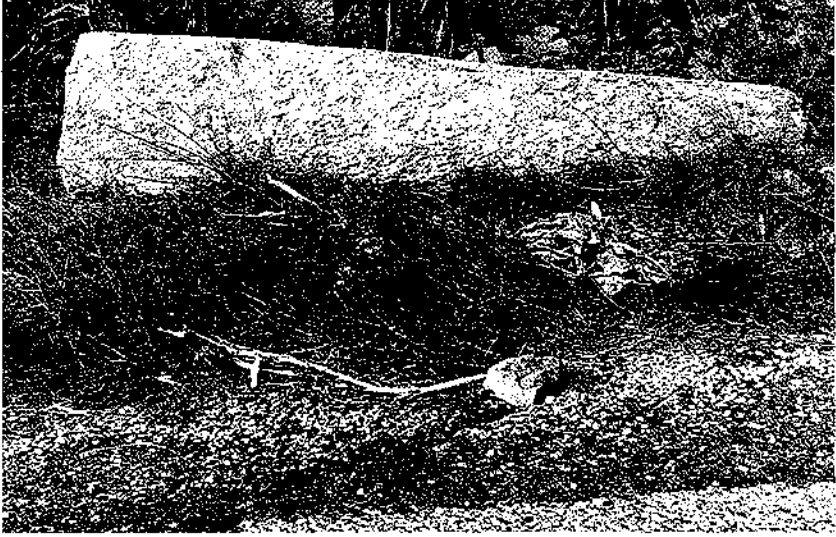
Resim 2: Limonlu Çayı üzerindeki taş köprü.

Resim 3: Limonlu Vadisi'nde basamaklarla yukarı çıkılan Roma yolu.

Resim 4: Esenpınar yakınlarındaki mil taşı.

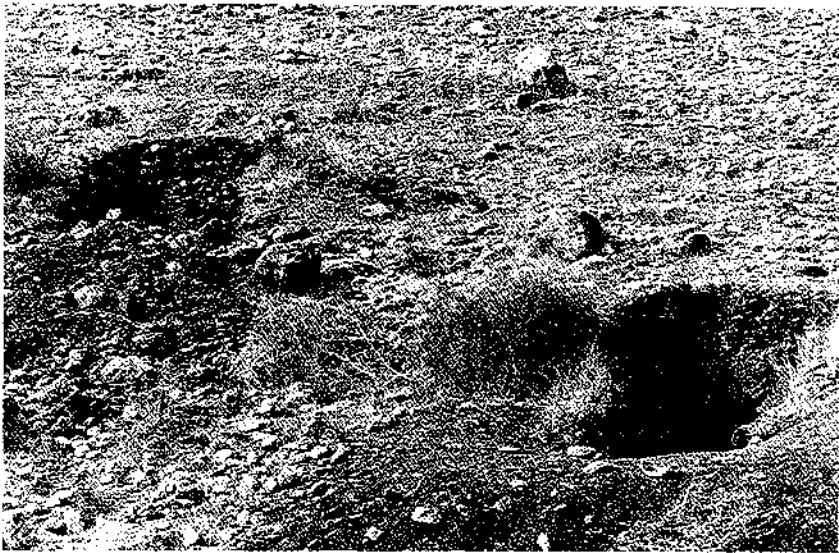
Resim 5: Esenpınar yakınındaki mil taşı.

Resim 6: Ören'den güneye yönelen yolun taş döşeli zemini ile bir mil parçası.

Resim 7: Yassıçalı köyü civarındaki kayalara oyulmuş mezarlardan birinin girişi.

Resim 8: Yassıçalı köyü civarında kayalara oyulmuş mezar odalarından ikincisinin girişi.

Resim 9: Uzunoglan Tepesi'ndeki tapınağın ayakta kalmış dört sütunu.

Resim 10: Uzunoglan Tepesi'ndeki tapınağın güneyindeki istinat duvarı.

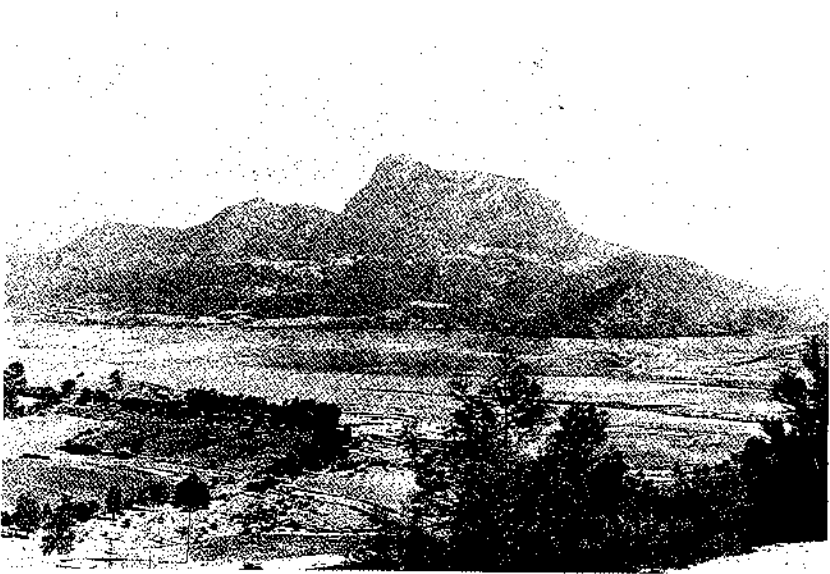
Resim 11: Uzunoglan Tepesi'ndeki Asur kralı kabartması.

Resim 12: Mısır etkisinde kabartma (önden).

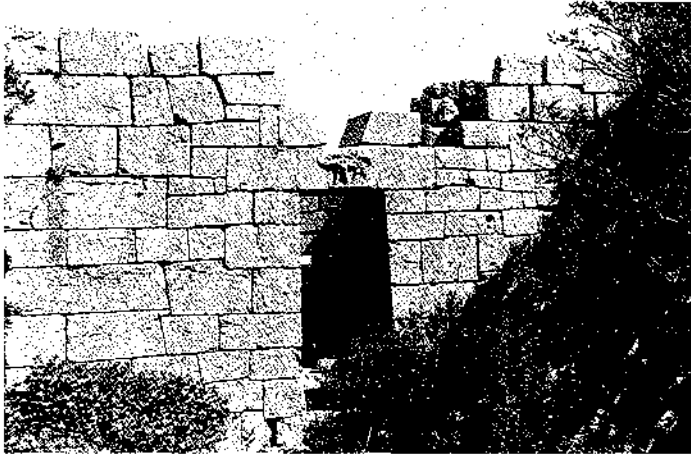
Resim 13: Mısır etkisinde bir kabartma parçası.

Resim 14: Karasis Dağı'nın güneyden görünümü.

Resim 15: Herakles lobutu ve kalkan kabartması.

Resim 16: Sur kulelerinden birinin girişi ve bunun üzerindeki fil kabartması

Resim 17: Fil kabartması

Resim 18: Kale duvarındaki taşı işaretlerinden bazıları.

Resim 19: Karasis Tepesi'nin kuzey ucundaki çok odalı ve iki katlı yapı.

MILAS 1994

*Frank RUMSCHEID**

Am Survey in der Stadt Milas, dem antiken Mylasa in Karien, und ihrer näheren Umgebung nahmen vom 18. September bis 29. Oktober unter der Leitung von Frank Rumscheid (Archäologe) die Architekten Jutta Pecher und Sebestyen Szaktilla, der Architekturstudent Peter Haug sowie die Archäologiestudentin Jutta Rumscheid teil. Halil Arça vom Museum in Afyon, der das T.C.Kultur-Ministerium vertrat, trug wesentlich dazu bei, daß uns die Einwohner der Stadt freundlich ihre Gärten öffneten, und war auch sonst eine große Hilfe. Sehr zu danken haben wir Olcay Akdeniz aus Milas, der uns nicht nur bei der Lösung alltäglicher Probleme unterstützte, sondern auch aufgrund seiner Ortskenntnis und seines Interesses an den historischen Denkmälern seiner Stadt viele wertvolle Hinweise geben konnte.

Die rings von Bergen eingeschlossene Ebene von Milas ist alters Siedlungsgebiet. Wenig östlich der Stadt, am Gencik Tepe, sollen 1938 bei schwedischen Grabungen unter Persson, die leider unpubliziert geblieben sind, mykenische Häuser freigelegt worden sein¹. Spät- bis subgeometrische Keramik gibt es sowohl aus Gräbern des etwa 5 km südlich von Milas gelegenen Ortes Beçin als auch aus einer Grabung in der Stadt selbst². Funde archaischer Zeit sind ebenfalls aus Beçin und Milas bekannt. Es gibt also keinen ausreichenden Grund, das älteste Mylasa in

* Dr. Frank RUMSCHEID, Deutsches Archäologisches Institut Güntüßsuyu- Ayazpaşa Camii Sok. 48, TR- 80090 İSTANBUL.

- (1) Jeweils nur kurze Bemerkungen zum Fundplatz finden sich bei: Ch. Picard, RA 13.1, 1939, 133.-H.L. Lorimer, Homer and the monuments (1950) 30. -A. und T. Akarca, Milas, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi (1954) 77. -F. Cassola, La Ionia nel Mondo Miceneo (1957) 16. 309ff. -A. Laumonier, Les cultes indigènes en Mécroie (1958) 39 Anm. 1. -W. Radt, IstMitt 19/20, 1969/70, 170 mit Anm. 24.
- (2) A. Akarca, Belleten 35, 1971, 1ff. 29 Taf. 1ff. 35.
- (3) So schon A. Akarca a. O. 29f. gegen J.M. Cook, BSA 56, 1961. 98-101.

Beçin und nicht am Ort des heutigen Milas zu suchen³, das auf und zwischen niedrigen Hügeln am Ostabhang des marmorreichen Soda Dağı liegt (Abb.1). Die Endung "-asa" im Namen der Stadt, die sich beispielsweise auch im Namen der Leleger-stadt Pedasa auf der Bodrum-Halbinsel findet, läßt auf ein hohes Alter schließen. Plutarch erwähnt, Arselis aus Mylasa habe mit seinem Heer dem Lyder Gyges bei Thronstreitigkeiten geholfen⁴. Auch dies spricht für ein Bestehen der Stadt spätestens seit der ersten Hälfte des 7. Jhs.v.Chr. Im 5. und 4. Jh. regierten einheimisch-karische Kleinkönige von Mylasa aus als persische Satrapen ganz Karien, bis Maussollos im zweiten Viertel des 4. Jhs. Halikarnassos, das heutige Bodrum, zu seiner Residenz machte. Mylasa blieb danach, obwohl die Stadt durchgehend besiedelt war im Hellenismus die kleineren Orte der Umgebung wie Hydai, Olymos, Chalketor, das Heiligtum von Labraunda, Petsonia (Beçin) und sogar kurzzeitig Euromos beherrschte, bis zum Ende seiner antiken Geschichte auf dem Stand eines regionalen Zentrums.

Bisher ist das antike Mylasa in und unter der heutigen Stadt Milas nicht systematisch erforscht worden. Immer noch stellen die idealisierten Pläne einer Expedition der Londoner Society of Dilettanti, veröffentlicht 1797 in Band II der 'Antiquities of Ionia', in vielen Punkten den letzten Stand der Forschung dar⁵. Ziel der neuen Unternehmung ist es, die erhaltenen antiken Strukturen und Funde zunächst möglichst vollständig zu dokumentieren. Durch die Kombination mit Informationen aus zeitgenössischen Schriftquellen und Inschriften sowie aus der Reiseliteratur, die vor über 300 Jahren einsetzte, soll dann ein kulturgeschichtliches Gesamtbild der Stadt in ihrer Umgebung entstehen.

Nachdem schon im Winter 1985/86 die reichen Funde aus Milas, die in die Museen von Istanbul, İzmir und Bodrum gelangt sind, gesichtet und aufgenommen werden konnten, wurde 1994 erstmals in Milas selbst gearbeitet. Mit Hilfe des Bebauungsplanes im Maßstab 1:1000, den das Bürgermeisteramt freundlicherweise zur Verfügung stellte, wurden zunächst vor allem die alten Stadtviertel und Überlandwege systematisch abgegangen und nach antiken Überresten abgesucht. Schon länger bekannt waren der mausoleum-artige Grabbau 'Gümüşkesen' (Abb.10.11), das Axt-Tor (Baltalı Kapı; Abb.12), die Befestigung um den Hidirlik Tepe, eine Polygonalmauer (Abb.2), die mit dem Zeus-Osogoa-

(4) Moralia, Quaestiones Graecae 45(302 A).

(5) Das nützliche buch von A. und T. Akarca a. O. (s.o. Anm. 1) gibt einen allgemeinen Überblick bis in die jüngere Vergangenheit der gesamten Gegend von Milas, kann aber in diesem zusammenhang nicht ausführlich auf archäologische Fragen eingehen.

Heiligtum in Verbindung gebracht wird, der 'Uzun Yuva' ('langes', hohes Nest) genannte Architektur-Komplex mit korinthischer Ehren-Säule⁶ und eine weit unterhalb davon befindliche hohe Terrassenmauer (Abb.3). In situ wurden neu festgestellt ein hoher Türpfeiler (Abb.4), hoch aufragende Mauern zweier großer, wohl kaiserzeitlicher Gebäude (Thermen?; Abb.14), Spuren des von Osten in die Stadt eintretenden Aquaeduktes (Abb.5), mehrere Grabanlagen entlang der antiken Straßen nach Labraunda, Stratonikeia und Beçin (Abb.16) sowie ein Kammergrab in der Nähe des heutigen Industrieviertels. Die wohl zuletzt 1934 von L. Robert aufgefundenen Reste des Augustus-Roma Tempels, der erst in der Mitte des 18. Jhs. zur Gewinnung von Baumaterial für eine Moschee abgerissen worden ist⁷, konnten erneut identifiziert werden⁸. davor wurde die Ecke eines bisher unbekannten Baues aus riesigen Marmorblöcken entdeckt, die mit Graffiti (u.a. Gladiators und Nike) und teilweise zugehörigen Ritzinschriften bedeckt sind.

In der Umgebung von Milas galt die Aufmerksamkeit dem teilweise noch zweistöckig erhaltenen Aquaedukt, der von Osten Wasser in die Stadt brachte (Abb.6), sowie den antiken Resten auf dem Gencik Tepe (hellenistisches (?) Heiligtum mit Tempel), in Beçin (Befestigungsmauer und archaischer (?) Stufenbau mit zwei Innenkammern im Bereich der mittelalterlichen Burg) und Denizcik, wo am Ufer eines kleinen, in ein Kalksteinplateau eingesunkenen Sees antike Gebäude Reste aus großen Quadern angetroffen wurden⁹. Auf einen repräsentativen Bau möglicherweise hellenistischer Zeit weist ein dorischer Marmorarchitrav hin (Abb.7), während die Baublöcke sonst aus nahebei gebrochenem Kalkstein bestehen.

Sämtliche in situ erhaltenen Strukturen innerhalb von Milas wurden zur Vorbereitung eines Gesamtplanes der antiken Reste in den Bebauungsplan eingezeichnet. Baltalı Kapı und Gümüşkesen, beide nach

-
- (6) Nach der vor ihrer Zerstörung noch abgeschriebenen Inschrift der Säule handelt es sich nicht um die letzte stehende Säule eines Zeus-Tempels, wie bisher angenommen wurde sondern um eine einzeln stehende Ehrensäule. Sie trug die Statue eines gewissen Menandros, der sich etwa in augusteischer Zeit um die Stadt verdient gemacht hatte; s. ausführlicher F. Rumscheid, Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus (21994) 32f. Kat.-Nr. 173, Taf. 109, 1-2.
 - (7) R. Chandler, Travels in Asia Minor (1775) 181.- Zeichnungen des Tempels vor seinem Abriss zusammengestellt bei H. Hünlein-Schäfer, Veneratio Augusti (1985), 177f. Taf. 36b-37 (mit der älteren Literatur).
 - (8) Zur spätantiken Inschrift auf der Podium-Mauer des Tempels s. L. Robert, RA 6, 1935, 158. -D. Feissel, Collège de France, Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, Travaux et Mémoires 12 (1994) 263-297.
 - (9) Bisher nur mit einem Satz erwähnt von A. Akarca, Belleten 35, 1971, 26 Taf. 18 unten

ihrer Ornamentik zu urteilen wohl im 2. Jh.n.Chr. errichtet, wurden erstmals in einer genauen, verformungsgerechten Bauaufnahme dokumentiert; auch beim Uzun Yuva ist der Grundriß nahezu fertig, der gegenüber dem Plan von Voigtländer¹⁰ auch Blöcke weiter im Westen erfaßt. Bei Gebälk und Pyramidendach des Gümüşkesen kamen wir in gewisser Weise zu spät, da in den 80 er Jahren bei Restaurierungsmaßnahmen alle Bauteile bis hinunter zum Architrav abgenommen worden waren, also nicht mehr in situ liegen. Auch wurden damals die mit Parolen und Namen beschmierten Außenwände des Sockelgeschosses mit dem Spitz Eisen 'gereinigt'. In einer Baugrube südlich des Handels-Gymnasiums (Ticaret Lisesi) wurden die Reste eines Grabgebäudes aus dem 2/3. Jh.n.Chr., in das ein halbfertiger Girlandensarkophag eingebaut ist, und späterer Wohnbebauung (Abb.8) ebenso in einer detaillierten Maßskizze festgehalten wie die sichtbaren Teile des Marmorbaues vor dem Augustus-Roma Tempel.

Parallel zu diesen Zeichen- und Vermessungsarbeiten wurden über 170 Einzelfunde, meist Architekturteile, an den oben erwähnten Orten, auf den Bauschutthalten im Bett des Flusses Sarı Çay und im Museum von Milas aufgenommen. Zwei Grabinschriften aus dem Bereich der antiken Straße nach Beğin und ein Gladiatorenrelief (Abb.9) konnten sofort ins Museum gebracht werden, auf andere gefährdete Antiken wurden Mitarbeiter des Museums wenigstens aufmerksam gemacht.

Obwohl die Arbeiten vor Ort und im Museum Milas noch weitergeführt werden müssen, ehe es sinnvoll ist, mit der eigentlichen Auswertung zu beginnen, zeichnen sich schon jetzt erste Ergebnisse über das reine Auffinden antiker Reste hinaus ab:

1. Im Fundament des Gümüşkesen (Abb.10) sind Spolien älterer Bauten verwendet.- Im Untergeschoß zeichnen sich auf den marmornen Bodenplatten zwei langrechteckige, kastenförmige Grabstellen ab, die aus hochkant auf den Boden gestellten Platten bestanden.-

Auf dem Obergeschoßboden sind in Form von je zwei Paaren feiner Rillen die vier großen Balken der Deckenschicht über dem Architrav aufgerissen (Abb.11), die außen der Friesschicht entspricht. Es handelt sich wohl um eine Konstruktions-Zeichnung im Maßstab 1:1, mit der die antiken Bauleute die genauen Maße der Balken ermittelten. Da den Handwerkern anscheinend bewußt war, daß sie das angestrebte Grund-

(10) W. Voigtländer, Der 'Zeus-Karios'-Bau in Milas, in: Diskussionen zur archäologischen Bauforschung (1991) 246-251 Abb. 4.

rißquadrat nur annähernd erreicht hatten, wählten sie diese rationelle Methode, um die Abweichungen, die beim Bau des Sockelgeschosses entstanden waren, 'automaticsh' zu berücksichtigen.- Die Interkolumnien des Obergeschosses sind, wie Abarbeitungen und Einlaßlöcher zeigen, wohl erst nachträglich mit hohen Schrankenplatten oder Gittern geschlossen worden. Lediglich beim Mittelinterkolumnium der Südseite, die der Straße zugewandt war, fehlen solche Spuren, so daß dort vielleicht die Statue des Grabinhabers zwischen den Säulen stand. - Über der Fries-schicht, deren Eckblöcke jeweils fehlen, ist außen noch eine weitere Schicht mit Zahnschnitt, Geison und Sima zu ergänzen. Darüber ist nach den erhaltenen Deckenblöcken und den Proportionen von Sockel- und Baldachingeschoß wohl nur noch eine relativ niedrige Pyramide mit geringer Seitenneigung zu erwarten, deren Flächen ebensogut glatt-vielleicht sogar geschweift-wie gestuft gewesen sein können¹¹.

2. Das Baltalı Kapı (Abb.12) ist kein Tor im Verlauf einer Stadt-befestigung¹², von der sich auch sonst nichts findet, sondern betont als Teil eines Aquaeduktes die Stelle, an der die Wasserleitung die Heilige Straße nach Labraunda überquert. Der Aquaedukt, der von Osten aus der Ebene kommt, gabelt sich unmittelbar südöstlich des Topbaşı Tepe. Nach der Richtung der beiden Zweige, die von dort weiterführen, zu urteilen, gehörten das Baltalı Kapı und die Bogenreste, die wir westlich davon fanden (Abb.13), zum nördlichen der beiden Zweige. Der Südweig (Abb.5) zielt dagegen auf ein großes Gebäude, das im Şevketiye Ma-hallesi festgestellt wurde. Der Bau, dessen dicke Wände vielfach noch meterhoch erhalten sind, besitzt zur Ebene hin einen halbrunden, apsis-artigen Vorsprung (Abb.14) und könnte eine Thermenanlage gewesen sein, die vom Südweig des Aquaeduktes mit Wasser versorgt wurde. Da der Aquaedukt in der Ebene dieselben bautechnischen Eigenheiten zeigt wie die Bögen, die mit dem Baltalı Kapı im Bauverband stehen, ist der Aquaedukt wie das Marmortor ins 2. Jh.n.Chr. und nicht erst in by-zantinische Zeit zu datieren¹³.

(11) Von einer gesicherten Tsufenpyramide geht ohne Hinweis auf die heurige Un-vollständigkeit des Grabmals zuletzt noch aus Hl v. Hesberg, *Römische Grabbauten* (1992) 150f. Abb. 92-beispiele glatter und gestufter Pyramedendächer zusammengestellt beg. S. Stucchi, *Quaderni di Archeologia della Libya* 12, 1987, 249ff. -Vgl. weiterhin die glatte Pyramide des "Dört ayak" in Kelenderis an der kilikischen Küste (L. Zoroğlu, *Kelenderis i. Kyankar. kalıntılar, buluntular* [1994] 41-45 Abb. 12, 34-40) und die geschweifte des Grab-males von Hisar im antiken Nordsyrien (W. Wagner, *Die Römer an Euphrat und Tigris*, AW 16 Sondernummer, 1985, 54 Anm. 126 Abb. 52,57.

(12) So verstanden beispielsweise von G. Bean, *Kleinasien III* (1974) 39, der daraus einen An-haltspunkt für den Verlauf der Stadtmauer gewinnen wollte.

(13) Mit frühbyzantinischer Datierung a. und T. Akarca a. O.(s. o. Anm. 1) 87. 91 Taf. 16, die aber schon die Verbindung von Baltalı Kapı und Aquaedukt erkannten.

3. Ein zweiter, kleinerer Aquaedukt läuft vom wasserreichen Beçin aus auf Milas zu. Diese Wasserleitung, die ebenfalls aus einer Bogenreihe bestand, ist an deren Überresten, an einem Niveau-Unterschied im Gelände und an heutigen Feldergrenzen nur noch bis zur Landstraße nach Muğla zu verfolgen. Etwa 50 m nördlich der Straße steht in der Flucht der Leitung ein Gebäude mit zwei querrrechteckigen, hintereinanderliegenden Kammern ohne erkennbaren originalen Eingang (Abb.15). Der Bau, dessen dicke Mauern teilweise bis 4 m hoch erhalten sind, könnte eine Art Wasserspeicher gewesen sein, von dem das Wasser weiterverteilt wurde. Etwas weiter nördlich folgt in derselben Flucht noch ein niedriger Ruinenhügel, dann hören alle Spuren auf; nicht einmal Keramikscherben oder Ziegelbruchstücke, wie sie im Bereich des Aquaeduktes reichlich vorkommen, sind mehr zu beobachten. Möglicherweise führte der Aquaedukt also gar nicht bis nach Mylasa hinein, sondern diente der Versorgung eines Landgutes oder der Feldbewässerung¹⁴. Nicht auszuschließen ist jedoch auch, daß er unterirdisch als Druckleitung weitergeführt wurde.

4. Alte Überlandwege werden nachweislich schon seit der Antike benutzt. Der Weg, der als Heilige Straße zum Zeus-Heiligtum nach Labraunda und von dort weiter nach Alinda führte, verließ durch das Baltalı Kapı den engeren Stadtbereich und ist jenseits der modernen Ringstraße um Milas nach Norden zu ein Stück weit als tiefer Hohlweg zu verfolgen¹⁵. Jenseits des Baltalı Kapı führte er durch eine Nekropole; antike Reste, vielleicht von Gräbern, sind auch noch weit jenseits der Ringstraße seitlich des Labraunda-Weges festzustellen.

- Nach Süden hin ist der alte Weg nach Petsonia/Beçin ebensogut zu erkennen, da sich beiderseits acht Gewölbegräber und Reste anderer Grabdenkmälern feststellen ließen. Leider sind drei der Gräber bei Baumaßnahmen in jüngster Zeit ebenso zerstört worden wie ein großes Gebäude, dessen mit Marmor und Mosaik ausgelegte Böden wir nur noch im Anschnitt an der Seite einer schon mit Beton-Fundamenten gefüllten Baugrube ausmachen konnten. In die Seitenwände des am weitesten südlich gelegenen Gewölbegrabes (Abb.16), das sich auf dem Gelände des Endüstri Meslek Lisesi befindet, ist, wie es ehemals auch bei der Rückwand der Fall war, je eine Marmortafel eingelassen. Sonst bestehen die

(14) Als Aquedukt von Beçin nach Milas erwähnen A. und T. Akarca a. O. 87 (mit kaiserzeitlicher Datierung) diese Wasserleitung. In Belleten 35, 1971, 30 berichtet A. Akarca aber auch, die Reste des Aquaeduktes würden von Jahr zu Jahr weniger.

(15) Direkt hinter der Ringstraße wurde der alte Weg allerdings vor kurzem aufgefüllt.

Mauern aus kleinen Marmorbruchsteinen, zwischen denen ein Kalkmörtel mit Ziegelsplitt- und viel Kleinkieszuschlag sichtbar wird. In die Marmortafeln sind in griechischer Sprache Grabinschriften eingemeißelt, die schon vor langer Zeit aufgezeichnet worden sind¹⁶, deren Ort aber seitdem wieder in Vergessenheit geraten war. W. Blümel, der die Inschriften von Milas bearbeitet und dem ich Photos der Inschriften geschickt habe, datiert sie aus palaiographischen Gründen in den späten Hellenismus oder die frühe Kaiserzeit. Damit ist auch ein Anhaltspunkt für die Datierung der übrigen Gewölbegräber gewonnen.

5. Westlich des alten Beçin-Weges, aber ebenfalls südlich außerhalb des antiken Stadtgebietes sind hohe Schichtpakete voller antiker Keramik anzutreffen. Sie weisen auf ein vorstädtisches Töpferviertel hin. U.a. wurden hier Öllämpchen eines Typus produziert, der aus den alten Ausgrabungen in Knidos bekannt ist und in die zweite Hälfte des 2. Jhs.v.Chr. oder etwas früher datiert wird¹⁷.

(16) Neueste Edition: W. Blümel, Die Inschriften von Mylasa I. Inschriften der Stadt. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 34, 1 (1987) Nr. 440 (549), 451.

(17) Vgl. D. M. Bailey, a Catalogue of the Lamps in the British Museum I. Greek, Hellenistic and Early Roman Lamps (1975) 126. 137ff. Nr. Q 277-Q287 Taf. 46-49.

MILAS 1994

*Frank RUMSCHEID**

Karya kenti antik Mylasa (bugünkü Milas) ve yakın çevresinde yapılan yüzey araştırması, Frank Rumscheid'in (arkeolog) başkanlığında, Jutta Pecher ve Sebestyen Szaktilla (her ikisi de mimar) ile mimarlık öğrencisi Peter Haug ve arkeoloji öğrencisi Jutta Rumscheid'in katılmalarıyla 18 Eylül'den 29 Ekim'e kadar sürmüştür. T.C. Kültür Bakanlığı'nı temsil eden Afyon Müzesi'nden Halil Arça, yöre sakinlerinin bahçelerini bize dostça açmalarını sağlaması yanında, çalışmalara büyük yardımlarda da bulunmuştur. Ayrıca, Milas'tan Olcay Akdeniz, yalnız günlük sorunların çözümünde değil, yöreyi iyi tanınması ve içinde yaşadığı kentin anıtlarına duyduğu ilgisi sayesinde çok değerli bilgiler vermiştir.

Etrafı dağlarla çevrili Milas Ovası eski bir yerleşim yeridir. Kentin hemen doğusundaki Gencik Tepe'de, Persson başkanlığında, 1938 yılında yapılan, ne yazık ki yayınlanmamış olan İsveç kazılarında, Miken Dönemi'ne ait evler ortaya çıkarılmış olmalıdır¹. Kentin yaklaşık 5 km güneyinde bulunan Beçin'de mezarlarda ve kentin içinde yapılan bir kazıda Geç Geometrik-Subgeometrik keramik ele geçmiştir². Beçin'den ve Milas'tan Arkaik Dönem'e ait buluntular bilinmektedir. Böylece, en erken Mylasa'yı, zengin mermer yatağına sahip Sodra Dağı'nın doğu yamacındaki alçak tepeler arasında ve üzerinde yer alan bugünkü Milas'ta (Resim: 1) değil de, Beçin'de aramak için yeterli neden olmadığı anlaşılır³. Bodrum Yarımadası'nda Leleg kenti Pedasa'da da olduğu gibi

* Dr. Frank RUMSCHEID, Alman Arkeoloji Enstitüsü Gümüşsuyu-Ayazpaşa Camii Sok. 48, TR-80090 İSTANBUL.

- (1) Yalnız buluntu yeri üzerinde: Ch. Picard, RA 13.1, 1939, 133. -H.L. Lorimer, *Homer and the Monuments* (1950) 30. -A. ve T. Akarca, *Milas, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi* (1954) 77. -F. Cassola, *La Ionia nel mondo Miceneo* (1957) 16. 309 vd. -A. Laumonier, *Les cultes indigènes en Carie* (1958) 39 Dipnot 1. - W. Radt, *IstMitt* 19/20, 1969/70, 170 ve Dipnot 24.
- (2) A. Akarca, *Belleten* 35, 1971, 1 vd. 29 Lev. 1 vd. 35.
- (3) Lehte Akarca a.g.e. 29 vd. karşı J.M. Cook, *BSA* 56, 1961, 98-101.

kent isimlerindeki -asa'son eki, erken tarihe işaret eder. Lydialı Gyges'e taht kavgaları sırasında, Mylasalı Arselis'in ordularıyla yardım ettiğinden Plutarch söz etmektedir⁴. Bu da kentin en geç M.Ö. 7. yüzyılın ilk yarısından itibaren var olduğunu gösterir. 5. ve 4. yüzyıllarda yerli Karya kralları Pers satrapları olarak tüm Karya bölgesini, 4. yüzyılın ikinci çeyreğinde Maussollos'un Halikarnassos'u (bugünkü Bodrum) başkent yapmasına kadar, Mylasa'dan yönetmişlerdir. Bundan sonra da kesintisiz bir yerleşme gösteren Mylasa, Hellenistik Dönem'de Hydai, Olymos, Chalketor, Labraunda kutsal yeri, Petsonia (Beçin) ve hatta kısa bir dönem için Euromos gibi yakın çevredeki küçük şehirleri yönetimi altına aldıysa da, tarihi sürecinde yerel bir merkez olarak kalmıştır.

Antik Mylasa şimdiye dek bugünkü Milas'ın içinde ve altında sistemli bir şekilde araştırılmamıştır. Londralı Society of Dilettanti'nin, araştırmacı gezginlerince 1797 yılında 'Antiquities of Ionia'nın ikinci cildinde yayımlanan planlar, birçok konuda hala araştırmaların son durumunu göstermektedir⁵. Yeni yapılan çalışmada korunagelen antik yapıların ve buluntuların mümkün olduğu kadar eksiksiz belgelenmesi amaçlanmaktadır. Çağdaş yazılı kaynaklardan elde edilen bilgiler ile antik yazıtlar ve en eskisi 300 yılı aşkın bir zamana uzanan seyahatnamelerden kazanılan bilgilerin bir potada birleştirilmesiyle, kentin ve yakın çevresinin kültür tarihine dair bir toplu bakış oluşturulmalıdır.

İstanbul, İzmir ve Bodrum müzelerinde bulunan zengin Milas buluntularının, 1985/86 kışında gözden geçirilip incelenmesinden sonra, 1994 yılında ilk defa Milas'ta çalışılmıştır. Belediye'nin kullanmanıza izin verdiği 1:1000 ölçekli imar planı sayesinde, önce özellikle eski kent dokusu ve kentin dışarıya bağlantı yaptığı yollar sistemli bir şekilde tarandı ve antik kalıntılar dikkatlice arandı. Mausoleum biçimindeki 'Gümüşkesen' Mezar Anıtı (Resim: 10-11), Baltalı Kapı (Resim: 12), Hıdırlık Tepesi etrafındaki surlar, Zeus Osogoa Kutsal alanıyla bağlantısı olduğu var sayılan bir polygonal duvar (Resim: 2), 'Uzun Yuva' denilen, Korinth düzeninde şeref sütunu içeren mimari kompleks⁶ ve onun aşağısında oldukça uzakta yer alan yüksek bir teras duvarı (Resim: 3), uzun zamandır

(4) Moralia, quaestiones Graecae 45 (302A).

(5) Milas ve tüm çevresi üzerine günümüze dek genel bilgiler veren A. ve T. Akarca'nın a.g.e. (bk. yuk. Dipnot 1) değerli yayını, bu bağlamda ayrıntılı arkeolojik sorunlara yanıt vermemektedir.

(6) Şimdiye dek, Zeus Tapınığ'ın ayakta kalan tek sütunu olarak bilinen, fakat tahrip edilmeden önce kopyası alınan sütunun yazıtına dayanarak, tek başına duran bir onur sütunu olduğu anlaşılmıştır. Bu sütun, Augustus Dönemi'nde kente hizmet eden Menandros adında birine ait bir heykeli taşıyordu. Ayrıntılı bilgi için bk.: F. Rumscheid, Untersuchungen zur kleinasiatischen Bauornamentik des Hellenismus (1994) 32 vd. Kat. No. 173 Lev. 109, 1-2.

bilinen kalıntılardır. *In situ* durumda bir kapı sövesi (Resim: 4), olasılıkla Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait iki yapının (Hamam ?) yükselen duvarları (Resim: 14), doğudan kente su sağlayan su kemerlerinin izleri (Resim: 5), Labraunda, Stratonikeia ve Beçin antik yolları boyunca birçok mezar topluluğu (Resim: 16) ve bugünkü sanayi bölgesi yakınlarındaki mezar odası yeni bulunan kalıntılardır. Mimari parçaları 18. yüzyılın ortalarında cami inşaatında kullanılmak üzere yıkılan⁷ ve muhtemelen en son L.Robert'in 1934 yılında kalıntılarına rastladığı Augustus-Roma tapınağının yeri yeniden saptanabildi⁸. Bunun önünde şimdiye dek bilinmeyen, büyük mermer bloklardan oluşan bir yapının köşesi bulundu. Bu mermer bloklarının üzerinde graffitolar (bunlar arasında gladyatör ve Nike) ve bazıları bunlarla alakalı garip yazıtlar vardır.

Milas'ın yakın çevresinde ise dikkatler birkaç noktada toplanmıştır: doğudan kente su getiren ve kısmen korunagelmiş olan su kemeri (Resim: 6), Gencik Tepesi üzerinde yer alan antik kalıntılar (Hellenistik [?] Dönem'e ait tapınak ve kutsal alanı), Beçin'de (Surlar ve Ortaçağ kalesi civarındaki iki iç tonozu bulunan Arkaik [?] basamaklı yapı) ve Denizcik'te, kalker platonun içine gömülü küçük gölcüğün kıyısında, büyük kesme taştan oluşan antik yapıların kalıntılarına rastlandı⁹. Dor düzenindeki mermer arşitrav (Resim: 7) bu görkemli yapının olasılıkla Hellenistik Dönem'e ait olduğunu gösterirken, diğer yapıların taş blokları yakınlarındaki bir kalker ocağından temin edilmiştir.

Milas kentin içinde *in situ* ele geçen tüm antik kalıntıları, toplu bir plana hazırlık olmak üzere, imar planına işlenmiştir. Bezemelerinden yola çıkılarak, M.S. 2. yüzyılda yapıldıkları sonucuna varılan Baltalı Kapı ve Gümüşkesen anıtları, ilk kez tam ölçülerek, asıl planından tüm ölçü sapmaları gösterilerek, çizilip, belgelendi. Uzun Yuva'da, Voigtländer'in planından¹⁰ farklı olarak blokların daha batıda yer aldığı anlaşılmıştır. 1980'li yıllarda onarım çalışmaları sırasında, arşitrava kadar bütün mimari parçalar yerlerinden alındığı için, Gümüşkesen Anıtı'nın alınlık ve piramidal çatısı *in situ* durumda bulunmadığından bir anlamda

(7) R. Chandler, *Travels in Asia Minor* (1775) 187 vd. -Tapınağın yıkılmadan önceki çizimleri için bk.: H. Hänlein-Schäfer, *Veneratio Augusti* (1985) 177 vd. Lev. 36b-37 (eski kaynakları içerir).

(8) Tapınak podyumundaki geç antik yazıtlar için bk.: L. Robert, *RA* 6, 1935, 158.-D. Feissel, *Collège de France, Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance, Travaux et Mémoires* 12 (1994) 263-297.

(9) Şimdiye dek A. Akarca, *Belleken* 35, 1971, 26 Lev. 18 aşağıda, ondan sadece bir cümleyle söz eder.

(10) W. Voigtländer, *Der "Zeus-Karios"-Bau in Milas, Diskussionen zur archäologischen Bauforschung* 5 (1991) 246-251 Res. 4.

geç kalmış olduk. Kaidesinin dış yüzüne kazınmış olan isim ve sloganlar ise bu çalışmada kalem keskiyle 'temizlenmiştir'. Ticaret Lisesi'nin güneyinde bir temel çukurunda bulunan içine yarı işlenmiş girlandlı lahit yerleştirilmiş olan M.S.2/3. yüzyıla ait bir mezar yapısının kalıntıları ve daha sonraki yerleşim kalıntıları (Resim: 8) ve Augustus-Roma Tapınağının önünde yer alan mermer yapının görünen parçaları, ayrıntılı krokilere işlendi.

Bu ölçme ve çizim çalışmaları yanında, yukarıda sözü geçen yerlerde, Sarı Çayı'nın yatağındaki moloz yığıntılarında ve Milas Müzesi'nde genellikle mimari eleman olmak üzere 170'i aşan sayıda buluntu belgelendi. Eski Beçin yolu üzerinde iki mezar yazıtı ve bir gladyatör kabartması (Resim: 9) derhal müzeye getirildi. Varlıkları tehdit altında olan diğer antik eserler ise müze görevlilerine bildirildi.

Nihai değerlendirme çalışmalarına başlamadan önce, Milas kenti, yakın çevresi ve müzede araştırmalara devam edilmelidir. Aslında, eserlerin bulunması dışında ilk sonuçlar ortaya çıkmaya başlamıştır bile:

1. Gümüşkesen anıtında (Resim: 10) daha eski yapılardan devşirme malzeme kullanılmıştır.-Alt katında mermer zemin levhaların üzerinde iki uzun dikdörtgen sandık biçimli mezar yeri bulunmaktadır. Bunlar, zemine dik açıyla konulan levhalardan oluşmaktadır. -Üst katın zemininde, yere oyulmuş ince iki çift iz biçiminde, arşitravın üzerinde yer alan dört büyük mermer bloğun izdüşümleri çizilmiştir (Resim: 11). İç mekanda çatının ilk basamağını oluşturan bu bloklar, yapının dış yüzeyinde friz şeklinde işlenmiştir. Olasılıkla 1:1 oranında yapılmış bir konstrüksiyon çizimi ile karşılaşıyoruz. Bunlarla ustalar girişlerin tam ölçülerini buluyor olmalıydılar. Kare plana ancak yaklaşık olarak ulaşabileceklerini anlayan ustalar, herhalde bu rasyonel yöntemle, alt katın inşası sırasında meydana gelen sapmaları 'otomatik' olarak dikkate almış oluyorlardı. -Üst katın sütun aralıkları, zivana delikleri ve işleme izlerinden anlaşıldığı gibi, daha sonra kafes veya korkuluk levhalarıyla kapatılmıştır. Sadece güney cephede, yola bakan orta sütun aralığında bu izler yoktur; belki burada mezar sahibinin heykeli durmaktaydı. -Köşe blokları eksik olan frizin üzerine, dış sırası, geison ve sima eklemek gerekmektedir. Bunların üzerine ise, eldeki çatı bloklarına ve kaide ve balдахin katın birbirlerine olan oranlarına bakılırsa, sadece az eğimli piramidal bir çatının varlığını düşünmek gerekir. Yan yüzeyleri düz, kavisli veya basamaklı olabilirdi¹¹.

(11) Bugünkü eksik durumuna değinmeden mezar anıtından basamaklı piramit olarak en son söz eden H. v. Hesberg, Römische Grabbauten (1992) 150 vd. Res. 92- S. Stocchi. Quaderni di Archeologia della Libia 12, 1987 249 vd., düz ve basamaklı piramidal çatılardan örnekler

2. Baltalı Kapı (Resim: 12) izine rastlanmayan kent surunun üzerinde bir kapı¹² olmayıp, su yolunun Labraunda kutsal yoluna doğru karşı tarafa yöneldiği yerde, su kemerinin bir parçası olduğunu göstermektedir. Doğu taraftaki ovadan gelen su kemeri, Topbaşı Tepesi'nin hemen güneydoğusunda çatallaşmaktadır. Buradan devam eden iki kolun yönlerine dayanarak, Baltalı kapı ve batısında bulduğumuz kemer kalıntısı (Resim: 13), kuzey kola aittir. Güney kol (Resim: 5) ise, Şevketiye mahallesinde saptanan büyük bir yapıya doğru yönelmiştir. Kalın ve yer yer korunagelen yüksek duvarlı bu yapının, ovaya bakan tarafında apsis benzeri bir çıkıntı (Resim: 14) vardır. Bu yapı, su kemerinin güney kolundan beslenen bir hamam olabilir. Ovakı su kemeri ve Baltalı Kapı ile yapı ilişkisi bulunan kemer aynı yapı tekniği özellikleri gösterdiğinden, Bizans Dönemi'ne¹³ değil, M.Ş.2. yüzyıla tarihlenmelidir.

3. Zengin su kaynağına sahip Beçin'den Milas'a doğru küçük, ikinci bir su kemeri uzanır. Bugünkü tarla sınırlarından Muğla karayoluna kadar izlenebilen ve arazide seviye farkı olan yerde bulunan kalıntılara bakılarak, bu su kemerinin de, bir dizi kemerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Yolun yaklaşık 50 m kuzeyinde su yolu doğrultusunda ard arda yer alan, enine doğru dikdörtgen iki odacığı bulunan ve asıl girişi anlaşılamayan, daha doğrusu olasılıkla olmayan, bir yapı vardır (Resim: 15). Kısmen 4 m'ye kadar yüksekliği korunagelen kalın duvarlı bu yapı, su dağılımını sağlayan bir taksim yeri olabilir. Biraz daha kuzeyde, aynı doğrultu üzerinde kalıntılar içeren bir tepe gelir; bundan sonra izler kaybolmaktadır. Su kemeri civarında bolca görülen keramik ve tuğla parçaları bile burada görülmemektedir. Su kemeri olasılıkla Mylasa'ya kadar uzanmayıp, bir çiftliğin veya tarlaların sulanması işlevini görüyordu¹⁴; yer altından başınçla devam etmiş olabileceği de göz önüne alınmalıdır.

4. Başka yerleşimlere bağlanan kentin eski dış yolları antik dönemden beri kullanılagelmiştir. Labraunda Zeus Kutsal Alanı'na ve oradan da Alinda'ya giden kutsal yol, kent dokusunu Baltalı Kapı'dan terk

verir. -Krs. Kilikya kıyılarında Kelenderis'te "Dört ayak" Mezar Anıtı'nın düz piramidi (L. Zoroğlu, Kelenderis I. Kaynaklar, Kalıntılar, Buluntular [1994] 41-45 Res. 12. 34-40) ve antik Kuzey Suriye'de Hisar'da kavışli piramitli çatıya sahip olan mezar anıtı (J. Wagner, Die Römer an Euphrat und Tigris, AW 16 Sondernummer, 1985, 54 Dipnot 126 Res. 52. 57).

(12) Kent surunun nasıl yöneldiğine dair bir ipucu olarak değerlendirmek isteyen G. Bean, Kleinasien III (1974) 39, böyle yorumlamıştır.

(13) Erken Bizans'a tarihlenen A. ve T. Akarca a.g.e (bk. yuk. Dipnot 1) 87, 91 Lev. 16, fakat Baltalı Kapı ile su kemeri arasındaki bağlantıyı görmüşlerdi.

(14) Bu su yolundan Beçin'den Milas'a giden su kemeri olarak söz eden A. ve T. Akarca a.g.e. 87 (Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlemeyle). A. Akarca, Belleten 35, 1971, 30, ayrıca su kemeri kalıntılarının gittikçe yok olduğunu bildiriyor.

ederek, Milas'ın etrafını dolaşan günümüz çevre yolunun kuzeyine doğru biraz ileride, derin bir çukurluk olarak izlenebilmektedir¹⁵. Yol, Baltalı Kapı'nın öbür tarafında bir nekropolden geçiyordu. Olasılıkla mezarlara ait antik kalıntılar çevre yolu epeyce geçtikten sonra da, Labraunda yolu yanında saptanmaktadır. -Güneyde, Petsonia/Beçin'e giden eski yol, her iki yanında sekiz adet tonozlu mezar ve diğer mezar kalıntıları bulunduğundan, eski Labraunda yolu gibi kolay izlenir. Yazık ki yakın geçmişte yapı çalışmaları sırasında mezarlardan üçü tahrip edilmiştir. Ayrıca, bir inşaat çukurunda, yeni atılan beton temelin izin verdiği ölçüde mermer ve mozaikli bir tabanının kesitini görebildiğimiz büyük bir yapı da tahrip olmuştur. Endüstri Meslek Lisesi'nin arazisinde bulunan en güneydeki tonoz mezarın (Resim: 16) yan duvarlarında, vaktiyle arka duvarda olduğu gibi, birer mermer levha yerleştirilmişti. Duvarlar ise, aralarında tuğla kırıklı ve küçük çakıllı kireç harcı görünen küçük kırma mermerden oluşmaktadır. Mermer levhaların üzerine Grekçe mezar yazıtı kazınmış olup, bunlar çok önce yayınlanmış olup¹⁶, o zamandan beri yerleri unutulmuştu. Milas yazıtları üzerine çalışan ve kendisine yazıtların fotoğraflarını gönderdiğim W. Blümel, paleografik bakımdan bunları Geç Hellenistik veya Erken Roma İmparatorluk dönemlerine tarihler. Böylece, diğer tonoz mezarların tarihlenmesine de kanıt elde edilmiş olmaktadır.

5. Eski Beçin yolunun batısında ve aynı zamanda antik yerleşimin dışında, güneyde bol keramik içeren kalın tabakalara rastlandı. Bu, buranın kent dışı bir çanak-çömlek üretim merkezi olduğunu gösterir. Eski Knidos kazılarında bilinen ve M.Ö.2. yüzyılın ikinci yarısına veya biraz daha erkene tarihlenen bir kandil tipi¹⁷ burada üretilen mallar arasındadır.

(15) Çevre yolunun hemen ardında eski yol kısa bir süre önce doldurulmuştur.

(16) En yeni yayın: W. Blümel, Die Inschriften von Mylasa I. Inschriften der Stadt, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 34, 1 (1987) No. 440 (549), 451.

(17) Krş. D.M. Bailey, A. Catalogue of the Lamps in the British Museum I. Greek, Hellenistic and Early Roman Lamps (1975) 126. 137 vd. No. Q 277-Q287 Lev. 46-49.

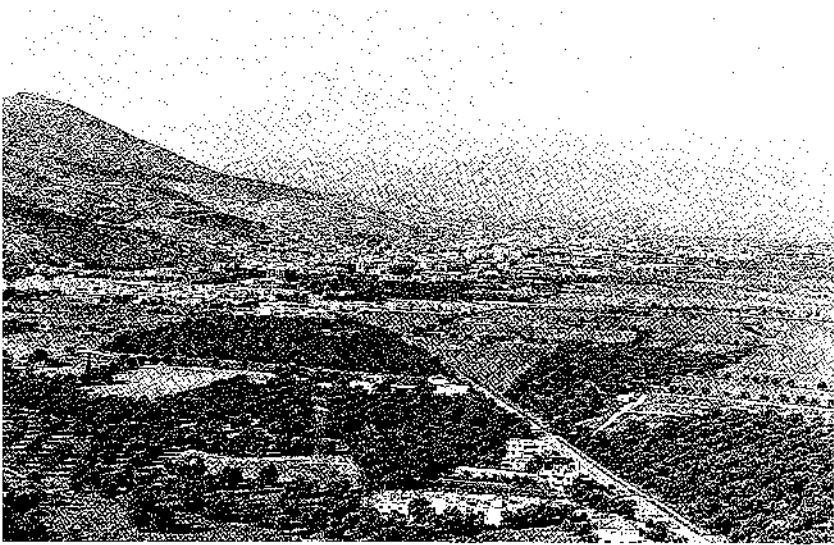

Abb.1: Milas, lage der Stadt am Soda Dağı, von Beçin Kalesi aus gesehen
 Resim 1: Milas, Beçin Kalesi'nden kentin Soda Dağı'ndaki konumu.

Abb. 2: Milas, polygonalmauer.
 Resim 2: Milas, polygonal duvar.

Abb. 3: Milas, sdostecke der großen Terrassenmauer
Resim 3: Milas, büyük teras duvarının gneydoĒu kesi.

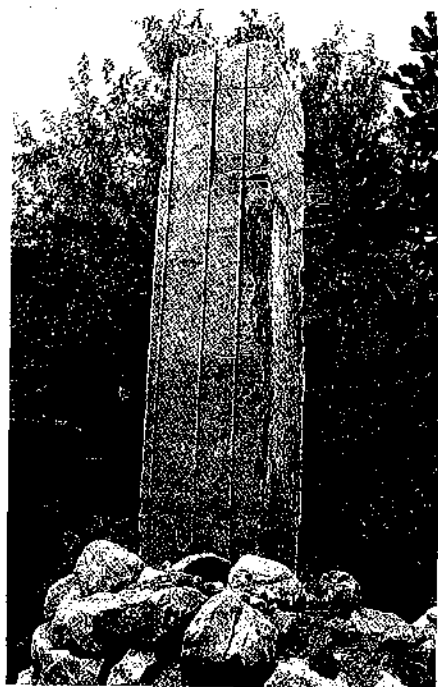

Abb. 4: Milas trpfiler, Höhe über Erdboden 4.30
Resim 4: Milas, kapı sövesi, tabandan yükseklik 4.30 m

Abb. 5: Milas, Aquaedukthögen südlich des Topbaşı Tepe
Resim 5: Milas, Topbaşı Tepesi'nin güneyindeki su yolunun kemerleri.

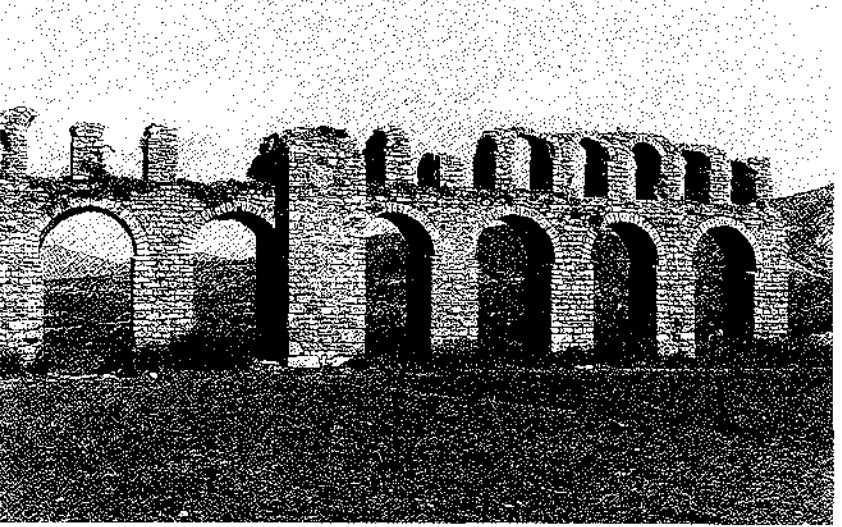

Abb. 6: Milas, Aquaedukt östlich der Stadt.
Resim 6: Milas, kentin doğusundaki su kemerleri.

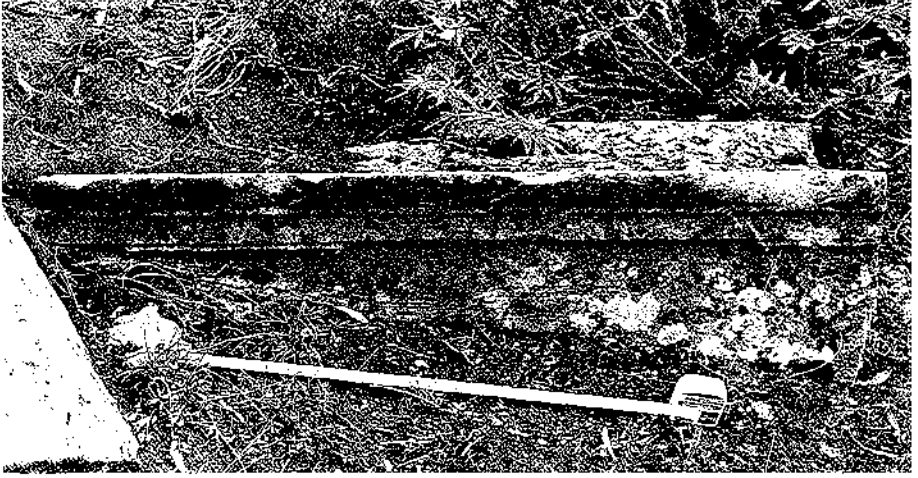

Abb. 7: Denizcik, Dorischer Marmorarchitrav
Resim 7: Denizcik, Dor düzeninde mermer arşıtrav.

Abb. 8: Milas, Kaiserzeitliches Grabgebäude mit eingebautem Halbfertigfabrikat
eines Girlandensarkophages, im Vordergrund spätere Wohnbebauung.
Resim 8: Milas, içine yarı işlenmiş girlandlı lahit yerleştirilmiş olan Roma İm-
paratorluk Dönemi'ne ait mezar yapısı. ön planda daha sonraki yerleşme.

Abb. 9: Milas, Neu gefundenes Gladiatorenrelief
Resim 9: Milas, yeni bulunan gladyatör kabartması.

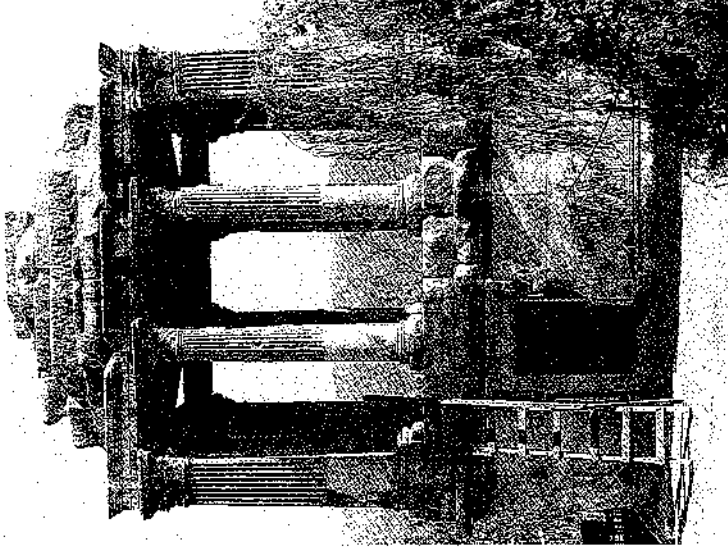

Abb.10: Milas, Gümüskesen, Ansicht von Westen
Resim 10: Milas, Gümüskesen, batıdan görünüm.

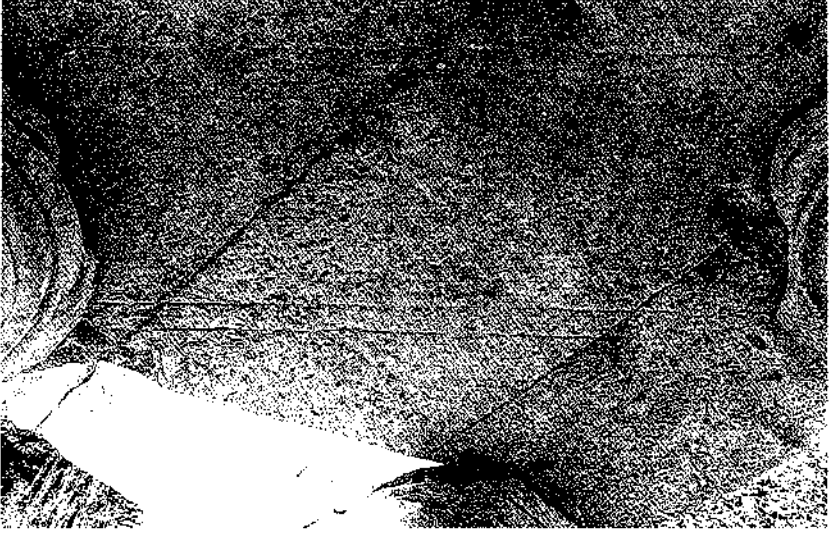

Abb. 11: Milas, Gümüşkesen, Ritzlinien im Obergeschoßboden
Resim 11: Milas, Gümüşkesen, üst kat tabanındaki çizikler.

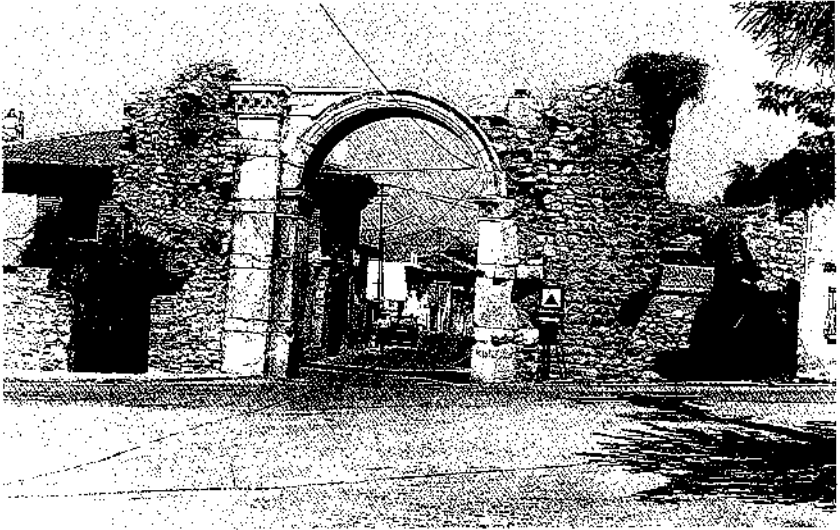

Abb. 12: Milas, Baltalı Kapı, Ansicht von Süden
Resim 12: Milas, Baltalı Kapı, güneyden görünüm.

Abb. 13: Milas, rechts Baltalı Kapı, links Bogenreste westlich des Tores
Resim 13: Milas, sağda Baltalı Kapı, solda kapının batısında kemer kalıntıları.

Abb. 14: Milas, Thermen (?) im Şevketiye Mahallei, Ansicht von Osten.
 Rechts Teil der Apsis.

Resim 14: Milas Şevketiye Mahallesi'nde hamam (?), doğudan görünüm.
 Sağda apsisin kalan kısmı.

Abb. 15: Zwischen Beçin und Milas. Wasserdepot in der Flucht des Beçin
Aquaeduktes

Resim 15: Beçin-Milas arası. Beçin su kemeriyle aynı hizadaki su deposu.

Abb. 16: Milas, Gewölbegrab beim Endüstri Meslek Lisesi.

Resim 16: Milas, Endüstri Meslek Lisesi'nde tonoz mezar.

KERKENES DAĞ 1994

*Françoise SUMMERS **
Geoffrey SUMMERS

Kerkenes Dağ'daki ikinci arkeolojik araştırma sezonu 1994 yazında sekiz haftalık bir süreyi kapsamıştır. Araştırmanın devam eden bu ilk ayağının tamamlanması için iki sezon daha çalışılması planlanmaktadır. Araştırmanın genel amaçları iki konuya yöneliktir; bunlar, öncelikle şehir coğrafyasını inceleyebilmek için Demir Çağı yerleşiminin tamamının bir planını hazırlamak ve ikinci olarak da, şehri daha geniş bir coğrafi, tarihi ve arkeolojik tabana yerleştirmektir.

1994 sezonunun kesin amaçları ise aşağıdaki gibiydi:

- 1) Bir helyum balonuna asılı makina yardımıyla sitin tamamının fotoğraflanmasını bitirmek,
- 2) 1993'de başlanılan kadastral haritanın kapsadığı bölgeyi genişletmek,
- 3) Jeofiziksel araştırmaya devam etmek (lojistik sorunlar sebebiyle 1995 sezonuna ertelenmiştir),
- 4) Helyum balonunu kullanarak araştırma alanı kapsamındaki diğer siteleri fotoğraflık olarak belgelemek,
- 5) Farklı arkeolojik projeler kapsamında yer alan ve daha uzak çevrede bulunan bazı siteler balonla fotoğraflık olarak belgelemek,
- 6) Kerkenes Dağ'ın yakın çevresinde yer alan bölgenin daha detaylı bir arkeolojik araştırmasını yapmak.

* Françoise SUMMERS, ODTÜ Mimarlık Bölümü, ANKARA.
Geoffrey D. SUMMERS, ODTÜ Siyasal Bilgiler ve Kamu Yönetimi Bölümü, ANKARA.
Çeviri: Nilüfer Baturayoglu.

Sezon başarılı geçmiş olup, sonuçların bir bölümü beklentilerimizi hem elde edilen bilgi hem de çekilen fotoğrafların görsel niteliği bakımından kat kat aşmıştır. Aşağıda yer alan raporun ilk kısmı yerleşme, tarihçe, araştırma yöntemleri, savunma sistemi ve kentsel mekan başlıklarına ayrılmıştır. Diğer bir bölüm ise şehrin en yüksek kısmında yer alan bir Bizans köyü ile ilgili arkeolojik araştırma ve balon fotoğraflarıyla belgeleme çalışmasını içermektedir.

1994 sezonu harcamaları National Geographic Society, British Academy ve BIAA (Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü) tarafından cömertçe karşılanmıştır. Yibitaş-Lafarge Ltd.ise inşa ettiği yeni yatak odaları ve banyolarla ve arazi etrafına yaptırdığı bir taş duvarla, araştırma ve araştırmacıların rahatlığını sağlamıştır. 1994 sezonunun başarısını ayrıca ikinci kez Kültür Bakanlığı temsilciliğini yürüten Konya Müzesi'nden Sayın Kazım Mertek'in aktif çalışmalarına borçluyuz. Geçen yıl olduğu gibi çalışmamız yine Yozgat Valisi Sayın Ertuğrul Ersoy, Sorgun Kaymakamı Sayın Necmi Kurt ve Yozgat Müze Müdürü Sayın Musa Özcan tarafından hararetle desteklenmiştir. Araştırma ekibi Geoffrey Summers, Françoise Summers, Stephen Lumsden, Mete Lumsden, Koral Ahmet, Ömür Harmanşah ve Levent Topaktaş ile yardımcıları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Bilkent Üniversitesi öğrencilerinden Nahide Aydın, Nilüfer Baturayoğlu, Menekşe Bekaroğlu, Derya Çavuş, Sermin Ersöz ve Zeynep Korkmaz'dan oluşmuştur. Ayrıca iki konuk, Elspeth McIntosh ve Stevan Beverly de tartışmalara değerli katkıda bulunmuşlardır. Filmler Ankara'da Tuğrul Çakar tarafından banyo ve tab edilmiştir; fotoğrafların dijitize edilmesi ise ODTÜ'de Levent Topaktaş, Ersan Ocak ve Murat Özgümmüş tarafından yürütülmektedir.

Çalışma İngiliz Dışişleri ve Commonwealth Bürosu tarafından 1990 yılında BIAA'ya hediye edilen balon ve malzeme kullanılarak sürdürülmüştür. Bu hediyeyle birlikte gelen bir şartı yerine getirebilmek, yani diğer bir deyişle malzemeyi bu sezon Türk meslektaşlarımıza yardımcı olmak amacıyla kullanabilmek bizleri son derece mutlu etti.

SİT

Konum

Sit Kapadokya düzlüğünün kuzeybatı ucunda, yüksekliği deniz seviyesinden yaklaşık 1400 m. olan ve granit kayalardan oluşmuş bir dağın üzerinde bulunmaktadır. İran'ı Avrupa'ya bağlayan doğu-batı transit yolunun üzerinde ve Akdeniz'le Karadeniz'i bağlayan doğal yolun yakınında yer alan sit, dolayısıyla bugünkü Türkiye'nin merkezine yakın

doğal bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Şehir duvarı aşınmış granit kütlenin kenarına topoğrafyadan mümkün olduğunca yararlanacak şekilde ustalıklı inşa edilmişlerdir. Şehrin boyutları yaklaşık olarak 2,5 x 1,5 km ve şehir sur duvarının uzunluğu yaklaşık 7 km dir; bu ölçüleriyle şehir Anadolu'da bu güne kadar bulunmuş Hellenistik Dönem öncesine ait en büyük sit olma özelliğine sahiptir. Dikkat çekici noktalardan biri şehir sur duvarları içinde kalan tüm alanın fazla eğimli bölgeler hariç, değişik yapılaşmalarla kaplı olmasıdır. Özellikle şehrin ömrünün çok kısa (bir nesilden bile az) olduğu ve etkileyici savunma sistemi de dahil olmak üzere, büyük bir kısmının hiçbir zaman tamamlanamadığı gözönüne alınacak olursa, bu yapı yoğunluğu daha da şaşırtıcı görünmektedir. Fakat tek başına büyüklük ve planlı yerleşme, yüklü ve sürekli bir şehir nüfusunu gerektirmeyebilir; bu soruların kavranması ve cevaplandırılması projenin en önemli amaçlarını oluşturmaktadır. Şehrin yapısı ve işleyişinin ayrılmaz bir parçası olan ve ayrıntılı çalışmaya gerektiren başka bir konu da şehir nüfusunu destekleyen veya destekleyeceği düşünülmüş olan ekonomik tabandır; bu soruya cevap bulabilmek içinse siti çevreleyen yakın alanların ve daha geniş ölçekte tarihi ve coğrafi çevrenin ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekmektedir.

Tarihçe

Sitin tarihi açıkça görüldüğü üzere, bugüne kadar yeterince tanımlanamamış arkeolojik adıyla Alishar V olarak bilinen Hellenistik Dönem öncesi Geç Demir Çağı'na uzanmaktadır (Alishar V yakın çevrede yer alan Alishar Höyük'te 1920 ve 1930'larda E.F.Schmidt ve H.H.van der Osten tarafından yapılan kazılarda tabandan yukarıya doğru beşinci katmanı tanımlamak amacıyla kullanılmış bir terimdir). Schmidt'in 1928 yılında sitte kazdığı birkaç küçük deneme açmasından çıkardığı keramik parçalarına ve daha geniş ölçekteki tarihi-coğrafya ve mimarlık tarihinden kaynaklanan nedenlere dayanarak bugün açıkça görülebiliyor ki, sitin tarihi aslında Pers ve Aka imparatorluklarının M.Ö.547'den hemen birkaç yıl sonra Büyük Keyhüsrev döneminde, sonunda Ege Denizi'ne kadar uzanan genişlemeleri öncesine gitmektedir. Ayrıca, keramikler M.Ö. 8. yüzyıla tarihlenen Alishar IV de dönemine ait değildir. Böylece eksiltme metoduyla bakılacak olursa, Kerkenes Dağı'nda yer alan sit M.Ö.6. veya 7. yüzyılda inşa edilmiş ve terk edilmiş olmalıdır. Şehrin büyüklüğü ve sağlamlığı gözönüne alınacak olursa eskilerin yazılarında sınırlı da olsa bu şehirden de bahsetmiş olabilecekleri düşünülebilir. Eğer bu mantık kabul edilir ve izlenirse, elimizde sadece bir tek aday bulunmaktadır: "Tarihin Babası" olarak da anılan Yunanlı Tarihçi Herodot'un bahsettiği Pteria şehri.

Tarihçe aslında fazlasıyla heyecan verici. Asur İmparatorluğu'nun gerçekte çok da sıkı olmayan bir birlikte Babilliler ve Medlerce yokedilmesinden sonra ilgi alanlarına bağlı bir toprak paylaşımı üzerinde anlaşmaya varıldı. Babilliler Mesopotamya'yı, Medler ise Anadolu'yu da içeren kuzey bölgelerini aldılar. Her ne kadar erken Med devletinin özellikleri ve hatta bir Med "İmparatorluğunun" varlığı daha önce pek çok kez tartışılmış olsa da, detaylı bilgi azlığı ve doğulu ve batılı kaynaklar arasındaki farklı yorumlara rağmen doğruluğu tartışma götürmeyen yazılı kaynaklarda Medlerin Lidyalılarla beş (ya da altı) yıl süreyle savaştıkları ve bu savaş(lar)ın ya da yıllık seferlerin Orta Anadolu'da ceryan ettiğine dair kanıtlar bulunmaktadır. Bu savaş M.Ö. 28 Mayıs 545 günü öğleden sonra sona ermiştir; bu tarihin hem eski Yunanlılarca hem de modern astronomlarca bu kadar kesin olarak bilinmesinin sebebi o gün meydana gelen ve her iki tarafı da bu savaşı hemen sona erdiren Kilikya kralı ve Babil kralı (ya da adına) hazırlanan bir barış anlaşmasını kabul edecek kadar korkutan bir güneş tutulmasıdır. Bu anlaşma iki taraf arasındaki sınırı Halys Irmağı (bugünkü Kızılırmak) olarak belirlemiş ve anlaşmayı güçlendirmek için Med Kralı Astyages Lidya prensesi, Alyattes'in kızı ve Krezüs'ün kardeşi Ariennis ile evlenmiştir. Kerkenes Dağı'nda yer alan şehrin bu barış anlaşmasından kısa bir süre sonra ve büyüyen Med İmparatorluğu'nun batıdaki kraliyet şehri olarak kurulmuş olması ihtimali kuvvetlidir. Hatta sarayın da yeni evli kraliyet çifti için inşa edildiğini bile düşünmek mümkün olabilir. Herodot tarihinde Pteria ile ilgili olarak anlatılanlar (1.76) daha sonraki yıllarda meydana gelen olaylarla ilgilidir. Astyages İran İmparatorluğu'nun içlerinde meydana gelen bir saray ayaklanmasıyla tahttan indirilir ve Büyük Keyhüsrev (Kuruş) ilk Akamanış (Achaemenid) kralı olur. Bu arada Lidya kralı olan ve dünyanın en zengin adamı olarak ünü yayılmaya başlayan Krezüs topraklarını genişletmeye karar verir; bunun için en uygun zemin olarak da eniştesini öldüren Keyhüsrev'in topraklarını seçer. Dönemin en güvenilir kahinlerine haberciler gönderilir ve sonunda beklenen cevap gelir; eğer Krezüs Halys Irmağı'nı geçerse bir imparatorluk yok olacaktır. Elbette Krezüs'ün de duymak istediği budur; hasattan sonra ordusunu kuzeydoğuya yönlendirir, nehri geçer ve Pteria'yı ele geçirir. Herodot'un Kerkenes Dağı üzerindeki kalıntılara çok iyi uyan coğrafi tanımına göre, Pteria Sinop'un güneyine doğru bir çizgi üzerinde yer almakta ve Kapadokya'nın bu bölgesinde en iyi korunan yerleşim durumunda bulunmaktadır. Herodot'a göre Krezüs Pteria halkını esir alır ve çevre köylerde yaşayanları yurtlarından kovalar. Büyük Keyhüsrev bunun üzerine harekete geçerek doğudan süratle gelir. İki imparatorluk Pteria'yı çevreleyen ovada sonuçsuz kalacak bir savaşa tutuşurlar ve Krezüs ilkbaharda yenileceğini düşündüğü savaşta kendisini diğer ülkelerdeki yandaşları tarafından gön-

derilecek ek kuvvetleri beklemek üzere başkenti Sardis'e çekilir. Fakat bir hareket adamı olan Keyhüsrev yurduna dönmek veya Anadolu platosunda kışlamak yerine kuvvetlerini hızla Sardis üzerine sürer ve Lidya'yı işgal eder. Geleneksel olarak kabul edilen tarih M.Ö.547'dir, fakat işgalin bundan birkaç yıl önce gerçekleşmiş olabileceğine dair de bazı kanıtlar vardır (Beaulieu 1989:80-82; Burstein 1984; Cargill 1977). Yine de, kesin tarih ne olursa olsun, bu tarihçe Kerkenes'de izlenen kalıntılara o kadar iyi uymaktadır ki, bunlara neredeyse kesin kanıtlar gözüyle bakmak mümkün olabilir: coğrafi konum, kuvvetli surlar, yeni kurulan şehrin imparatorluk karakteri, (şu anda devam eden çalışmanın bir parçası olan) sivil mimarlık örneklerinde ve saray ve tapınak planlarındaki doğu etkileri, tamamen terkedilişle sonuçlanan kısa süreli bir yerleşimin varlığı ve de yerleşime ve tanımına uygun keramik buluntular. Ayrıca, her ne kadar zaman zaman başka öneriler yapılmış olsa da sitin karakterine bu derece uygun diğer bir tarihçe alternatifine de bugüne kadar rastlanamamıştır.

Araştırma Yöntemleri

1994 sezonu öncelikle gerekli balon fotoğraflarının çekiminin tamamlanmasına ayrılmıştı. Daha önce de yapılmış olduğu gibi, karolaja ait çaprazlar ve kontrol noktaları yerde beyaz kireçle işaretlendi ve tekeometreyle ölçülerek bağlandı. Bazı bölgelerde ayrıca topoğrafik kontur planlarının çizilebilmesi ve dijital yeryüzü modellerinin hazırlanabilmesi amacıyla veri toplandı. Levent Topaktas ve ODTÜ'deki ekibi sonuçları landCAD ve AutoCAD programlarına yüklemiş durumdadırlar ve bunları kış boyunca fotoğraflardan dijitize edilen planlarla bağdaştırmaya çalışacaklardır. Arazinin tamamını kapsayan karolaj (A2 gibi) bir koordinatla tanımlanan kutucuklara bölündü. Daha sonra bu kutucuklar büyütüldü ve bunların üzerine fotoğrafların kapsadığı alan ve bunlardan dijitize edilen planlar işlendi. Şekil 1, 2 ve 3'te karşılaştırılarak planları çizilen fotoğraflardan bazıları görülebilir.

Savunma Sistemi

Savunma sistemi işlenmemiş granit kayalardan inşa edilmiştir. Fakat taş yassı yüzeyler halinde yarıldığından kesme taş izlenimi vermektedir. Duvar üst kısmında 4.5-5 m enindedir. Duvarın dış yüzüne, yüzey şekillerinin ek savunma sistemlerinin tasarlanmasını gerektirdiği yerlerde dikdörtgen şekilli kuleler ya da burçlar, pekitme ayakları ve en az iki yerde olmak üzere, daha büyük ve organik formlu ekler inşa edilmiştir. Sözü edilen savunma yapılarının tamamı yaklaşık 60° eğimli bir şev biçiminde yapılmış ikinci bir duvarla sarılmış olup, bu şev ana du-

varların üstüyle hem yüz fakat temele kadar devam etmeyen bir taş döşeme ile kaplanmıştır. Fakat duvarın fazlasıyla büyük olan genişliğine, kulelerin sayı ve büyüklüğüne, savunma sistemini inşa eden mimarın becerisine ve inşaata verilen emeğe rağmen dışta yer alan eğimli yüzeyin yüksekliği pek çok bölgede 2 m'yi geçmediği için, kararlı bir saldırgana karşı pek de caydırıcı olamayacakmış gibi görünmektedir. Bu nedenle, özgün tasarımın (Yakın Doğu sitlerinde sık sık rastlandığı üzere) yüksek ve geniş bir kerpiç duvarı da içerdiği, fakat yalnızca taş temel ya da kaidenin inşasının tamamlanabildiği düşünülebilir.

Şehrin özgün kapılarından halen mevcut olan yedi tanesi bugüne kadar kesin olarak tanımlanabilmiştir. Şehir duvarı, bütün uzunluğu boyunca açıkça izlenebildiğinden özgün kapı sayısının da aynı olduğu düşünülmekteyse de, daha sonra açılmış olan patikaların (Şekil 1-3) mevcut daha küçük kapı veya açıklıkların algılanmasını engellemeleri mümkündür. (Standart bir planı izliyormuş gibi görünen Hitit şehir kapılarının aksine) her kapı kendi başına ve bulunduğu yerde mümkün olan en dayanıklı savunma sistemini oluşturacak şekilde planlanmıştır. Derenin batı duvarından dışarı çıktığı noktada ise, olası saldırılara karşı özel ve daha karmaşık önlemler alınmıştır. Bu belki de İranlıların Babil'e bir nehir çıkışı kullanarak girişlerinin o dönemde iyi bilinen eski bir İran aldatmacası olmasından kaynaklanmıştı.

Özellikle dikkat çeken bir başka konu ise ne bir kraliyet alanını ne de bir kale veya akropolü ayıran bir iç savunma sisteminin bulunmamasıdır; ayrıca şehrin genel düzeninden, iç engeller inşa etmenin hiçbir zaman düşünülmendiği de anlaşılmaktadır (*aşağıya bakınız*). Böylece açıkça görüldüğü gibi, şehrin içinden gelecek bir isyan beklenmemektedir; bu sonuç şehirde yaşayanların sadakati, sivil ve politik bağlılığı ve etnik karakterleri açısından önemli bazı ipuçlarını da beraberinde getirmektedir. Bu açık bağlılık (aşağıda da anlatılan) şehrin içinde tanımlanmış alanlar ve yapılar arasındaki dikkat çekici kavramsal benzerlik ve uyumla da desteklenmektedir. Şimdiye kadar hiçbir sur dışı yapı veya dış sur tanımlanamamıştır; aslında surların hiçbir zaman tamamlanamadığı gözönüne alınacak olursa bu pek de şaşırtıcı görünmemektedir. Yine de çevredeki tepelerin üzerinde yer alan gözetleme kulelerinin daha geç dönemlere ait kalıntılarla örtülmüş olması da mümkündür.

Kentsel Mekan

Mekan kullanımı ve şehir dokusunun yapısı, arazide ve balonla 1993 ve 1994 yıllarında çekilen fotoğraflar üzerinde yapılan çalışma ilerledikçe daha iyi anlaşılır hale gelmektedir. Bu fotoğrafik belgeleme şu anda ta-

mamlanmış durumda olup, 60 m ile 1000 m arasında değişen yüksekliklerden çekilmiş düşey veya yaklaşık düşey, üstüste bindirilebilir ve sayısız yersel kontrol noktalarını içeren renkli ve siyah-beyaz karelerden oluşmaktadır. 1994 yılında proje için getirilen bir yenilik ise, helyum balonu ile çekilen oblik (eğri) fotoğraflardır; bu fotoğraf makinasının salıncağa 45° açı ile yerleştirilmesiyle sağlanmıştır (Şekil: 6).

Artık şehrin farklı bölümlerini ayırdetmek mümkün olmakta ve işleve ait ipuçları da daha açık hale gelmektedir. Basitçe izlemekle bile belirli yapı gruplarının özel alanlara yerleşmiş olmasının geçerli sebepleri olduğunu anlamak veya başka bir deyişle şehrin bütüncül olarak tasarlandığını ve plançı(lar)ın her yapı grubunu yerleştirmede geçerli sebepleri bulunduğunu görmek olasıdır. Herhalde burada gördüğümüz şehrin yeni imparatorluk gücünün görsel bir simgesi olarak ve yalnızca güç ve zenginliği değil aynı zamanda hükümranlılığı da temsil etmek üzere inşa edilmiş kolonici bir imparatorluğun temeli olduğunu söylemek durumu abartmak olmaz. Bu nedenle sit bir anlamda "ideal bir şehir" olmalıdır. Planlamanın ardında yatan kavramlar hem kendi nitelikleri açısından hem de daha sonraki Akamenid (Achaemenid) ve Hellenistik şehircilik anlayışlarının şekillenmesinde yapmış olabilecekleri (veya olamayacakları) etkilerden dolayı son derece ilgi çekicidirler. Her ne kadar heyecan verici ve kışkırtıcı olsa da, bu etkilerin nereden gelmiş olabileceği sorusunun cevaplandırılması, Doğu Türkiye üzerine yenilenmesi gerekli incelemeleri beklemek zorundadır; çünkü Kerkenes Dağ'daki şehir varlığını ve şekillenişini ne Hitit veya Neo-Hititlilere ne de anayurdu Anadolu platosu olan başka bir medeniyetin geleneğine borçludur.

Bu raporun yazılışını izleyen ilk on iki ay içinde şehrin bütününe ait bir planın tamamlanması pek de mümkün görünmediğinden şehrin tümünü tanımlayıp anlatmaya çalışmak için henüz biraz erkendir. Bu nedenle, aşağıda yer alan bir takım dağınık gözlemler, hem bildiklerimizi anlatmayı hem de projenin sahip olduğu potansiyeli gözönüne sermeyi amaçlamaktadır.

Eğer dıştan başlayacak olursak öncelikle şehir kapılarının yerleri ve işlevlerinden bahsetmek mantıklı olur. Yukarıda da belirtildiği gibi, her şehir kapısı bulunduğu yerin savunma olanaklarını mümkün olduğunca artırmak üzere tasarlanmış olmakla kalmıyor, aynı zamanda belirli yerlerden belirli yerlere geçişi sağlıyor ve giriş sağladığı alanların niteliklerini içerde yakın çevresinde bulunan şehir alanlarının ve tekil binaların tip ve işlevlerine yansıtıyor. Herhalde bunların içinde en önemlisi güneyde yer alan ve bir iç geçit ve iç tarafında iki kule bulunan bir odacıktan oluşan kapıdır. Yeri itibarıyla Kuzey Kapadokya'ya ve havanın

açık olduğu günlerde sabah saatlerinde sislerin üstünden görülebilecek karlarla kaplı doruğuyla Erciyes Dağı'na doğru benzersiz bir manzaraya sahiptir (Şekil: 1). Geniş ve nazik bir yol ovidan yavaşça kıvrılarak yükselip bu kapıdan geçerek şehrin en önemli kesimine ulaşmaktadır. Hemen içerde ise şehrin en önemli caddeleri kesişmektedir. Yolun ana çattallarından biri kalenin dik yamacından aşağıya doğru inerek kuzeydoğu kapısına ulaşmakta, diğeri ise doğu kapısından sarayın büyük taş cephesine doğru uzanmaktadır. Güney kapısının karşısında geniş teraslarla ve şu anda işlevleri bilinmeyen dar uzun yapılarla kaplı bir alan vardır; bu yapılar (eğer Bizans Dönemi'nde soyulmadıysa) sadece temel üstüne kadar inşa edilmiş gibi görünmektedirler. Elbette bunların aynı zamanda bekleneceği üzere ovanın tarım ürünlerinin ve Akdeniz'den gelen kervanların geçeceği "Kapadokya Kapısı"nın hemen iç tarafında inşa edilmiş bir depolama magazinleri grubu olması da mümkündür. Kapının karşısında, biraz sola doğru At Gölü veya Sülük Gölü yer almaktadır; ikinci isim içinde barındırdığı, bugün yörede iyi bilinen ve uzak mesafelerden bile hastaları çeken, sülük nüfusu yüzünden verilmiştir. Bugün kurbağa dolu olan bu havuz, karmaşık ve merkezi olarak örgütlenmiş bir su kontrol ve dağıtım şebekesinin başında yer alan dibi taş kaplı bir süzme veya çökertme göleti olmalıdır.

Sol tarafta bulunan (batı) kapı, doğu-batı yönündeki caddeden şehir duvarına ve kapıdan sarayın köşesine kadar uzanan çevrilmiş bir alanı kapsamaktadır. Bu çevrili alanın, anakayanın yüksekliğindeki ani bir düşüşle sınırlanan batı ucunda, (yaklaşık 3 metre eninde) dar uzun, koridor benzeri bir yapı bulunmaktadır. Bu yapının işlevi bilinmemekle birlikte ahır, depo veya kışla olabileceği düşünülmektedir; bu sorunun cevabı jeofiziksel incelemeyle verilebilecektir. Yine bu çevreli alanda yer alan yüksek bir kaya üzerinde büyük bir yapı ve bu yapıyla sur duvarı arasında dikdörtgen şekilli bir gölet bulunmaktadır. Açıkça görülebilen diğeri bir dikdörtgen yapı haricinde alan boştur; bu durum 1993'de yapılan jeofiziksel incelemenin sonuçlarıyla da desteklenmiştir. Hemen şehir kapısının iç tarafında ve saray yaklaşımının yanında yer alan bu etrafı çevrili alan ve yapı grubunun henüz belirlenememiş de olsa çok özel ve önemli bir işlevi olduğu açıktır: bunların belki de Med süvarilerinin, kışla ve/veya ahırlardan ve idman ve gösteri (resmî geçit) alanlarından oluşan askeri komuta yapıları olması mümkünse de, bu ilgi çekici ihtimalin kanıtlanması gerekmektedir.

Güney kapısından girer girmez sola dönüp, doğu kapısından gelen caddeye erişip, az önce anlatılan etrafı çevrili alan ve Sülük Gölü'nün arasından geçerek, (antik veya modern) ziyaretçi sarayın anıtsal girişine

ulaşabilir. Bu yerleşim idealdir çünkü çatıdan şehrin çoğunu görmek mümkün olacağı gibi burada yapının önemine uygun ölçekte bir inşaat için yeterli düz alan da mevcuttur. Plancılar için bu şartları sağlayacak çok az başka ihtimal vardı; yapı daha batıda inşa edilebilirdi fakat bu alan başka işlevler için ayrılmıştı, ve ayrıca, her halikarda, mevcut şehir manzarası ve daha da önemlisi sarayın sembolik işlevini oluşturan etkileyici görünüşü sağlanamayacaktı. Bugün şehrin en etkileyici alanı bir Selçuklu sultanı olan Keykavus'la aynı adı taşıyan, kuzeye giden modern taşıt yoluna hükmeden ve şehrin büyük kısmını gölgeleyen Kaledir (bakınız, Şekil: 1). Pers Dönemi'nden beri olmasa da, Hellenistik Dönem'den beri bu küçük kayalık yükselti surlarla çevrilmiş ve yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Demir Çağı şehrinde oynadığı rol hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte şehrin genel düzeni her yanda tepenin eteklerine kadar uzanmaktadır fakat kalenin bu ilk dönemlerde de önemli olduğuna dair hiçbir iz yoktur. Zaten Demir Çağı şehrinin dini ve laik anıtlarının başka kısımlarda yer aldığı ve çıplak granit kayaların üzerinde yerleşim bulunmadığı rahatlıkla görülmektedir. 1993 yılında sarayın yangında yok olduğu kesinleşmiştir.

Doğu kapısına giden yol araştırma merkezinin yer aldığı Şahmuratlı köyünden yumuşak bir yolu izleyerek yükselmektedir. Buldozerlerle açılan modern yollar özgün yolun bazı kısımlarını okunmaz hale getirerek doğu yaklaşımının özgün niteliklerini bozmuşlardır. Doğudan gelen ziyaretçiler bu yolla şehre yaklaşıp, güney kapısından içeri girip caddeyi izleyerek saray alanına ulaşabilecekleri gibi yine güney kapısının iç tarafındaki kavşaktan kuzeye doğru dönerek şehrin aşağı kısımlarına da gidebilirler. Şehrin bu kapısının "Hamadan" veya "Ecbatana" adıyla anılmış olabileceği hayal edilebilir.

Kuzeydoğudaki kapı ise şüphesiz Kuşaklı'daki büyük höyükten geçerek kuzey ve batı yönlerinden gelen trafiği karşılamaktadır. Ayrıca sur duvarları dışında yer alan Karabaş'taki tapınağa gidiş ve geliş için geçit sağlamaktadır. Bu kapı şehrin ana yerleşim bölgesine doğrudan giriş vermekte ve yukarıda da anlatıldığı gibi ana caddeden geçerek güney kapısına ulaşmaktadır.

Batı duvarındaki küçük bir kapı ise otlaklara ve 1994'de keşfedilen batı vadilerinde yer alan yapay gölet grupları yönünde açılmaktadır. Daha güneyde ise daha yakın dönemlere ait tümülüs ve ağıllarla değiştirilmiş (Şekil: 9), karmaşık dış yapıları olan ve çok sıkı tahkim edilmiş bir kapı yer almaktadır; buradan geçen yol kuşkusuz Kerkenes Dağ'ın en yüksek noktasını oluşturan dikkat çekici Gözbaba Tümülüsü' ne uzanmaktadır.

Bu kapı, tahkimatının sağlamlığına karşın, açıkça görüldüğü üzere, şehrin içinden gelen ana yollarla ya da avlu ve açık alanlarla ve yağmur suyu toplayan göletciklerle bağlantılı değildir. Bu yapıların bir bölümü temel düzeyinden yukarı çıkmamış gibi görünmekteyse de bu görüşün yine jeofiziksel inceleme ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu büyük yapı gruplarının aristokrat ailelere ait konutlar olduğu veya olmak üzere tasarlandığı düşünülebilir. Güneye doğru ızgara sistemine benzer bir düzene sahip caddeler, ikinci bir sıra çevrili alan ve yapılara geçiş sağlamaktadır; daha ileride yine güneye doğru ise zemin dik bir biçimde alçalmaktadır. Sarayın güneyinde yer alan caddenin, su toplanması amacıyla yapılmış bir göletçiğe bağlanan dar bir oluğu vardır.

Şehrin esas kesimlerine geri dönecek olursak, saray diğer taraflarında önemli büyüklükte tanımlı alanlar içeren dar caddelerle çevrilmiştir (Şekil: 8). Her tanımlı çevrili alan, ana yapı veya yapılara sahiptir; bunlardan hemen sonra caddenin eni yaklaşık 18 m ye çıkmaktadır. Bu noktada doğu-batı doğrultusunda yönlendirmiştir ve batı ucunda, şehir surunun hemen iç tarafında inşa edilmiş büyük dikdörtgen bir yapıyı barındıran bir meydan veya açıklıkla sona ermektedir. Beklenenin aksine, şehir kapısı bu caddenin sonunda değil biraz kuzeydedir. Aslında bu Gözbaba yönüne açılan kapıdır. Bu geniş caddenin güneşin doğuşu ve batışına uygun ve saray ile Gözbaba'daki tümölüsü birleştiren açık yönelmesi nedeniyle törensel bir işlevle bütünleştiğini düşünmek olasıdır. 1993 yılında geniş caddenin sonunda yer alan yapılarda yaygın biçimde ve yoğun bir yanma olduğu saptanmıştır. Demir Çağı yapılarının kalıntıları üzerinde inşa edilmiş olan daha geç dönemlere ait tümölüsler, cadde, şehir kapısı, yapılar ve tanımlı açık alanlar arasındaki karmaşık bütünlüğü yüzeysel olarak değiştirmişlerdir; fakat helyum balonu ile 1994 yılında çekilen fotoğraflarda (Şekil: 8-9) tüm bu elemanların nasıl bir araya geldikleri ve alanda nasıl düzenlenmiş oldukları açıkça görülebilmektedir. Bu alanda jeofiziksel taramaya devam edilmesi 1995 sezonunun öncelikli çalışmalarından biri olacaktır.

Şehir planının ve planlama sürecinin anlaşılması, üzerinde halen çalışılan bir konu olup, bu raporda yer alacak bir tanımlama tam geliştirilememiş olarak kalacaktır. Fakat mimariye dair ön bir görüş belirtilebilir: Burada izlenen mimari özelliklerin, şehir surlarının, sarayın, "törensel" caddenin veya içlerinde geniş yapıların yer aldığı tanımlı açık alanların tekrarlandığı başka bir benzer örnek bulunamamıştır; ayrıca bu sayılanlardan hiçbirisi Anadolu geleneğine ait gibi de görünmemektedir, (yine de burada Anadolu platosunda M.Ö.7. ve 6. yüzyıllara ait geleneğe dair pek az şey bildiğimizi belirtmek zorundayız). Yapıların ve tanımlı

açık alanların büyük bölümü fotoğraflarda kolayca görülebilmektedir; ayrıca yüzey araştırması pek çok yapının, özellikle de bitirilmiş ve çatısı örtülmüş yapıların hemen hemen hepsinin bir yangında yok olduğunu ve iç duvarlarda büyük ölçüde kerpiç kullanılmasına rağmen buna dış duvarlarda pek de rastlanmadığını göstermiştir. Belirtilen nedenlerden dolayı, bu yapıların detaylı manyetik incelemesinin, araştırma ve yorumlamaya büyük katkısının olacağı düşünülmektedir.

Gelecekteki çalışmalarda gözönüne alınması gereken bazı önemli sorunlar bulunmaktadır: farklı yapı ve açık alanların özellikleri ve işlevleri; eğer kullanılıyorlarsaydı, bu tanımlı açık alanların büyük ve küçükbaş hayvan beslemek amaçlı olup olmadıkları ve halkın başka hangi (endüstriyel, tarımsal, yerli, vs.) uğraşlara sahip olduğu gibi şehrin planı tamamlandığında, çatısı örtülmüş konut amaçlı yapıların yüzölçümünü hesaplamak ve şehrin yaklaşık nüfusunu tahmin etmek mümkün olacaktır. Yine de şimdiden mekanın oldukça geniş olduğunu ve kullanılmayan alanların çok az olmasına rağmen nüfus yoğunluğunun benzer büyüklükteki eski çağ kentlerine göre çok düşük olduğunu söylemek olasıdır. Şehrin yapısını anlamak aslında genel özelliklere ilişkin birkaç cevaplandırılması zor soruya bağlıdır. Örneğin şehirde yıl boyunca sürekli biçimde oturulup oturulmadığını veya yıllık askeri seferler, vergi veya alacak toplanması veya mevsimlik kervan ticaretinin kontrolü, vb. amaçlarla bir üst olarak kullanılan bir yazlık şehir olup olmadığını öğrenmek öncelikle şarttır. Yıllık göç ve mevsimlik seferlerden oluşan bir İran geleneği olduğu söylenebilir ve bu hipotezin doğruluğunu kanıtlamak, jeofiziksel inceleme, toprak örneklerinin incelenmesi ve belki 1996 sezonunda iyi seçilmiş yerlerde kazılacak birkaç deneme açmasından gelecek verilerin karşılaştırılmasıyla şehrin değişik kısımlarının işlevlerini belirleyerek mümkün olabilir. Şehrin tam olarak anlaşılabilmesi için işlevinin belirlenmesi oldukça önemlidir; şu ana kadar edinilen izlenim ekonomik olarak çevredeki kırsal kesimin üretimine dayanan kendine yeterli bir şehirden çok stratejik askeri ve idari bir merkez kurmak amacıyla inşa edilmiş bir imparatorluk şehri olduğu yönündedir. Bu çekici öneri de yine açıklanmak zorundadır; çevrenin tarımsal potansiyelini anlamak ve eski çağdaki bitki örtüsünü (ormanlık alanlar, otlaklar, sulanabilen alanlar ve bahçeleri) mümkün olduğunca eski haliyle canlandırabilmek için bir araştırma programının başlatılması gerekmektedir. Modern mekanize tarım büyük oranda verimlilik sınırındaki alanların işlenmesini sağlamış olduğundan tarımsal üretime dair yüzeysel izlenimler edinilmemesi için dikkatli olunmalıdır.

KİREMITLİK'TE YER ALAN BİZANS KÖYÜ

Kiremitlik, yani kiremit parçalarının bulunduğu alan, Kerkenes Dağ'daki Demir Çağı şehrinin en güneyinde yer almaktadır; burası aynı zamanda şehrin en yüksek kısmıdır (yükseklik 1:25.000 ölçekli haritaya göre denizden yaklaşık 1.472 metredir). Bu alan düzlüğün güney ve güneybatısına hakimdir. Daha yakın tarihlerdeki arazi kullanımına ve eski kalıntılara dayanarak, burada bizi ilgilendiren Geç Roma ve Bizans dönemlerinde bu küçük yerleşmede oturanların eski şehrin bir kısmını ve şehir dışında kalan alanları meyva bahçesi ve bağ olarak ve koyun, sığır ve at otlatmak amacıyla kullandıklarını söyleyebiliriz. Çevrede yer alan bazı tarla sınırları ve hayvan barınakları, özellikle de Kiremitlik'in alt tarafında yer alan doğuya bakan yamaçlarda ve eski şehir surunun iç kısmında bulunanlar yerleşimle aynı döneme tarihlenmektedir. Yerleşim büyük olasılıkla mevsimlik olmalıdır çünkü bu yükseklikte ve bu kadar araziye açık bir konumda kışlar uzun ve oldukça soğuk geçmektedir. Kiremitlik'te yer alan geç dönem yerleşkeleri Demir Çağı şehir surunun üstünü örtmektedir.

Araştırma Tarihçesi

1927 yılında Erich Schmidt Kerkenes Dağ'da yer alan ve alandaki yerleşmelerin sırasını incelemeyi amaçlayan 14 açmasından ikisini Kiremitlik'te kazdı (Schmidt 1928; sit 1 ve 2 ve diğer yazılarda). Bu açmalar sitin bu bölgesindeki en eski yerleşim izini bulmayı ve şehir surunun tarihini kesinleştirmeyi amaçlamaktaydı. 1993 sezonunda bir helyum balonu (blimp) kullanılarak bu alan fotoğraflanmıştır. Bu raporun temelini de bu fotoğraflar ile yüzeyde yapılan incelemeler ve ölçümler oluşturmaktadır.

Yerleşme Dönemleri

Yerleşme dönemleri ve sıralaması Schmidt tarafından tanımlanmıştır, ve bu raporun yazarları yüzeyde bugün görülen çok sayıda keramik parçasıyla da desteklenen, Schmidt'in yerleşkenin Hellenistik Dönem'den (ya da Schmidt'in "Yunan" döneminden) başlayıp Erken Bizans Dönemi'ne kadar sürdüğü düşüncesini irdeleme gereği görmemişlerdir. Erken şehir surunun M.Ö. ilk binyılın ortalarında inşa edilmiş olduğu açıktır. Yerleşme Geç Hellenistik Dönem'den terkedilişe kadar sürekli olmayabilir; detaylı bir yerleşme dönemleri sıralaması ancak ileride yapılacak kazılarla anlaşılabilir. Yerleşme dönemleri kaledekilerle aşağı yukarı aynı olmakla birlikte iki yerleşke arasındaki benzerlikler henüz tam olarak netleşmemiştir. Bu alan eski dönemlerde de bugün ol-

duğu gibi mevsimlik otlak olarak kullanılmıştır ve hem hayvanlar hem de obanlar için inşa edilmiş olan barınaklar Demir ağı şehrinin diğer kısımlarında olduğu gibi bu alanda da daha bütüncül olan erken dönem kalıntılarını örtmektedir.

Konum

Sit güney ve güneybatıya hakim bir konumdadır ve burada oturanlara bu yönden gelebilecek tehlikeleri (Kapadokya düzlüğünden gelen Arap istilacılar, vs) önceden görme fırsatı vereceği gibi diğer bölgelere oranla daha izole edilmiş olan konumu da ek korunma olanakları sağlayacaktır. Bu yer içerdiği değişik doğal kaynaklarla (otlaklar, bahçeler ve büyük ihtimalle kışlık ot sağlanması işlevlerini içeren) mevsimlik yerleşim için oldukça iyi seçilmiştir. Eski sitin en yüksek ve araziye en açık kısmında olması nedeniyle yazın neredeyse hergün esen şiddetli rüzgarlardan etkilenmektedir. Bugün bol olmasa da, kaynaklarda ve kuyularda su hala mevcuttur. Kerkenes Dağ'ın tamamını oluşturan granit anakaya Kiremitlik'te bulunan en yüksek noktada bugünkü toprak yüzeyinden dışarı çıkmakta ve sitin pek çok ani ve büyük yüzey hareketleri içeren topoğrafyasının daha alttaki jeolojik tabakaları doğrudan yansıttığını kanıtlamaktadır.

Amaçlar ve Yöntemler

Kerkenes Dağ projesinin bu bölümünün amacı Kiremitlik'te yüzeyde yer alan kalıntıların belgelenmesi ve tanımlanmasıdır. Çalışma, neredeyse tamamı görülebilen ve Kuzey Kapadokya'da yer alan küçük ve büyük ihtimalle mevsimlik bir Erken Bizans Dönemi yerleşimini incelemek için mükemmel bir olanak sunan son Bizans yerleşiminde odaklanmaktadır. Fotoğraflar ve yüzey incelemeleri sitin, köşeli bir yerleşime nazaran daha düzensiz fakat genel bir bütünlük ve benzerlik gösteren yapı gruplarına doğru değişimini bir parça da olsa anlamak olanağını sağlamıştır. Ne kesin tarihlemeler ne de bu değişim sürecinin aldığı süre yüzey kalıntılarıyla belgelenememektedir; yine de yüzeyde yaygın olarak rastlanan keramikler Erken Bizans'tan sonraki dönemlere ait değillerdir. Helyum balonu (blimp) ile çekilen fotoğraflar üstüste binmiş ve artık okunamayan kalıntıları göstermektedir.

Çizim yerleşkenin son dönemini gösteren bir yorumdur. Fotoğrafik deformasyonunun düzeltilmesi için çalışılmamıştır, çünkü arazideki yüzey incelemeleri ve çizimde tahmine dayalı olarak konumu belirlenen duvarların varlığı, bu tür düzeltmelerin sonuç çiziminde sahte bir kesinlik ve güvenilirlik yaratacağı endişesini getirmiştir.

Tanım

Sit her iki yüzünü de kullanmakla ve yer yer görünür bırakmakla birlikte, Demir Çağı sur duvarını büyük ölçüde örtmekte ve tanımsız hale getirmektedir. Yüzeydeki keramik parçalarının dağılımına bakılırsa Hellenistik Dönem yerleşkesi şehir surlarının dışına taşmaktadır. Daha kesin bir bilgi ise Bizans yerleşkesinin batı ve güney kısımlarda açıkça görüldüğü gibi bir savunma sistemi olmadan kullanıldığıdır. Yüzeyde görülebilen iki tür yapı planı vardır; bunlar Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen düzenli köşeli yapı grupları (içi doldurulmuş duvarlar) ve daha sonraki dönemlere ait ve daha önceki yapıları düzelterek elde edilmiş yuvarlak şekilli yapılardır (içi taranmış duvarlar). Site güneyden yaklaşan ve Schmidt'in gözlemlerine göre eskiden kaplanmış olduğu düşünülen bir yol bulunmaktadır. Kuzeydoğuda ve kuzeyde bugün hala kullanılan başka patikalar da vardır. Batıya, Gözbaba'ya doğru giden ve güneydeki düzlükte ve kuzey yamaçlarında çatallanan ve duvarları yer yer yardığı açıkça görülen başka bir patika ise göreceli olarak daha yeni ve bugün hala kullanılan bir hayvan yoludur.

Schmidt'in Sit 2'sinde hala görülen kalıntılardan ve yayınlanmış olduğu tanımlardan anlaşıldığı üzere Erken Bizans Dönemi'ne (Schmidt'e göre Roma Dönemi'ne) ait yapılar, bugün aşağıdaki düzlükte bulunan köylerde yer alan pek çok yakın tarihli yapı gibi, tamamen taştan inşa edilmiş ve kiremit kalıntısına rastlanmadığına göre, ahşap ve toprak çatılarla örtülmüş olmalıdırlar. Kerkenes Dağ'da yapı taşlarının kolay bulunabilirliği, silt ve kil yokluğu ve aşağı düzlüklerdeki toprağın kumlu olması taşın neden kerpiçe tercih edildiğini açıklamaktadır. İzlenebilen tüm yapılar kuru örgü tekniğiyle inşa edilmişlerdir; bu kalede yer alan surduvarlarının kireç harçlı ve moloz taştan örgüsüyle gelişmektedir. Yakın çevrede kalker kayacına rastlanmadığı için harç kullanılmamış olması şaşırtıcı değildir fakat bu üst örtülerinin tonoz olamayacağı anlamına gelmektedir. Tüm taşlar yerel granittir; sitte kesme taş rastlanmamaktadır. Yine de duvarlar iyi ve düzenli bir biçimde inşa edilmiş, yüzey taşları dikkatlice ve birbirine geçecek şekilde yan yana getirilmiştir; bu özen yakın çevrede yer alan, daha yeni ve geçici korunakların yapımlarıyla gelişmektedir. Genelde duvarlar düzenlenmiş iki yüz ve aradaki boşlukları dolduran taşlardan oluşturulmuşlardır. Kalınlıkları da genelde benzerlik göstermekte ve 0.80 metre civarında bulunmaktadır. Yapılar gruplara ayrılmıştır. Bugün izlenebilen durum uzun süreli bir yerleşkenin aldığı son hali göstermektedir; bu süreç içinde sit genişlemiş ve çeşitli değişiklik ve düzenlemelere uğramıştır. Bu büyüme ve değişiklikler, genel olarak, okunamaz haldedir.

SONUÇLAR

Kiremitlik'te yer alan Erken Bizans siti, büyük ihtimalle ilkbahar ve yaz aylarında mevsimlik olarak oturlan ve ana yerleşkesi güneyde düzlükte bulunan bir köydür. Savunma sistemi yoktur. Son şekli bir Geç Roma veya Bizans köyünün düzenlenmiş halini yansıtmaktadır. Daha eski, Roma Dönemi'ne ve Hellenistik Dönem'e ait yerleşimlerin kalıntıları ayrıştırılamamaktadır. Tek katlı yapılar tamamen kuru taş örgü tekniğiyle inşa edilmiş olup geleneksel ahşap ve toprak damlarla örtülmüşlerdir. Planlar, avlular veya açık alanlar etrafında yer alan oda gruplarıyla tanımlanabilen bir düzene sahiptirler. Ekonomi, büyük ihtimalle hayvan otlatmaya ve biraz da bağcılık ve meyvacılık ile aşağıdaki düzlükte yer alan tarlalarda tahıl üretimine dayanmaktaydı. Site seramik üretimine ait kalıntılar da bulunmaktadır. Site küçük olduğu halde, astarlı kırmızı seramik ve cam buluntuların nitelikleri ve sayısı, varoluş gerekliliğinden çok, bir zenginliğe işaret etmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ESKİ ÇAĞ YAZARLARI

Strabon XII, 5.2 (p.567)

Herod I.76ff.

MODERN YAZARLAR

ALP, S. 1979 "Maşat-Höyük'te Keşfedilen Çivi Yazılı Hitit Tabletleri", *VIII TTK*: 165-196 Ankara.

ANDERSON, J.G.C. 1903 *A Journey of Exploration in Pontus*: 1-29. Brussels (Studia Pontica I).

BEAULIEU, P.A. 1989, *The Reign of Nabonidus King of Babylon*. New Haven and London, Yale University Press.

BITTEL, K. 1942, *Kleinasiatische Studien*. (IstMitt 5): 46, 54-58, 70, 72, 101, 223 Pls. 27-28.

BROWN, S.C. 1990 "Media in the Achaemenid Period; the Late Iron Age in Central West Iran", In sancisi-Weerdenburg, H. and Kuhrt, A. (eds) *Achaemenid History Workshop IV: Centre and Periphery: Proceedings of the Groningen 1986 Achaemenid History Workshop*: 63-76. Leiden

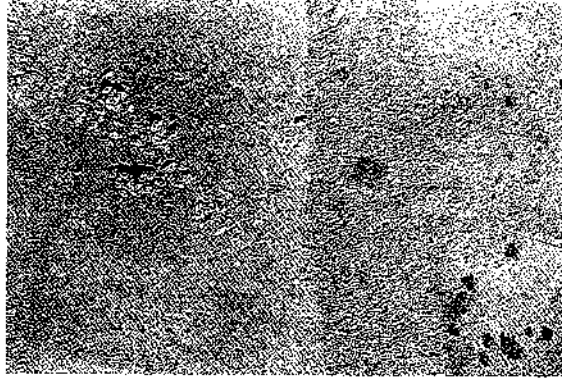
BURSTEIN, S.M. 1984 "A New *Tabula Iliaca*: The Vasei Polak Chronicle" *The J. Paul Getty Museum Journal* XII: 153-162.

CARGILL, J. 1977, "The Nabonidus Chronicle and the Fall of Lydia". *American Journal of Ancient History* II 2: 97-116.

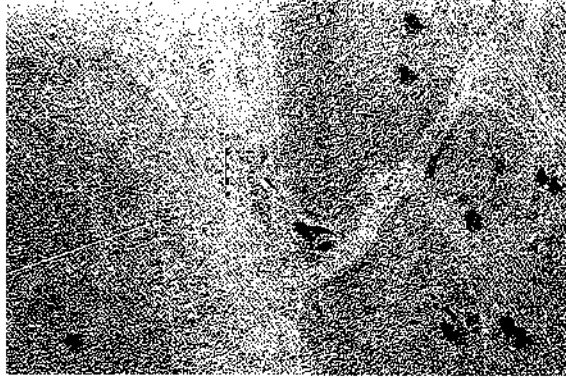
CORNELIUS, F. 1964 "Zur hethitischen Landeskunde". *BibOr* 21:11-15.

CUMONT, F. 1910, *Studia Pontica* 3: 226-227 Brussels.

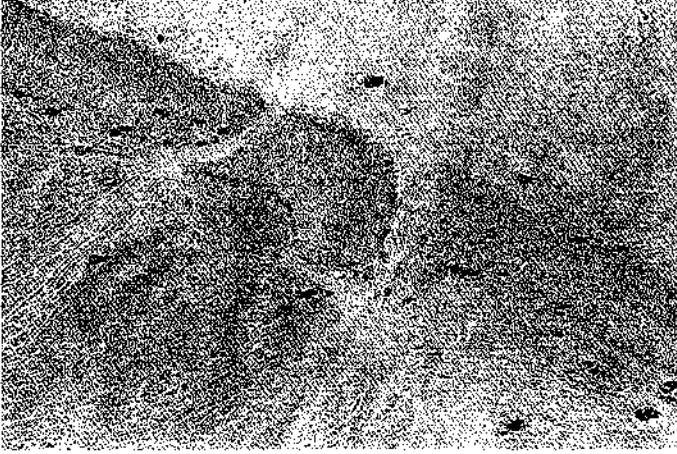
- FORRER, E. 1927, *MDOG* 65:38-39, Fig.28
- GARSTANG, J. 1910, *The Land of the Hittites*: 197, n.3.4. London.
- GELB, I.J. 1939, *HHM*: No.37:33-34, Pl.LV.Chicago (OIP 45).
- HUXLEY, G. 1965, "A War Between Astyages and Alyattes". *Greek, Roman and Byzantine Studies* VI: 201-206.
- KIRSTEN, E. 1959, *RE* 23:2465-2466.
- MERIGGI, P. 1971, "Ottavo e ultimo viaggio anatolico". *OrAnt* 10:57-66, Pls VII-XVIII.
- MONTE, G.F.DEL AND TISCHLER, J. 1978, *Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes* 6:66, 151, 199. (TAVO)
- MUSCARELLA, O.W. 1988, *Catalogue of Bronzes in the Metropolitan Museum*. Phrygia and Urartu n.3. New York.
- NEWELL, E.T. 1931, *The Kuchuk Köhne Hoard*. New York (Numismatic Notes and Monographs No. 46).
- OSTEN, H.H.VON DER 1928, "An Unnoticed Ancient Metropolis of Asia-Minor". *GeogRev* 28:83-92.
- 1929a *Explorations in Central Anatolia. Season of 1926*:18-20, Figs 22-23, Chicago (OIP 5)
- 1929b, *Explorations in Hittite Asia Minor 1927-28*: 16-18, Figs.7, 11-13, Chicago (OIC 6).
- 1930, *Explorations in Hittite Asia minor 1929*: 17, 160, 169, Map 1. Chicago (OIC 8).
- 1937, *The Alishar Seasons of 1930-32* III: 21-22, Map III.Chicago (OIP 30).
- ÖZGÜÇ, T. 1971, *Kültepe and its Vicinity in the Iron Age*: 122. Ankara.
- RADKE, G. 1959, *RE* 23: 1496-1497.
- RUGE 1932, *RE* 15: 2215.
- RAMSAY, W.M. 1908, *Lake the Physician*: note, London.
- SANCISI-WEERDENBURG, H. 1988, "Was there ever a Median Empire", In Kuhrt, A. and Sancisi-Weerdenburg, H.(eds) *Achaemenid History Workshop III: Method and Theory: Proceedings of the London 1985. Achaemenid History Workshop*: 197-211. Leiden.
- SCHIRMER, W. 1980, "Zur phrygischen Architektur". *Koldewey Gesellschaft Bericht* 30:43-46.
- SCHMIDT, E.F. 1929, "Test Excavations in the City on Kerkenes Dag". *American Journal of Semitic Languages and Literatures* XLV.4:221-274.
- 1931, *Anatolia Through the Ages: Discoveries at the Alishar Mound*: 23-25, Fig. 43. Chicago (OIC II).

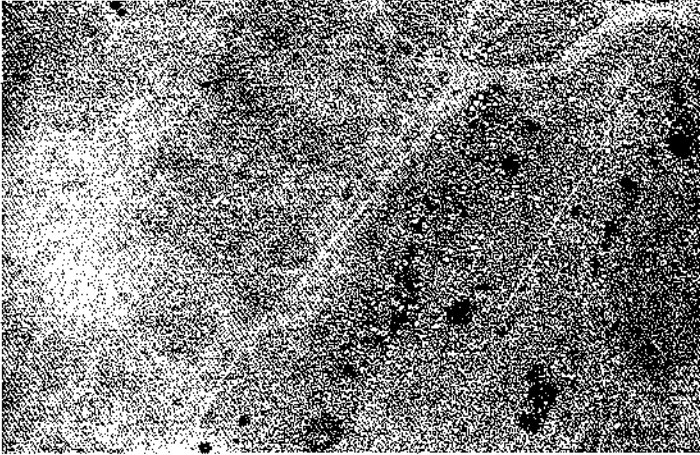
Şekil 1: Şehir savunma sisteminin ölçülen, çizilen ve dijitalize edilen bir bölümünün fotoğrafı. Duvar fotoğrafının ortasında diyagonal olarak yer alıyor ve dış kulelerden biri de açıkça görülüyor. Duvar yüzü ve taş döşeli şevlerin büyük bölümü moloz altında kalmış fakat taş döşeli şevlerin bir kısmı fotoğrafın üst tarafında düz bir çizgi halinde görülebiliyor; duvarın en üst kısmında ise çobanlarca açılmış bir yol yer alıyor. Duvarın içinde kalan bölgede orta kısmı doğal kayalar dolduruyor, alt kısımlarda ise yapı kalıntıları var. Naylon ölçek 10 m uzunluğunda; duvarın üzerinde ve her iki yanında toprakta görülen beyaz noktacıklar ise beyaz kireçle işaretlenmiş olan ve ana planda takeometrik olarak bağlanmış bulunan kontrol noktaları. Fotoğrafın merkezinden sola doğru ise balonun yerden idaresinde kullanılan halat görülebilir.

Şekil 2: Sur duvarının daha alçaktan çekilmiş bir detayı ve yeni bir traktör yoluyla kesilmiş bir kule. Duvarın iç yüzünde görülen küçük yapı ise başıboş keçilerden korumak ve çobanı gölgeleyip rüzgardan siperlemek amacıyla inşa edilmiş.

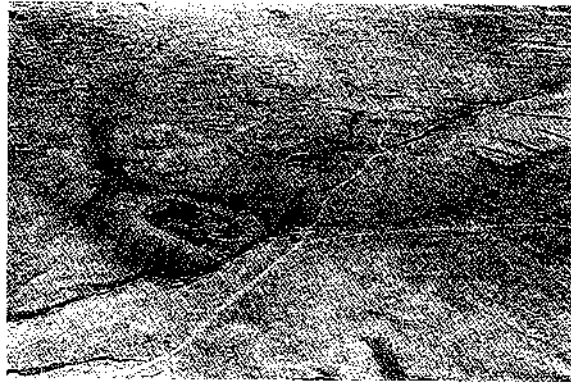
Şekil 3: Surların çeşitli dönemlere ait patikalarla kesilen başka bir bölümü; sağ tarafta görülen giriş hala sık kullanılmakta.

Şekil 4: Surların molozla nispeten daha az örtülmüş bir bölümü. Sağ tarafta, dış yüzde yer alan taş döşeli şevler kolayca görülüyor; resmin üst kısmına doğru ve daha zor ayırdedilebilir durumda taş döşeli şev çizgisinin hemen iç tarafında ise duvarın kendi düşey iç yüzeyi yer alıyor. Duvarın iç taraftaki düşey yüzeyi de yine rahatlıkla seçiliyor. Duvarın üst kısmında genişliği yaklaşık 4,65 m ve bu kaide hiçbir zaman inşa edilemeyecek olan büyük bir kerpiç üstyapıya sağlam bir temel sağlamak amacıyla yapılmış.

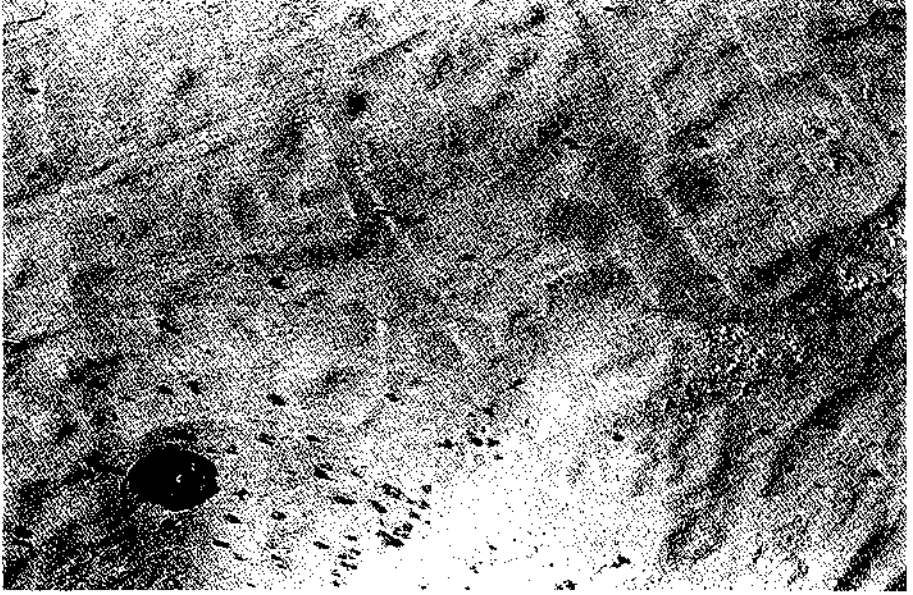
Şekil 5: Bahar ve yazın ilk aylarında mevsimlik otlatma amacıyla kullanılan modern koyun ağılları. Duvarın dış yüzü ve taş kaplı şevlerin bir bölümü üst taraftaki kaplama taşlarını kaybetmiş olan taş kaplı şevlerin moloz dolgusuyla ayrılmış. Sol kenarda yer alan beyaz çapraz silt karolajımızdaki kontrol noktalarından biri. Ayrıca 10 metrelik ölçek ve beyaz yardımcı kontrol noktaları da fotoğrafta görülmektedir

Şekil 6: Güneye doğru bakan oblik (eğri) bir helyum balonu fotoğrafı. Ortada küçük fakat tüm yıl su taşıyan derelerle dolan yapay Büyük Göl yer alıyor. Açılı görüntü Demir Çağı şehrinin tanımlanmış alanlarını ve yapılarını daha iyi ortaya çıkarıyor ve düşeylere oranla daha canlı bir görüntü veriyor; fakat görüntüyü düzeltmede karşılaşılan zorluklar nedeniyle plan ve harita çalışmaları açısından pek de yararlı değildir.

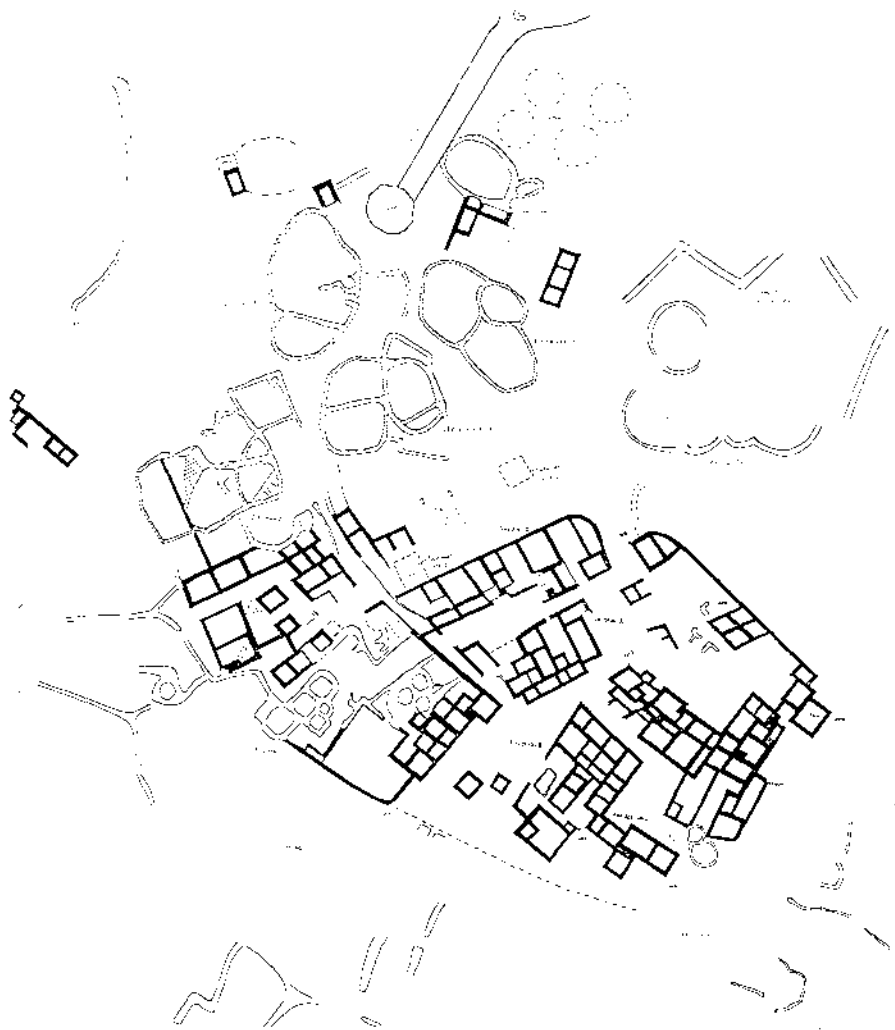
Şekil 7: Büyük Göl ve çevresinin kontur planı. 1994/5 kışında bu tür topografik planları dijitize edilmiş görüntülerle birleştirmeye başlamayı umuyoruz.

Şekil 8: Sarayın kuzeyinden batıya doğru uzanan cadde (fotografın sol üst köşesinde di-yagonal biçimde görülen) geniş tören yolu haline gelemeden önce zayıf bir dönüş yapmaktadır. Kuzeyde nispeten daha düzlük olan zeminde ızgara ben-zeri bir sistemle düzenlenmiş caddelerin oluşturduğu dikdörtgen şekilli alanlar içinde yapılar yer almaktadır. Daire şekilli taş yığınları daha sonraki dö-nemlere ait fakat mevcut yıkıntıları kullanarak yapılmış tümülüsler (mezar hö-yükleri) dir. Tanınmış alanlar yan yana sıkıştırılmış ve düzlük zeminden müm-kün olduğunca yararlanmak amacıyla düzensiz şekillerden oluşturulmuşlardır. Alt sol kısımda oldukça dik olan eğimli olan zeminde aşağıya doğru yer-leştirilmiş çevrili alanlar görülebilir. Koyu renkli leke farklı bir bitki ör-tüsüdür; bunun nedeni henüz anlaşılamamıştır.

Şekil 9: Törens el caddenin sonunda yer alan yapı grubunun bir bölümü daha geç dönemlere ait tümülüsle örtülmüş ve değişmiştir. Tümülüsler üst kısmında taş sanduka mezarların yer aldığı yuvarlak taş yığınlarından oluşmuşlardır; bunların çoğunluğu eski çağlarda soyulmuştur. Gözbaba yönüne açılan şehir kapısı doğal bir düzlük üzerinde inşa edilmiş olan yapıdan birkaç metre aşağıda bulunmaktadır; bu kapı fotoğrafın alt kesiminde, bugün üstünde yapılmış ağıllarla birlikte görülebilir. Sol alt köşede yer alan burcun tam üstünde inşa edilmiş bir tümülüs bulunmaktadır; bu da duvarın üstüne hiçbir zaman kerpiç bir üst yapının inşa edilmediğini kanıtlamaktadır. Yine sol alt köşede, duvarın içinde, üç köşesinde birer tümülüs bulunan küçük kare bir yapı vardır. Demir Çağ sonrası hayvan ve arazi barmaklarının kalıntıları da görünmektedir.

Şekil 10: Balon fotoğraflarından yorumlandığı biçimiyle Kiremitlik'in planı.

Şekil 11: Demir Çağı şehrinin güney ucunda bulunan ve şehrin en yüksek kısmını oluşturan Kiremitlik'teki sur duvarları bugün Bizans Dönemi'ne ait bir köyün kalıntıları altında kalmış bulunmaktadır. Fotoğrafta sur duvarlarının halen yüzey üstünde bulunan kısmıyla birlikte Bizans köyüne ait kalıntılar görülmektedir.

HARPASA'DA AÇMALAR

*Ender VARINLIOĞLU **

1994 yılında, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle hem yüzey araştırması hem de kazı yaptık. Genel Müdürlüğe vermiş olduğu izinler için teşekkür ederim.

Onbeş yılı aşkın bir süredir Karya'da sınırlı bir alanda yüzey araştırması yapmaktayım. Altı yıldan beri ise, Karya'da daha geniş bir alanda Türk-Fransız araştırma grubu olarak araştırma yapıyoruz. Şimdi önce Kerme Körfezi'nin kuzeyinde dar bir alanda sürdürdüğüm yüzey araştırmasının ilginç sonuçlarını sunacağım. Daha sonra Harpasa kazısını Sayın Prof.Dr.Pierre Debord'la ortaklaşa anlatacağız.

I. Atina vergi listelerinde adı geçen Karya kentlerinden Uranion'un yerinin, Bodrum Yarımadası'nın batısında Burgaz'da değil de, Karamos'un hemen yakınında bulduğum yazıta dayanarak Dikmen Dağı Kenker Tepesi'nde saptanmasının ardından¹ Vergi listelerinde adı geçen başka kentlerin de bu çevrede olabileceğini düşünerek araştırmalarımı Kerme Körfezi'nin kuzeyinde yoğunlaştırmış, Karamandağ'da Roma Dönemi'ne değin gelmemiş yeni bir kentin varlığını saptamışım². Bu yıl bu kentin hemen batısında, aradaki kapının arkasındaki Kocadağ'ın üzerinde bir başka kent buldum³. Çamlar ve sık bitki örtüsü altında gizlenmiş olan yamaçtaki kentin taslağını kabaca çıkarmam olanaksızdı. Anımsanacağı gibi, Karamandağ'da doruktaki düzlükte bulunan öteki kenti belirlemek o

* Doç. Dr. Ender VARINLIOĞLU, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 06100 Sıhhiye ANKARA.

- (1) Asia Minor Studien 8, 1992, 17-22, REA 94, 1992-Nº: 1-2, 155-174. *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, No. 1676, 1994, s.199. Burada bk. I. Harita üzerinde No. 1.
- (2) *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s. 199 ve 202 (Harita). Burada bk. I. Harita üzerinde No. 2.
- (3) Kocadağ için bk. *aynı eser*, s. 202 (Harita). Burada bk. I. Harita üzerinde No. 3

denli zor olmamıştı. Ancak, burada da Hellenistik duvarların yanı sıra daha eskiye giden duvarlar da vardır⁴.

Milas Müze Müdürü Sayın Mehmet Çakıcı'nın verdiği bilgiden yola çıkarak çevrede ikinci bir yerleşme görülmüştür. Keramos'un hemen yanında Güvedag'daki⁵ yerleşme, kanımca, erken dönemde terkedilmiş; Yunan yerleşmesine tanık olmamış duvarlarıyla Leleg diye nitelendireceğimiz bir yerleşmedir. Bu yer, aradaki yüksek dağ yüzünden solda Keramos'u görmemekte, ancak önündeki Ören Ovası'na ve körfeze bakmaktadır. Arkasında Karya'nın içerilerine doğru bakıldığında, Sek Asarı ile arasında bir engel bulunmamaktadır. Uranion'la Karamandağ da buradan görülmektedir. Duvarları Keramos'un surlarından eski olan bu yerde yaşayanların yerlerini bırakıp Keramos'a göçtükleri, belki de Keramos'u kurdukları akla gelmektedir⁶. Burası kent olarak gelişmeye elverişli değildir, buna karşılık Keramos güvenli ve genişlemeye uygun konumdadır. Nitekim bugün de Keramos (Ören) hala yaşanan, gelişmekte olan bir yerleşmedir. Yazıt ya da başka yazılı belge bulunmadıkça, bu yerlerin adını saptamamız olanaksızdır.

II. Harpasa kenti Menderes'in güneyinde, Aydın ili Nazilli ilçesine bağlı, eski adı Arpaz olan, şimdi toprakları Akçay kıyısındaki Esenköy'ün eteklerinde bulunduğu bir dağ yamacındadır⁷. Kentin geçmişteki önemini belirtmek için, Lydia, Karia ve Phrygia'nın birleştiği yerde bulunduğunu, adının da önünde akan Harpasos Nehri'ndeki gibi Anadolu'nun eski adlarından olduğunu söylemek yeterli olacaktır⁸. Herodot, Persler Batı Anadolu'ya geldiklerinde, Aiolia'dan Pamphylia ve Lykia'ya değin bütün batı ve güneybatıyı Lydia ve Mysia ile birleştirip bir satraplık yaptıklarını yazar⁹. Nitekim Karia'nın bu bölgesinde, özellikle Harpasa'dan kuzeye doğru uzanan tepelerdeki tümülüslerin Lydia etkisiyle yapıldığını, bunda kültür gibi nüfusun da rolü olduğunu düşünebiliriz.

Kentin çevrede görmeye alışık olmadığımız stilde Arkaik duvarları¹⁰, Hellenistik tiyatrosu vardır. Roma ve Bizans Dönemi'nde de yaşanan kent, önce teraslar üzerine kurulmuş, şimdiki köy evlerinin altına değin izlediğimiz surlardan anlaşıldığına göre, ovada da geniş bir alanı kap-

(4) Bk. Resim No. 1 ve 2.

(5) Bk. burada 2. Harita.

(6) Keramos'un eski nüfusu için bk. E. Varinlioğlu, *IK* 30, ss. 5-7 ve 11-14, No. 1, 2, 3.

(7) Bk. burada 3. Harita.

(8) L. Zgusta, *Kleinasiatische Personennamen*, s. 99, s.v.

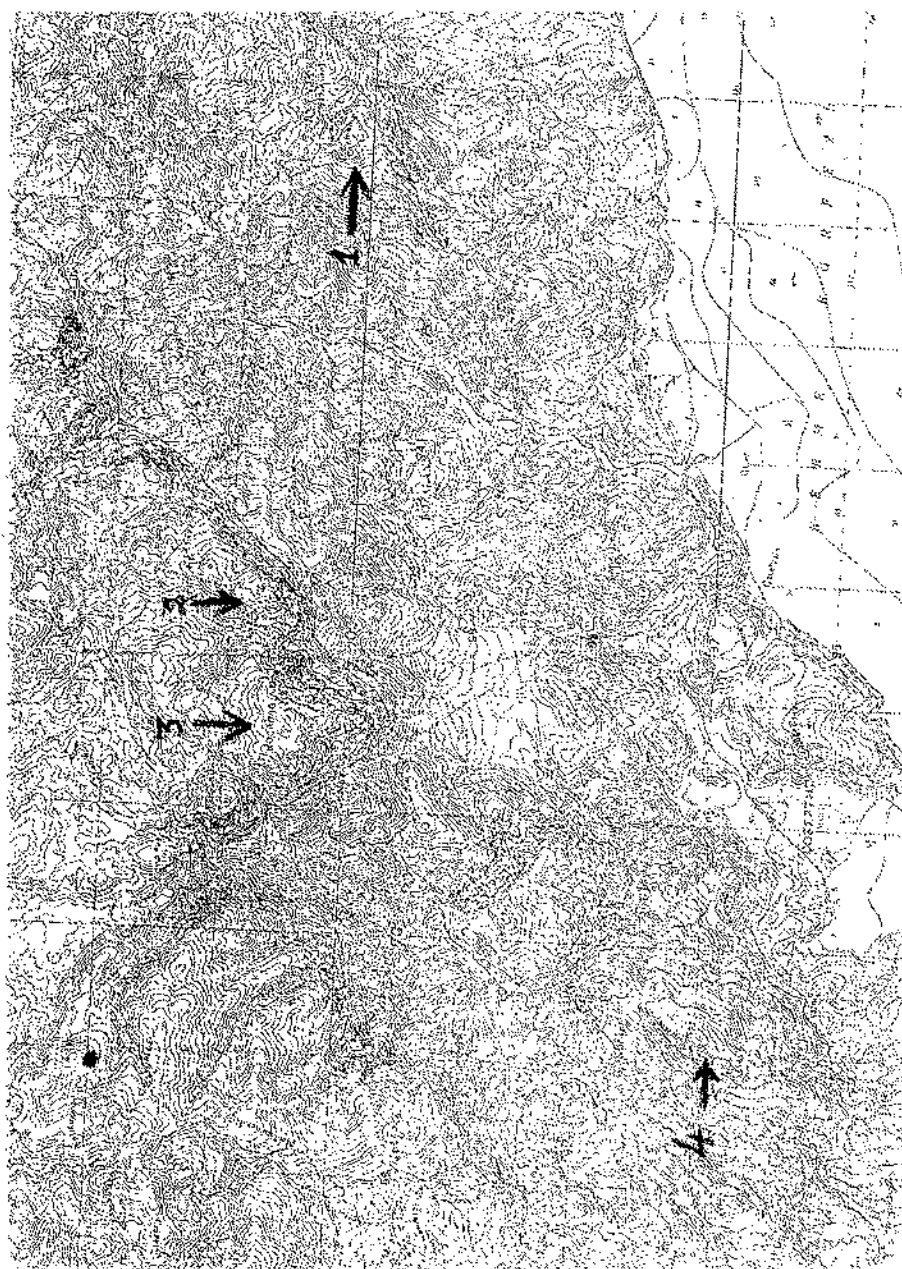
(9) Herodoti de bello Persico, libri novem, recognovit Immanuel Bekkerus, Berolini, 1845, 90.

(10) Bk. Resim No. 3.

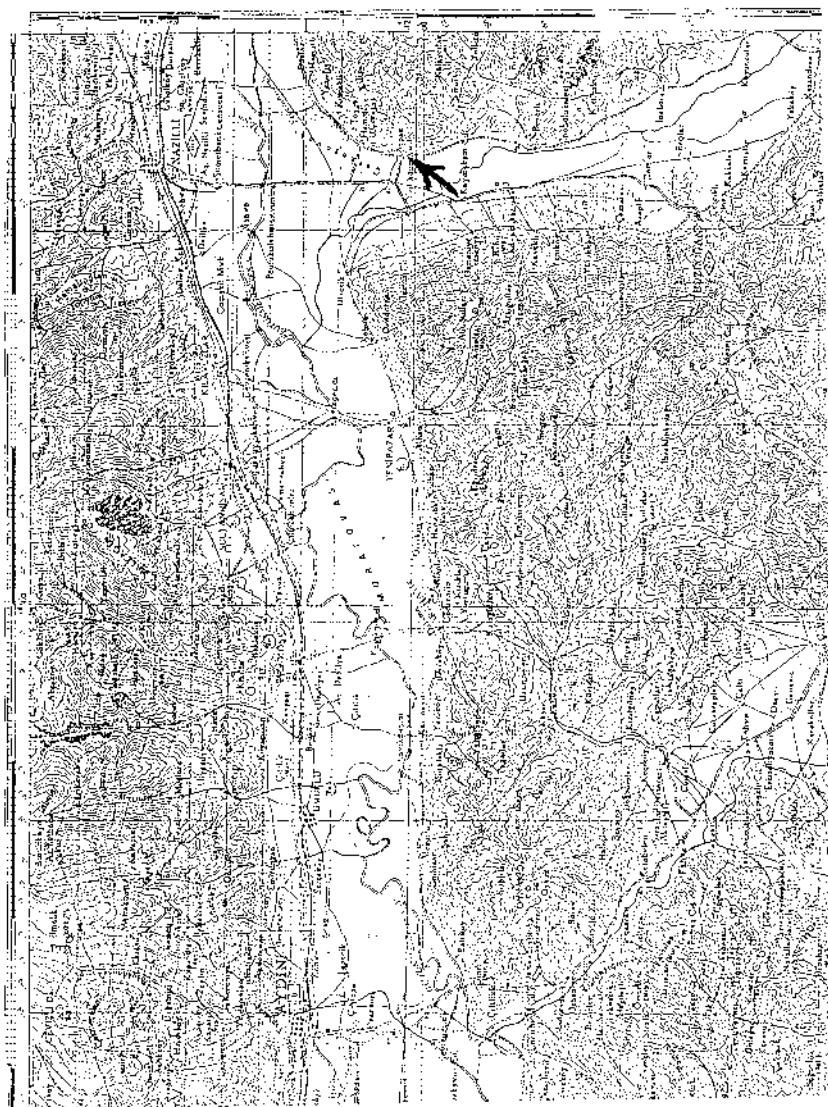
lamıştır. Şimdi burası Akçay'ın getirdiği alüvyonlarla birkaç metre derinlikte tarım alanının altındadır. Bizans Dönemi'nde küçülüp surlarını tepeye çeken kentte daha sonra da oturulmuş, Osmanlı Dönemi'nde Arpaz Beyliği olarak mülki ve askeri yönetim merkezi olmuştur¹¹. Şimdi, Nazilli dokuma sanayinin etkisiyle ve yollarla ekonomik ve siyasal merkez olmaktan çıkıp küçük bir köy olmuştur.

Burada kaldığımız üç-dört hafta içinde, ilkin beş tane açma kazısı gerçekleştirdik. Geri kalan sürede kentin ölçümünden sonra, her yapıyı, yapı kalıntısını, duvarları, kestirebildiğimiz yolları topoğrafik harita üzerine işledik, tiyatronun rölevesini yaptık. Darısı 15 yıldır, 20 yıldır kazılan kentlerin başına.

(11) Ayda Arel, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 26-30 Mayıs 1986, s. 39-77; Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 25-29 Mayıs 1992, s. 232.

Harita 1: Not. 1. 2. 3.

Harita 3: Not. 7

Resim 1: Hellenistik duvar.

Resim 2: Hellenistik öncesi duvar.

Resim 3: Harpasa'da Arkaik sur.

1994 YILINDA KÜTAHYA, BİLECİK VE ESKİŞEHİR İLLERİNDE YAPILAN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Turan EFE **

Bu sene 17-28 Eylül 1994 tarihleri arasında başkanlığım altında sürdürülen yüzey araştırmalarına, Bakanlık temsilcisi olarak Söğüt Arkeoloji Müzesi'nden Müze Araştırmacısı Sayın Halil İbrahim Kara; ekip üyesi olarak da Arkeolog Deniz Meral Ay ve öğrenciler Erkan Kabil, Ayşe Özdemir ve Hilal Kömbe katılmışlardır. Her zaman olduğu gibi, ekibimiz başta müdürleri Sayın Metin Pehlivaner olmak üzere, tüm Eskişehir Arkeoloji Müzesi personeline büyük ilgi ve destek görmüştür. Eskişehir Orman Bölge Müdürü Sayın Aytekin Güngörsün ve Orman Muhafaza Memurluğu Okulu Müdürü Sayın Kadir Gözcü, araştırmalarımız süresince Orman Fidanlığı tesislerinde konaklamamızı sağlamışlardır. Söz konusu araştırma İstanbul Üniversitesi, Araştırma Fonu'nca desteklenmiştir (Proje sayısı: 529/080592); ayrıca İ.Ü. Edebiyat Fakültesi de, her sene olduğu gibi, bir miktar parasal destek sağlamıştır. Yukarıda adı geçen kurumların idareci ve personeline; büyük bir özveri ile çalışan ekip üyelerine en içten teşekkürlerimi sunmayı zevkli bir görev sayarım.

Bu seneki yüzey araştırmalarımız Eskişehir ilinin doğu kesimindeki Alpu, Çifteler ve Sivrihisar ilçelerinin sınırları içinde olmak üzere, üç ayrı bölgede yoğunlaştırılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda toplam 62 yeni yerleşime yeri ziyaret edilmiş ve bunların yüzeyinde incelenmek üzere malzeme toplanmıştır. Ziyaret edilen yerleşme yerleri, hazırlanan yerleşim dağılım haritasında numaralandıkları sıraya göre, aşağıda kısaca tanıtılmaktadır (Resim: 1).

* Doç. Dr. Turan EFE, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Prehistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Beyazıt FEN-PTT İSTANBUL.

A. Alpu Civarında Yapılan Çalışmalar

Aşağı yukarı ortasında Alpu kasabasının yer aldığı Eskişehir'in doğusundaki ovalık kesimde ve çevresinde yapılan çalışmalar sonucu 20 kadar yerleşme yeri ziyaret edilmiştir¹. Bu bölgenin özellikle 3. ve 2. bin-yılda yoğun bir iskana sahne olduğu anlaşılmaktadır; İç Kuzeybatı Anadolu'nun en büyük höyüğü konumundaki Alpu/Karahöyük (Midaion) bu ovada yer almaktadır.

144. Kızılcaören

Ovanın batı kesiminde yer alan bu höyük, adını aldığı Kızılcaören köyünün 1 km kadar güneyindedir; 320 m çapında ve 5.5 m yüksekliğindedir. Yüzeyde sadece Klasik Devir malzemesi ele geçirilebilmiştir.

145. Yakakayı

Kızılcaören höyüğünün 2 km kadar güneydoğusunda yer alan bu oldukça büyük höyük yerleşmesi, 320 m çapında ve 15 m yüksekliğindedir. Burada yoğun bir İT 3 ve 2. binyıl malzemesi saptanmıştır; ayrıca Klasik Devir yerleşmesi de sözkonusudur.

146. Kızlar Höyük

Bu yassı höyük, Sepetçi köyünün 1.5 km kadar güneybatısında ve Sepetçi-Gündüzler karayolunun 250 m kuzeyinde yer almaktadır; 125 m çapında ve 2.5 m yüksekliğindedir. Burada İT 1-2 ve Klasik Devir malzeme grupları ele geçirilmiştir.

147. Sepetçi (Resim: 2,4: a ve 5: a)

Adını aldığı Sepetçi köyünün 5 km kadar güneydoğusunda yer alan bu höyük 100 m çapında ve 6.5 m yüksekliğindedir; yüzeyde İT 2-3 dönemlerine ait malzeme içermektedir.

(1) Alpu Ovası höyüklerinden bazıları daha önce bilim dünyasına tanıtılmıştır: C.A Burney , "Northern Anatolia Before Classical Times", *Anatolian Studies* 6, 1956, s. 179-203. Burney tarafından Kızılay olarak adlandırılmış olan höyük, yöre hakı tarafından Kızlar Höyük olarak bilinmektedir; dolayısıyla, "Kızlar" adı Kızılay olarak anlaşılmış olabilir. Diğer Kızlar Höyük (146) ile karıştırılmaması için, bu höyük "Bahçecik II" olarak adlandırılmıştır. Burney tarafından "Yeni Yol Höyüğü" adı verilen höyük ise Alidede Höyüğü (158) olmalıdır. Alpu III Höyüğü de, müze kayıtlarında "Kocakamış" olarak geçen höyük olabilir. Köylüler ekibimiz tarafından bulanamayan bu höyüğün, ova seviyesinde kadar tamamen tıraşlandığını söylemişlerdir.

148. Bahçecik II (Kızılay) Alpu

Bahçecik köyünün 4 km batısında yer alan bu höyük 100 m çapında ve 7.5 m yüksekliğindedir. Burada İT 2-3 ve 2. binyıla tarihlenen malzeme grupları saptanmıştır.

149. Karahöyük (Midaion)

Bölgenin bilinen en büyük höyüğü konumundaki bu yerleşme yeri 460 m çapında ve 14 m yüksekliğindedir. Burada en azından İlk Tunç Çağı başlarından Roma Devri sonlarına kadar kesintisiz yerleşilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

150. Bahçecik I (Küçük Çayır Höyük) Alpu

Bahçecik köyünün 1.5 km güneydoğusunda yer alan bu yassı höyük 130 m çapında ve 1.5 m yüksekliğindedir. Yüzeyde sadece Klasik Devir malzemesi saptanmıştır.

151. Saracık

Bu yassı höyük, Osmaniye köyünün 2 km kadar kuzeybatısındadır; 260 m çapında ve 1.5 m yüksekliğindedir. Burada İT 2-3 Frig (?) ve Klasik Devir malzeme grupları sözkonusudur.

152. Osmaniye/Alpu

Osmaniye köyünün 1 km kadar kuzeyinde yer alan bu höyük, 145 m çapında ve 6.5 m yüksekliğindedir. Höyüğün doğu tarafında, yakınındaki dereye kadar ulaşan bir teras sözkonusudur. Yüzeyde, İT 2-3, 2. binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları ele geçirilmiştir.

153. Margı

Bu höyük Osmaniye köyünün 3 km kadar kuzeydoğusundadır; 135 m çapında ve 5 m yüksekliğindedir. Burada İT 2-3 ve Klasik Devir malzeme grupları saptanmıştır.

154. Çukurhisar II/Alpu

Çerkez Çukurhisar köyünün hemen batısında yer alan bu küçük tepe üzerinde az miktarda Klasik Devir malzemesi ele geçirilmiştir. Bu tepe bir tümülüs olabilir.

155. Çukurhisar III/Alpu

Çerkez Çukurhisar köyünün hemen güneybatısında yer alan bu höyük 165 m çapında ve 13 m yüksekliğindedir. Yüzeyde 2. binyıl ve Klasik Devir buluntuları sözkonusudur.

156. Doğancı

Alpu-Çerkez Çukurhisar karayolunun 400 m kadar sağında, ve Alpu'ya 4 km mesafede olan bu oldukça büyük höyüğün etrafı çepeçevre bataklık ve sazlıktır. Höyük 152 m çapında ve 16 m yüksekliğindedir; İT 2-3 ve 2. binyıl dönemlerine ait malzeme grupları içermektedir.

157. Küçük Kızlar Höyük (Resim: 3,4; b, 5:b)

Bu yassı höyük, Alpu'nun 2 km kadar kuzeybatısında yer almakta olup 157 m çapında ve 5.5 m yüksekliğindedir. Höyüğün tepesinde henüz yeni açılmış tahribat çukurları saptanmıştır. Burada Kalkolitik (?), İT 2-3 ve 2. binyıl dönemlerine ait malzeme grupları sözkonusudur.

158. Alidede (Yeni Yol Höyüğü?)

Alpu'nun yerleşim sahası içinde yer alan bu höyüğün etekleri tıraşlanmış ve iskan edilmiştir. Yüzeyde de yakın zamana kadar kullanılmış olan bir mezarlık sözkonusudur. Höyüğün adı, üzerindeki Alidede olarak anılan yatırdan gelmektedir. Eteklerdeki yapılaşma sebebiyle höyükte ölçüm yapılamamıştır. Toplanan az miktardaki çanak çömlek İlk Tunç Çağı ve Klasik dönemlere aittir.

159. Köprübaşı Höyüğü (Resim: 6)

Alpu'nun kuşuçumu 4 km kadar güneydoğusunda ve demiryolunun hemen kuzeyinde yer alan bu höyük 93 m çapında ve 3 m yüksekliğindedir ve Porsuk Nehri'ne 50 m mesafededir. Büyük çaplı bir tahribat sonucu, höyük konisi hemen hemen tamamen ortadan kaldırılmıştır. Burada İT 2-3 ve geç 2. binyıl dönemleri sözkonusudur.

160. Yeşildon (Resim: 7)

Alpu'nun doğusundaki Yeşildon köyünün 2 km kadar güneydoğusunda yer alan bu höyük, doğu-batı yönünde ovaldir; batıda höyük konisi, doğuda ise geniş bir alanı içine alan alçak bir teras bulunmaktadır. Oldukça büyük olan bu höyüğün uzunluğu 250 m, yüksekliği de 8 m kadardır. Yüzeyde İT 3, geç 2. binyıl, Klasik Devir ve Bizans malzeme grupları saptanmıştır.

161. Malüyük (Resim: 8-10)

Bu küçük höyük, Bozan köyünün kuş uçuşu 4 km kadar kuzeydoğusunda, bir vadi içinde yer almaktadır; Mihalıççık karayolunun 250 m kadar kuzeyine ve Çırçır köyü sapağının hemen soluna düşmektedir. Alpu civarındaki diğer yerleşmelerin aksine, bu höyük dağlık bölgede yer almaktadır. Höyük yüzeyi tarımdan dolayı büyük tahribata uğramıştır. Yanmış kerpiç kalıntıları yanında, yüzeyde görülen taşlar, bazı büyük çanak çömlek parçaları ve insan iskeletlerine ait kalıntılar, burada ayrıca bir İlk Tunç Çağı mezarlığının varlığına işaret etmektedirler. Höyüğün çapı 68 m yüksekliği de 1.5 m kadardır. Burada İT 2 yerleşmesi ve mezarlığı sözkonusudur. Ayrıca, höyüğün hemen gerisindeki doğal kayalık üzerinde, bir Klasik Devir yerleşmesi bulunmaktadır.

162. Büyük Höyük /Bozan (Resim: 11)

Oldukça büyük olan bu höyük hafif ovaldir; 162 m çapında ve 15 m yüksekliğindedir; Bozan köyünün 3 km kadar güneyine düşmektedir. Yüzeyinden Klasik Devir malzemesi toplanabilmiş olan höyüğün hemen doğusundan, şimdi kanal haline getirilmiş olan bir dere akmaktadır.

163. Kaynakobası

Bu höyük Alpu'nun kuşuçuşu 6 km kadar güneydoğusunda, ovanın güneye doğru yükselmeye başladığı yamaç üzerinde yer almaktadır ve Rıfkiye-Mamure yolunun hemen sağındadır. Yol genişletme çalışmaları sırasında, güney etek kısmen tıraşlanmıştır. Höyük 110 m çapında ve 13 m yüksekliğindedir; 300 m kadar güneydoğuda bir kaynak bulunmaktadır. Burada İT 2-3 ve geç 2. binyıl malzeme grupları saptanmıştır.

B. Hamidiye-Sivrihisar Arasındaki Bölge

Bu bölgede, batıdaki Hamidiye civarından, doğudaki Sivrihisar Dağları'na kadar olan kesim taranmıştır; ayrıca, Sivrihisar Dağları'nın doğu yamacında yer alan ve daha önce bilim dünyasına yüzey buluntuları ile tanıtılmış olan Yazır Höyük'de ziyaret edilmiş ve üzerinden malzeme toplanmıştır. Bu bölge hüyüklerinin yüzeyinde de daha ziyade İT 2-3 dönemlerine ait malzeme grupları saptanabilmiştir. Resim 1'deki haritada görüldüğü gibi, bölgenin doğusuna doğru yerleşim yoğunluğu giderek azalmaktadır.

164. Külhüyük

Alpu ve Çifteler ovalarını birbirinden ayıran dağlık bölgedeki Arap-

kuyusu (Aziziye) köyünün 3 km doğusunda yer alan bu höyük, 200 m çapında ve 8 m yüksekliğindedir. Burada İT 2-3, 2. binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları saptanmıştır.

165. Sarıkavak

Bu höyük Sarıkavak köyünün 2.5 km güneydoğusunda ve dağlık bölgenin güney yamacında yer almaktadır. Alpu yolu höyüğün ortasından geçirilmiş ve bu şekilde önemli oranda tahribine yol açılmıştır. Kuzeydoğu tarafta, 300 m mesafede bir kaynak bulunmaktadır. Höyük, 165 m çapında ve 5 m yüksekliğindedir; İT 1-2 dönemlerini içermektedir.

166. Akyurt

Bu höyük, Akyurt (Lütfiye) köyünün hemen güneydoğusunda, Fahriye-Akyurt yolu ile bataklık alan arasında yer almaktadır. Oldukça büyük olan ve konturları bozulmamış olan bu höyüğün çapı 190 m, yüksekliği de 7 m kadardır. Yüzeyden toplanan malzeme, 2. binyıl ve Klasik Devir dönemlere tarihlenmektedir.

167. Sarısu

Fahriye köyünün 3 km batısında ve Akyurt Höyüğü'nün doğusunda yer alan bu höyük, yine yol ile bataklık arasındadır; 180 m çapında, 1.70 m yüksekliğindedir. Burada 2. binyıl (?) ve Klasik Devir malzeme grupları sözkonusudur.

168. Fahriye

Bu höyük Fahriye köyünün 1 km batısında ve önceki iki höyük gibi, yol ile bataklık arasındaki alanda yer almaktadır; 180 m çapında ve 4 m yüksekliğindedir; Klasik Devir malzemesi içermektedir.

169. Kurtlar Höyük

Sivrihisar Dağları'nın batı kesiminde, Balçıkhisar köyünün 2 km doğusunda yer alan bu büyük höyük, 200 m çapında ve 10 m yüksekliğindedir; doğuya doğru tatlı bir meyille alçalmaktadır. Yüzeyde İT 1-3, 2. binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları saptanmıştır.

170. İkipınar

Yine dağlık bölgede, İkipınar köyünün hemen doğu kenarında yer alan bu küçük höyük 50 m çapındadır; yükseklik ölçülememiştir. Burada Kalkolitik (?), İT 1-3 dönemleri sözkonusudur.

171. Salavat

İkipınar köyünün 3 km kadar güneydoğusunda, doğal bir yükselti üzerinde yer alan bu höyük, 130 m çapında ve 9 m yüksekliğindedir. Yoğun bir şekilde sürülen yüzey, özellikle İT 3 dönemine tarihlenen malzeme vermektedir; ayrıca, Klasik Devir malzemesi de ele geçirilmiştir.

172. Katırkulesi

Seyitgazi'nin 12 km kadar kuzeydoğusunda yer alan bu oldukça büyük höyük, Seyit Suyu'nun 250 m kadar güneyine düşmektedir; 250 m çapında ve 13 m yüksekliğindedir. Burada özellikle Orta Tunç Çağı çok iyi temsil edilmektedir; ayrıca, İT 2-3 ve Klasik Devir malzeme grupları da sözkonusudur.

173. Arapören

Höyüğün adını aldığı Arapören köyünün 2 km kuzeydoğusunda ve Seyit Suyu'nun 300 m kadar doğusunda yer alan bu höyük, 160 m çapında ve 8 m yüksekliğindedir; İT 2-3 ve 2. binyıl malzeme grupları içermektedir.

174. Hamidiye I

Hamidiye köyünün hemen kuzeybatı kenarında yer alan höyük, güneyinden geçen Seyit Suyu'na kadar ulaşmaktadır; 200 m çapında ve 12 m yüksekliğindedir. Burada daha önce sondaj mahiyetinde küçük çapta bir çalışma yapılmıştır². Höyük İT 3, 2. binyıl dönemleri yanında, Frig ve Klasik Devir malzeme grupları da içermektedir.

175. Hamidiye II

Bu yayvan höyük, Hamidiye köyünün 1 km güneydoğusunda ve doğusundaki Seyit Suyu yatağına 100 m uzaklıkta yer almaktadır; 200 m çapında ve 3 m yüksekliğindedir. Burada Geç Kalkolitik, İT 1-2 ve Klasik Devir malzeme grupları saptanmıştır.

176. Mesudiye (Taşlıhöyük)

Bu höyük Mesudiye köyünün 1 km kuzeydoğusunda, Seyit Suyu'nun da hemen batı kenarında yer almaktadır; 220 m çapında, 5.5 m yüksekliğindedir. Yüzeyden İT 2-3 ve Klasik dönemlere ait malzeme grupları toplanabilmiştir.

(2) R. O. Arık, *Ankara-Konya, Eskişehir-Yazılıkaya Gezileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1956, s. 30 vd.

177. Mahmudiye (Kuşhöyüğü)

Mahmudiye köyünün hemen doğu kenarında yer alan bu höyük, 170 m çapında ve 10 m yüksekliğindedir. Höyüğün tepesine inşa edilmiş olan su deposu büyük bir tahribata yol açmıştır. Batı taraftan Seyit Suyu akmaktadır. Yüzeyden yeterince malzeme toplanamamıştır.

178. Kaymaz I

Kaymaz köyünün 1 km güneybatısında yer alan bu höyük, 215 m çapında ve 8.5 m yüksekliğindedir. Hemen doğudan Çaylak Deresi akmaktadır. Yüzeyden sadece Klasik Devir malzemesi ele geçirilebilmiştir.

179. Kaymaz II

Kaymaz I höyüğünün 1.5 km güneyinde ve yine Çaylak Deresi'nin hemen batısında yer alan bu küçük höyük, büyük oranda tahrip edilmiştir; 40 m çapında ve 2 m yüksekliğindedir. Burada sadece İT 2 malzemesi söz konusudur.

180. Zaferhamit

Adını aldığı Zaferhamit köyünün 1 km kuzeybatısında yer alan bu höyük, 110 m çapında ve 5 m yüksekliğindedir. Çaylak Deresi höyüğün 200 m kadar doğusundan akmaktadır. Burada İT 2-3 ve Frig dönemlerine ait malzeme grupları ele geçirilmiştir.

181. Eminekin

Aynı adla anılan köyün 500 m kadar güneybatısında yer alan höyük, 130 m çapında ve 6 m yüksekliğindedir. Höyüğün batı ve doğusundan olmak üzere iki dere akmaktadır. Höyük yüzeyinde İT 2-3 ve Klasik dönemlere tarihlenebilecek malzeme grupları ele geçirilmiştir.

182. Körhasan

Körhasan köyünün 2 km kadar kuzeybatısında, Sakarya Nehri'nin kuzeyinde yer alan höyük, ovaldır ve kuzey ucunda bir tümülüs yer almaktadır; 300 m çapında ve tümülüs ile birlikte 16.5 m yüksekliğindedir. Yüzeyde sadece Roma Devri malzemesi ele geçirilebilmiştir.

183. Gerenli

Gerenli köyünün 1.5 km kadar güneydoğusunda yer alan bu höyüğün

etrafı sazlık ve bataklıktır. Kuzeyde ve doğu tarafta su kanalları açılmıştır. Höyük, iki ayrı koni içermektedir; 320 m çapında ve 5.5 m yüksekliğindedir. Yüzeyde İT 2-3 ve Klasik Devir malzeme grupları sözkonusudur.

184. Azmak Höyük

Selimiye (Azmak) köyünün hemen doğusunda yer alan bu yassı höyük, 150 m çapında ve 1.30 m yüksekliğindedir. Kuzey taraftan küçük bir dere akmaktadır. Bu kısımda bataklıklar vardır. Yüzeyden çok az miktarda toplanabilen malzeme İT 1-2 dönemlerine ait olabilir.

185. Bahçecik I/Sivrihisar (Resim: 12)

Kuzey tarafta doğal bir yükseltiye yaslanmış olduğu anlaşılan bu höyük, Eski Bahçecik köyünün hemen güneydoğusunda yer almaktadır; 140 m çapında ve aşağı yukarı 5 m yüksekliktedir. Burada Geç Kalkolitik, İT 2-3 ve Klasik Dönem malzeme grupları sözkonusudur.

186. Bahçecik II/Sivrihisar

Bu höyük yeni Bahçecik köyünün 1 km kadar güneydoğusunda, Dedemözü Deresi'nin 150 m kadar güneyinde yer almaktadır; 73 m çapında ve 3 m yüksekliğindedir. Yüzeyde İT 2-3, 2. binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları ele geçirilmiştir.

187. Bahçecik III/Sivrihisar

Bahçecik II höyüğünün hemen kuzeybatısındaki düzlük alanda da düz bir yerleşme sözkonusudur. Burada özellikle Geç Kalkolitik malzeme ele geçirilmiştir; az miktarda da İT 2-3 ve Klasik Dönem çanak çömlek parçaları sözkonusudur.

188. Kızılcaköy

Adını aldığı Kızılcaköy'ün 1 km kadar güneyinde ve Sakarya Nehri'nin hemen doğu kenarında yer alan bu höyük, 250 m çapında ve 7.5 m yüksekliğindedir. Üzerinden traktör yolu geçirilmesi sebebiyle, höyük kısmen tahrip edilmiştir. Burada 2. binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları ele geçirilmiştir.

189. Ağaçköy

Ağaçköy'ün 3 km kadar güneybatısında, bataklıklar ortasında yer

alan höyük görünümünü tepenin yüzeyi yumuşak bir toprakla kaplıdır. Eteklerde yer yer killi, doğal bir toprak söz konusudur. Yüzeyde çok az malzeme vardır. Tepenin tüm yüzeyinde yoğun tahribat çukurları söz konusudur. Bu tepenin höyük olup olmadığı anlaşılamamıştır. Bu sebeple ölçüm yapılmamıştır. Toplanabilen çok az sayıdaki çanak çömlek parçaları İT 3 ve Klasik dönemlere tarihlendirilebilir.

190. Büyük Höyük/Sivrihisar

Aşağı Kepen köyünün hemen kuzeybatısında, doğal bir yükselti üzerinde yer alan bu höyük çok büyüktür. Kapsadığı alan ve yüksekliği kesin olarak saptanamadığından, höyüğün ölçümü yapılmamıştır. Kuzeyde tümülsü olabilecek daha yüksek bir kısım vardır. Yüzeyde esas olarak Klasik Dönem malzemesi söz konusudur; ayrıca, 2. binyıl ve Demir Çağı'na tarihlendirilebilecek çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir.

191. Küçük Höyük/Sivrihisar

Büyük Höyük'ün 1 km kadar kuzeyinde yer alan bu küçük höyük 40 m çapında ve 2.5 m yüksekliğindedir. Etekler tıraşlanmış olup yüzeyde tahribat çukurları vardır. Höyüğün 300 m kadar doğusundan bir dere akmaktadır. Burada İT 2-3 malzemesi ele geçirilmiştir.

192. Yazır Höyük

Sivrihisar'ın kuşuçu mu 18 km güneydoğusunda, Günyüzü köyünün ise 7 km güneybatısında ve eski Yazır köyünün 1.5 km kuzeyindeki yamaçlarda yer alan bu höyük, 1955 senesinde köylüler tarafından kısmen tahrip edilmiş ve bilahare burada inceleme yapılarak araştırma sonuçları yayınlanmıştır³. Höyük yüzeyinden bol miktarda toplayabildiğimiz malzemenin büyük bir kısmı, Orman Fidanlığı'nın VII. evresinde ele geçirilmiş olan grupla büyük benzerlik göstermektedir; dolayısıyla, Geç Kalkolitik'e tarihlenmektedir. Burada yerleşmenin İlk Tunç Çağı'nın başlangıcından önce sona erdiği söylenebilir.

193. Çaykoz (Resim: 13-15)

Sivrihisar'ın güneydoğusunda, Ballıhisar (Pessinus) köyünün kuşuçu mu 8 km kadar doğusunda, Eski Çaykoz köyünün 2 km kadar güneyinde yer alan bu höyük, doğal bir sırt üzerindedir; 100 m çapında ve 6

(3) Raci Temizer, "Yazır Höyüğü Buluntuları", *V. Türk Tarih Kurumu Kongresi*, Ankara 1960, s. 156-165.

m yüksekliğindedir. Batıdaki derin vadi içinden küçük bir dere akmaktadır. Höyük orta kısımdan boydan boya yarılmış ve bu şekilde, büyük tahribata uğratılmıştır. Burada esas olarak İT 2-3 malzemesi ele geçirilmiştir.

C. Seyitgazi-Çifteler Arasındaki Bölge

Bu bölgede esas olarak Çifteler'in batısındaki ovalık kesimde çalışılmıştır; ayrıca, geçen sene inceleme olanağını bulamadığımız, Seyitgazi'nin güneybatısındaki Kesenler ve İlme höyükleri de ziyaret edilmiştir.

194. Kesenler

Bu höyük, Seyitgazi'nin kuşuçu 7 km kadar güneybatısında, Kesenler köyünün içinde yer almaktadır; 100 m çapında ve 2.7 m yüksekliğindedir. Höyüğün hemen güneyinden yol geçmektedir. Yüzey yoğun bir şekilde otla kaplı olduğundan, malzeme toplanamamıştır.

195. İlme

Seyit Suyu ile İlme köyü arasında yer alan bu höyük, 130 m çapında ve 5.5 m yüksekliğindedir ve Seyit Suyu'na 100 m mesafededir. Yüzeyde mezarlara ait olabilecek taş kümeleri saptanmıştır. Burada İT 2-3 ve Klasik dönemler söz konusudur.

196. Külahlı

Bu küçük höyük, İsmetpaşa ile Gümüşbel (Hüsniabad) arasında ve bu iki köyü birleştiren yolun 200 m kadar güneyinde yer almaktadır. Höyüğün hemen kuzeyinden küçük bir dere akmaktadır. Çapı 70 m, yüksekliği de 4 m kadar olan bu höyük, Geç Kalkolitik, İT 2-3 dönemlerine ait malzeme grupları içermektedir.

197. Eski Cami

Gümüşbel köyünün 1 km kadar güneydoğusunda yer alan bu höyük 180 m çapında ve 3.5 m yüksekliğindedir. Höyüğün etrafı bataklık olup yüzeyde eski bir İslam mezarlığı söz konusudur. Burada esas olarak Geç Kalkolitik Dönem temsil edilmektedir; ayrıca, az miktarda İT 1-3 ve Klasik Devir malzeme grupları ele geçirilmiştir.

198. Yılkırkan (Resim: 16-17)

Eski Cami Höyüğü'nün 2.5 km güneydoğusunda yer alan bu höyük oldukça büyüktür; kuzey tarafta, Klasik Devir kalzemesi içeren daha küçük ikinci bir koni bulunmaktadır. Kuzey kenarından bir derenin aktığı bu höyük, 200 m çapında ve 10 m yüksekliğindedir. Yüzeyde Geç Kal-kolitik (?), İT 2-3 ve Klasik Devir malzeme grupları ele geçirilmiştir.

199. Beykışla

Bu höyük, Beykışla köyünün güneydoğusunda, Mecdidiye köyüne gö-türen yolun hemen solunda yer almaktadır; 130 m çapında ve 5 m yük-sekliğindedir. Bardakçı Deresi 150 m kadar doğudan akmaktadır. Höyük yüzeyinde büyük tahribat çukurları vardır. Ayrıca, büyük bir yapıya ait temel kalıntıları sözkonusudur. Buradan toplanan malzeme Geç Kal-kolitik ve İT 2-3 dönemlerine tarihlenmektedir.

200. Çingilli Höyük

Hayriye köyünün 1 km güneybatısında yer alan bu höyük, 130 m ça-pında ve 3.5 m yüksekliğindedir. Höyüğün hemen doğusundan, köyden gelen yol geçmektedir. Yolun doğu tarafındaki tarladan da çakmak taşı aletler ve çanak çömlek parçaları toplanmıştır. Höyük yakınında bir dere veya kaynak bulunmamaktadır. Yüzeyde İT 2-3 ve Klasik Devir malzeme grupları sözkonusudur.

201. Çayır Höyük

Hayriye köyünün 2 km kuzeydoğusunda, iki alçak tepenin arasındaki çukurlukta yer alan bu höyük 140 m çapında ve 8 m yüksekliğindedir. Höyüğün 50 m kadar batısından bir dere akmaktadır. Burada İT 2-3, 2. binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları saptanmıştır.

202. Hamitli Höyük

Bu höyük, Hamitli (Orhaniye) köyünün hemen doğusunda, köye gö-türen yolun 250 m kadar sağında yer almaktadır; 210 m çapında ve 7 m yüksekliğindedir. Yüzeyde iki tahribat çukuru saptanmıştır ki, bunlardan tepedeki 1 m derinliğe inmektedir ve oldukça geniş bir alanı kap-samaktadır. Tepede ve kuzey etekte, küçük taşlardan oluşan çeşitli bü-yüklüklerde taş kümeleri vardır. Burada İT 2-3, 2. binyıl ve Klasik Devir temsil edilmektedir.

203. *Osmaniye/Çifteler*

Osmaniye köyünün hemen güneyinde yer alan bu höyük, 230 m çapında ve 8 m yüksekliğindedir. Höyük konisi üzerine su deposu inşa edilmiştir. Yüzey son derece taşlık olup sürülmemektedir. Burada İT 2-3 malzemesi ele geçirilmiştir.

204. *Ilıcabaşı II*

Ilıcabaşı köyünün 3 km kuzeydoğusunda yer alan bu höyük, 170 m çapında ve 9 m yüksekliğindedir. Doğu taraftan, şimdi kanal haline getirilmiş olan bir dere akmaktadır. Höyük, Ilıcabaşı köyüne götüren yola 400 m uzaklıktadır. Yüzeyde İT 2-3, 2.binyıl ve Klasik Devir malzeme grupları sözkonusudur.

205. *Ilıcabaşı I*

Ilıcabaşı II Höyüğü'nün 2 km kadar kuzeydoğusunda yer alan bu höyük, 200 m çapında ve 4 m yüksekliğindedir. Doğu ve batı tarafta sazlık alanlar vardır. Batı yamaç traşlanmış ve burada uzunca bir profil oluşmuştur. Toplanan malzeme, İT 2-3 ve 2. binyıl özellikleri taşımaktadır.

Son olarak, önümüzdeki sene Mihaliçcik yöresi ve Frigya Yaylası'nda yüzey araştırmaları yapılacaktır; bu şekilde, 1988 yılından beri Kütahya, Bilecik ve Eskişehir illerinin hudutları içinde sürdürmekte olduğumuz yüzey araştırmalarına son verilecektir.

KATALOG

1. *Figürin Parçası* (Resim: 4: a, 5: a)

Bu figürin Küçük Kızlar Höyüğü'ndeki tahribat çukurundan atılan yanık toprak içinde bulunmuştur (yangın geçirmiş?). Baş kırıktır; yüzey gri renkli, astarsız ve açıksızdır. Kollar küt olup birer noktacık içermektedirler. Göğüs üzerindeki çapraz bant, arka yüzdeki ile birleşmektedir. Alt ön yüzde, içi noktacıklarla doldurulmuş ve çift yiv ile sınırlandırılmış olan pubik bölgesi yer almaktadır.

2. *Figürin Başı* (Resim: 4: b, 5: b)

Sepetçi yüzey buluntusu. Yüzey kahverengi/kırmızı astarlı ve açıklıdır. Yüz disk şeklinde olup gözler, kaşlar ve burun belirtilmiştir; kulaklar yoktur. Başın arkasında 'polos' olarak tanımlanabilecek yassı bir çıkıntı vardır. Boyun silindirikdir.

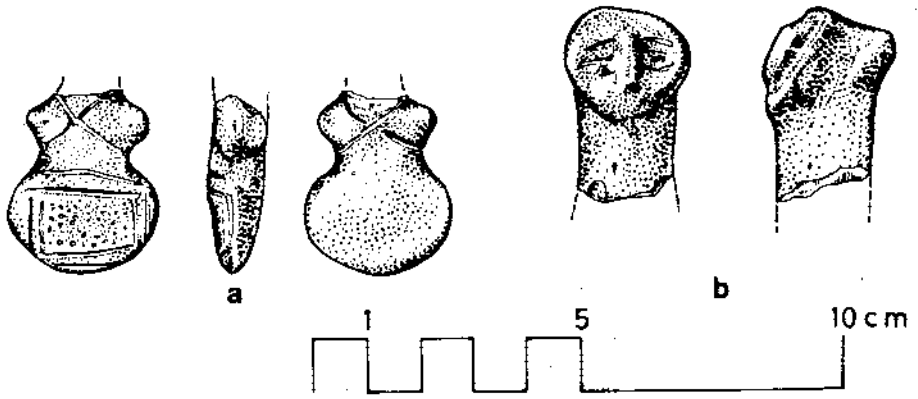
Resim 1: Araştırma bölgesinde bugüne kadar ziyaret edilen yerleşme yerlerini gösteren harita.

Resim 2: Sepetçi, güneydoğudan.

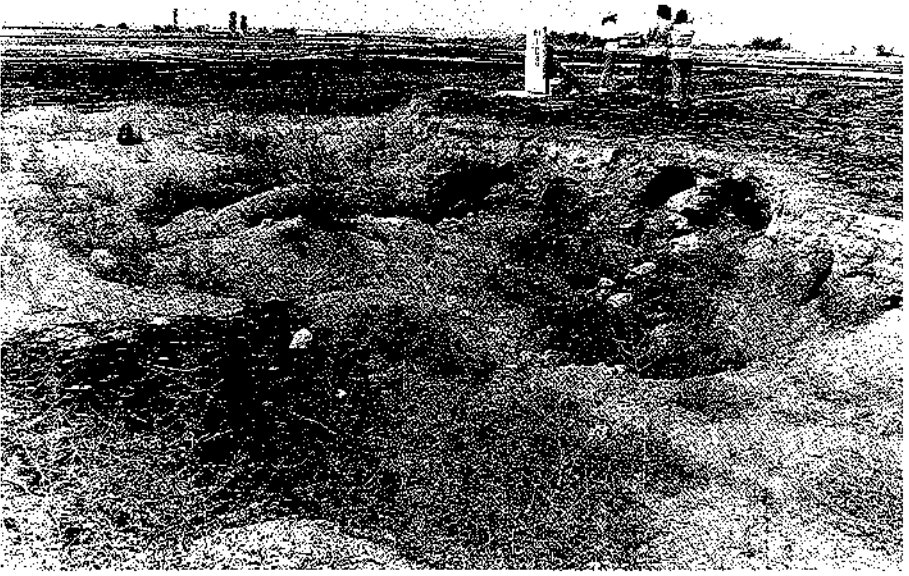
Resim 3: Küçük Kızlar, İT2-3 çanak çömlek parçaları.

Resim 4: Figürin parçalar, a: Küçük Kızlar, b: Sepetçi (bkz. Resim 5)

Resim 5: Sepetçi ve Küçük Kızlar, figürin parçaları (bkz. Resim 4).

Resim 6: Köprübaşı Hüyüğü'nde tahribat çukuru, güneydoğudan.

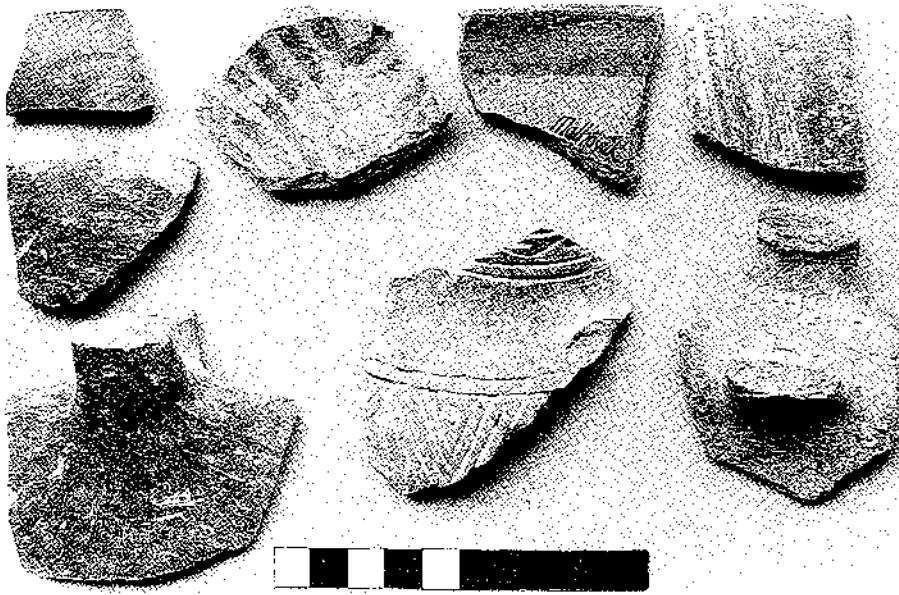
Resim 7: Yeşildon, güneydoğudan.

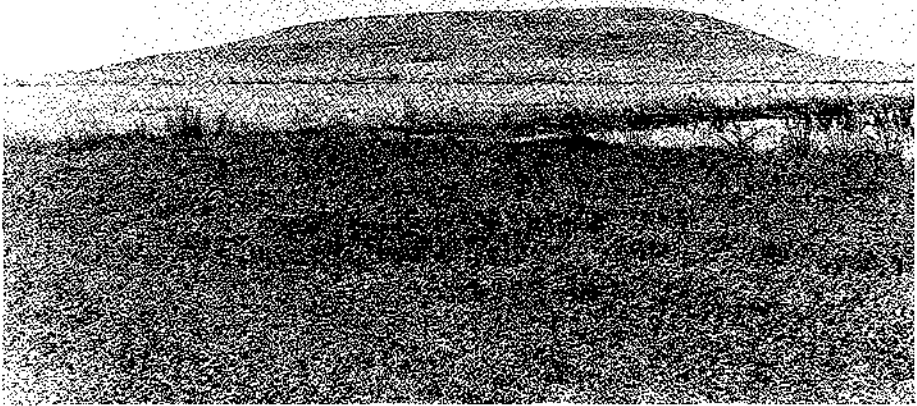
Resim 8: Malüyük, güneyden.

Resim 9: Malüyük, yoğun tahribata uğramış yüzey.

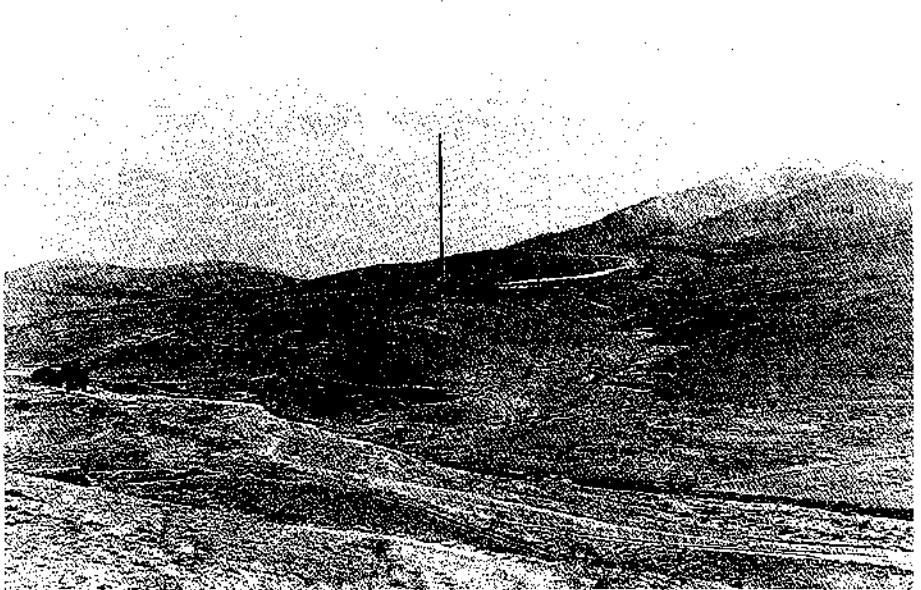
Resim 10: Malüyük, İT 2 çanak çömlek parçaları.

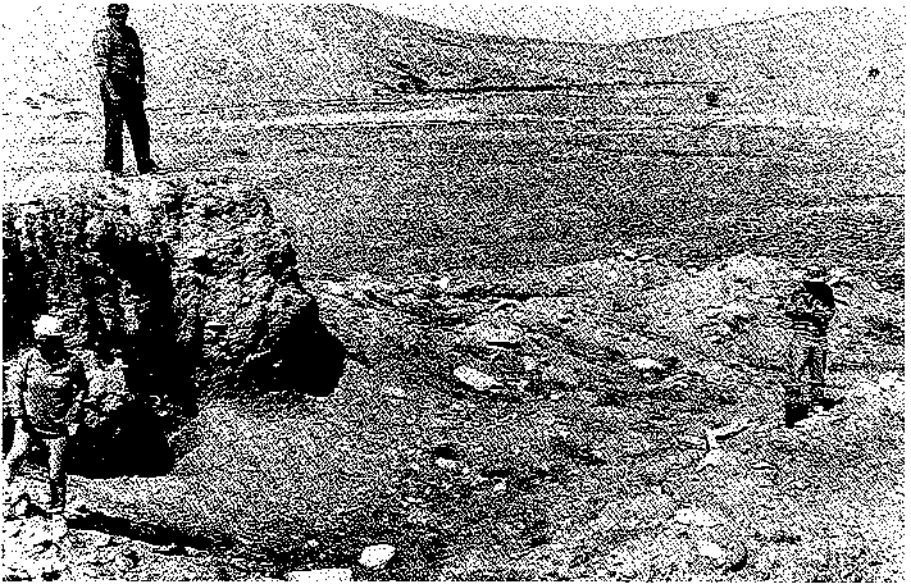
Resim 11: Büyük Hüyük/Bozan, kuzeydoğudan.

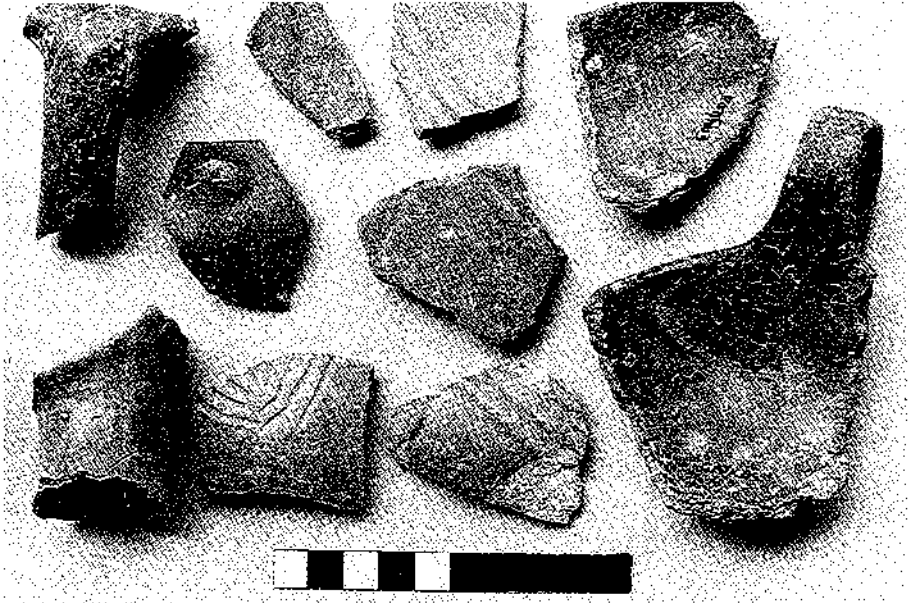
Resim 12: Bahecik I, güneyden.

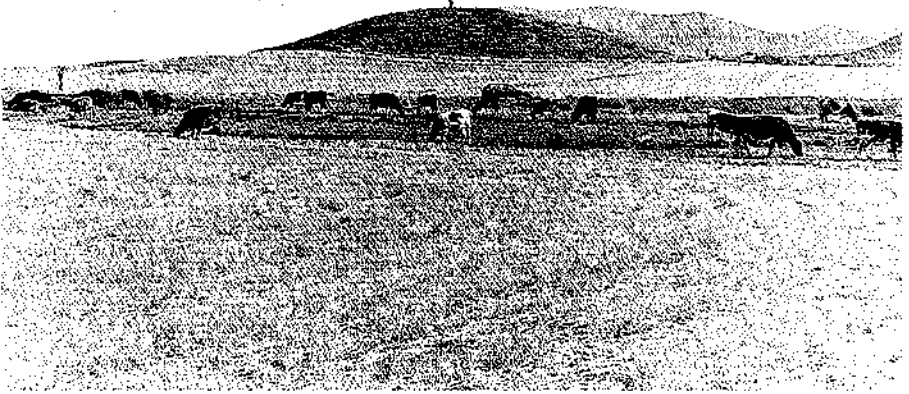
Resim 13: aykoz, batıdan, hygn yeri okla gösterilmiştir.

Resim 14: Çaykoz, tahribat alanı, güneydoğudan.

Resim 15: Çaykoz, İT 2-3.

Resim 16: Yılankırkan, kuzeybatıdan.

Resim 17: Yılankırkan H 3 çanak çömlek parçaları.

ILGIN ÇEVRESİ HÖYÜKLERİ 1994

Hasan BAHAR *

T.C. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına, kendi imkanlarımızla yürüttüğümüz bu yüzey araştırmasında Ilgın Belediyesi'nin konaklamada yardımcı olmaları araştırmalarımızın daha verimli olmasını sağlamıştır¹. Ekibimizde Arş. Gör. Alpay Bizbirlik, Arş. Gör. Güngör Karauğuz ve Bakanlık Temsilcisi olarak Akşehir Müzesi'nden Arkeolog Yusuf Benli yer almıştır.

Araştırmalarımız 25.09.1994 - 05.10.1994 tarihleri arasında Konya ilinin Ilgın ilçesi ağırlıklı olmak üzere Kadınhanı ilçesinin batı ve Akşehir ilçesinin doğu kesimlerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışma alanımız Ilgın Ovası, Çavuşcugöl (Ilgın Gölü) çevresi, Argıhanı çevresi, Ilgın ve kadınhanı arasındaki dağlık kesimde yoğunluk kazandı (Resim: 1). Çalışmamızın amacı; Konya çevresindeki yüzey araştırmalarına göz atığımızda çoğunlukla bölgenin doğusu, güneyi ve kuzeyinde yoğunluk kazanmıştır². Bu bölgede yaptığımız ilk çalışma olduğu için, bölgenin

* Yrd. Doç. Dr. Hasan BAHAR, S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, Kampüs-KONYA.

- (1) Bu nedenle yakın ilgilerini gördüğümüz Belediye Başkan Vekili Muzaffer Arslan olmak üzere bütün yetkililere, bölgenin haritalarını sağlamada gösterdiği yardımdan dolayı Ilgın Kaymakamı Ruhi Ezberci'ye ve yakın ilgilerini gördüğümüz Akşehir Milli Eğitim Şube Müdürü Müslim Öztürk'e teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca çizimlerde Araştırma Görevlisi Özdemir Koçak ve öğrencimiz Filiz Yıldız'a fotoğraf çekimlerinde Uzman Bilal Söğüt'e özveriyle yardımlarından dolayı teşekkür ederiz.
- (2) Bu konuda bkz: J. Mellaart, "Preliminary Report on a Survey of Preclassical Remains in Southern Turkey", *AS*, IV, 1954, 175-240; Iron Age Pottery from Southern Anatolia", *Belleten*, XIX/74, 1955, 115-136; Archaeological Survey of the Konya Plain", *AS*, IX, 1959, s. 31-33; Early Cultures of the South Anatolian Plateau", *AS*, XI, 1961, s. 159-184; Early Cultures of the South Anatolian Plateau, II, *AS*, XIII, 1963, s. 208; Semih Güneri, "Orta Anadolu Höyükleri", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1986, s. 207-227.; Orta Anadolu Höyükleri,, 1986", *V. araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1987, s. 77-103; Orta Anadolu Höyükleri, Karapınar, Cihanbeyli, Sarayönü, Kulu Araştırmaları", *VII. Araştırma Sonuçları*

tarikh öncesinden günümüze uzanan geniş bir zaman dilimindeki kültür tabakalaşmasını ele almaya çalıştık. Çalışmamızda İlk Çağ yerleşmeleri ağırlık olmak üzere Osmanlı tahrir defterlerinde adı geçen ve günümüzde terkedilmiş köyleri tespite çalıştık³. Ancak ilk olarak İlk Çağ yerleşmelerinin değerlendirilmesine öncelik verdik. Bu yerleşmeler şu şekilde gruplandırılmıştır.

A. Ilgın Ovası Yerleşmeleri

1) Ilgın Höyük: Ilgın'ın 1 km güneyinde çöplük olarak kullanılan bir alanda yer alır. 250 m x 150 m x 15 m boyutlarındadır. Höyük güney kuzey doğrultusunda paralel iki yol ile bölümlere ayrılmıştır. Höyükte bulunan keramikler genellikle kiremit kırmızısı renkli, bazılarında taşçık katkı, orta kalitede ve M.Ö. II. bin yoğunluktadır (Resim: 2).

2) Çayır Höyük (Saman Tepe) (Resim: 3): Ilgın'ın yaklaşık 2.5 km doğusunda Konya karayolunun 1 km güneyinde yer alır. 400 m x 250 m x 30 m olan höyüğün deniz seviyesinden yüksekliği 1035 m dir. Kiremit kırmızısı, monokrom renkli, saman ve bazılarında taşçık katkı, açık Kalkolitik ve İTÇ (İlk Tunç Çağı) keramikleri bulundu. Az da olsa antik döneme ait keramik parçaları saptandı.

3) Eldeş Höyük (Nodalar H.) (Resim: 4): Ilgın'ın yaklaşık 10 km doğusunda Beykonak yolunun 500 m doğusunda yer alır. Boyutları 75 m 75 m x 25 m dir. Keramik buluntuları Geç Kalkolitik (Resim: 4; 1-3), İTÇ (Resim: 4; 4-5), II. bin (Resim: 4; 6-12) ve Demir çağlarına (Resim: 4; 13-15) aittir. Ayrıca burada İTÇ'na ait taştan yapılmış bir el baltası bulunmuştur (Resim: 4; 16).

4) Mahmuthisarı Höyük (Resim: 5): Ilgın'ın yaklaşık 15 km güneydoğusunda Mahmut Hisarı kasabası için yer alır. Höyük üzerinde antik bir kaleye ait sur izleri de bulunmaktadır. Höyüğün batı yamaçlarında modern yerleşme mevcuttur. Höyüğün boyutları 150 m x 50 x 15 m dir. Höyükte İTÇ (Resim: 5; 1, 5), II. bin (Resim: 5; 3, 4, 6-11) antik çağı (Resim: 5; 12) ve Orta Çağ'a tarihlenebilecek buluntular saptanmıştır.

Sonuçları Toplantısı, 1989, 323-341; Mehmet Özsait, "Pisidia Bölgesinde Yeni Prehistorik İskan Yerleri (I): Kuruçay, Çigirankaya, Çallica, Yağlıyurt Yerleşmeleri", *Anadolu Araştırmaları*, IV.-V. İstanbul, 1977, s. 71-95; "1984 ve 1985 Yılı Isparta Çevresi Tarih Öncesi Araştırmaları", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 21986, s. 323-335.

(3) Osmanlı Dönemi yerleşmeleri için T.C. Başbakanlık Arşivi'nde bulunan Osmanlı Tahrir defterlerinden faydalanma yoluna gidildi. Ayrıca Osmanlı salnameleri ve şerhiye sicilleri ile de mukayese yapıldı. Bu dönem çalışmasının değerlendirilmesi henüz devam etmektedir.

5) Karaköy-Küllük Höyük (Resim: 6): Karaköy Ilgın'ın 15 km doğusunda Konya demiryolunun geçtiği vadi üzerinde yer alır. Ilgın şeker fabrikasının atık suları da bu vadideki kanala boşaltılmaktadır. Küllük Höyük Karaköy'ün 2 km kuzeyinde, kanalı bir köprü ile geçtikten sonra yer almaktadır. Bu nedenle halk bu höyüğe Köprünün Küllük Höyük adını vermiştir. Höyük köprüden geçen yol ile kuzey-güney doğrultusunda ikiye bölünmüştür. 200 m 150 m x 10 m boyutlarındadır. Küllük Höyük buluntuları Kalkolitik (Resim: 6; 2-4), İTÇ (Resim: 6; 5), II.bin (Resim: 6; 6-10) buluntuları vermektedir. Küllük Höyük'ün yaklaşık 300 m batısında, Höyük denilen alanda, traşlanmış bir höyük izi bulunmaktadır. 75 m x 75 m l m lik boyutlardaki bu pancar tarlası olan yerleşimde fazla bir kültürel malzeme kalmamıştır. Ayrıca Karaköy Camii avlusunda Roma Dönemi'ne ait mezar steli ve cami avlusunun giriş kapısının solunda bir mil taşına ait olabilecek iki satır kitabesi ile bir sütun parçası yer almaktadır. Karaköy'ün 200 m batısında form vermeyen antik keramik parçalarına rastlanmıştır. Bu alanda Osmanlı Dönemi'nden kalma keramik parçaları da saptandı.

6) Şeker Höyük; Ilgın şeker fabrikasının karşısında yer alır. Kanal ile Konya karayolu arasında sıkışıp kalmıştır. Bu nedenle bir hayli tahrip olmuştur. 150 m x 100 m x 5 m boyutlarındadır. İTÇ keramik parçaları saptandı.

7) Ilgın-Kaleköy Kalesi (Resim: 7-8); Ilgın'ın yaklaşık 13 km doğusunda Karaköy'ün 2 km batısında, Kaleköy'ün 3 km güneyinde yer almaktadır. Ilgın ovası bu alanda bir vadi ile doğuya, Konya ovasına bir vadi ile geçiş yapmaktadır. Bu vadide stabilize bir kara yolu, demiryolu ve Ilgın kanalı yer almaktadır. Stratejik bir konuma sahip olan vadinin İlk Çağ'da da önemli bir geçiş noktası olduğu anlaşılmaktadır. Bu yolu tutabilmek için vadinin güney sırtlarını oluşturan tepenin doğu yamacında bir kale yapısı yer almaktadır. Kale vadi tabanının 100 m kadar yukarısında kurulmuş 69 m x 60 m boyutunda mevcut duvar yüksekliği 5 m kadar yüksekliktedir (Resim: 7). Kale Hellenistik Dönem'de yapılmış olmalıdır. Kuzey eteklerinde Klasik Dönem'e tarihlenebilecek erken evreleri tahrip olmuştur, ancak yer yer surlara ait temel izlerine rastlanmaktadır. Doğu sur temel taşları halen mevcuttur. Kalenin 100 m doğusundaki düzlükte II.bine tarihlenebilecek erken keramik parçaları bulundu (Resim: 8-1). Kalede II.binden antik döneme kadar yerleşmeye tanıklık eden keramik örnekleri saptandı (Resim: 8; 1-9).

Kalede en çok rastlanan Orta Anadolu Hellenistik boyalıları⁴ de-

(4) Bu keramiklere bu tanımlamayı yaparak değerlendirmedeki katkısından dolayı Doç. Dr. Levent Zoroğlu'na teşekkür ederiz.

nilebilecek türden keramikler bulundu. Keramikler kiremit renkli, krem renkli, devetüyü renkli ve açık kahverengi renkli astar boyama üzerine iç yüzeylerinde kırmızı, kahverengi ve bu renklerin çeşitli tonlarında paralel çizgilerin yer aldığı türlerden meydana gelmektedir (Resim: 9).

8) Şarampol Tepe (Resim: 9): Ilgın'ın 6 km kuzeyinde Çavuşcugöl'ün güney kıyısında yer alır. Denizden yüksekliği 1069 m olan tepenin göl tabanından yüksekliği 60 m kadardır. 200 m x 150 m genişliğe sahiptir. Doğal bir tepe olan yerleşmenin kuzey kesimlerinde sur temelleri, tepenin eteklerinin alt kesimlerinde kayalarda taş kesimine ait izler mevcuttur. Çavuşcugöl Havzası ile Ilgın Ovası arasında stratejik bir konuma sahip bir kale görüntüsündedir. II.bın, Demir Çağ ve antik çağı yansıtan keramik buluntular elde edildi (Resim: 9, 1-18). Hitit Dönemi'nin önemli yerleşmesi Yalburt'a bu geçitten geçildiğini belirtmek gerekir.

9) Gedikören (Navruşuk) (Resim: 10): Ilgın'ın 8 km kuzeyinde Şarampol Tepe'nin doğusundan geçen göl kıyısını takip eden kara yolu ile ulaşılmaktadır. Çavuşcugöl'ün doğusunda Gedikören mezarlığında yer alır. Höyüğün boyutları 50 m x 50 m x 10 m dir. Kalkolitik ve İTÇ keramikleri vermektedir (Resim: 10; 1-6). Köyün güneyindeki eski mezarlıkta antik döneme ait mezar stellerine rastlanmaktadır.

10) Göktepe Höyük: Gedikören'i 4 km geçtikten sonra Çavuşcugöl'ün kıyısında bulunmaktadır. 150 m x 100 m x 10 m boyutlarındadır. Kalkolitik ve İTÇ'na ait keramikler bulunmuştur. Höyüğün kuzey-doğu yönü yol yapımcıları tarafından yapıldığı anlaşılan yol kepçesi ile açılarak tahrip olmuştur. Yolun hemen üst kesiminde de 100 m x 75 m genişliğinde prehistorik dönemlere ait bir yamaç yerleşmesi bulunmaktadır.

11) Hareme (Gölyaka): Ilgın'ın yaklaşık 23 km kuzeyinde, Çavuşcugöl'ün batı yakasında yer alan bir yamaç yerleşmesidir. Çavuşcu kasabasından yaklaşık 5 km geçtikten sonra ulaşılır. Ayrıca Çavuşcu kasabasında bazı Roma Dönemi mimari parçaları olduğunu belirtmemiz gerekir.

12) Dereköy (Örnekköy): Ilgın'ın 20 km kuzeydoğusunda yer alır. Köyün girişin sol tarafında dere yatağından 75 m yükseklikte doğal bir tepe bulunmaktadır. Bu tepede kaba işçiliğe sahip antik dönem keramik parçaları bulundu. Ayrıca Dereköy'ün Kanuni zamanındaki tahrir defterlerinde Akşehir kazasına bağlı bir köy olduğunu belirtmemiz gerekir⁵.

(5) BA.(Başbakanlık Arşivi) TD 40, s. 662; BA. TD 455, s. 482; BA. TD 399, s. 33.

13) Yalburt: Ilgın'ın 23 km kuzeydoğusunda yer alan Yalburt bilim dünyası tarafından iyi bilinmektedir. Burası kazılar yapılarak korunmaya alınmıştır. Bu günkü durumunu görmek için gittiğimiz Yalburt'un unutulmuş hali içler acısıdır. Koruma için yapılan çatı yıkılmış ve bekçi evi de dağılmış durumdadır. Böyle bir anıtsal yapıda bekçinin olmaması dikkat çekicidir. Büyükoba köyüne geçen karayolunun genişletilme çalışması Hitit havuzuna zarar verecek durumdadır. İş makineleri havuza oldukça yakın bir konumda çalışmaktadır. Bu durumda havuz çevresindeki tarihi doku da tahrip olmaktadır. Gerekli önlemlerin alınması konusunda yetkili kurumları bilgilendirdik.

14) Çobankaya (Şuhut) Höyük (Resim: 11): Çobankaya Ilgın ilçesi ile Yalburt su anıtını bağlayan karayolu üzerindedir. Ilgın'ın yaklaşık 18 km kuzeydoğusundadır. Kuzey girişinde yer alan höyüğün yol yapımı nedeniyle doğu yönü tahrip olmuştur. Mevcut boyutları 75 m x 75 m x 25 m dir. Kalkolitik, İTÇ ve II.bine tarihlenebilecek keramikler bulunmuştur (Resim: 11; 1-6).

15-Yoğabaltık (Çiftlik) Höyük (Resim: 12): Ilgın'ın 25 km kuzeybatısında yer alır. Ilgın-Akşehir demiryolunun 300 m doğusundadır. Boyutları: 300 m x 300 m x 25 m dir. Höyüğün üstünde modern yerleşmeye ait birkaç ev ve ahır mevcuttur. Höyüğün kuzey eteğinde eski bir mezarlık yer almaktadır. İTÇ, II.bin, Hellenistik ve Osmanlı Dönemi'ne ait keramik buluntular elde edilmiştir.

16-Boğazkent (Reşadiye) Höyük (Resim: 13; 1-7): Ilgın'ın 20 km kuzeybatısında bulunmaktadır. Modern Boğazkent köyünün 1 km kadar doğusunda, Ilgın-Akşehir demiryolunun 200 m doğusundadır. Boyutları 200 m x 200 m x 5 m'dir. Höyükte II.bin ve antik dönem yerleşmelerine ait keramik parçaları ele geçmiştir (Resim: 13).

17- Kekeç: Boğazkent'in 3 km batısında yer alır. Bozkent-Argıthanı karayolunun geçtiği Argıthan Vadisi'ndedir. Dere yatağının güneyinde yerleşme izleri ve kuzeyinde mezarlık alanı mevcuttur. Bu yerleşmede antik ve Orta Çağ dönemlerine ait keramik buluntular elde edildi.

18- Kavganın Höyük (Kargaoğlu) (Resim: 14): Kavganın Höyük Ilgın ile Argıthanı arasındadır. Ilgın'ın 14 km batısında, Argıthanı'nın 3 km kuzeydoğusundadır. Yoğun bir yerleşme görüntüsü veren höyüğün boyutları 200 m x 100 m x 20 m dir. Höyüğün 200 m güneyinde mezarlık alanı bulunmaktadır. Buluntuları Kalkolitik, İTÇ, II bin ve antik dönemleri yansıtmaktadır.

19- Argıthanı (Cami) Höyük: Bu höyük üzerinde merkez camisi yer almaktadır. Cami avlusu duvarla çevrili olduğu için dışarıya taşmış fazla malzeme ile karşılaşmadığımız için tarihlemesi oldukça güçtür. Ancak ele geçen az miktardaki keramikten İTÇ ve antik özellikleri olan keramikler saptandı. Argıthanı Belediye Parkı'nda da antik karakterli mimari parçalar korunma altındadır.

20- Çeşişli Höyük: Argıthan-Doğanhisar karayolu üzerindedir. Argıthan'a 4 km uzaklıkta, yolun 200 m kuzeybatısında dere yatağının kuzey sırtlarında yer alır. Kanuni dönemi tahrir defterlerinde Akşehir'e bağlı bir köy olarak geçmektedir⁶. Bu köye ait mezarlık dere yatağının doğusundadır. Osmanlı belgelerinde geçen Arkıtlı yerleşmesi⁷ bu yerleşmenin 500 m doğusundadır. Höyükteki buluntular ise İTÇ ve antik dönemi temsil etmektedir.

21- Çeşmecik Höyük (Resim: 15): Çeşmecik Kadınhanı ilçesine bağlı Çeşmecik köyünde bulunmaktadır. Höyük köyün kuzey tarafındaki tepenin yamacındadır. Boyutları 150 m x 100 m x 3 m dir. Kadınhanı'nın 16 km güneybatısında, Ilgın'ın da 26 km güneydoğusundadır. Köye Ilgın, Mahmuthisarı, Beykonak ve Güneypınarı yolu ile ulaştık. Bu yol Tekke Deresi Vadisi'ndedir. Vadinin antik dönemlerde doğu-batı ulaşımında önemli bir geçiş sağladığı anlaşılmaktadır. Kadınhanı çevresi bu vadiye Çeşmecik yolu ile bağlantılı olmalıydı. Tarihöncesinden itibaren Çeşmecik H., Samıt H., Karasevinç H. ve Ösmancık H. yerleşmeleri birbiriyle bağlantılı olarak bu geçişi sağlamaktaydı. Çeşmecik H. buluntuları Kalkolitik, İTÇ ve II. bin karakterli keramiklerdir.

22- Samıt Höyük (Resim: 16): Çeşmecik yerleşmesinin 3.5 km kuzeyinde yer alır. Höyüğün 2 km kuzeyinde modern Yıldızoğlu Yaylası yer almaktadır⁸. Samıt Höyük 150 m x 75 m x 25 m boyutlarındadır. Hö-

(6) BA, TD 40, s. 476; BA, TD 455, s.481; BA, TD 399, s. 330.

(7) Arkıthan halkı Osmanlı Dönemi'nde bir kaç köyün birleştirilerek Argıthanı'nda yeni bir merkez oluşturulduğunu ve bir grup insanın Arkıt, Çeşişli, Kekeç gibi mevkiilerden getirilmiş olduğunu belirtirler. Osmanlı belgelerinde 1720 yılında Argıthan'da yeniden imar edilmesi ve Ilgın kasabasından 200-300 hane insanın buraya yerleştirilmesine işaret edilmiştir; MAD. (Maliye Defterleri Tasnifi) No. 9956, s. 36, 82; ayrıca Bkz. C. Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*, İstanbul, 1990, s. 107.

(8) Burada Yıldızoğlu Yaylası sakinlerinden Yıldızoğlu ailesinin misafirperverliğine minnettarlığımızı belirtmek isteriz. Anadolu'da Selçuklu Dönemi'ndeki ahi tekkelerinin bir geleneğini yansıtan "köy odası" geleneği, yayladan geçiş yapan yolcuların (tüccar, avcı, gezginci ve bir araştırmacılar...) odalarda ağırlandığını ve bunun hiçbir karşılık beklemeक्सizin yapıldığını gördük. Aynı duyarlılığa Ilgın-Karaköy'de Karalar odasında da şahit olduk. Bu nedenle halkımızdan gördüğümüz yakın ilginin araştırmalarımızda bize büyük bir şevk verdiği belirtmek istiyoruz

yüğün kuzeyine doğru iki küçük tepenin tümülüs olma ihtimali vardır. Höyükte II. bin ve antik karakterli keramik parçaları bulundu.

23- Osmancık Höyük (Resim: 17): Kadınhanı ilçesinin Osmancık kasabasında yer alır. Kasabanın doğusunda yer alan höyük 75 m x 75 m x 30 m boyutlarındadır. Kalkolitik, İTÇ ve II. bin keramiği vermektedir.

24- Karasevinç Höyük (Resim: 18): Höyük Karasevinç köyünün 2 km kuzeybatısında yer alır. Karasevinç Kadınhanı'nın 8 km batısındadır. Ilgın çevresinde en yoğun prehistorik malzemenin yer aldığı bir yerleşmedir. Boyutları 100 m x 150 m x 30 m'dir. Kalkolitik ve İTÇ malzemesi vermektedir. Yerleşmenin 250 m doğusunda eski bir mezarlık alan ve antik yerleşme izleri vardır.

25- Köylütolu: Kadınhanı'nın 9 km batısında, Ilgın'ın 18 km doğusunda yer alır. Köylütolu'nun içinde antik mimari parçalara rastlanmaktadır. Köyün 5 km kuzeyinde Büvet mevkiinde Mehmet Türkmen tarlasında bir Hitit anıtı bulunmuş ve Ankara Etnoğrafya Müzesi'ne götürüldüğü M.Türkmen tarafından bize anlatıldı. Bu alandaki incelemede herhangi bir yerleşme izine rastlanmadı. Hititler zamanında bu alan Yalburt çevresi ile Beyşehir (Eflatun Pınar - Fasıllar) çevresini bağlayan geçiş noktasında olması bakımından önemlidir. Anıtın bulunduğu yerin 500 m doğusunda doğal bir düdenin kemerli görüntüsü doğal olmakla birlikte yapay izlenimini vermektedir. Bu jeolojik yapı coğrafyacıların incelemesi gereken bir oluşumdur.

26- Saraycık Höyük: Ilgın'ın 5 km güneyinde Çiğil yolunun 200 m doğusunda Battal Deresi'nin doğusunda yer alır. 200 m x 100 m x 5 m boyutlarındadır. M.Ö. II. bin ve antik yerleşmeye ait keramikler bulundu. Osmanlı Dönemi yerleşmesine ait bir değirmen temeli, derbent kulesinin yeri ve bazı keramikler saptandı.

SONUÇ

1994 yılı Ilgın çevresinde yaklaşık yirmiaaltı yerleşme ziyaret edildi. Bu yerleşmenin onaltısında prehistorik ve yirmiiçünde tarihi dönemleri yansıtan buluntular elde edildi. Bölgede en yoğun olarak İlk Tunç Çağı yerleşmesi ile karşılaşırken en az karşılaşılan yerleşme yedi yerleşme ile Demir Çağı'na aittir. Kalkolitik yerleşmeler Ilgın Ovası, Çavuşcugöl ve Ilgın-Kadınhanı sınırı noktasında yoğunluk kazanmaktadır. Kalkolitik Dönem'in Göller Bölgesi'nde Hacılar ve Kuruçay höyüklerinde görülen

çok renkli boyalı keramik türüne rastlamamız ilginçtir⁹. Aynı durum İTÇ yivli keramikler için de geçerlidir. Bölgede bulduğumuz II. bin keramiği ise Orta Anadolu keramiği ile benzerlikler göstermektedir¹⁰. Çalışma alanımızda Demir Çağı yansıtan fazla bir buluntu ile karşılaşmadık. Elde edilen buluntular omuz kısımlarında geniş yivler ve karın kısımları omurgalı kap türleridir. Bu kapların benzerleri Orta Anadolu ve Göller Bölgesi'nde bulunmuştur¹¹. Bölgenin en önemli Klasik, Hellenistik ve antik yerleşmesi Kaleköy Kalesi ve Şarampol Tepe yerleşmeleridir. Mahmuthisarı da bu dönemde önemli bir yerleşme yeridir. Bu kaleler Ilgın Ovası'na açılan vadileri tutması bakımından stratejik bir konuma sahiptirler. Denilebilir ki Kaleköy Kalesi doğu, Şarampol Tepe kuzey, Mahmuthisarı güney giriş ve çıkışları kontrol etmekteydi.

Bölgenin Orta Çağ'ı için Beykonak Dedeği Sultan Türbesi, Ilgın içindeki kümbetler ve şehir mezarlığı çevresinde rastlanan Selçuklu mezar sandukaları, şahideleri olmak üzere önemli sanat eserleri ve tarihi belgeler mevcuttur.

Bölgenin kabaca bir çerçevesini çizerek, kültürel stratigrafisini görmeye çalıştık. Kısa bir sürede bu kadar zengin bir kültürel doku ile karşılaşmamız ilerdeki yıllarda yapacağımız çalışmalara umut vermiştir. Bu nedenle önümüzdeki yıllarda çalışmalarımıza devam etmeyi düşünüyoruz.

KATALOG

Resim-1: Araştırma Yapılmış Yerleşmeler.

Resim-2: Ilgın Höyük

1. Hamur kiremit renkli, iç ve dış yüzeyler hamur renginde, dış yüzeyde hamur yaşı iken sarılmış ip izleri var, çark yapımı, Çy.

2- Hamur kiremit renkli, iç ve dış yüzeyler hamur renginde, taşçık kakıllı, dış yüzeyde ip izleri var, Çy.

3- Hamur açık devetüyü renkli, iç ve dış yüzeyler hamur renginde,, Çy.

(9) Bu boyalıları için bkz. Özsait, *AnAr*, IV-V, 80 vdd.; Bu konuda görüşünü aldığım Prof. Dr. Mehmet Özsait Akşehir çevresinde de bu boyalıları rastlamadığını belirtmiştir.

(10) Güneri, *Ar. Soç.* V. 1987, 77; Mellaart, *Belleten*, XXII, Lev. IX.

(11) Mellaart, *Belleten*, XIX/74, 117, Lev. 9

4- Hamur kiremit renkli, biraz krem renkli, iç ve dış yüzeyler hamur renkli, Çy.

5- Hamur açık deve tüyü renkli, bol taşçıklı, Çy.

6- Hamur açık kiremit renkli, dış yüzey hamur renkli, iç yüzey krem astarlı, Çy.

7- Hamur kiremit renkli, taşçıklı, dış yüzey yivli, Çy.

8- Hamur açık kiremit renkli, dış yüzey yivli, taşçıklı, Çy.

9- Hamur kiremit renkli, kendinden astarlı, taşçıklı, Çy.

10- Hamur açık devetüyü-krem karışık renkli, hamur renginde boyalı, Çy.

11- Yayvan tabak, hamur kiremit renkli, yüzeyi pürüzlü yer yer ip izleri var.

Resim-3: Çayır Höyük (Samantepe)

1- Hamur açık kiremit renkli, yüzeyi hamur renginde boyalı, saman katkılı ve açkılı, el yapımı, (Ey)

2- Hamur açık devetüyü renkli-krem karışık renkli, yüzeyler kiremit renkli, saman katkılı, açkılı, Ey.

3- Hamur kiremit renkli, koyu kiremit renkli astarlı, taşçık ve saman katkılı, Ey.

4- Hamur kiremit-krem karışık renkli, kiremit renkli astarlı, saman katkılı, Ey.

5- Hamur krem renkli, hamur renginde astarlı, saman katkılı, Ey.

Resim-4: Eldeş Höyük (Nodalar)

1- Hamur açık kahverengi, dış yüzey açık kırmızı ve iç yüzey açık kahverengi renkli, açkılı, taşçık ve az oranda saman katkılı, Ey.

2- Hamur açık devetüyü renkli, hamur renginde astarlı, taşçıklı, az açkılı, Ey.

3- Hamur devetüyü renkli, dış yüzey hamur, iç yüzey gri renkli, saman katkılı, Ey.

4- Hamur devetüyü renkli, dış yüzey kiremit renkli, Ey.

5- Hamur koyu devetüyü renkli, dış yüzey gri, iç yüzey hamur renginde, Ey.

6- Hamur kahverengi, astar krem, iç yüzey hamur renginde, Ey.

7- Hamur kahverengi, astar açık kırmızı renginde, az taşçıklı, Çy.

8- Hamur açık devetüyü, astar hamur renginde, kum ve taşçıklı, Çy.

9- Hamur açık kırmızı, astar açık devetüyü-krem renkli, taşçıklı, Çy.

10- Hamur kiremit, astar hamur renkli, Çy.

11- Hamur kiremit, astar hamur renginde, kireç taşçıklı, Çy.

12- Hamur gri renkli, yüzeyi devetüyü renkli, taşçıklı, Çy.

13- Hamur siyah, yüzeyi koyu gri renkli, taşçıklı, Çy.

14- Hamur koyu gri, iç yüzey az beyazımsı, dış yüzey gri, Çy.

15- Hamur kiremit, astar hamur renkli, taşçıklı, Çy.

16- Elbaltası: Siyah kumtaşından yapılmıştır.

Resim-5: Mahmuthisarı Höyük

1- Hamur açık kiremit, astar hamur renkli, taşçık ve mika katkılı, Ey.

2- Hamur açık devetüyü, astar hamur renkli, taşçıklı ve mikalı, Ey.

3- Hamur kırmızı, hamur renginde boyalı, Çy.

4- Hamur kiremit, hamur renginde boyalı, Çy.

5- Hamur açık devetüyü, az taşçıklı, Ey.

6- Hamur açık devetüyü-kırmızı karışık, astar hamur renkli, kireç taşçıklı ve mikalı, Çy.

7- Hamur gri, astar hamur renkli, kireç taşçıklı ve mikalı, Çy.

8- Hamur açık devetüyü, yüzeyi siyah-kahverengi karışık boyalı, dışta geniş bombeli yivli, Çy.

9- Hamur gri, astar hamur renginde, açkılı, Ey.

10- Hamur açık kiremit renkli, dudak kenarı kahverengi boyalı, katkısız, Çy.

11- Hamur gri, dış yüzey açık kahverengi, dudak kenarı siyah boyalı, Çy.

12- Hamur açık devetüyü, iç yüzey kiremit, dış yüzey hamur renginde, Çy.

Resim-6: Karaköy-Köprü'nün Küllük Höyük

1- Hamur kiremit renkli, dış yüzey krem renginde astarlı, taşçıklı, Çy.

2- Hamur açık kiremit renginde, hamur renginde astarlı, saman ve taşçık katkılı, Ey.

3- Hamur açık devetüyü renginde, hamur renginde astarlı, az miktarda açkılı, Ey.

4- Hamur açık kiremit renginde, hamur renginde astarlı, açkılı, Ey.

5- Hamur açık kiremit-krem karışık renkli, yüzeyi açık kiremit renginde boyalı, az açkılı, Ey.

6- Hamur açık kiremit renginde, dış ve iç yüzeyler siyah boyalı, taşçıklı, Çy.

7- Hamur açık kiremit renkli, hamur renginde astarlı, iç yüzey açık gri renkli, açkılı, Ey.

8- Hamur açık devetüyü renkli, hamur renginde astarlı, taşçık ve mika katkılı, Çy.

9- Hamur açık kiremit renginde, hamur renginde astarlı, kum katkılı, Ey.

10- Hamur kiremit renkli, hamur renginde astarlı, taşçıklı, Ey.

Resim-7: Kaleköy Kalesi Planı.

Resim-8: Kaleköy K.Keramikleri.

1- Hamur devetüyü renkli, taşçıklı, Çy.

2- Hamur açık kiremit renkli, krem astarlı, yüzeyi kahverengi boyalı, Çy.

3- Hamur gri renkli, hamur renginde astarlı, Çy.

4- Hamur kiremit renkli, kırmızı boyalı, kum katkılı, Çy.

5- Hamur kiremit renkli, krem astarlı, kırmızı boyalı, Çy.

6- Hamur açık kiremit renkli, krem astarlı, iç yüzey karından dibe kadar siyah boyalı, dış yüzey kırmızı boyalı, Çy.

7- Hamur kiremit renkli, aynı renkte boyalı, taşçıklı, Çy.

8- Hamur siyah, hamur renginde boyalı, Çy.

9- Hamur açık devetüyü, hamur renginde astarlı, iç yüzey kahverengi boyalı, Çy.

Resim-9: Şarampol Tepe

1- Hamur krem renkli, hamur renginde astarlı, dış yüzey hafif gri boyalı, kum katkılı, Çy.

2- Hamur kiremit renkli, hamur renginde astarlı, taşçıklı, Çy.

3- Hamur gri, yüzeyler hamur renginde boyalı, taşçıklı, Çy.

4- Hamur kiremit renkli, kahverengi astarlı, siyah boyalı, Çy.

5- Hamur siyah renkli, hamur renkli astarlı, taşçıklı, Çy.

6- Hamur kül renginde, yüzeyler, siyah boyalı, Çy.

7- Hamur kül renginde, yüzeyler siyah boyalı, taşçıklı, Çy.

- 8- Hamur kül renginde, yüzeyler siyah boyalı, taşçıklı, Çy.
- 9- Hamur gri renkte, taşçıklı, Çy.
- 10- Hamur gri renkte, taşçıklı, Çy.
- 11- Hamur gri renkte, kum katkılı, siyah boyalı, Çy.
- 12- Hamur açık kiremit renkli, hamur renkli astarlı, dudak kenarı kahverengi, boyun iç ve dış yüzeyi kahverengi, dudak üst kenarında dikey paralel kahverengi çizgiler var, Çy.
- 13- Hamur krem renkli, dudak dış yüzey kahverengi boyalı, dudak üstünde kiremit renkli ince çizgi desenler var, Çy.
- 14- Hamur açık kiremit renkli, yüzeyi kahverengi boyalı, Çy.
- 15- Hamur kiremit renkli, yüzeyi kahverengi boyalı, Çy.
- 16- Hamur açık kiremit renkli, hamur renginde astarlı, yüzeyi kahverengi boyalı, Çy.

Resim-10: Gedik Ören (Navurışık)

- 1- Hamur koyu devetüyü renkte, siyah boyalı, saman ve az miktarda kum katkılı, açkılı, Ey.
- 2- Hamur koyu kahverengi, hamur renginde astarlı, açkılı, saman ve taşçık katkılı, Ey.
- 3- Hamur siyah renkte, yivli kulplu, taşçıklı, Ey.
- 4- Hamur devetüyü, iç yüzey açık devetüyü ve dış yüzey koyu devetüyü renkli,
- 5- Hamur açık kiremit renkli, et kırmızısı boyalı, Çy.
- 6- Hamur kiremit renkli, dış yüzey et kırmızısı boyalı, Çy.

Resim-11: Çobankaya (Şuhut) Höyük.

- 1- Hamur devetüyü, aynı renkte astarlı, mika ve saman katkılı, Ey.
- 2- Hamur açık kiremit renkli, aynı renkte astarlı, mika ve kum katkılı, Çy.

3- Hamur devetüyyü renkte, mika ve kum katkılı, Çy.

4- Hamur devetüyyü renkte, mika ve kum katkılı, Çy.

5- Hamur kiremit renkte, hamur renginde astarlı, kum ve mika katkılı, Çy.; aynı formda krem renkli bir keramik parçası daha mevcuttur.

6- Hamur açık devetüyyü renkte, hamur renginde astarlı, kum katkılı, Çy.

Resim-12: Yoğabaltık (Çiftlik) Höyük.

1- Hamur kiremit renkli, aynı renkte astarlı, taşçıklı, Ey.

2- Hamur kiremit renginde, kum katkılı, Çy.

3- Hamur açık kiremit renginde, kum katkılı, Çy.

4- Hamur açık kiremit renginde, dudak iç kısmında siyah yatay bir çizgi desen yer alır, Çy.

Resim-13: Boğazkent (Reşadiye) Höyük

1- Hamur krem renkte, hamur renginde astar boyalı, Çy.

2- Hamur kiremit renginde, yüzey kırmızı boyalı, taşçıklı, Çy.

3- Hamur kiremit renkli, krem renkte astar boyalı, taşçıklı, Çy.

4- Hamur kiremit renkli, krem astarlı, taşçıklı, Çy.

5- Hamur kiremit renkli, yüzey kırmızı boyalı, taşçıklı, Çy.

6- Hamur kiremit renkli, kırmızı astar boyalı, dış yüzey siyah boyalı, taşçıklı, Çy.

7- Hamur kiremit renkli, astar kırmızı renkli, yüzey koyu kahverengi boyalı, Çy.

Resim-14: Kavğanın (Kargaoğlu) Höyük.

1- Hamur kırmızı renkli, devetüyyü astarlı, taşçık ve saman katkılı, Ey.

2- Hamur açık kahverengi renkte, dış yüzey kahverengi, iç yüzey kiremit-devetüyyü karışık renkte, saman katkılı, Ey.

3- Hamur koyu kırmızı renkte, dış açık kiremit ve iç yüzey koyu kiremit renkte, kum, mika ve saman katkılı, Ey.

4- Hamur kiremit renkte, hamur renginde astarlı, saman, taşçık katkılı, Ey.

5- Hamur kahverengi, dış yüzey koyu deve tüyü renkte, saman katkılı, Ey.

6- Hamur koyu gri renkte, siyah boyalı, kum ve taşçıklı, Çy.

7- Hamur siyah renkli, hamur renginde boyalı, dudak kenarı kahverengi renkte, Ey.

8- Hamur koyu devetüyü renkte, iç yüzey siyah, dış yüzey hamurun renginde, taşçık ve saman katkılı, Ey.

9- Hamur gri renkte, iç yüzey hamur renginde astarlı, Ey.

10- Hamur kiremit renkli, iç ve dış yüzeyler karın altına kadar koyu kiremit renkli, alt kısım hamur renginde astarlı, kum katkılı, Çy.

11- Hamur siyah renkli, hamur renginde boyalı, taşçıklı, Çy.

12- Hamur kiremit renginde, dış yüzey hamur renginde astarlı, iç yüzey kahverengi boyalı, taşçıklı, Çy.

13- Hamur kahverengi, dış yüzey koyu kahverengi, taşçıklı, Çy.

14- Hamur kahverengi, iç yüzey siyah, dış hamur renginde, taşçıklı, Çy.

15- Hamur koyu kahverengi, aynı renkte boyalı, taşçıklı, Çy.

16- Hamur kiremit kırmızısı, açık kiremit renginde boyalı, Çy.

17- Hamur gri renkte, hamur renginde boyalı, Çy.

Resim-15: Çeşmecik Höyük

1- Hamur kiremit renkte, dış yüzey koyu kahverengi, iç yüzey kiremit renkli, saman katkılı, açkılı, Ey.

2- Hamur kiremit renkli, iç yüzey koyu kahverengi astarlı, dış yüzey kiremit renkli, saman katkılı, Ey.

3- Hamur kiremit renkli, iç yüzey açık devetüyü renkli, dış yüzey hamur renginde, açıkılı, samanlı, Ey.

4- Hamur kiremit renkli, aynı renkte boyalı, saman ve taşçıklı, açıkılı, Ey.

5- Hamur kiremit renginde, aynı renkte boyalı, saman ve taşçıklı, açıkılı, Ey.

6- Hamur kiremit renginde, aynı renkte astar boyalı, saman, kum ve mika katkılı, Ey.

7- Hamur kiremit renkli, yüzeyler hamurun renginde, saman, kum ve mika katkılı, açıkılı, Ey.

8- Hamur kiremit renginde, aynı renkte astar boyalı, saman ve taşçıklı, Ey.

9- Hamur kiremit renginde, yüzey aşı boyası renkte, az miktarda devetüyü renkte, taşçıklı, Ey.

Resim-16: Samit Höyük

1- Hamur koyu devetüyü renginde, yüzeyler siyah boyalı, taşçık ve mikalı, boyunda ip izleri var, Çy.

2- Hamur gri renkte, aynı renkte astar boyalı, az açıkılı, taşçıklı, Çy.

3- Hamur gri, hamur renginde astar boyalı, taşçıklı, Ey.

4- Hamur kiremit renkte, aynı renkte boyalı, Çy.

5- Hamur kiremit renkte, yüzeyi siyah boyalı, az mikalı, Çy.

6,7- Dokuma ağırlığı, hamur gri renkte, taşçıklı.

8- Hamur gri renkte, siyah boyalı, mikalı, Çy.

9- Hamur kiremit renkte, dış yüzey siyah, iç yüzey açık kahverengi boyalı, Çy.

10- Hamur kiremit renkte, iç yüzeyde koyu kırmızı paralel çizgiler var, Çy.

Resim-17: Osmancık Höyük

1. Hamur açık devetüyü renkte, hamur renginde astarlı, saman ve kum katkılı, Ey.

2- Hamur kırmızı renkte, dış yüzey kırmızı, içyüzey kahverengi astarlı, saman katkılı, Ey.

3- Hamur kırmızı renkte, yüzeyi kahverengi astarlı, saman katkılı, Ey.

4- Hamur kırmızı renkte, kum ve saman katkılı, açkılı, Ey.

5- Hamur devetüyü renkte, hamur renginde boyalı, saman ve taşçıklı, açkılı, Ey.

6- Hamur kiremit renginde, yüzey koyu devetüyü renginde, taşçıklı, Ey.

7- Hamur kiremit renkli, dış ve iç yüzeyler hamur renginde, saman katkılı, Ey.

8- Hamur kiremit renkli, kum katkılı, yüzey açık kiremit renkli, Çy.

9- Hamur krem renginde, dış yüzey kiremit renkli, kum katkılı, Ey.

10- Hamur siyah kül renginde, yüzey hamur renginde, taşçıklı, Çy.

11- Hamur gri renkte, aynı renkte astarlı, taşçıklı, Çy.

12- Hamur gri renkte, aynı renkte boyalı, taşçıklı, Çy.

Resim-18: Karasevinç Höyük

1- Hamur kiremit renginde, gri astarlı, boyun iç ve dış yüzeyi kiremit renkli, saman ve kum katkılı, Ey.

2- Kilden mobilya parçası, hamur açık devetüyü renkte, kum katkılı, Ey.

3- Hamur kiremit renkli, hamur renginde astarlı, açık kiremit renginde boyalı, Ey.

4- Hamur kiremit renginde, aynı renkte astarlı, saman katkılı, Ey.

5- Hamur kiremit renginde, aynı renkte astarlı, kum katkılı, Ey.

6- Hamur devetüyü renkte, astar açık devetüyü renkte, iç yüzey astar renginde boyalı, dış yüzey kiremit renkte, saman katkılı, Ey.

7- Hamur açık devetüyü renkli, yüzey kiremit renkli, kum, saman katkılı, Ey.

8- Hamur devetüyü renkte, aynı renkte astarlı, yüzeyde kiremit renkte boya izleri var, taşçıklı, Ey.

9- Hamur devetüyü renkte, aynı renkte boyalı, taşçıklı, kumlu, Çy.

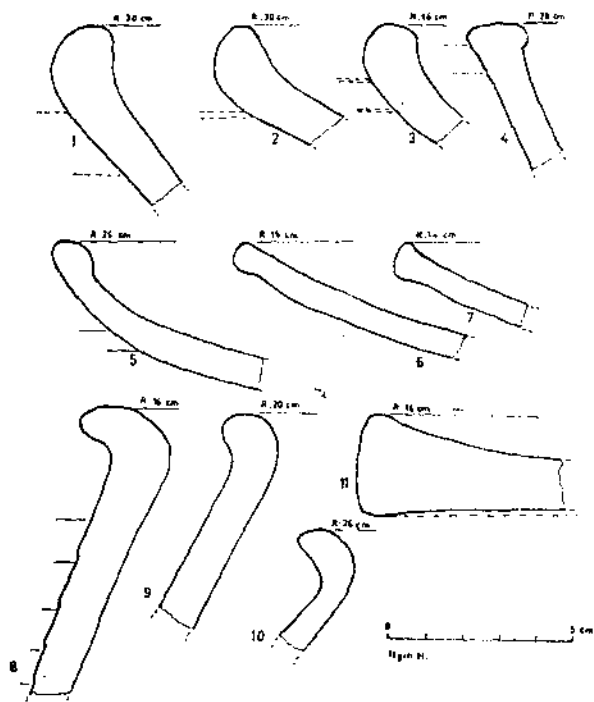
10- Hamur devetüyü renkte, siyah boyalı, Çy.

11- Hamur kiremit renkli, koyu kahverengi, kum ve saman katkılı, Çy.

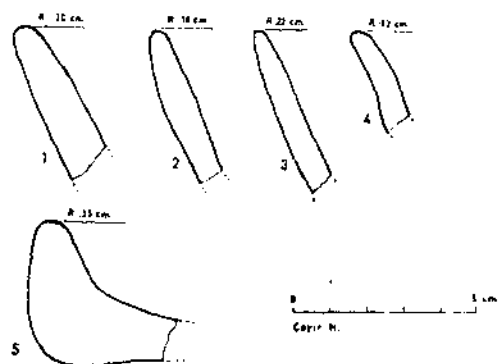
12- Hamur kiremit renkli, aynı renkte astarlı, taşçıklı, Çy.

13- Hamur kiremit renkli, hamur renginde astarlı, Çy.

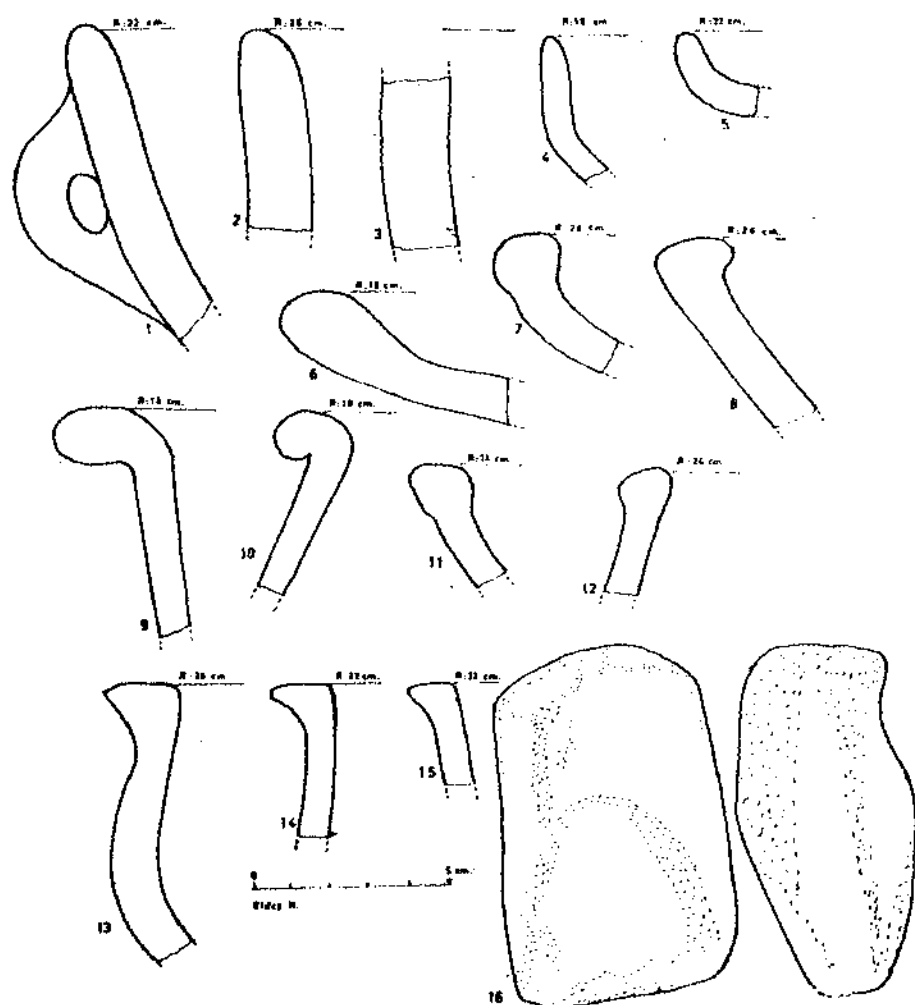
14- Hamur kiremit renkli, iç yüzey kırmızı, dış yüzey krem, kırmızı ve kahverengi karışık boyalı, Çy.

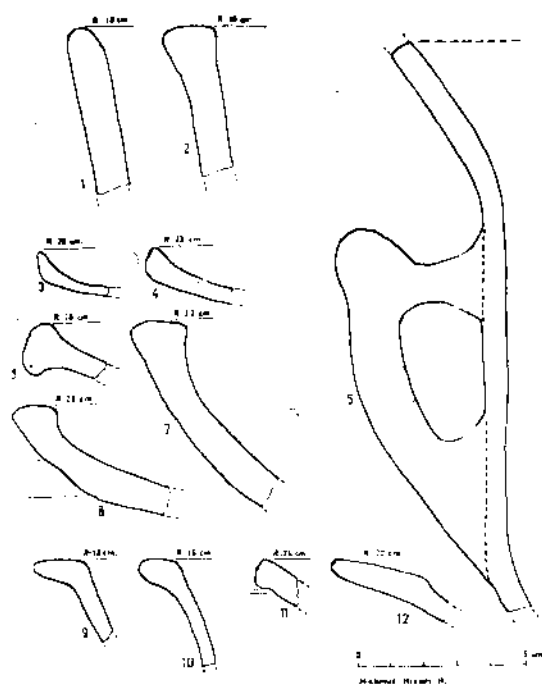
Resim: 2

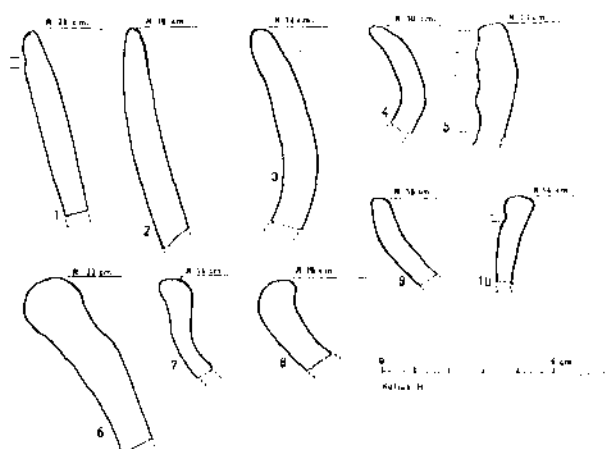
Resim 2-3

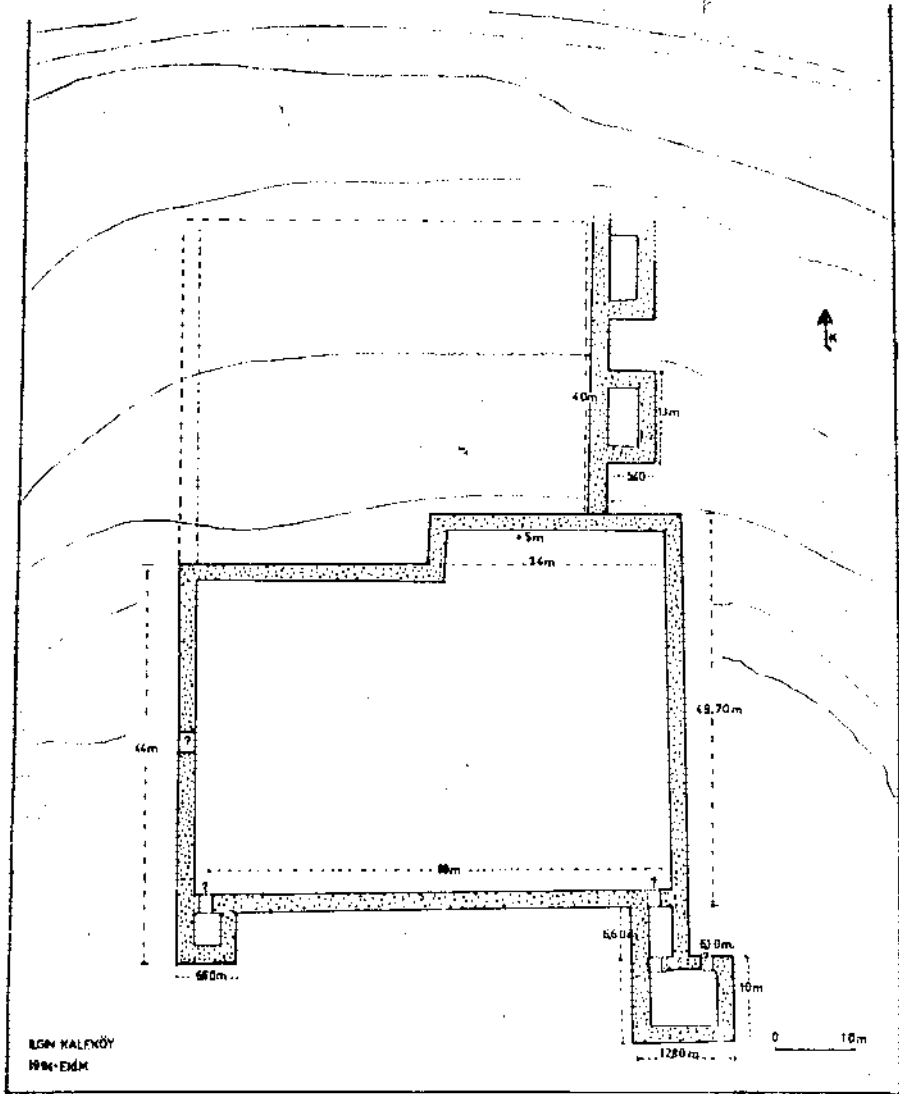
Resim 4

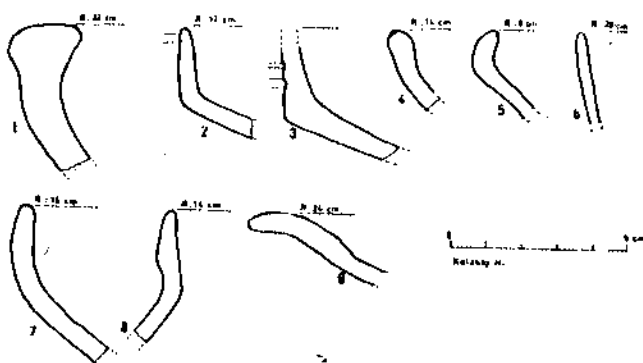
Resim:5

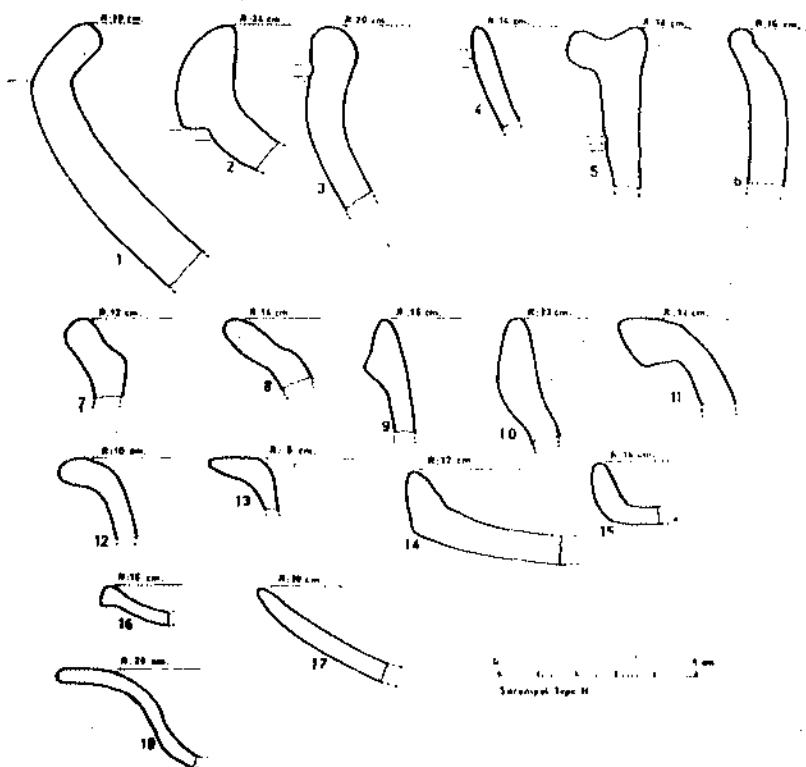
Resim 5-6

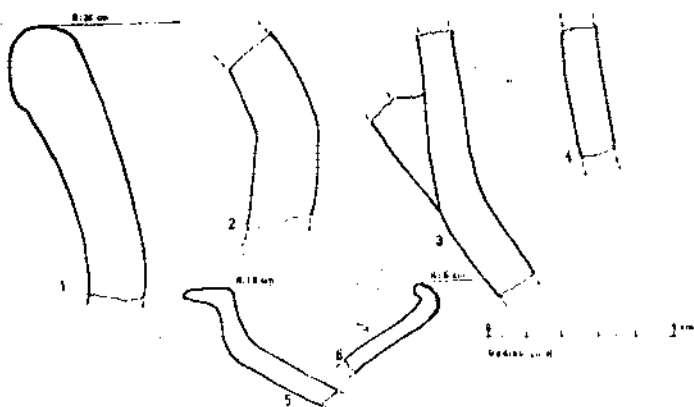
Resim 7

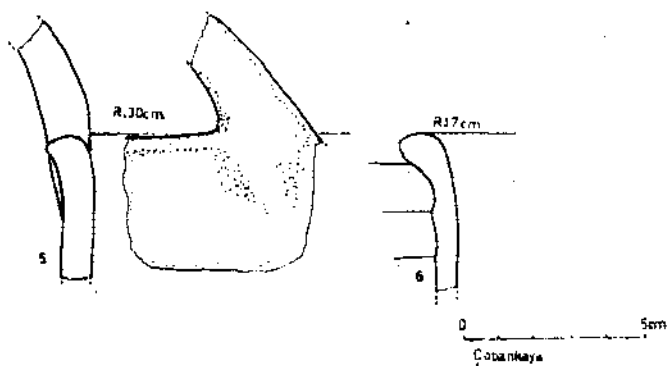
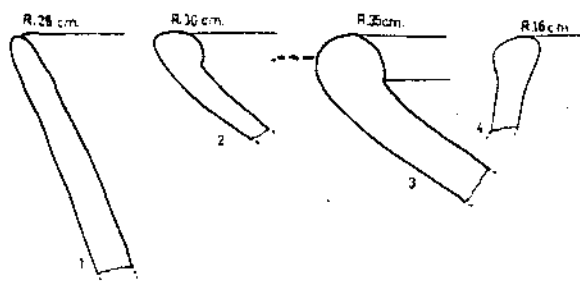
Resim 8

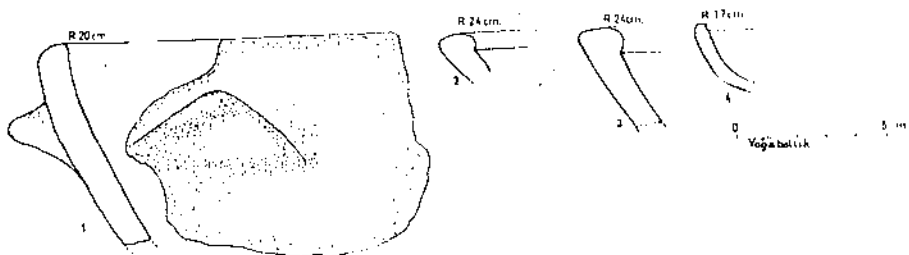
Resim 8-9

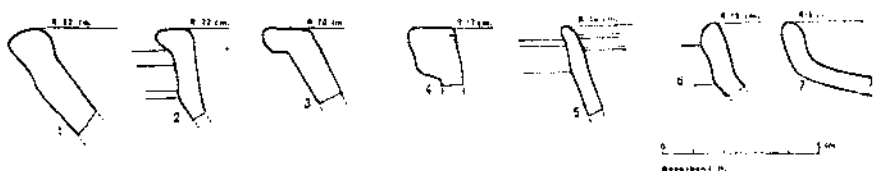
Resim 10

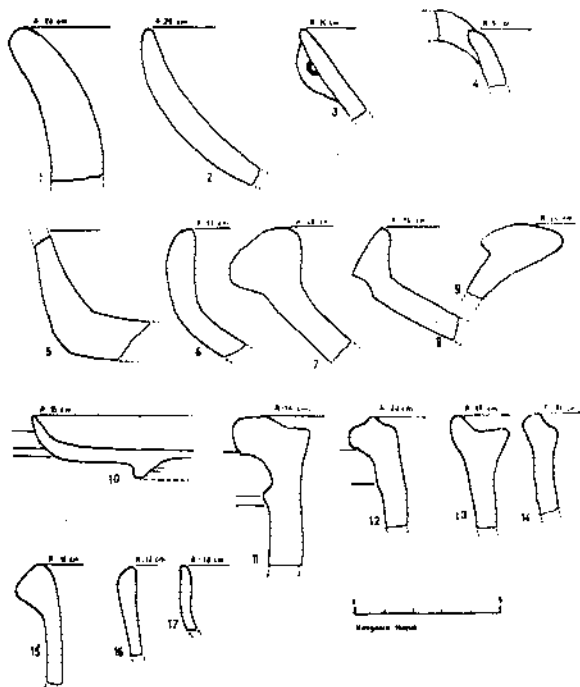
Resim 10-11

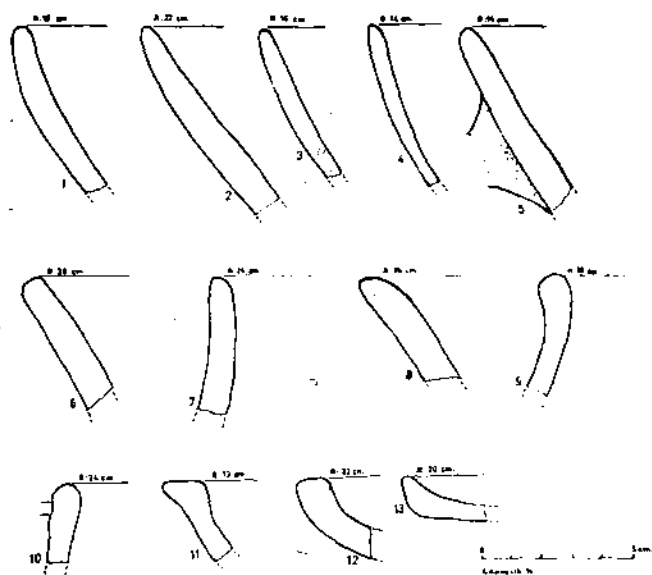
Resim 12

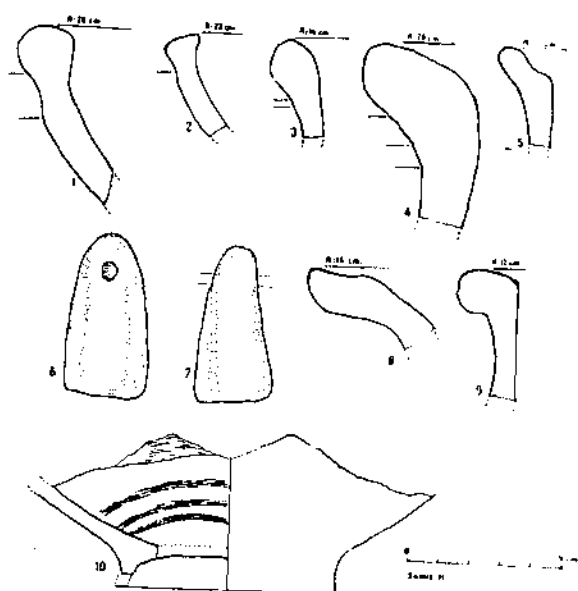
Resim 13

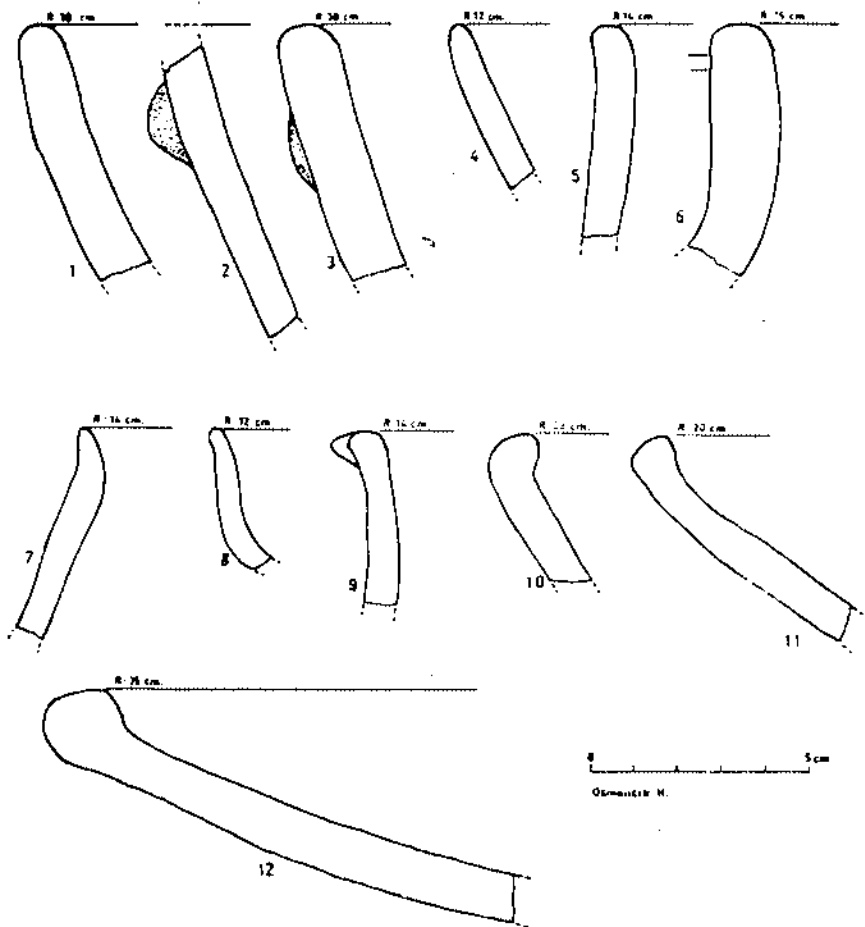
Resim 12-13-14

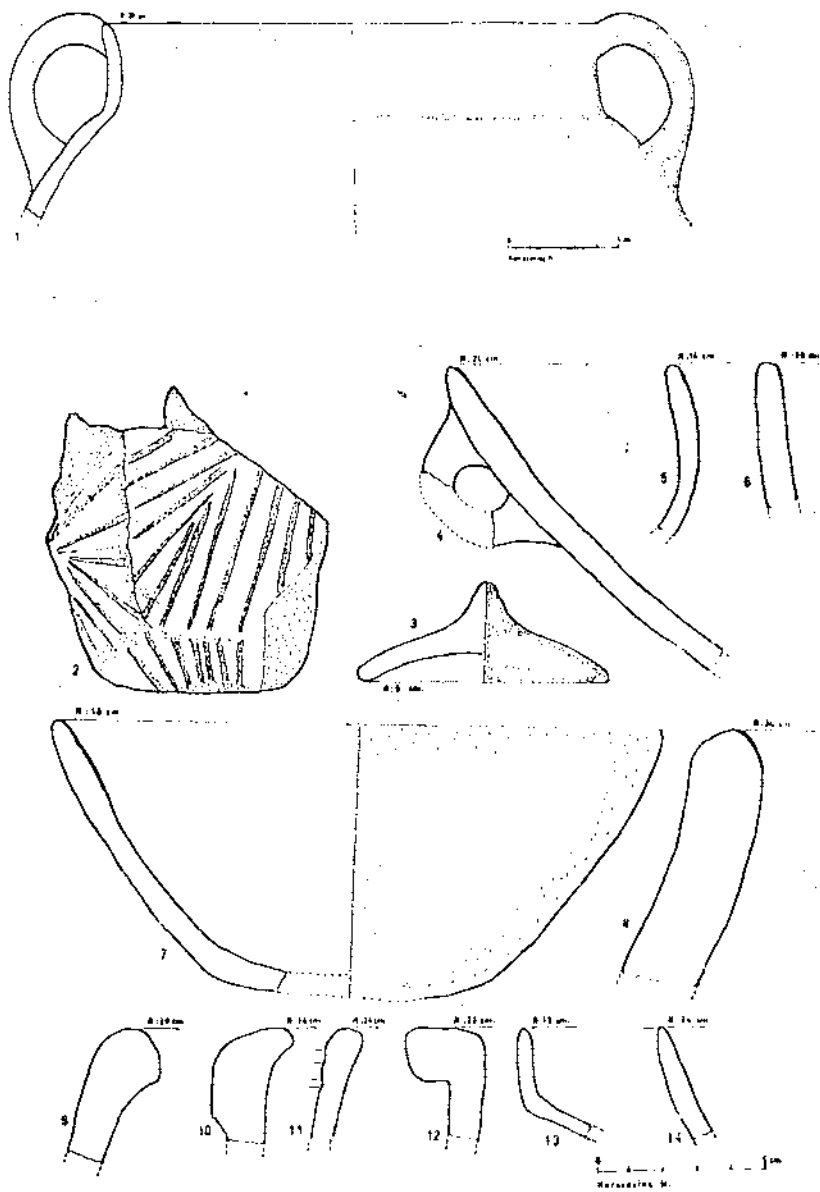
Resim 15

Resim 15-16

Resim 17

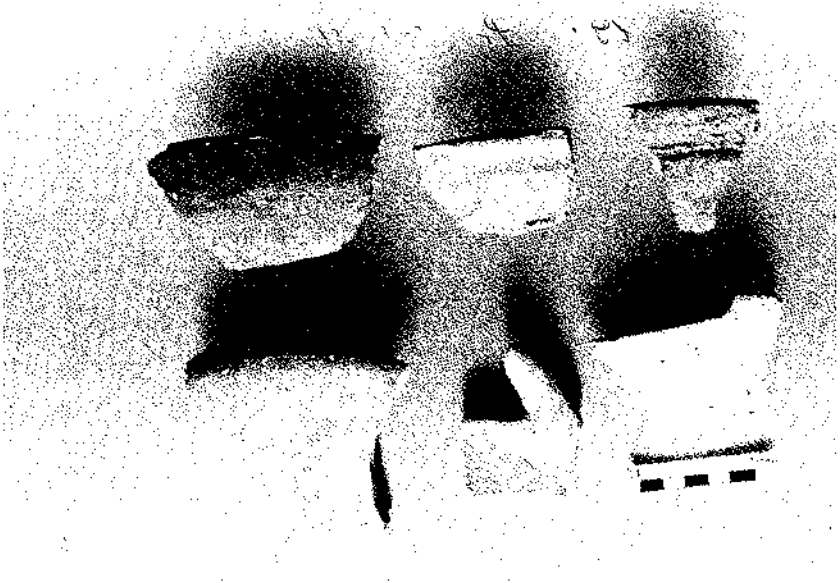
Resim 18

Resim 19: Prehistorik keramiklerden örnekler.

Resim 20: İTÇ ağırşak ve el baltası.

Resim 21: M. Ö. II. bin dönemi keramikleri.

Resim 22: Hellenistik Dönem keramikleri.

TLOS 1994

Havva YILMAZ*
Nevzat ÇEVİK

Tlos araştırmalarının bu döneminde, kent ve çevresinin arkeolojik envanterini çıkarma yanında, Dağlık Likya'nın yerleşim ve kültür karakteristiğini belirlemek ve Tlos düzlüğündeki Xanthos Vadisi erken yerleşimlerine ilişkin veriler toplamak amaçlanmıştır.

1994 çalışmalarında araştırma alanı başlangıçta üç ana bölgeye ayrıldı: Tlos Kent, Tlos Düzlüğü ve Tlos Dağlık alanı. Amaçlanan, önceki yıllarda başlanan Tlos çevresi araştırmalarını bu kesitte tamamlamak ve ileriki yıllarda üzerinde yoğunlaşılacak noktaları saptamaktır. Ancak beklenenin çok üstünde yeni kalıntı ve yerleşimin ortaya çıkması Tlos Dağlığı'ndaki araştırmalarımızı sınırlandırmamıza ve Darıözü, Köristan gibi önemli yerleşimleri önümüzdeki yıllarda tekrar ele almaya karar vermemize neden oldu.

Bu yılki kentiçi çalışmalarımız, öncelikle "kaya mezarları" kataloğunu tamamlamaya yönelik olmakla birlikte değişik alanlarda bazı gözlemlerde de bulunuldu:

Semerdamlı Likya Lahdi: Çamurlağı mevkiindeki lahit, kapak altına

* Doç. Dr. Havva YILMAZ, Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Topçular-ANTALYA.
Yrd. Doç. Dr. Nevzat ÇEVİK, Akdeniz Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Topçular-ANTALYA.
Tlos yüzey araştırması, 20-30 Ağustos 1994 tarihleri arasında Doç. Dr. Havva Yılmaz başkanlığında Prof. Dr. Fahri Işık, Prof. Dr. Sencer Şahin, Yrd. Doç. Dr. Nevzat Çevik, Araş. Gör. Fatih Gülşen ve öğrenciler Savaş Savaş, Gonca Gülseven, Sebahattin Küçük, Özgü Salt' dan oluşan 8 kişilik bir ekiple gerçekleştirilmiştir.
Arazi çalışmalarımızda büyük oranda Halil Yekebaş' ın rehberliğinden yararlanılmıştır. Araştırmanın tamamlanmasında emeği geçenlere, özellikle örenyeri eski bekçisi Nihat Kocabaş'a teşekkür ederiz.

kadar toprağa gömülü durumdadır. Kapaktaki kırıktan ve giriş açıklığından moloz dolu iç kesim görülebilmektedir. Giriş kısmının ince işçiliğine dek bitirilen yüzüne karşın, özellikle kapağın hemen tümüyle kaba işçiliğiyle bırakılmış olması lahitin yarım kaldığını göstermektedir. Tekne üst başlangıcından sonraki ara işçilik de yapım evrelerini çok iyi bir biçimde aşama aşama göstermektedir. Öyleki, salt güney dar yüzünde bile dört ana işçilik aşaması en kabasından incesine dek açıkça izlenebilmektedir. Anıtın başka lahitlerden bilinmeyen bir özel yanı daha vardır. Kapağın KD çıkmasının ana bloğun eksik kaldığı üst yarısı, ince bir işçilikle applike yapılarak tamamlanma yoluna gidilmiş, böylece bunun diğer 3 çıkma ile aynı görüntü ve boyutlarda olması sağlanmıştır. Herhangi bir yazıt ya da bezemenin görülmediği anıtın temizlenip ortaya çıkarılması gerekmektedir. Kaya mezarlarından bilinen bu "yamalama" yönteminin lahitlerde de kullanıldığına ilişkin bilinen tek örnek olmasıyla önemlidir.

Dikme-lahit: Meşedibi mevkiinde yer alır. Dikme bir ana-kaya ile üstünde duran lahitten oluşmaktadır. Tam düzeltilmemiş düz duvarlardan oluşan yaklaşık kare dikme, en üstte bir basamakla lahit boyutlarında daralır. Kapağa ilişkin bir buluntu yoktur. Lahit altında dikme ana kayasının bitimine ikinci bir mezar odası oyularak, GB köşesinden kare bir giriş verilmiştir. Yuvalardan, girişin sürgülü bir kapakla kapatıldığı anlaşılmaktadır. Dikmenin batı alt yüzünde ise çok kabaca dikdörtgen bir nişe benzeyen kaya işçiliği görülür. Anıt, sahip olduğu yüksek ana-kaya dikmesiyle özgündür (Resim: I)

Dynast Sarayı: Kanlı Ali Ağa Sarayı'nın tümünün, daha önceki büyük bir saray kompleksine ilişkin tabanların bir bölümüne oturduğu gözlemlenmiştir. Duvar yatakları ve kaya duvarlarında izlenen giriş yuvalarından yararlanılarak çok katlı yapılar ve teraslamalardan oluşan birbirine bağlı bölümler yeniden kurulabilirken; birçok yerde geç dönem duvarlarının da aynı temele oturduğu görülmektedir. Özellikle en üst koddan, çöke ve aşınmalardan dolayı daralmalar ve duvar yataklarında erezyon izlenir. Üst kat ve teraslara çıkan ve bir kapıyla başlayan kaya merdiveninin de diğer yapılar gibi üstü örtülü saray bölümlerinden olduğu bellidir. Yapı birimlerinin tamamen belirlenebilmesi için çevre duvarlarıyla birlikte tüm akropolün ele alınacağı fotogrametrik bir çalışma amaçlamaktayız: Bu çalışmada tüm erken dönem görüntüleri derlenip yeniden kurma denemeleri yapılacak ve Likya çağı Tlos Beyi'nin oturduğu saray ile çevresindeki dinsel ve sivil diğer birimlerin sarayla bağlantılı olarak konumları ve işlevleri belirlenmeye çalışılacaktır. Saraya ilişkin dinsel kaya döşemlerinden en önemlisi, kaya-tepenin batı ucundaki kaya

odaları bitişişinde yer alan açıkhava tapınağıdır. Alanda, ana kayadan oyulu bir sunak, sunu çukuru ve çanağı yer almaktadır. Bu, Hitit'den Urartu'ya, Frig'den Likya'ya İonya'ya yayılan, tüm Anadolu'dan tanıdığımız açık havada tapınma düşüncesinin Dağılık Likya'daki yansımasıdır.

TLOS DÜZLÜĞÜ çalışmalarımız höyük ve yüzey buluntularıyla Xanthos Vadisi erken yerleşimlerine ilişkin bilgi toplamaya yöneliktir. Bu amaçla aşağıda ayrıntılıca anlatılan merkezlerdeki yüzey buluntuları değerlendirildi.

Büyük Höyük: Bu adla anılan tepenin doğal, kayalık bir yükselti olduğu ve höyük özelliğı göstermediğı, batısında köy evleri nedeniyle açılan 4 m yükseklikteki kesitlerde en küçük bir kültür evresi izinin bulunamayışından anlaşılmaktadır. Ancak yüzeyden geç dönem kiremit parçaları toplanmıştır. Yine doğuda kiremit-mezar ortaya çıktığı köylülerce belirtilmiştir. Tepenin KD kayalık eteğinde büyükçe bir kaya odası açılarak yanına 1.30 x 0.80 m. boyutunda bir kaya alanı ve kanal oyulmuştur.

Küçük Höyük: Büyük Höyük'lün GD'sunda konumlanır. Tepenin kuzeyindeki küçük yükselti ve moloz yapı taşları, salt bu kesimde geç dönemde yerleşildiğini göstermekte, diğer alanlarda seramik ya da yapı kalıntısı bulunmamaktadır. Tepenin doğu eteğindeki kayalıklarda bazı kaya işçilikleri gözlemlenmiştir: Yan yana dizili 3 kaya çanağı güney yarılarındaki dikdörtgen kaya çıkıntısına akıntı delikleriyle yönelmektedir. Ancak akıntı yönü anaklardan değil, üstten anaklara doğrudur. Dikdörtgen kaya çıkıntısından bazı kaya işçilikleri ve akıntı kanalları aracılığıyla anaklara yöneldiğı izlenir. Bu alanın 0.90 m doğusunda 1.94 x 1.20 m ölçülerinde, işlevi anlaşılamayan ancak kaya anaklarıyla bağlantılı olması gereken bir başka kaya döşemi yer alır. Bunun 4.50 m. GD'sunda bir kaya çanağı daha açılmıştır. Çanağın 3.90 m KD önüne ise yaklaşık kare formlu 2.30 x 2.50 m ölçülerinde iki kaya odası oyulmuştur.

Yanık Höyük: Yüzeyde geç dönem seramiğı dışında bir buluntuya rastlanmamıştır. Tepedeki tek kalıntı, halkın "Kurt Hamamı" olarak adlandırdığı bir Osmanlı hamamıdır. Yaklaşık 3.5 x 8 m boyutları olan hamam, kubbe kasnağına kadar ayaktaadır. Kubbe örtülü bu ana mekanın güneyinde su haznesi ve külhan amaçlı tonoz örtülü dikdörtgen bir bölüm, güneyinde de soyunma odası ve giriş bölümleri vardır. Hamamın güney ve kuzeyinde bağlantılı başka duvarlar izlenmektedir. Soyunma

odası ve ana oda duvarları stuko kaplıdır. Yerden 1.18 m'ye dek aşı boyalı ve düz olan hamamın bu koddan yukarda kalan 0.60 m.sinde bir bezeme kuşağı dolaşır. Bezeme zemini beyazdır. İki bitkisel kuşağın arazi zikzak şeridiyle sınırlanmış; ana kuşakta stilize lale motifleri birbirini izlerken alt kuşak bitkisel bezemelerle süslenmiştir. Her bir duvarın ortasında, duvar bitiminde başlayan çevresi bezeme kuşaklı Bursa kemerli nişler yer alır. Köşe trompları da Bursa kemerlidir (Resim: 2). Trompların ortasında plastik olarak işlenmiş Selçuklu damlası görülür. Trompların her bir yanında bir süsleme motifi çizilidir. Nişlerin bitiminde 8 kenarlı kubbe kasnağı başlar. Osmanlı hamamı, türünün az sayıdaki erken dönem örneklerinden biridir ve en kısa zamanda korunmaya alınması gerekmektedir.

Güler Höyük: Girmeler Camii'nin karşısındaki yoldan gidilir. Eşen Çayı'nın doğu kıyısındaki bu kayalık tepe yerleşim için ideal bir konum vermektedir ve buna koşut olarak da çok sayıda ve çoğu geç, çeşitli dönemlere ait seramik parçaları bulunmuştur. Tepe, Eşen Çayı yanından crezyonla hergün biraz daha eksilmektedir.

Kisle: Güler Höyük'ün yaklaşık 1 km güneyindedir. Yoğun ve sık bitki örtüsü altında gömülü 40 m uzunluğunda 20 m genişliğindeki yapının iki dar yanı apsidal bitimlidir. Uzun yanlarında 6'şar oda yer alır. Her biri bir kemerle örtülü odalar medrese hücreleri gibi bir ön alan ve arka odadan oluşur (Resim: 3). Kemerli kısım tamamen tuğla işçiliğe sahipken orta kesim taş bloklarıyla örülmüştür. Tüm yapı baştan başa bir tonozla örtülüdür. Yerden tavana yaklaşık 9 m yükseklik olduğu anlaşılmaktadır. Yapının kuzey uzun duvarı ekseninde doğuya 35, batıya 20 m uzandığı saptanan 2 m kalınlığında bir çevre duvarı vardır. Yapı kemer başlangıçlarına kadar moloz doludur. Opus tastecum duvar işçiliğinden Roma Çağı olduğu anlaşılan yapının, kesin olmamakla birlikte işlevde de Roma'da "mansio" denilen konaklama yapılarından olduğu anlaşılmaktadır. Yapı, Selçuklu hanlarında süren gelenekte olduğu gibi güçlü bir savunma duvarıyla korunmaya alınmıştır. Yapının çevresinde yoğun kiremit ve seramik parçaları yanında bir yazıtlı taş parçası da bulunmuştur. S.Şahin, parçayı, yazı karakterinden yola çıkarak İ.S.3. yüzyıla vermektedir ki bu duvar işçiliğiyle de uyusmaktadır. Çok yoğun bitki örtüsü ve moloz dolgu nedeniyle yapının tam planını çıkarmak şimdilik mümkün olmamıştır. Ancak Roma Çağı'nda Anadolu'da çok az bilinen konaklama yapılarına nitelikli bir örnek oluşturduğundan yapının tasarımı çıkarmaya yönelik bir temizlik yapılması planlanmaktadır.

Seykiciler Tepesi: "Höyük" olarak bilinen Seykiciler-Zikirciler Te-

pesi'nde, "höyük" olduğuna ilişkin hiçbir ize rastlanmamıştır.

Ören-Araxa: Kemer çıkışından Ören'e dönen yolun köşesindeki evin 2. kat duvarında yapıtaşı olarak kullanılmış bir mezar steli bulunmaktadır. 0.90 x 0.39 m boyutunda oldukça nitelikli stele, oturan bir kadın ile onun karşısında ikinci bir figür işlenmiştir. Kabartma paneli altında bir satırlık yazıt yer alır.

Eşen Çayı üzerinde iki ayağı kalmış Roma köprüsü antik yol güzergahı için önemli bir iz olması yanında mimarisıyla de dikkat çekmektedir.

Ören merkezine varmadan önce yolun hemen solundaki kayalıkta farklı tip ve boyutlarda 10 civarında kaya mezarı yer almaktadır. Nekropol'ün en göze çarpan örneği 2.50 x 2.85 m boyutunda alınlıklı ve tapınak cepheli bir kaya mezarıdır. Üstünde 7 silmeli antesi olan 0.54 x 1.34 m boyutundaki kapının çerçevesi 4 silmelidir. Alınlık altında dış sırası yapılmıştır. Bu tapınak cepheli mezarın doğusundaki 3.00 x 2.60 m'lik mezarın cephesi 3 kasetlidir ve kapının 0.30 m yanına 0.40 x 0.20 m ölçülerinde 0.15 m derinlikte bir niş açılmıştır. Kare mezar içindeki yatların yüksekliği 1.15 m ile dikkat çekmektedir.

Doğu yan, üst terasta 2.53 x 2.03 m lik bir başka mezar yer alır. Sütun başlıkları 0.23 x 0.30 m dir. 6 silmeli cepheye ikişer rozet yerleştirilmiştir, sağ ön yüzde bir de yazıt bulunur. Mezarlık kayalığı üstüne açılmış düz alanlar dikkati çekmektedir. Bunlar belli ki, ölü törenlerine yönelik düzenlenmiştir.

Ören girişinde Geç Roma ya da Erken Bizans Çağı olabilecek 5 m si ayakta duran çevre duvarları görülür ki bu duvarlara kentin daha birçok yerinde rastlanmaktadır.

Tepenin eteğindeki günümüz köy yerleşimi ile Roma Çağı kalıntıları birbirleri içinde yer alır, birçok köy evi antik duvarlardan yararlanılarak yapılmıştır. İçine bugün bir köy evi ve ahırının yerleştirildiği büyük blok taşlarla örtülü yapı, büyük olasılıkla bir Roma hamamıdır. Güncy yan bölüm, ana tasarımadaki yeri ve sıcaklığa uygun tekniğiyle yapının caldariumu olmalıdır.

Hamamın 30 m güneyinde bir köy evinin bahçe duvarında bir mezar steli devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Alınlığı ile birlikte 0.375 m yükseklikte, 0.23 m genişlikteki stelin dış çerçevesi içinde 0.16 m genişlikte ve yukarı doğru daralan bir niş yer alır. Bu bloğun ev duvarındaki

diğer parçalarla birlikte çıkarılarak Fethiye Müzesi'ne taşınması gerekmektedir.

KD'daki en yüksek tepe, 10 m eninde 5.50 m çıkıntılı köşe kulelerine bağlı ve 23.70 m si izlenebilen büyük taşlardan oluşmuş kalın bir duvarla çevrelenmiştir. Kentin akropolü olduğu anlaşılan tepede, düzeltme ve teraslamalarla bugüne hiçbir izi kalmayan bey konağına alanlar yaratılmıştır.

Ören'in güneyinde, yolun yanında bir lahit kapağı saptanmıştır; semerdeli kapak 1.70 x 2.20 m boyutunda ve 0.65 m yüksekliğindedir.

Çalışmamızın asıl önemli ve zor kısmını oluşturan *Tlos Dağı* lığı'ndaki araştırmalarımız, Massykithos Dağları (Akdağlar) etekleri ve yaylalarındaki yerleşimlerde yoğunlaşmakla birlikte, bu merkezlerle ulaşan yollar üstünde saptadığımız ölü ve tapınım anıtlarıyla küçük çiftlik yerleşimlerini de kapsamıştır. Bu nedenle bir yerleşim anlatılmaya başlanmadan önce o güzergahda saptanan tekil kalıntılar da yol sırası içinde verilecektir.

Cem Alanı: İlk varılan ve bir adet küp mezarın ortaya çıkarıldığı söylenen Sivri Çalikkaya Tepesi'nden sonra ulaşılan Delikpınar mevkiinde geniş bir alana yayılı moloz taşlarla yapılmış, çok sayıda konut kalıntılarına rastlanmıştır. Tepedibi sedir ormanları arasında bu yöreye özgü geleneksel yapı sistemi olan "kabuk dam" ya da "tahta dam" ile örtülen çok sayıda "ev yatağı" belirlenmiştir. Sedir ağaçlarının bitip de ardıçların başladığı Yayla Pazarı mevki, konumundan belli ki, antik dönemde de bir pazar işlevini yüklenmişti ve adı buradan geliyordu.

Eren Dağı arkasında, Yayla Pazarı'ndan sonra çıkılan büyük taşlık çanakta Cem Alanı yer alır (Resim: 4). Yerleşim kalıntıları, çanağın K-KD'sunda yaklaşık 80 m çapında bir alanda yayılıdır. Cem Alanı'nı ortadan bölen dere yatağından 3.5 m yüksekteki kalıntıların, ana duvarlar ve onlara bağlı birkaç odalı konutlardan oluşan düzgün planlanmış bir yayla yerleşimine ait olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 1500 m² lik yerleşimin baştan birlikte tasarlanmışlığı ve bu tasarın düzenli sokaklar ve adalar içermesi şaşırtıcıdır. Çizimi yapılabilen bir ada dik açılı köşeleri olan yaklaşık 7x5 m ölçülerinde odalardan oluşmaktadır. 0.70 m kalınlığındaki duvarlar bağlayıcı malzeme kullanılmadan "kuru duvar" olarak yapılmıştır.

Kalıntılar arasında nitelikli bloklardan oluşan bir anıt-mezar yıkıntısı hemen dikkati çekmektedir. 3.70 x 3.40 m boyutunda yaklaşık kare planlı

yapının yanlarında 3 adet lahit kapak parçası bulunmaktadır. Alışlagelmiş silmeli bloklardan en farklısı, üzerinde 0.30 m çapında yuvarlak bir bezek olanıdır.

Cem Alanı'nın GB'sındaki kayalıklarda bir adet sunu çanağı oyulmuştur. Tapınma işlevli olduğu anlaşılan bu kayalıkların batı üstünde Türk mezarlığı yer alır. Mezarların birçoğu antik -taşım-malzeme ile yapılmıştır. Çok sayıda silmeli blok yanında bir de kabartmalı ve yazıtlı bir altlık vardır. Altlık, Cem Alanı yerleşimine ilişkin tek yazılı kaynak olmasıyla çok önemlidir. Herbir yüzü 0.34.5 m boyu 0.68 m olan kare blokun iki yüzü tamamen traşlanmış, boş ve diğer iki yüzü kabartmalıdır. Yüzlerden birinde iki, diğerinde tek figür yer alır (Resim: 5). Tek figürün işlendiği yüzdeki tüm boş alanlar yazıt doludur. 10 satırlık yazıta ek olarak alt silmeye bir satır daha eklenmiştir. Kabartmalı yüzlerin yan yana yerleştirilmiş olması ve özellikle üst işçiliği bunun bir köşeye yerleştirildiğini düşündürmektedir. Altlığın Fethiye Müzesi'ne taşınabilmesi için gerekli yazışmalar yapılmıştır.

Cem Alanı çocuklarının tek eğlencesi ana kaya üzerindeki "kaydırak", bacakların denk geldiği kayma oluklarının fazlaca aşınmış olması nedeniyle eskiliği konusunda düşündürmektedir.

Zindan: Tlos'un 24 km kuzeyinde yer alır. Kayıcak'a bağlıdır. Zindan asal yerleşimiyle bağlantılı küçük ilk tep, büyük blok taşlardan oluşan ve içinde bazı yapı yıkıntıları görülebilen bir koruma duvarıyla çevrelenmiştir. Duvarların olmadığı yerlerde izler kaya yataklarıyla takip edilebilmektedir. Gözetleme-kontrol amaçlı Zindan uç-kalesi duvarları, tepenin topoğrafyasına uyan yaklaşık bir dikdörtgen oluşturmaktadır.

Vadideki patika izlenerek tepelerin arasında dev bir çanağın içindeki Zindan'a varılır. Kayalık ve taşlık geniş arazinin tamamında yapı kalıntıları bulunmaktadır. Yıkılmış kuru duvarlardan oluşan bu yapılardan birçoğunun planı ve boyutları belirlenebilir niteliktedir. Tüm arazi defineciler tarafından inanılmaz bir yoğunlukta kazılmıştır. Üst terasta 0.75 x 0.86 m ölçülerinde ve 1.10 m yükseklikteki tek blok taş, düzeltilmiş kaya tabanına oturmaktadır. İlk bakışta bir dikme görüntüsü veren taşıma işlevli bu döşemden değişik yerlerde iki örnek daha vardır. Yapılar için büyük oranda ana kayadan yararlanılmış; sivri girinti ve çıkıntılardan oluşan çok delikli kaya yapısı taşlarla düzeltilerek inşaata uygun hale getirilmiştir. Kaya tabana sahip yapıların en belirginini Zindan'ın batı sınırına yakın alanda, 4.10 x 2.70 m boyutunda ve öne doğru 4.00 m uzunluğunda duvarlarla tamamlanmış olanıdır: Kayalığın üstüne yağmur sularını akıt-

mak için bir kanalcık açılmıştır. Bu yapının karşısında konumlanan nitelikli duvarlara sahip kare yapıya, üzerinde dübel delikleri olan bir blokla giriş verilmiştir.

Yerleşim çanağı batısındaki kayalık yükseltide, çevresi 1.50 m eninde güçlü koruma duvarlarıyla çevrili içkale yer alır. Bu alandaki yapıların aşağıdakilere oranla çok daha nitelikli oldukları izlenmektedir. 14.30 x 14.30 m ölçülerindeki içkale yapısı iki bölüme ayrılmıştır. Yapının 5.00 m kuzeyinde, ana kayada bir basamak ve üzerinde bir sunu çanağı bulunmaktadır. Surun köşe yaptığı kayalığın 10.00 m GB'sındaki anakayada ise 17.30 x 3.00 m boyutlarında bir yapı tabanı yer alır. Yapının giriş karşısında yukarıda değinilen dikme bloklardan biri durmaktadır, bunun diğer ikisinden farkı, ana kayadan oyulmuş olmasıdır.

Yüzeyde Geç Roma benzeri seramikler ve çok küçük (4-5 cm) bir metal kazma bulunmuştur. Yerleşimde hiçbir lahit ve mezara rastlanmayışı buranın bir garnizon, askeri amaçlı bir yerleşim olduğunu düşündürmektedir.

Zindan'ın 1 km GD'sunda, yol kenarında 2.40 m iç çapında ve 0.18 m derinliğinde yuvarlak bir işlik saptandı. Yan yatmış durumdaki işliğin bir akıtma deliği vardır.

Köristan: Yayla bitimindeki yüksekçe bir kayalık tepe ve onun yanında ayrı duran küçük bir kaya uzantısına konumlanmıştır (Resim: 6). Dikmen yerleşimiyle bakışır ve zaten, bağlantılı topoğrafyası ve aralarındaki yoldan da belli ki onun uçkalesidir.

Kaleye çıkışın hemen başlangıcındaki kayalık burun tamamen nekropole ayrılmıştır: Alanda toplam 8 adet lahit sayılmıştır. Lahitler, bağımsız tekneliler ve teknesi anakayaya oyulanlar olarak çeşitlenir. Lahitlerden biri, tekne yüksekliklerinin tekne derinliğine bağlı olmadıklarını göstermesi açısından önemlidir. Tekne yüksekliği 1.32 m olmasına karşın derinliği 0.55 m dir ve tabulası da 0.55 m de ortasına yerleşiktir.

Aynı kayalıkta, başka kentlerden örneği bilinmeyen yeni bir mezar tipi yer alır: Her yanı aynı ölçülerde olan 1.60 m lik küp biçimli mezarın tamamen açık giriş yüzünün sağlam mekanizmalı bir kapı taşıyla kapatıldığı anlaşılmaktadır (Resim: 7). Mezar odasının girişi önünde açılan oyuk, bir hareket alanı ve rahatlığı sağlıyor olmalıydı. Mezarın önemli ve özgün yanlarından biri de üstündeki ana kayaya oyulu odaya tavanından kapaklı bir girişle açılıyor olmasıdır. Üstteki birimle organik bir bağ içindedir; fakat bu birimin üst mezar odası mı yoksa ölü kültürüne ilişkin bir

oda mı olduğu açık değildir. Kale kayalıklarında aynı tür mezarlardan üç adet daha vardır: İkisi yan yana düzenlenmiş, biri de diğer ikisinin üstünde yer alır.

Aynı kayalıklarda geniş ve yüksekçe basamaklarla çıkılan lahit ve ölü kültüne ilişkin alanlar bulunmaktadır. Bunlar-Termessos'da çok yakın benzerlerini gözlemlediğimiz-bir dikmetaş zıvana deliği ve bir de kare sunak çıkıntısıdır. Bu alandaki basamakların bitiminde yer alan bir lahit, yatağından aşağıya yuvarlanmıştır.

Kayalıklardan kaleye çıkarken doğu yamaçta, düzleştirilmiş kaya yüzeyine bir Kakasbos kabartması ile bir de niş açılmıştır. Ölüm tanrısı ve ölü kültüne ilişkin nişin birlikte düzenlendiği tek örnek olmasıyla önemlidir. Ölü tapınım alanı, olması gerektiği gibi aşağıdaki mezarlık kayalıklarına tam egemen bir konumda yerleştirilmiştir.

Kakasbos kayalığından başlayarak tüm kale, çok iyi işçilikli düz bloklar ve zaman zaman da yine iyi işçilikli poligonal bloklardan oluşan nitelikli bir duvarla çevrilmiştir.

Kalenin batı uzantısı olan küçük tepe, hemen tümüyle bir anıt-mezara ait bloklarla kaplıdır. Kaleden başka birçok yapı kalıntısı yanında ana kayaya açılı kaya odaları yer alır. Asıl kale yerleşimine ait birimlerin kaya altyapı ve duvarları oldukları anlaşılan bu kaya odaları birbirleriyle ilişkili düzenlenmişlerdir. Aynı kaya yapılarından bir ana oda çevresindeki 3 küçük odadan oluşan bir başka örneğe de, kalenin doğusundaki bağımsız kayalığın KD'sunda rastlanmıştır. Köristan yerleşimi, mezarları, yapıları ve duvarlarıyla önemli bir yerleşimdir.

Dikmen: Xantos Ovası'nın her yanından görülen Dikmen'e, doğusunda Köristan'la bağlantısını sağlayan antik yolla çıkılır. Dar alanlı, ince uzun tepe boyunca, topoğrafyasına koşut yapı terasları uzanır. Sarp kayalık tepedeki askeri amaçlı yapıları kalın sur duvarları çevreler. Tüm Xanthos Vadisi'ni gözleyebilen garnizon üç ana kule ve önündeki sivil yapılardan oluşur. Birbirlerine duvarlarla bağlanmış kulelerin önündeki, içerdekilere oranla daha niteliksiz bazı yapılar sur duvarı dibine dizilmiştir. Dikmen'de hiçbir gömüte rastlanmaması dikkati çeker, ancak bunun açıklaması hemen doğusunda yükselen Köristan Nekropolü'ndedir: Belli ki, bir garnizon, bir uçkale olan Dikmen'de askeri amaçla bulunan insanlar, öldüklerinde asal yerleşimleri Köristan'a gömülüyorlardı.

Dikmen Tepesi'nin güneyindeki küçük kayalığın doğu yüzünde -

kayalıklar arasında- yine tapınım amaçlı, birbirleriyle bağlantılı kaya işçilikleri gözlemlenmiştir. Basamaklarla çıkılan kayalıkların GD'sunda, 0.30 x 0.30 m ölçülerinde, kısmen 0.17 m lik bir silmeyle çevrelendiği anlaşılan bir niş ile 5 m karşısındaki kayalıkta basamaklar oyuludur. Basamakların ulaştığı küçük düzlükte, 0.09 m çapında dübel deliği olan 0.27 x 0.27 m boyutunda bir dikilitaş yuvası vardır. Nişin hemen üzerinde kaya yüzüne açılı üç simgesel basamak işlevsizlikleriyle dikkati çekerler. Basamaklı kaya sunağı, tapınım nişi ve stel yuvasıyla, örneklerini Urartu'dan Frigya'ya, Pisidya'dan Likya'ya çoğu Anadolu kültürlerinden bildiğimiz bu alanlar, Anadolu'ya özgü dinsel amaçlı açık hava kaya tapınaklarıdır.

Erikli: Güneyinde Arsada, batısında Pınara, kuzeybatısında Tlos ve doğusunda At Kuyruk Salmaz Tepesi'ni gören askeri yerleşim, birbirleriyle bağlantılı iki tepeye yayılmıştır. 3.50 m enindeki antik yolla ulaşılan ilk yüksek tepe ve ona bir boyunla bağlı daha alçakta yayılan ikincisi. Tüm araziye egemen ilk tepe, 1.80 m eninde surla korunan ve 0.90 m kalınlığındaki duvarlarla bölümlenmiş 20.00*50.00 m boyutlarındaki güçlü yapıyla bir gözetleme kulesine ayrılmıştır.

Alt tepedeki kalıntılar ise genellikle konutlara ilişkindir. Yerleşim, Dikmen ve Zindan'da olduğu gibi asker ailelerinin yaşadığı bir garnizon karakteri vermektedir. Diğerlerinden fazla olarak Erikli'nin bu askeri karakteri bir komutan kabartmasıyla ayrıca belgelenmiştir. 1.07 m boyunda ve 0.75 m genişliğindeki kabartma oldukça kötü durumdadır. Üzerinde, ayakta duran, sol eliyle muzrak ve kalkan, sağ eliyle de tanımlanamayan bir cisim tutan savaşçı işlenmiştir. Kabartmanın bulunduğu yer, 0.85-1.00 m arası kalınlıklardaki her bir duvarı 4.20 m uzunluğunda olan kare bir yapıdır. Burası, Erikli garnizonunun komutanına ait bir heroon olarak tanımlanmıştır.

Girdev'e gitmek için Antalya-Korkuteli yolundan Seki'ye dönlüğünde *Temel köyü* çıkışında ilk kaya mezarı görülür. Yolun karşısındaki tepede yer alan bu mezar, ahşap konut mimarisine öykünen silmeli kasetli cephesiyle alışılan bir Likya kaya mezarıdır.

Temel'e 2 km uzaklıktaki Ören-Karabucak mevki *Gavurdamı*'nda bir kaya kütesine açılı, tek odalı ikinci bir kaya mezarı saptanmıştır. 1.89 x 1.70 m lik bir iç odası olan mezarın ölü yatağı 0.72 m yüksektedir ve mezar odası sürgülü kapıyla kapatılmıştır. Kaya işçiliği oldukça niteliklidir.

Kaya mezarının hemen yanındaki eğimli arazide başka kalıntılar da gözlemlenmiştir. Burası da diğerleri gibi çiftlik yerleşimi olmalıdır.

Aynı yolun devamında, ayırından sağa sapılarak ulaşılan *Kaynarlar Tepesi* üzerindeki *Şahintepesi Restaurant*'da alabalık havuzu inşaatı kazısıyla ortaya çıkarılmış bir mezar steli vardır. İki parçadan oluşan 0.59 x 0.28 m boyutlu stelin üstünde 0.40 m'lik tek bir figür işlidir.

Kaynarlar doğusunda *Kralbeşiği* mevkiinde, teknesi ana kayaya oyulu parçalanmış bir kaya lahti saptanmıştır. Lahitin hemen batısında kare bir dikme altlığı yer alır.

Kaynarlar inşinde, *Karabucak* mevkii sınırlarında vadiye egemen kayalık burunda bir çiftlik yerleşimi konumlanır: 1.50 m kalınlığındaki dış koruma duvarlarının çevirdiği yaşama birimleri, 1.30 m'lik iç-duvarlarla birbirlerinden ayrılmıştır. Yerleşimin sınırlarını, çoğunlukla bildiği gibi tepenin doğal yapısı belirler.

Karabucak'ın en önemli buluntusu, kayalık yüzüne özenle açılmış kabartmadır. Alınlıklı ana panel alt ve üst ana panolara bölünmüştür. Üst kısımda, yan yana iki dikdörtgen mezar steli vardır. Sağdaki stelin üst yarısında klineye uzanmış bir adam, alt yarısında da boğa ve aslan mücadelesi betimlenmiştir. Soldaki stelde ise oturan bir kadın ile ayakta duran hizmetçisi vardır. Alt kısım dinamitlendiğinden burada ne olduğu anlaşılamamaktadır. Büyük panelin altı, mezar cepheleri gibi -Hades Kapısı- biçiminde silmelenmiştir. Ana panelin alınlığı dış sırasıyla biter. Alınlık ortasında ise kalkan yer alır. Kabartmanın alt sağ yanı dinamit nedeniyle tahrip olmuştur. Bu önemli buluntu ayrı bir çalışmayla irdelenecektir.

Yayla yolundaki *Kıncılar* mevkiinde, Likya ve özellikle Pisidya yörelerinden bilinen özgün bir kaya tapınağı yer alır. Kaya kütlelerinin 4.00 m uzunluğunda ve 2.20 m yüksekliğindeki düzleştirilmiş güney yüzüne bir kalkan ve iki stel kabartılmıştır. 1.65 m çapındaki tek silmeli kalkanın ortasına kılıfıyla bir kılıç işlidir. İki stelden kalkana yakın olan sağdakinin içinde, oturan kadın kabartmalı bir niş ve altında zıvanası vardır. Daha küçük boyutlu ikinci stel yine üçgen bitimlidir. Yüzünde herhangi bir bezeme olmadığı gibi zıvanası da yoktur. Stel nişinde oturan kadın yanındaki aslan betimlemelerinden anlaşıldığı gibi Kybele'dir. Kayalığın üstünde bir düzen içinde olmayan, 0.15 - 0.20 m ölçülerinde 8 adet kare zıvana deliği açılmıştır. En yakın benzerini İslamlar'dan bildiğimiz bu açikhava tapınaklarında, tapınının steller dikerek gerçekleştirildiğini anı-

tın kendisi yeterince anlatmaktadır. Kabartmada olduğu gibi altları zıvanalı dikmeler, kayalıklarda dağılı yuvalara yerleştirilip Tanrıça'ya adanıyordu. Kınıclar, Anadolu açık hava kaya tapınaklarına eşsiz bir örnek sunmakla kalmaz, Pisidia-Likya kültürel birliğini de tartışılmaz biçimde gözler önüne serer.

Girdev: Bu yayla yerleşimi Akdağlar'ın KD üstünde, sonradan yayla toprağı olmuş eski krater gölünün tam ortasında konumlanır; nekropolü de batı kıyılarında 165 x 170 m lik alana yayılmış kalıntılar, 1.15 m genişliğinde duvarla çevrilidir. Üç ana yolla düzenlenen adaları, 0.65 m kalınlığında duvarları olan konutlar doldurmaktadır. Yerleşime ulaşılan 5.00 m kalınlığındaki geniş yol ise hala izlenebilmektedir. Kalıntılar arasında ele geçen tek yazıtlı parçada, "Avlanis kızı Avlanis'in bu taşı kendine mezar taşı olarak yaptırdığı" anlatılmaktadır. Kirdüve Yaylası'nın batı sınırındaki kalıntılar nekropol ve tapınma ilişkindir. Çoğunlukla kırılıp dökmüş lahitler içinde en özgünü, üstünde figürlü bezeme olanıdır (Resim: 8): Ön yüzün ortasında elinde bir çocuk tutan kadın, yanlarında eli asalı birer erkek betisi ve arka yüzde de bir erkek portresi yer alır. Yere düşmüş kapağın alınlığında bir medusa başı, üstünde ise bir aslan uzanmaktadır. Hemen arkasında yine Pisidia tipinde aslanlı kapağı olan başka bir lahit vardır. Bir yüzünde tabula ansata olan lahitin arka yüzünde bir oinochoe vardır. Yaylanın batı sınırı boyunca, dağılık durumda başka lahitler de saptanmıştır. Lahitlerle birlikte ölümlere ilişkin resmi tamamlayan diğer unsur, aynı kıyıda bugünkü cami alanının hemen yanında bulunan alçak kayalıklarda yer alır. Basamaklı kare platform ve üstündeki çanaktan oluşan sunuya ilişkin açık hava kaya tapınağı (Resim: 9).

Darıözü: Fırnaz Yaylası'na Tlos'tan Kınıclar mevkii, Kayacık ve Deresapağı güzergahı üzerinden ulaşılmaktadır.

Dereköyü'nün en uç kısmı Deliktaş mevkiindeki tepenin doğusunda son derece nitelikli ve iyi korunmuş bosajlı bloklardan yapılmış çift duvarlı kale büyük oranda ayakta. Duvarlar 0.65 x 1.00 m boyutunda nitelikli bosajlı bloklarla örülmüştür. Kale'nin doğusundaki giriş üç kuleyle korunmaya alınmıştır (Resim: 10). Surla çevrili ince uzun tepe boyunca yoğun yapı kalıntıları dağıktır. Defineci kazılarında ortaya çıkanlardan da anlaşıldığı kadarıyla dıştaki nitelik içeride de fazlasıyla sürmektedir (Resim: 11). Yerleşimin en ilginç yanlarından biri, güneyinden inip karşı tepelerdeki yaylalara ulaşan antik yol ve bu yol boyunca kayalıklara açılı kabartma nişleridir. Zikzaklar yaparak dereye inen ve bugün bile bir köprüyle karşıya geçen 1.00-2.55 m genişliğindeki yol anakayadan oyulmuş

gerektiğinde de taşla döşenmiştir. Yol boyunca saptadığımız nişlerden hemen kale kayalıklarına açılı ilkinde sağ ellerinde balta tutan üç figür, daha aşağıda başka bir yol boyu kayalığındaki ikincisinde, elleri yanlara açılı tek figür ve diğerleriyle aynı boyutlardaki sonuncuda bir kabartma bloku yerleştirildiğine ilişkin izler gözlemlenmiştir.

Antik yolun çıktığı karşı tepede ilk karşılaşılan bir anıt gömüttür. Anıt, içine tek lahitin yerleştirildiği üstü tonoz örtülü "u" biçimli yapıdan oluşmaktadır.

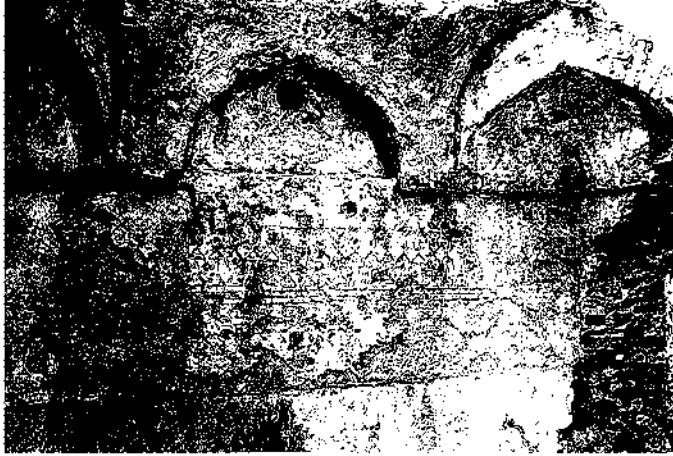
Yayla düzünün güneybatı tarafında kaya üzerine işli 0.32 x 0.40 m ölçülerinde bir kabartma vardır, figür sol elinde belirlenemeyen birşey tutar. Kabartmanın kuzeydoğusunda aynı kayanın arka tarafında bir lahit teknesi vardır. Bu mezarın 200 m yukarısındaki ev, antik dönem yayla yerleşimi için örnek oluşturacak niteliktedir.

Darıözü'nün doğusundaki tepede beş lahitin saptandığı bir nekropol alanı vardır. Tepedeki bazı kayalıklarda işli çok ilginç bazı işaretler ise tanımlanamamıştır (Resim: 12).

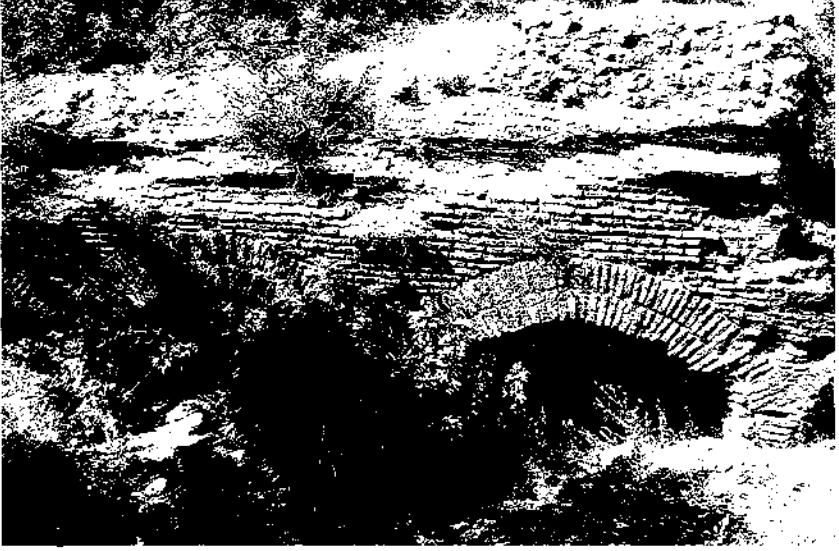
"Gözetleme kulesinden kalan yapı taşlarından belli ki" Darıözü'nün ilk habercisi tüm Xanthos Vadisi ve Yaylası'na egemen Eren Tepe'deydi ve diğer garnizonlarla iletişim de buradan kurulmaktaydı.

Resim 1: Tlos, dikme lahit.

Resim 2: Yanık Höyük, "Kurt Hamamı".

Resim 3: Kisle, Mansio.

Resim 4: Cem Alanı, yerleşim.

Resim 5: Cem Alanı, mezar steli.

Resim 6: Köristan, nekropol kayalığı.

Resim 7: Kırstan, mezar.

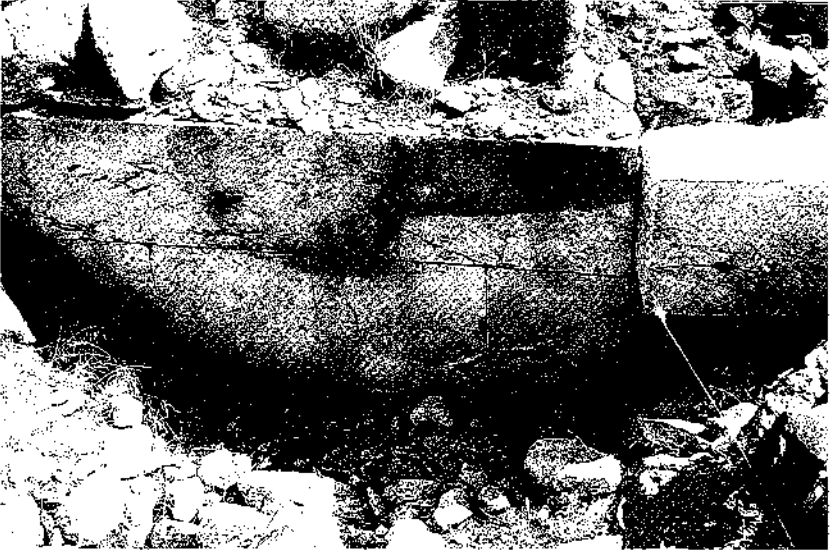
Resim 8: Girdev, lahit.

Resim 9: Girdev, kaya sunağı.

Resim 10: Darıözü, kale.

Resim 11: Darıözü, kale içi yapı durumu.

Resim 12: Darıözü, kaya işareti.

SİVAS İLİ 1994 YÜZEY ARAŞTIRMASI

A. Tuba ÖKSE*

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle 18.7.1994 ile 1.8.1994 tarihleri arasında Sivas ilinin Gemerek, Şarkışla, Altınyayla, Ulaş, Yıldızeli ve Merkez ilçelerinde toplam 23 höyük, 22 kale ve 17 tümülüs incelenmiş, yüzeyden toplanan seramik ve küçük buluntu Sivas Müzesi'ne teslim edilmiştir. Bu merkezlerin beşi önceden bilinen ve yayınlanmış merkezlerdir.

Sivas il sınırları içerisinde, 1992 yılından itibaren sürdürülen yüzey araştırmaları sırasında üç yılda toplam 134 merkez incelenmiştir. Araştırılan merkezler, aşağıda, bağlı bulundukları ilçelere göre düzenlenerek verilmiştir.

ŞARKIŞLA İLÇESİ

Şarkışla "Merkez Höyük", ilçe merkezinde, doğal kayalık tepe üzerinde yer almaktadır. Üst kısmı yapılaşma, batı ve güney ve yamaçları teraslama, kuzey yamacı ise yol açılması nedeniyle tahrip edilmiş kale üzerinden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemleri (terrasigillata ve firnışli parçalar) ile Orta Çağ'a tarihlendirilmektedir (Osten 1929, s.54; a.y.1930, s.140, şek. 146; Meriggi 1965, s.281, hıf.II:29; Ünal 1981/83, s.28:84; Ökse 1993, s.24, no.008).

* Yrd. Doç. Dr. A.Tuba ÖKSE, Hacettepe Üniversitesi, Arkeoloji Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Beştepe-ANKARA.

Yüzey araştırmasına izin veren Anıtlar ve müzeler Genel Müdürlüğü'ne şükranlarını sunanmı. Çalışmalarınızda bize gereken desteği gösteren, kısa süre önce yitirdiğimiz değerli insan, Kazılar Şubesi Müdürü Sayın Osman Özbek'i ve bizlere gösterdiği dostluğu saygı ile anıyoruz.

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesini sağlayan ve çalışmalarına önemli katkıları bulunan Sivas Müzesi Müdürü Hkmet Denizli, arkeologlar Musa Törnük ile Mehmet Alkan'a ve özellikle Bakanlık temsilcisi Enver Akgün'e teşekkürlerini iletirim. Ayrıca, yüzey araştırmasına çeşitli katkılarından dolayı Sivas Müzesi Derneği'ne, Kuşaklı kazı ekibine ve Doç. Dr. Andreas Müller Karpe'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Şarkışla'nın kuzeyinde, Sağır köyünün doğusunda yer alan ve "De-realtı Mevkii" olarak adlandırılan tarım alanı üzerinde bulunan ve "İki Höyük" adı ile anılan küçük boyutlu höyükler, bulundukları yöne göre "Güney Höyük" ve "Kuzey Höyük" olarak adlandırılmıştır. Güney Höyük yaklaşık 4-5 m yükseklikte yayvan bir tepelik olup, Kuzey Höyük daha yüksektir. Her iki höyükten ve kuzeyindeki tarladan toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemleri ve sonrasına ait orta ve kaba nitelikli parçalardan oluşmaktadır.

Gümüştepe (eski adı Yapaltun) köyünün kısmen üzerine kurulduğu, yaklaşık 25-30 m yükseklikte ve 150 m çapa sahip doğal tepe üzerinde yer alan höyük, yapılaşma nedeniyle ve kaçak kazı çukurları ile tahrip olmuştur. Üzerinden toplanan seramik Orta Çağ ve sonrasına tarihlendirilen ince ve kaba türlerden oluşmaktadır.

Beyyurdu köyünün kuzeyindeki dağların güneybatısında, dere kenarındaki tepeler üzerinde yer alan ve "Irizvan Dede Ziyareti" olarak adlandırılan tümülüs ve çevresinden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlenmektedir.

Mengensofular köyünün yaklaşık 2 km batısında yer alan "Kale", kayalık tepe üzerine kurulmuştur. Bazalt kayalıklarda oyulmuş mekanlar ve kayalıkların kuzey kenarında harçlı duvar kalıntıları bulunmaktadır. Kaleden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemleri ve sonrasına tarihlendirilebilmektedir.

Orta bucağına bağlı Höyük köyünün kuzeyinde, Canan Deresi vadisinin doğusunda, yaklaşık 30 m yükseklikte ve 70 m çapta, doğal kayalık tepe üzerinde yer alan höyük üzerinden toplanan seramik Eski ve Orta Tunç çağına, Demir Çağ'a (tek renkli devetüyü ve gri parçalar, boyalı) ve Roma Dönemi'ne (terrasigillata) aittir.

Demirboğa köyündeki Kale, doğal kayalık tepe üzerinde yer almaktadır. Tepe üzerinde dörtgen planlı kaleye ait temeller görülebilmektedir. Kaleden toplanan seramik kaba tek renkli ve boyalı Demir Çağ parçalarından oluşmaktadır. Demirboğa Kalesi'ne 2 km uzaklıkta bir başka kayalık tepe üzerinde yer alan ikinci bir kale de Orta Çağ'da kullanılmıştır.

Çatalyol köyü (eski adı Mergesen) girişinde yer alan yaklaşık 5-6 m yükseklikte ve 20 m çaptaki höyük yöresel olarak "Küflük Mevkii" olarak adlandırılmaktadır. Batı yamacı tahrip edilmiş olan höyükten toplanan seramik Eski Tunç Çağı ile Orta Çağ'a tarihlenmektedir (Kökten 1947, s.452, lev. LXXXVI; Ökse 1993, s.25, no.012).

Akçakışla bucağına bağlı Kale köyünün doğusunda bulunan kalenin, duvarları hala ayakta kalmıştır. Kalenin İçkale ve doğudaki Uçkale'de mazgal delikleri korunmuştur. Kuzeyinde bir su geçidi bulunmaktadır. Kaleden toplanan seramik Bizans Dönemi'ne, yamaçlardan toplanan seramik ise Bizans Dönemi'nin yanı sıra Eski Tunç Çağı'na, Demir Çağı'na (tek renkli ve boyalı) ve Hellenistik-Roma dönemlerine (terrasigillata, çatı kiremitleri) aittir.

Akçakışla bucağına bağlı Karacaören köyünün güneyindeki tarlaların içinde bulunan "Kilise Mevkii", doğal tepe üzerinde yer alan ve kaçak kazı çukurları ile tahrip edilmiş bir mezarlık alanı ile bir höyükten oluşmaktadır. Yüzeyden toplanan buluntular arasında Bizans Dönemi ve sonrasına ait seramik parçaları yer almaktadır.

MERKEZ İLÇE

Çallı köyünün 1 km güneybatısındaki "Küllük Tepesi", tarlalar içinde, doğal kayalık tepe üzerinde yer almaktadır. Üzerinde çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunan tepe üzerinden çakmaktaşıdan kesici alet parçaları ile Eski Tunç Çağı'na (Karaz türü ve Intermediate seramiği), Orta Tunç Çağı'na, Demir Çağı'na ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlendirilebilen seramik parçaları toplanmıştır.

Gözmen köyünün güneybatısında, ırmak kenarında yer alan "Höyük" mevkiinde yaklaşık 8 m yükseklikte ve 30 m çapında bir tümülüs yer almaktadır. Güneybatı eteğinden geçen bir sulama hendeği, etek kısmını traşlamıştır.

Gözmen köyünün güneyinde, tümülüsün 500 m kadar doğusundaki yamaçlarda "Purunbaşı Mevkii" olarak adlandırılan bir eski yerleşim bulunmaktadır. Yerleşimin köye bakan doğu yamacı yaklaşık 30 m yükseklikte sarp bir yapıya sahip olup, üzerinde sur kalıntıları bulunmaktadır. Yerleşimin batısında bir Uçkaleye ait kalıntılar yer almaktadır. Yüzeyden toplanan seramik Orta Çağ ve sonrasına aittir.

Çelebiler köyü yakınlarındaki Hoykesen Çiftliği yakınında "Eski Kilise Üstü" adlı kayalık yamaçlar üzerinde yer alan yığma tepe, kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilmiştir. Doğru yamacında, kaçak kazıcılar tarafından açılmış geniş bir yarma bulunmaktadır. Üzerinden toplanan seramik Orta Çağ'a aittir.

Serpincik köyünün 3 km doğusunda, Akören köyünün 2 km kuzeyinde yer alan "Küllü Tepe"nin doğu ve güney etekleri tarla olarak sü-

rlmş, tepe üstü de çok sayıda kaçak kazı çukuru ile tahrip edilmiştir. Tepenin güneybatı ve güneydoğu yamaçlarında kaçak kazıcılar tarafından geniş yarmalar açılmıştır. Kalenin üzerinden toplanan buluntular arasında pişmiş topraktan bir figürin, Eski Tunç ağı (Karaz türünde ve Intermediate seramiği), Demir ağ (tek renkli devetüyü ve gri türde), Hellenistik-Roma dönemleri ve sonrasına ait kaba seramik ile bir cam bilezik parçası yer almaktadır.

Apa köyünün kuzeyindeki yamaçlarda yer alan yerleşimin batı sırtlarında sur kalıntıları bulunmaktadır. Tepe üzerinde açılmış olan kaçak kazı çukurlarında kesme blok taşı duvarlar görülmektedir. Toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemleri ve sonrasına ait ince ve kaba türlerden oluşmaktadır.

Savcun köyünün kuzeybatında, derenin doğu kıyısında yer alan "İvik Tepe" zerinde, hyğ doğu-batı doğrultusunda boydan boya kateden, yaklaşık 5 m derinlikte ve 3 m genişlikte bir kaçak kazı yarması bulunmaktadır. Yarmanın profillerinde kerpiç ve taş duvarlar ve taban izleri görülebilmektedir. Höyükten toplanan buluntular arasında Eski Tunç ağı, Orta Tunç ağı ve Demir ağ'a tarihlendirilebilen seramik parçaları ile ağırşak ve madeni alet gibi küçük buluntulara rastlanmıştır.

ULAş İLEşİ

Kurtlukaya köyüne 1 km mesafedeki doğal kayalık tepeden toplanan seramik arasında Eski Tunç ağı, Orta Tunç ağı ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlendirilebilen parçalar bulunmaktadır.

Yenikarahisar (eski adı Karahisarıcedit) köyünün batı etekleri üzerinde kurulduğu doğal kayalık tepe, "Kaletepe" mevkii olarak adlandırılmaktadır. Yüzey buluntuları arasında taş aletler ve Eski Tunç ağı, Hellenistik-Roma dönemleri ile Orta ağ'a tarihlendirilebilen seramik parçaları bulunmaktadır.

Boğazdere köyünün (eski adı Kantarız) 2 km batısında yer alan kayalıklar üzerine kurulmuş olan kale, Altınyayla'nın kuzey kenarına hakim konumda bulunmaktadır. Temel kalıntılarına göre dörtgen planlı ve yarıdairesele yaklaşık 10 burla güçlendirilmiş kalenin batı burcunun kuzeyindeki düzlükte, geniş avlulu bir binaya ait odaların temel kalıntıları görülebilmektedir. zerinden toplanan seramiğe göre Boğazdere Kalesi Roma Dönemi'nde kullanılmıştır.

ALTINYAYLA İLÇESİ

Paşaköyü'nün güneydoğusundaki yamaçlar üzerinde, etrafı sarp kayalık vadilerle çevrili doğal tepe üzerinde kurulmuş olan "Kalecik" üzerinden toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemleri ve sonrasına aittir. Paşaköyü'nün güneybatısında yer alan "Kale" de Orta Çağ'da kullanılmıştır.

Başören köyünün (eski adı Başveran) 3 km güneyindeki "Külhöyük", Bölüşük Deresi'nin doğusunda yer almaktadır. Kuzey yamacı kaçak kazı çukurları ile tahrip edilmiş olan höyüğün batı etekleri üzerinde tarlalar bulunmaktadır. Üzerinden toplanan buluntular arasında çakmaktaşı alet parçaları, pişmiş topraktan bir nesne, Geç Kalkolitik Çağ, Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı (Alışar III boyalıları) ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlenen seramik parçaları bulunmaktadır.

Başören köyüne bağlı Akkuzulu mezarının doğusunda, Kuşaklı'nın kuzeyinde yer alan "Hacı Fatma Mevkii" adı ile anılan tepeler üzerinde, kaçak kazı çukurları ile tahrip edilmiş bir Hellenistik-Roma dönemi kallesi ile bir tümülüs bulunmaktadır.

GEMEREK İLÇESİ

Gemerek'in batısında, Karapınar Çiftliği yanında yer alan ve yöresel olarak "Kale" adı ile anılan, 5-6 m yükseklikteki höyüğün tepe üzerinde iki derin kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Hellenistik-Roma dönemleri ile Orta Çağ'a tarihlenmektedir (Osten 1930, s.140, şek.145, hrt.8: Gemerek Höyüğü; Ökse 1993, s.24, no.004).

Karapınar Çiftliği'nin yaklaşık 4 km batısında yer alan ikinci bir çiftliğin arazisinde, Kale Deresi'nin kuzeyinde yer alan "Pekmez Deresi" mevkiinde büyük bir şehir yerleşimi ve kale bulunmaktadır. Şehir alanında, yüzeyde belirgin olarak bazalttan ev temelleri ve düzgün sokaklar görülmektedir. Toplanan buluntular arasında cam bilezik parçaları, Hellenistik-Roma (terrasigillata ve firnisli parçalar) ve Bizans (sırlı seramik) dönemlerine ait seramik bulunmaktadır.

Durgunsu köyü (eski adı Kilise) girişinde yer alan, "Sarıkale" adı ile anılan doğal kayalık tepe üzerine kurulmuş kalenin tepesinde, kayalıklara oyulmuş odalara ait izler bulunmaktadır. Kayalık alan çevresinde, duvar yıkıntılarına ait yığıntılar ile iki derin kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. kalenin üzerinden toplanan seramik Hellenistik-Roma (firnisli parçalar) dönemleri ile Orta Çağ'a tarihlenmektedir.

Tuzhisar köyünün 2 km güneyinde, Ortaköy'ün arazisinde kalan tarlalar içinde yer alan iki küçük höyük yöresel olarak "Kanlı Tepeler" adı ile anılmaktadır. Bu tepeler, boyutlarına göre, "Küçük Kanlı Tepe" ve "Büyük Kanlı Tepe" olarak adlandırılmıştır. Üzerlerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı'na, Hellenistik-Roma dönemlerine ve Orta Çağ'a aittir.

Yeniçubuk bucağının kuzeyinde, Dendil Vadisi'nin batısında yer alan "Çamlık Mevkii" nde dört, vadinin doğusundaki Göksu Vadisi ile arasında yer alan bölgede de üçü yan yana olmak üzere dört tümülüs bulunmaktadır.

YILDIZELİ İLÇESİ

Yıldızeli "Merkez Höyük" Yıldız Irmağı'nın batısında, karayolunun kuzeyinde, doğal yüksek tepe üzerinde yer almaktadır. Höyüğün tepe üstü geniş bir platform halinde düzleştirilmiş olup, üzerinde bir tümülüs bulunmaktadır. Tarım yapılması nedeniyle yüzeyi tahribat gören höyükte çok sayıda kaçak kazı çukuru bulunmaktadır. Merkez höyük, 1992 yılında incelenen "Argaz Ağulları" ya da "Hasan Ağalar" olarak adlandırılan höyüğün 2 km güneyinde yer almaktadır (Ökse 1993, s.26, no.026-027). Üzerinden toplanan seramik Eski Tunç Çağı, Demir Çağ (tek renkli devetüyü ve gri türler ve boyalı parçalar) ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlenmektedir (Kökten 1948, s.223; Ünal 1981/83, s.28:80; Ökse 1993, s.26, no.028).

Yiğitler köyünün (eski adı Çaşar) 3 km güneyinde yer alan "Mal Tepesi" adlı doğal tepe üzerinde ve yamaçlarında bulunan yerleşimden toplanan seramik Geç Kalkolitik Çağ'a, Eski Tunç Çağı'na ve Orta Çağ'a aittir.

Karacaören köyünün 1,5 km güneydoğusunda, "Ağılgüneytepe" mevkiinde taşlık bölgede yer alan geniş yerleşim alanından toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlendirilmektedir.

Çırçır bucağına bağlı Güneykaya köyünün 4-5 km batısında, Yıldız Irmağı'nın doğusunda, "Sülük Gölü" mevkiinde yer alan "Pulur" höyüğü, yaklaşık 50 m yükseklikte ve 250 m genişlikte bir konglomera tepe üzerine kurulmuş olup, yüzeyi tepesine kadar sürülmüştür. Güneyindeki doğal sırtların yamaçlarında ve aralarındaki tarlalarda çıkan yoğun seramik, bu alanda bir aşağı şehir bulunduğu işaret etmektedir. Üzerinden toplanan seramik parçaları arasında Eski, Orta ve Geç Tunç Çağlarına, Demir Çağ'a (tek renkli devetüyü ve gri türler ve boyalı parçalar) ve Hellenistik-Roma dönemlerine tarihlenen parçalar bulunmaktadır.

Çırçır bucağına bağlı Karkın köyünün yaklaşık 5 km batısında yer alan "Yağlı Tepe", kayalık bir yükselti üzerine kurulmuş bir Orta Çağ yerleşimidir.

Hamzaşeyh köyü kalesi, çok sayıda kaçak kazı çukuru ile tahrip edilmiş doğal tepe üzerine kurulmuş vadiye hakim konumda bir kaledir. Üzerinden toplanan buluntular arasında perdah taşı, Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı (Kırmızı astarlı türler ve Alishar III boyalıları), Geç Tunç Çağı, Demir Çağ (tek renkli devetüyü ve gri türler ve boyalıları) ve Hellenistik-Roma Dönemi (kaba gruplar ve terrasiğillata) seramik parçaları bulunmaktadır.

Belcik köyü yakınında, Arköz Deresi kenarında yer alan tepeler "Özmevki" olarak adlandırılmaktadır. Üzerinde teraslama yapılan doğal tepe üzerindeki yerleşimden toplanan seramik Demir Çağ (tek renkli ve boyalı), Hellenistik-Roma dönemleri (kaba türler ve terrasiğillata) ve Orta Çağ'a tarihlenmektedir.

Yavu bucağına bağlı Şeyh Halil köyü yakınındaki "Höyük" mevkiinde, üzeri sürülü tarla olarak kullanılmış 10 m yükseklikte, 150 x 50 m boyutlarda yayvan bir höyük yer almaktadır. Üzerinden toplanan buluntular arasında öğütme taşı, taş alet parçaları, Eski Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı, Demir Çağ (tek renkli devetüyü ve gri türler ile boyalı parçalar) ve Hellenistik-Roma dönemlerine ait parçalar yer almaktadır.

Höyüğün 200-300 m kadar güneyinde, asfalt yolun 1-1,5 km kuzeyinde yer alan "Yassı Höyük", doğal bir yükselti üzerine kurulmuş bir Hellenistik-Roma Dönemi yerleşimidir.

Yavu bucağına bağlı Karalar köyünün 3-4 km doğusundaki "Yuva Mevkii" adı ile anılan doğal sırtlar üzerinde yer alan "Kilise Tepesi"nden toplanan yüzey malzemesi arasında çakmak taşı alet ve yonga parçaları, Hellenistik-Roma dönemlerine ve Orta Çağ'a ait seramik parçaları yer almaktadır.

Yavu bucağına bağlı Akpınarbeleni çevresinde, Akdağ'ın doğu yamaçlarındaki tepeler üzerinde üç tümülüs yer almaktadır. Bunlar, yöresel olarak "Tahtalı Mezar" ve Tepesidelik" adları ile anılan, soyulmuş tümülüslerdir.

Kıldır köyü merkezinde yer alan "Cirit Baba Ziyareti", doğal tepe üzerinde kurulmuş bir Eski Tunç Çağı yerleşimidir.

Töngel köyünün 500 m kadar güneydoğusundaki, "Kümbet Mevkii" adı ile anılan bostanlık alanda yer alan, yaklaşık 3 m yükseklikte ve 200 m uzunluktaki yayvan höyüğün batı yarısı yok edilmiştir. Höyükten toplanan yüzey malzemesi arasında ezgi taşları, Eski Tunç Çağı'na ve Orta Tunç Çağı'na (kırmızı astarlı türler, Alişar III boyalıları) tarihlenen seramik bulunmaktadır.

Eşmebaşı köyünün (eski adı Ağma) güneyindeki sırtlar üzerinde yer alan kale üzerinden toplanan seramik Roma Dönemi'ne ve Orta Çağ'a tarihlenmektedir.

Danaören köyünün kuzeyinde, Cebinırmak'ın bir kolu olan Çiğilözü Deresi kenarındaki doğal tepe, "Ören Tepesi" olarak adlandırılmaktadır. Üzerinde bulunan kale kalıntılarından toplanan seramik Hellenistik-Roma dönemleri ve sonrasına aittir.

SONUÇ

Sivas yöresinde 1994 yılında yapılan yüzey araştırmalarında Geç Kalkolitik Çağ'a tarihlenebilen iki höyük Yıldızeli ve Altınyayla ilçelerinde belirlenmiştir. Eski Tunç Çağı'na ait yerleşmeler Gemerek ilçesinde 3, Şarkışla'da 2, Altınyayla'da 1, Yıldızeli ilçesinde 6 ve Merkez ilçede 2 höyükte, Ulaş'da 2, Şarkışla, Yıldızeli ve Merkez ilçelerde birer olmak üzere 5 geç dönem kalesinin yamaçlarında tespit edilmiştir.

Orta Tunç Çağı'na ait yerleşmeler ise Şarkışla ve Altınyayla'da birer, Merkez ilçede 2 ve Yıldızeli ilçesinde 3 höyük ile Ulaş ve Yıldızeli'nde birer kalede tespit edilmiştir. Geç Tunç Çağı seramik örneklerinde ise Yıldızeli ilçesine bağlı bir höyük ile bir kalede rastlanmıştır.

Demir Çağ'a tarihlenen buluntular Şarkışla'da bir, Merkez ilçede 2, Yıldızeli ilçesinde 3 höyük ile Şarkışla ve Merkez ilçede birer, Yıldızeli ilçesinde ise 2 kaleden toplanmıştır.

Hellenistik-Roma dönemlerine ait yerleşmeler Yıldızeli ilçesinde 5, Gemerek ve Şarkışla'da üçer, Altınyayla ve Merkez ilçede birer höyükte, Yıldızeli ilçesinde 4, Ulaş'da 3, Şarkışla ve Altınyayla'da ikişer, Gemerek ve Merkez ilçede birer kalede, Gemerek, Yıldızeli ve merkez ilçelerde birer düz yerleşim alanında saptanmıştır.

Gemerek'te 8, Yıldızeli ilçesinde 5, Merkez ilçe ve Altınyayla'da ikişer ve Şarkışla'da bir tümülüs incelenmiştir.

Orta Çağ ve sonrasında ait yerleşmeler ise Gemerek ve Şarkışla'da üçer ve Yıldızeli ilçesinde 2 höyük, Şarkışla'da 3, Gemerek, Altınyayla, Ulaş ve Yıldızeli ilçelerinde birer kale ile Gemerek ve Merkez ilçede birer yamaç yerleşimi halinde tespit edilmiştir.

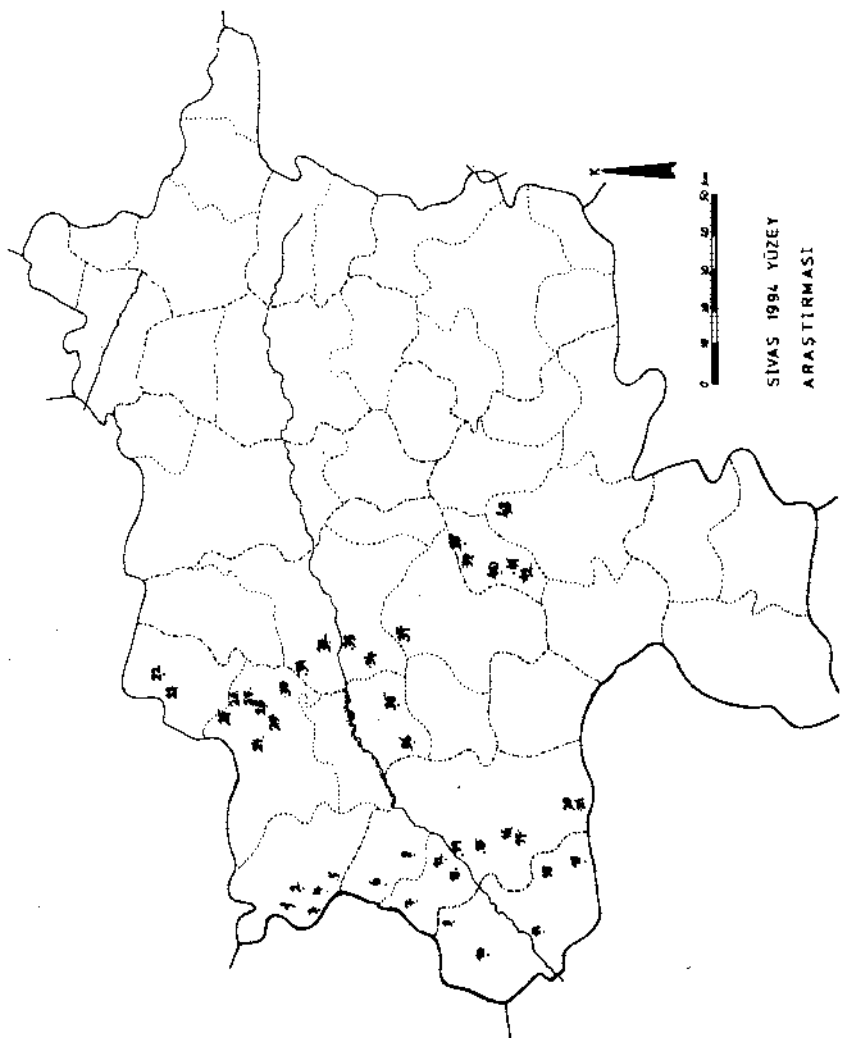
HARİTA ÜZERİNDE YER ALAN MERKEZLER

1. Şeyh Halil Tekkesi
2. Belcik
3. Eşmebaşı
4. Karalar
5. Akpınarbeleni
6. Kale
7. Beyyurdu
8. Karacaören
9. Höyük
10. Dendil
11. Gemerek/Karapınar
12. Çatalyol
13. Şarkışla/İkihöyük
14. Şarkışla/Merkez Höyük
15. Gümüštepe
16. Mengensofular/Tümülüs
17. Mengensofular/Kale
18. Durgunsu
19. Tuzhisar
20. Demirboğa/Kale I

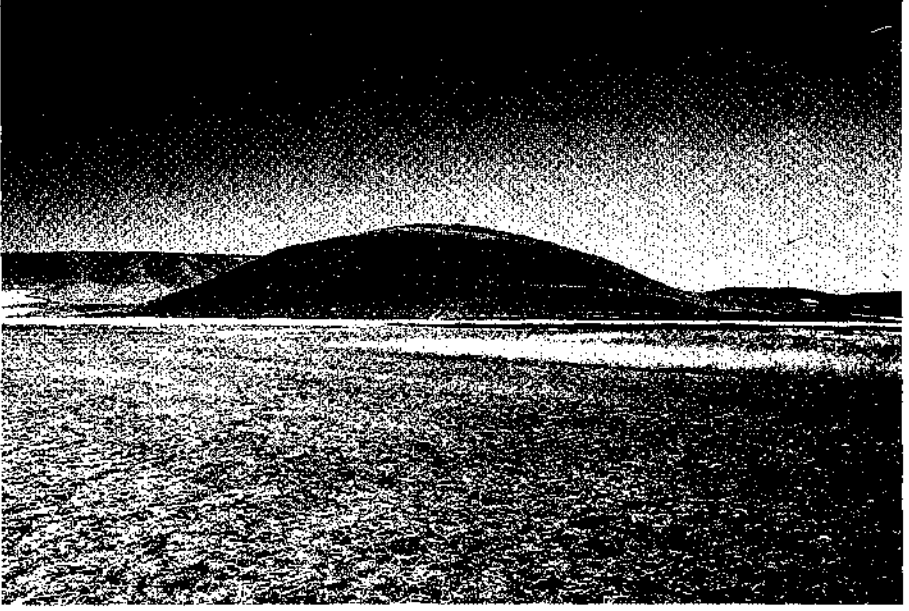
21. Demirboğa/Kale II
22. Güneykaya
23. Karkın
24. Yıldızeli/Merkez Höyük
25. Yiğitler
26. Kıldır
27. Hamzaşeyh
28. Karacaören/Ağılgüneytepe
29. Danaören
30. Töngel
31. İncesu Tümülüsleri
32. Çelebiler
33. Serpincik
34. Çallı
35. Apa
36. Gözmen
37. Savcun
38. Kurtlukaya
39. Boğazdere
40. Başören/Külhöyük
41. Başören/Hacı Fatma Mevkii
42. Paşaköyü
43. Yenikarahisar

KAYNAKÇA

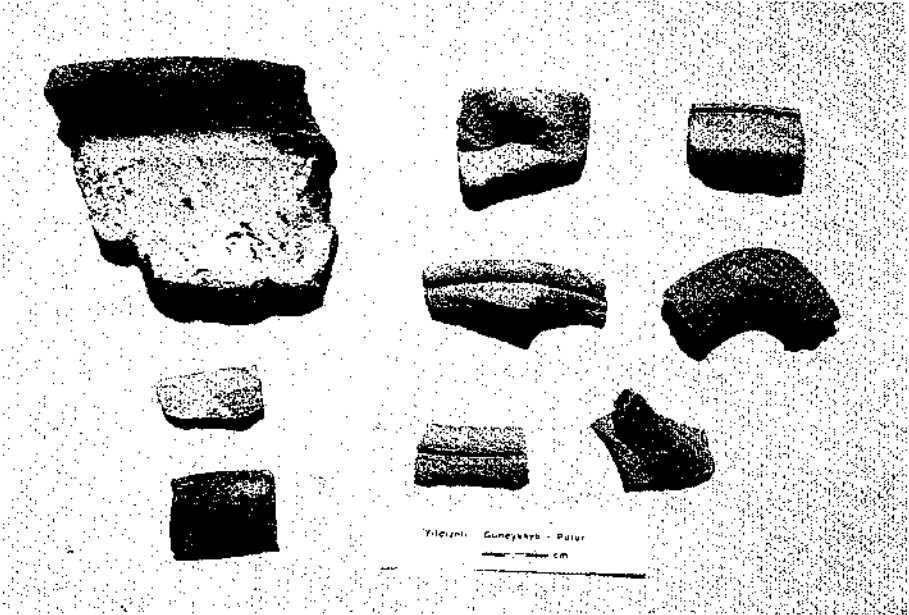
- KÖKTEN, İ.K. "1945 Yılında TTK Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", *Belleten* XI, 1947, s.431-472.
- Aynı yazar, "1947 Yılı Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten* XII, 1948, s.223-227.
- MERIGGI, P. "Quatro Viaggio Anatolico", *Oriens Antiquus* 4, 1965, s.263-315.
- OSTEN, H.H.vd., Explorations in Hittite Asia Minor, 1927-1928, *Oriental Institute Communications* 6, Chicago 1929.
- Aynı yazar, Explorations in Hittite Asia Minor, 1929, *Oriental Institute Communications* 8, Chicago 1930.
- ÖKSE, A.T., "Sivas'ta Arkeolojik Araştırmaların Tarihçesi", *Revak* 1993, Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğünün XI. Vakıf Haftasına Armağanı, s.21-35.
- ÜNAL, A., "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö.2. Binyıl İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar", *Anadolu* XXII, 1981-83, s.17-37.

Harita

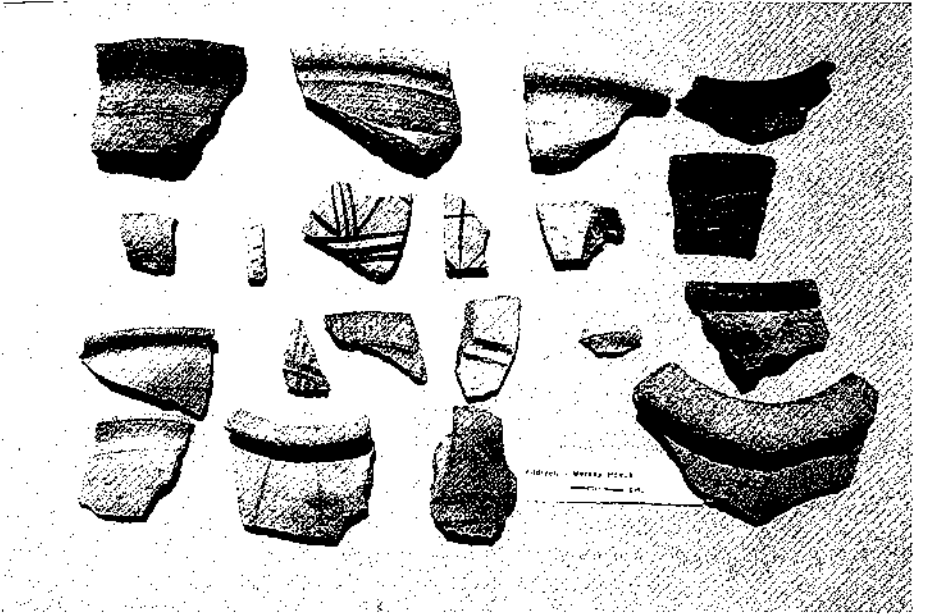
Resim 1: Güneykaya, Pulur Höyüğü'nün kuzeyden görünümü.

Resim 2: Güneykaya, Pulur Höyüğü yüzey buluntuları.

Resim 3: Yıldızeli, Merkez Höyük'ün güneyden görünümü.

Resim 4: Yıldızeli, Merkez Höyük yüzey buluntuları.

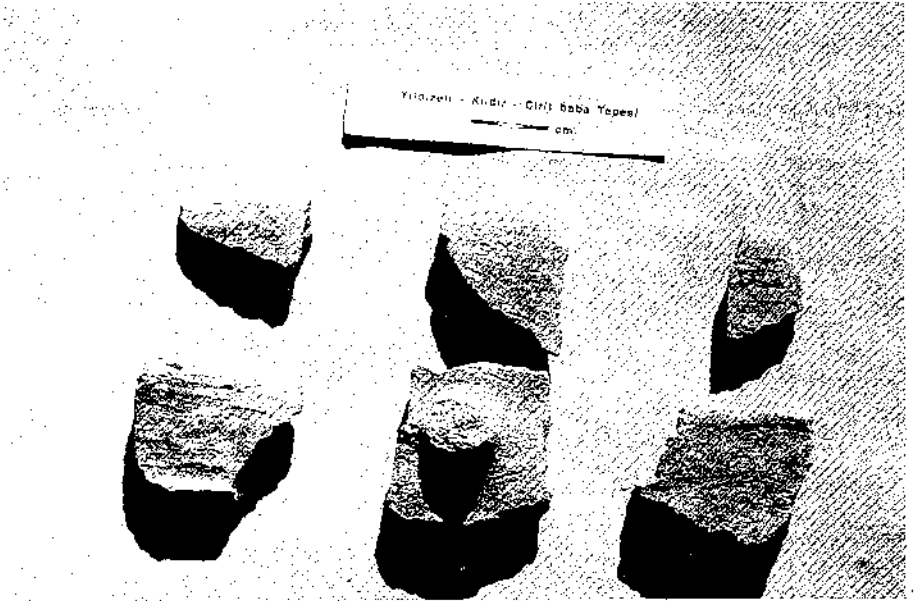
Resim 5: Hamzaşeyh Kalesi'nin güneyden görünümü.

Resim 6: Hamzaşeyh Kalesi yüzey buluntuları.

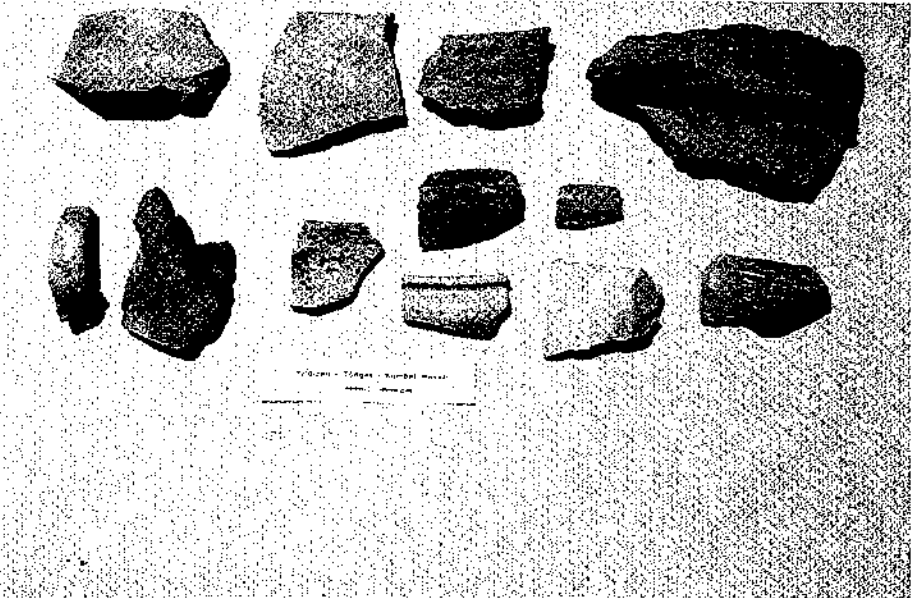
Resim 7: Kıldır/Ciritbaba Tepesi'nin batıdan görünümü.

Resim 8: Kıldır/Ciritbaba Tepesi yüzey buluntuları.

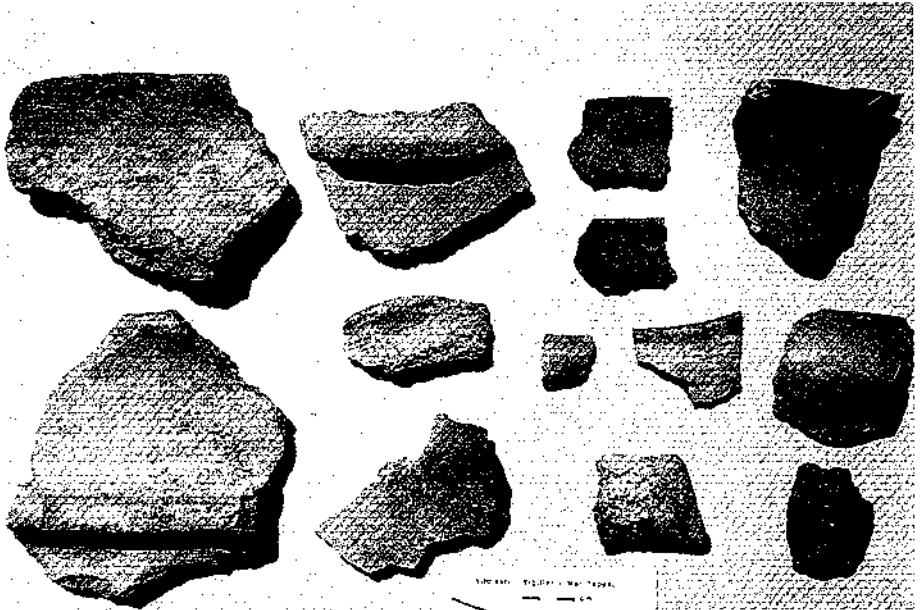
Resim 9: Töngel/Kümbet mevkiinin batıdan görünümü.

Resim 10: Töngel/Kümbet mevkiî yüzey buluntuları.

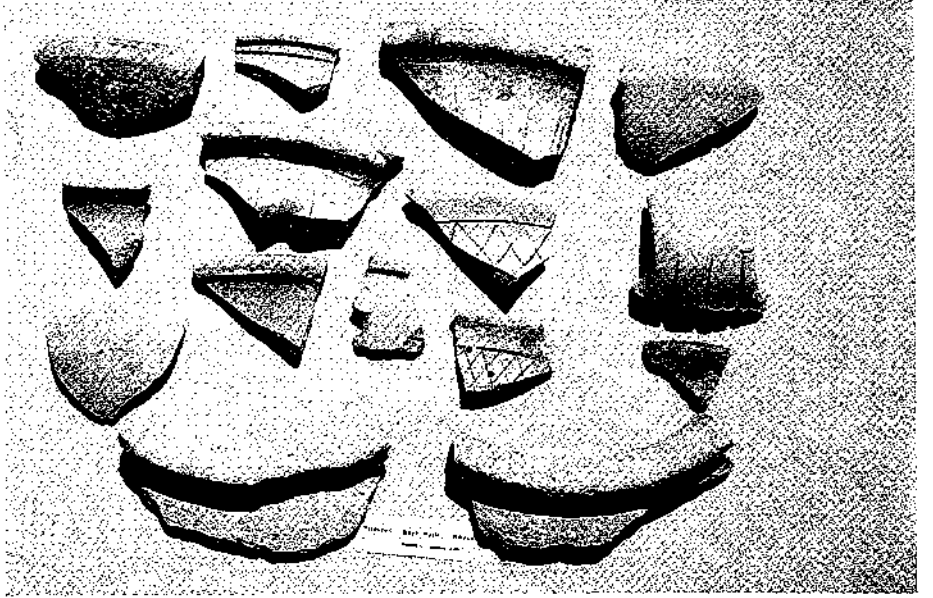
Resim 11: Yiğitler/Maltepesi'nin güneyden görünümü.

Resim 12: Yiğitler/Maltepesi yüzey buluntuları.

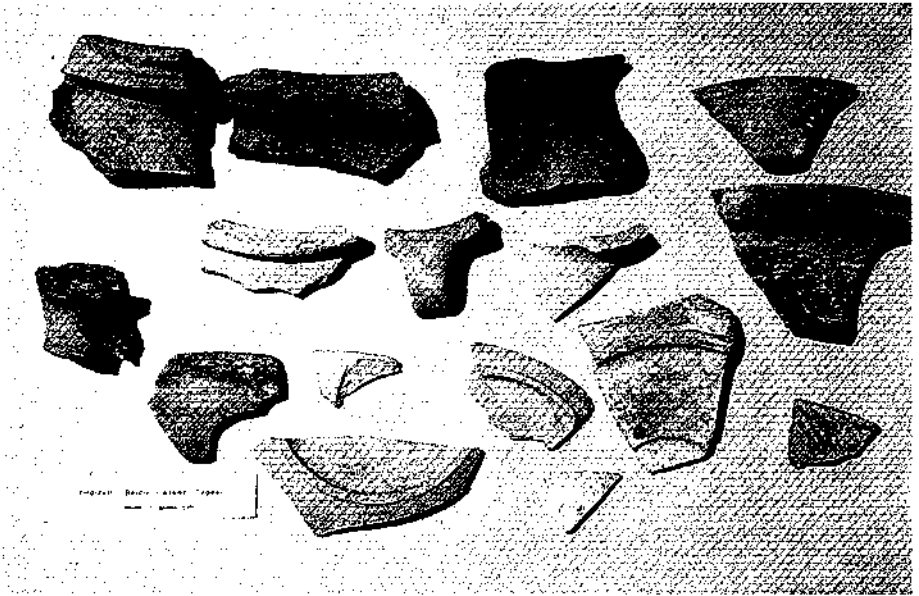
Resim 13: Şeyh Halil/Höyük'ün güneyden görünümü.

Resim 14: Şeyh Halil/ Höyük yüzey buluntuları.

Resim 15: Belcik/Arköz Tepesi'nin kuzeyden görünümü.

Resim 16: Belcik/Arköz Tepesi yüzey buluntuları.

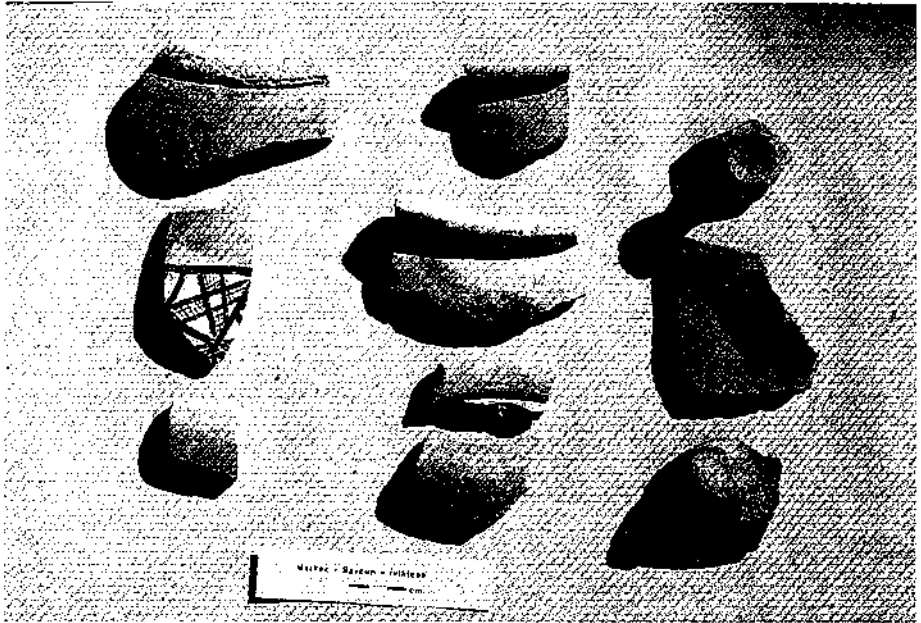
Resim 17: Savcun/İviktepe'nin güneybatıdan görünümü.

Resim 18: Savcun/İviktepe tahribat detayı.

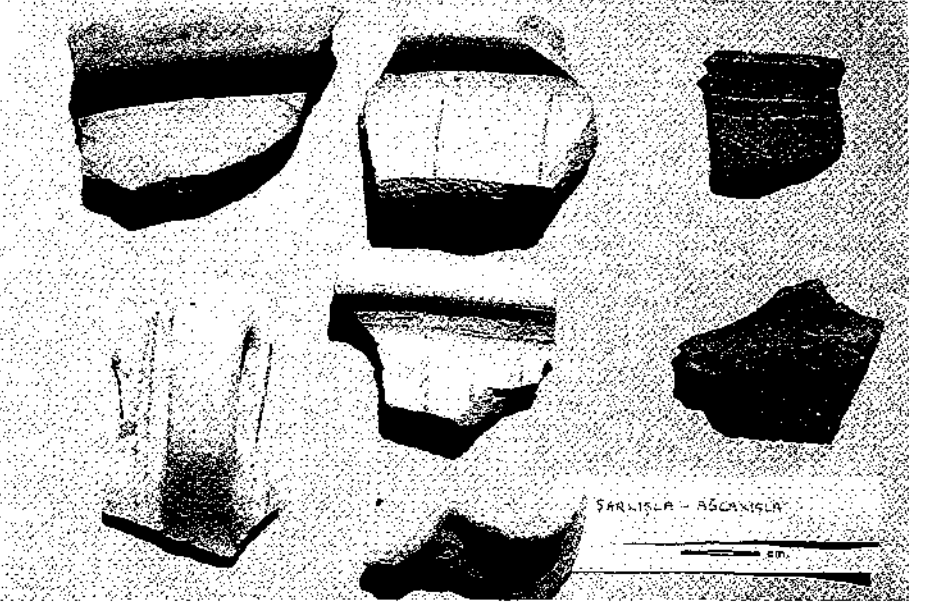
Resim 19: Savcun/İviktepe yüzey buluntuları.

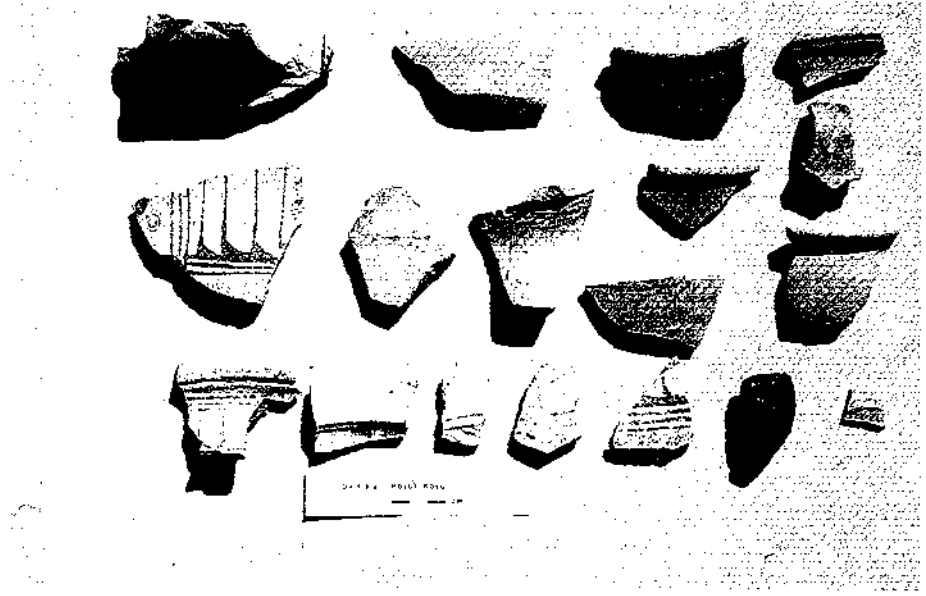
Resim 20: Savcun/İviktepe yüzey buluntuları.

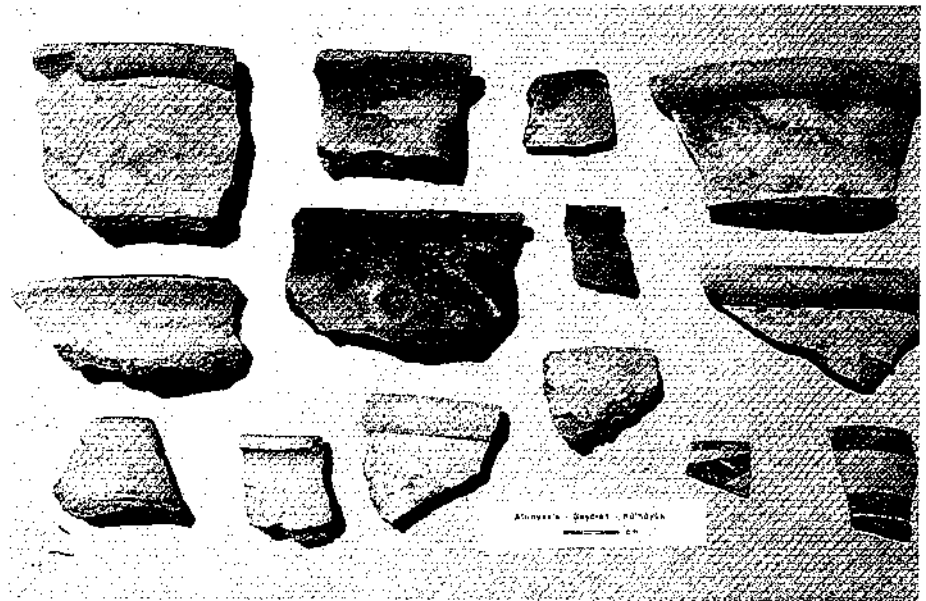
Resim 21: Ağcakışla/Kale'nin doğudan görünümü.

Resim 22: Ağcakışla/Kale yamaç buluntuları.

Resim 23: Orta/Höyük yüzey buluntuları.

Resim 24: Başören/Külhöyük yüzey buluntuları.

HISTORISCH-EPIGRAPHISCHE FORSCHUNGEN IN LAODIKEIA 1994

Thomas CORSTEN*

Meine zweiwöchige Reise im September 1994 erbrachte ungefähr 30 neue Inschriften bzw. Fragmente; daneben konnten zahlreiche schon publizierte Texte revidiert werden, darunter einer, der von Richard Chandler im 18. Jahrhundert gesehen und veröffentlicht wurde, von dem heute aber nur noch wenige Buchstaben erhalten sind¹. Dieser Fall sollte dazu ermahnen, alle neugefundenen Inschriften in einer angemessenen Form so schnell wie möglich zu publizieren, damit sie späteren Generationen zumindest in gedruckter Form für die Forschung zur Verfügung stehen, wenn die Steine selbst schon verloren sind.

Die Agora von Laodikeia bietet sicher noch einen reichen Inschriftenschatz, von dem ich aber in Ermangelung einer Ausgrabung nur die wenigen Fragmente aufnehmen konnte, die an der Oberfläche sichtbar sind, darunter eine Weihung an Herakles:

| τοῖς Δεῖβα|στοῖς
 | καὶ τῷ δήμῳ τῷ Λαο-
 | δεικέων ἱερὸς Πύθολι Λαο-
 4 | δεικέως ἱοπιώλης ὑπέρ

* Dr. Thomas CORSTEN, Institut für Altertumskunde, Universität zu Köln. Albertus-Magnus-Platz, 50923 Köln, GERMANY.

Für die Erlaubnis meiner historisch-epigraphischen Forschungen in Laodikeia in Phrygien beim heutigen Denizli danke ich neben der türkischen Antikenverwaltung besonders Ender Varinlioğlu und Thomas Drew-Bear, die beide auf die ihnen schon erteilte Forschungserlaubnis zu meinen Gunsten verzichtet haben; ein hilfreicher Begleiter war als Regierungsvertreter Musa Üker vom Museum Denizli.

(1) R. Chandler, *Inscriptiones antiquae* (Oxford 1774) 30 Nr. 77 (CIG 3937); L. Robert, *Laodicée* 269/70).

| | τὸν Ἡρακλῆ καὶ
 | σ)ὺν τῇ βασιεὶ ἐκ τῶν
 vacat (ιδίων ἀν)έθηκεν. vacat

3 Die Buchstaben unmittelbar hinter dem Bruch sind schwer zu lesen; man erkennt IIII OΣ, also neben dem oben gedruckten IHP0Σz. B.ΤΙΝΤΟΣ, ΤΙΗΤΟΣ etc. mit möglichen Ligaturen. 6 Ligatur THBA-ΣΕΙ.

".. den Kaisern .. und dem Volk der Laodikener weihte.. os, der Sohn des Pythes, aus Laodikeia, .. verkäufer, für .. den Herakles und .. mit der Basis aus seinen eigenen Mitteln.

In Z. 4 ist in]ιοπώλης der Beruf des Weihenden zu erkennen, und da denkt man in Laodikeia, einer Stadt, die von der Produktion und Verarbeitung von Wolle lebte, z.B.an einen ἱματιοπώλης, einen Kleiderhändler; ein solcher ist jedenfalls in einer weiteren Inschrift aus Laodikeia belegt².

Desweiteren ist der Gegenstand der Weihung, eine Statue des Herakles (Z.5) interessant, denn z. B.aus Kyzikos wissen wir, daß Herakles im Strategion auf der Agora verehrt wurde³. So möchte ich die Möglichkeit zu erwägen geben, daß die Tholos, in deren Nähe die Inschrift liegt, das Strategion war, von dessen Errichtung uns eine Inschrift aus dem Ende des 3. Jh.v. Chr.berichtet⁴.

Der Vater des Weihenden hieß Pythes (Z.3), und ein Pythes wird unter Tiberius auf einigen Münzmissionen genannt⁵. So ist es möglich, daß der Aufsteller der Heraklesstatue aus einer angesehenen Familie in Laodikeia stammte, so wie wir auch eine weitere Familie aus zahlreichen literarischen, numismatischen und epigraphischen Quellen kennen, nämlich die Familie des Zenon⁶. Ihr bekanntestes Mitglied ist wohl der Redner Zenon, der während der Invasion Kleinasiens durch die Parther

(2) M. Clerc, Bull. corr. hell. 11, 1887, 352 Nr. 7 (IGR IV 855); W. H. Buckler/W. M. Calder, *MAMA* VI 8 Nr. 12.
 (3) Aelius Aristides, or. 40 §13 (vgl. D. Pohl, *Asia Minor Studien* 1, 1990, 29)
 (4) S. Wide, Ath. Mitt. 20, 1895, 207-209 Nr. 1; W. H. Buckler /W. M. Calder, *MAMA* VI 3/4 Nr. 5.
 (5) A. Burnett/Michel Amandry/ Pere Pau Ripollès, *Roman Provincial Coinage* I (London/Paris 1992) 2901-2905; 2908-2910.
 (6) Zu dieser Familie siehe W. M. Ramsay, *Cities and Bishoprics* I 1 S. 42-46; L. Robert, *Les inscriptions*, in: J. des Gagniers/P. Devambez /L. Kahl/R. Ginouvès, *Laodicée du Lycos. Le Nymphée* (Québec/Paris 1969) 306-309.

im Jahre 41 v.Chr. seine Heimatstadt Laodikeia heldenhaft verteidigt hatte. Wohl daher erhielt die Familie durch den Triumvir Marcus Antonius oder dessen Bruder Lucius Antonius das römische Bürgerrecht und damit natürlich auch das Gentiliz Antonius. Ein Lucius Antonius Zenon ist in einer Inschrift laodikenischer Hymnoden in Klaros belegt und wohl derselbe in einer Inschrift aus Laodikeia selbst. Zu den genannten Zeugnissen dieser Familie der Lokalaristokratie kommt jetzt eine weitere Inschrift, die ich auf einer Kuppe des Stadthügels nördlich des Stadions fand. Der Text ist an beiden Seiten stark zerstört, läßt sich aber mit einiger Sicherheit an vielen Stellen ergänzen:

0	-----
	[Ἀντωνίαν . Λ . Αντωνίου]
2	[Ζήνωνος μεγλ - ἀρχ]
	[ιερλέως μὲν τῆς Ἀσίας. ιερέ]
4	[ως] δὲ τῆς Πόλεως]
	[γυμνασιάρχου ?γυναι]
6	[κα] ἀρίστην. νεοκόρου καὶ]
	[ἀρχιέρειαν τῆς Ἀσίας καὶ]
8	[ιέρειαν τῆς]
	[ι. γυμνασιαρχ-]

Wir erfahren also aus dieser Inschrift, die ich ins 1. oder 2. Jh.n.Chr. datieren möchte, daß der Vater der Geehrten, Lucius Antonius Zenon, Erzpriester des Kaiserkultes der Provinz Asia (Z.2/3) und Priester der personifizierten Stadt, also Laodikeias, und damit eponymer Beamter war. Antonia selbst war Erzpriesterin der Kaiserkultes der Provinz und bekleidete ebenfalls ein zweites Priesteramt, vielleicht ebenfalls das der personifizierten Stadt. Ohne mich auf die Kontroversen um das Amt der ἀρχιέρεια weiter einlassen zu wollen, halte ich es für denkbar, daß Antonia die Partnerin ihres Vaters in seinem Amt als ἀρχιερεύς der Provinz war und vielleicht auch in seinem Amt als Priester der Stadt.

Bei der Heraklesweihung hatte ich schon auf die Bedeutung der Wollproduktion für Laodikeia hingewiesen. Auch dazu läßt sich möglicherweise ein neues Zeugnis anführen. Im sog. Großen Theater konnte ich zahlreiche Sitzstufeninschriften freilegen. Zwei zusammengehörige Inschriften lassen sich als Toposinschriften einer Gilde erkennen, denn die erhaltenen Reste erlauben nur eine Ergänzung zu συνεργασία, also:

συνε)ργασίας(

der vorliegenden Inschrift nicht richtig sein, denn einen *legatus Augusti pro praetore* gab es in Phrygien erst ab ca. 250 n. Chr., als eine Provinz Phrygia et Caria von der Provinz Asia abgetrennt wurde, die unter einem Proconusl stand⁹. Man muß also annehmen, daß die Bauzeit des Nymphäums ziemlich lange gewährt hat, was bei einem so großen Bauwerk auch nicht ungewöhnlich wäre. Außerdem wird der Liste der Statthalter von Phrygia et Caria durch die beiden Fragmente ein-leider unvollständiger-neuer Name hinzugefügt, denn ein *legatus* namens M. Ulpius. war bisher noch nicht bekannt.

Das Corpus der Inschriften von Laodikeia ist also durch diese und einige weitere neue Inschriften sowie durch die Revision schon publizierter Texte bereichert worden und wird binnen Jahresfrist erscheinen.

(9) Ch. Roueché, Aphrodisias in Late Antiquity (*Journ. Rom. Stud. Monographs* 5; Oxford 1989) I (mit einem Überblick über die ältere Forschung); vgl. auch St. Mitchell, *Anatolia* (Oxford 1993) I 228

EPIGRAPHISCHE FORSCHUNGEN IM WESTEN KARIENS 1994

Wolfgang BLÜMEL*

Das Gebiet, in dem ich seit mehreren Jahren Surveys durchführe, umfaßt die Region zwischen der Stadt Milas, dem Çine Çay und dem Mäandertal, die Halbinsel von Knidos und die sogenannte Loryma-Halbinsel. Darüber hinaus bin ich mit der Bearbeitung der bei den Ausgrabungen von Knidos, Datça und Nysa gefundenen Inschriften sowie der in den Museen von Milas und Marmaris verwahrten Inschriften be-
traut.

Die Forschungsreise 1994¹ war sehr ergiebig. Ich habe im Gelände, in Ausgrabungsdepots, Privatsammlungen und Museen zahlreiche neue Inschriften aufnehmen und publizierte Inschriften wiederfinden können. Einige der interessanten Neufunde sollen im folgenden vorgestellt werden.

1. Milas

Im Museum von Milas wird ein großer Block verwahrt, der kurz zuvor bei Straßenbauarbeiten in Kafaca, dem modernen Ort in der Nähe des antiken Olymos, gefunden wurde. Der Bagger hat eine tiefe Furche in den Stein gegraben und dabei auch einige Zeilen der Inschrift zerstört. Der Stein trägt, in zwei Kolumnen, Fragmente von drei Inschriften. Es handelt sich dabei um eine in Mylasa und Olymos gut bezeugte Gattung von Texten des 2. Jh.s v. Chr., sogenannten Pachturkunden, die detailliert über den Kauf und die Verpachtung von Grundstücken berichten. Ein Pri-

* Prof. Dr. Wolfgang BLÜMEL, Institut für Altertumskunde, Universität zu Köln, Albertus-Magnus-Platz, 50923. GERMANY

(1) Ich danke der Generaldirektion für Altertümer und Museen im Kultusministerium der Republik Türkei für die Forschungsgenehmigung und der Repräsentantin der Generaldirektion, Frau Semra Salgırlı, für die Zusammenarbeit.

vatmann verkauft ein Stück Land an den Tempel der Hauptgottheit der Stadt, also in Olymos an den Tempel von Apollon und Artemis, und nimmt das zuvor verkaufte Grundstück in Erbpacht zurück. Die Gründe für diese Transaktion sind vielfach erörtert worden, aber eine schlüssige, weitgehend akzeptierte Erklärung ist bis jetzt nicht gefunden. Im einzelnen besteht ein solcher Kontrakt aus vier Teilen: 1. dem Beschluß, ein angebotenes Grundstück zu kaufen. Dazu wird eine Kommission gewählt, die Kauf und Verpachtung überwacht. 2. der Kaufurkunde, 3. der Urkunde über Inbesitznahme, in der das Grundstück genau beschrieben wird und die Eigentümer der Nachbargrundstücke als Zeugen benannt werden, und 4. der Urkunde über Erbpacht, in der die genauen Modalitäten über Höhe des Pachtzinses, Fälligkeit, Verzug und eventuelle Zwangsvollstreckung festgelegt wurden.

Die auf der rechten Seite des neugefundenen Steins eingeschriebenen Texte sind das Ende der Urkunde über Inbesitznahme und die Urkunde über Erbpacht in einem Kontrakt, der im Jahr desselben Stephanephoren und mit derselben Kommission von gewählten Offiziellen geschlossen wurde wie ein bereits bekannter Kontrakt (I. K. 35, 807–810), von dem ein Teil in Paris im Louvre verwahrt wird. Die beiden Urkundenkomplexe ergänzen sich gegenseitig. Die umfangreichste der neugefundenen Inschriften sei im folgenden vorgestellt.

Wandquader aus grauweißem Marmor, allseits gebrochen. links und rechts Anathyrose; auf der Oberseite frische, tiefe Einkerbungen. Gefunden bei Straßenbauarbeiten in Kafaca, jetzt im Museum Milas (noch ohne Inv. Nr.). Der Stein trägt Inschriften in zwei Kolumnen. Maße: H 0,57 m; B 1,27 m; T 0,34 m; BH 0,011 m. – Kopie, Abklatsch, Photo.

Urkunde über Erbpacht (rechte Kolumne, unten)

Die Kommission besteht aus folgenden Mitgliedern:

Δημήτριος Ἑρμίου τοῦ Ἀντιπάτρου καθ' υἱοθεσίαν δὲ Αἰνέου
 Παρεμβωρδεύς
 Φαῖδρος Μοσχίωνος ἱερεὺς Δαϊμόνων Ἀγαθῶν Παρεμβωρδεύς
 Διονυσικλῆς Μενεκράτου κατὰ δὲ υἱοθεσίαν Ἀρτεμιδώρου τοῦ
 Διονυσικλέους Μανννίτης
 Ἰάσων Μοσχίωνος Π[α]ρεμβωρδεύς
 Ἀντίπατρος Ἀπολλωνίου Κορμοσκωνεύς
 Ἀντίπατρος Ἑρμίου τοῦ Ἀντιπάτρου Κορμοσκωνεύς
 Ἀπολλώνιος Λέοντος Κορμοσκωνεύς

Ἀρτέμων Εὐπολέμου Κορμοσκωνεύς
Δημήτριος Ἐπαινέτου Τετράφυλος (mindestens 1 Name ist verloreng-
gangen)

- 1 Ἐπὶ στεφανηφόρου Κρατίνου τοῦ Κρατίνου κατὰ δὲ υἱοθεσίαν
Λαμπρίου τοῦ Μενίππου, μηνὸς ἑμίσθωσαν
οἱ εἰρημένοι μισθωταὶ ὑπὸ τοῦ Ὀλυμέων δήμου Δημήτριος Ἐρ-
2 μίου τοῦ Ἀντιπάτρου καθ' υἱοθεσίαν δὲ Αἰνέου Παρεμβωρδεὺς
καὶ Φαίδρος Μοσχίωνος ἱερεὺς Δαιμόνων Ἀγαθὼν Παρεμβωρ-
δεὺς καὶ Διονυσικλῆς Μενεκράτου κατὰ δὲ υἱοθεσίαν Ἀρτε]-
3 μιδώρου τοῦ Διονυσικλέους Μαυρνίτης καὶ Ἰάσων Μοσχίωνος
Π[αρεμβωρδεὺς καὶ Ἀντίπατρος Ἀπολλωνίου καὶ Ἀντίπατρος
Ἑρμίου τοῦ Ἀντιπάτρου Κορμοσκωνεῖς καὶ Ἀπολλώνι]-
4 ος Λέοντος καὶ Ἀρτέμων Εὐπολέμου Κορμοσκωνεῖς καὶ
Δη[μήτριος Ἐπαινέτου Τετράφυλος καὶ
τῷ δεῖνι Θαρ]-
5 γιλίου Ἀγανίτη γέας ἱεράς Ἀπόλλωνος καὶ Ἀρτέμιδος θεῶν
τοῦ [αὐτοῦ δήμου
σὺν τῇι]
6 ἐνούσῃ φυτεῖαι ἀμπελίνῃ καὶ τοῖς ἄλλοις δένδρ[εσιν πᾶ]σιν
καὶ τὰ π[
ἕξει]
7 τὰ προσκύροντα τούτοις πάντα σὺν εἰσόδῳ καὶ ἐξόδῳ εἰς
πατρικὰ]
|
8 καὶ τελέσει φόρον τοῦ μὲν χρόνου ἕως Ἀρτεμισίου μηνὸς τοῦ
ἐπ'ὶ τοῦ ἱσταμένου στεφανηφόρου καὶ τῆς τριακάδος ἀργυρίου
δραχμᾶς - - -
εἰς τὸν ἅ]-
9 εἰ χρόνον καθ' ἕκαστον ἔτος τοῖς ταμίαις τοῦ Ὀλυμέων δήμου
ἐμ μ[ηνὶ Ἀρτεμισίῳ ἀργυρίου δραχμᾶς - - - ἐὰν δὲ καὶ
ἐμβόλιμον μῆνα ἢ πόλις ἄγῃ, τὸ κατὰ]
10 λόγον καὶ τοῦ ἐμβολίου μηνὸς, καὶ τᾶλλα ὑπάρξει πάντα τοῖς
θεοῖς
καθότι τὸ ὑπὸ τοῦ δήμου τοῦ Ὀλυ]-
11 μέων κεκυρ[ωμένον ψήφισμα τὰ] κατὰ μέρος περὶ τῆς
μισθώσε[ως ταύτης περιέχει

2.-3. Datça (knidische Halbinsel)

Proxeni edekret für den thebanischen Feldherrn Epameinondas

Kalksteinblock, oben und rechts glatt, links und unten gebrochen. Gefunden 1991 in Burgaz, jetzt im Besitz von Ziya Özalp, Datça Üskele Mah. Maße: H 0,18 m; B 0,21 m; T 0,11 m; BH 0,014–0,016 m. – Kopie, Abklatsch, Photo.

Ed. W. Blümel, *Epigraphica Anatolica* 23 (1994) [1995] 157–158.

Zeit: um 363 v. Chr.

- [Ἐδο]ξε [Κνιδί]οις· Ἐ-
[πα]μειν[ών]δαν Πο-
[λύ]μμη Θεβαίων κ-
4 [αὶ ἐ]κγόνοσ προξ-
[ένο]ς ἦμεν τᾶς πό-
[λιος] καὶ ὑπάρχεν α-
[ὕτοί]ς ἔσπ[λο]υν ἐ-
8 [ς Κνίδον καὶ ἔκπλουν]

„Beschluß der Knidier. Epameinondas, Sohn des Polymme, Thebaner, und seine Nachkommen sollen Proxenoι der Stadt sein und sie sollen das Recht auf freie Einfahrt [nach Knidos und Ausfahrt] haben ...“

Worttrennung ohne Einhaltung der Regeln der Silbentrennung, aber die Inschrift ist nicht stoichedon gesetzt.

1 Die Formel γνῶμα προστατῶν fehlt wie in I. Knidos Nr. 5.

1/2 Epameinondas ist der berühmte thebanische Feldherr. Auf seinen Antrag beschloß die Volksversammlung von Theben 365 den Bau von 100 Trieren, um auch auf See die Vorherrschaft zu erlangen. Keos, Naxos, Rhodos, Chios und Byzantion stellten sich als Verbündete auf die Seite Thebens; Epaminondas war 363 mit der Flotte zu den genannten Städten ausgesandt worden (Diod. 15,79)². Auf dem Weg zwischen Rhodos und Chios hat er also die knidische Küste passiert. Die antike Stadt in

(2) Zum Weg der thebanischen Flotte durch die Ägäis s. auch F. Carrata Thomes, *Egemonia beotica e potenza marittima nella politica di Epaminonda*. Università di Torino, Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia IV, 4 (1952) 33–37.

der Nähe des heutigen Datça, deren Name nicht bekannt ist („Alt“-Knidos nach einer auf G. E. Bean zurückgehenden Hypothese)³, hat Epameinondas durch ein Proxeniodekret Reverenz erwiesen und sich damit – was aus den bisherigen Quellen nicht hervorging – wahrscheinlich auch auf seine Seite gestellt.

2/3 Der Name des Vaters des Epameinondas war Πόλυμνις (Plut. mor. 579D, 585D), vgl. auch Ἐπαμεινώνδας ὁ Πολύμνιδος Ail. v. h. 2,43, 11,9; Paus. 8,52,4, 9,12,6 (Ἐ. ὁ Κλεόμμιδος 4,31,10 beruht auf einem Irrtum); Epaminondas Polymni filius Cornelius Nepos, Ep. 1. Die Lesung PO[. .]MMH in der obigen Inschrift ist sicher; in der Lücke sind zwei, höchstens drei Buchstaben verlorengegangen. Zur Erklärung dieser Form ließe sich folgende Hypothese entwickeln: Zu Πόλυμνις gab es eine boiot. Kurzform auf -ε, Gen. -ιος (Πολύμμε). Namen dieser Art sind eine Besonderheit des Boiotischen (A. Thumb – A. Scherer, Handb. der gr. Dialekte II 36 § 237.4), vgl. Διδύμει IG VII 4195 = Schwyzer, DGE 548 B 4 (Anthedon), dazu Gen. Διδύμμιος 2716.18 = DGE 542.18 (Akraiphia, um 300 v. Chr.); Εὐνόμμι 3183.10 (Orchomenos, Mitte 3.–Anf. 2. Jh.). Die Namensform *Πολύμμε wurde im dorischen Dialekt von Knidos mit den Namen auf -ῆς (< -έας (Νικῆς, Φιλιστῆς) identifiziert, deren Genitiv den Ausgang -ῆ > -έα hatte, vgl. Ἀριστῆ IG XII,1 19.13 und öfter (Rhodos), Πραξιῆ R. Herzog, Koische Forschungen und Funde 6.3 = M. Segre, Iscrizioni di Cos (1993) 30–31 Nr. ED 28+29 (Kos, 3. Jh.).

Grabepigramm auf den Priester Phileratos

Rechteckiger Block aus Kalkstein. In der bei dem Museum von Marmaris angemeldeten Privatsammlung von Üsmail Semih Tevs in Datça. Maße: H 0,18 m; B 0,397 m; T 0,115 m; BH 0,009–0,013 m. – Kopie, Abklatsch, Photo.

Ed. W. Blümel, Epigraphica Anatolica 23 (1994) [1995] 158–159.

Zeit: 4. Jh. v. Chr. (auf Grund der Schrift)

Πρόσθε μὲν ἐν θυσίαισι, Φιλήρ[α]τε Κλεινία υἱέ,
εὖ ζήσας στέφανον κρατὶ ἐπὶ σῶι φορείων,

(3) Die Hypothese einer Lokalisierung des alten Knidos bei Datça und einer Neugründung an der Spitze der Halbinsel unterliegt starken Zweifeln, s. Verf., VIII. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1990. Ankara (1991) 253–259; *Die Inschriften von Knidos* I p. 1–2.

- εὐσεβίαν ἀσκῶν ταύρων τε ἐπὶ μηρία ἔκαυσας
 4 ἀθανάτοισι θεοῖς δήμου ὑπὲρ Κνιδίων·
 νῦν δὲ σὲ μοῖρα ὠραῖον ἀπήγαγεν εἰς δόμον ἄγνόν
 Πλούτωνος καὶ σοὶ μνῆμα ἐπέθηκε τόδε
 υἱὸς ὁ σὸς τιμῶν ὥς πρέπον ἦν γονέα

„Vormals lebstest du wohl, Phileratos, Kleinias' Sohn, bei den Opfern einen Kranz auf dem (deinem) Kopf tragend, und verbranntest im Dienst der Frömmigkeit die Schenkelstücke der Stiere (auf dem Altar) zu Ehren der unsterblichen Götter für das Volk der Knidier. Nun aber hat dich das Schicksal in der Blüte der Jugend in das heilige Haus des Pluton hinweggeführt. Dieses Grabmal errichtete dir dein Sohn und ehrte damit den Vater, wie es sich ziemte.“

Nach Angaben des Besitzers wurde der Stein beim Abbruch eines Privathauses in Eski Datça gefunden. Vermutlich handelt es sich aber um den gut erhaltenen Block mit einer mehrzeiligen Inschrift, der bei Bauarbeiten in Burgaz gefunden wurde und über dessen Verbleib Unklarheit herrscht.

Scriptio plena: 2 κρατί, 3 τε, μηρία, 5 μοῖρα, 6 μνῆμα.

1 Κλεινία: dor. Form.

2 ΕΥΞΗΣΑΣ der Stein. Der Aorist ἔζησα ist z. B. belegt bei Hippokrates, Progn. I (ζήσαντες), Anth. Pal. 7.470 (Mel.) (ἔζησας), Plut. mor. 786A (ἔζησε). Man könnte auch εὐξήσας als Schreibung für ἠῶξήσας zu ἀῶξάνω „mehren“ auffassen, aber zu dieser Form fehlte ein Objekt. Von εὐχομαι „beten“ sind nur Medialformen belegt.

4. Mäander-Ebene

Block aus weißem Marmor, allseits gebrochen, gefunden 1994 verbaut in der Einfassungsmauer der Moschee in Nalbantlar. Nalbantlar ist eine kleine Ortschaft am Ost- rand der Mäander-Ebene, ca. 10 km südlich von Bagarası, gegenüber den antiken Stätten von Priene und Milet. In oder in der Umgebung von Nalbantlar sind antike Ruinen nicht bekannt. Jede Zeile der Inschrift ist von anderer Hand eingeschrieben. Maße: H 0,35 m; B 0,36 m; T 0,16 m; BH 0,011 - 0,015 m. – Kopie, Abklatsch, Photo.

		Πλάτθι[. .]λδος
		Ξεναρχίδης Γάστρωνος
		Νέων Ἀλεξάνδρο
4		Βίων Θεοδώρου
		Θήρων Ἀντιλέοντος
		Ἡγέλοχος Πρωταγορε[. .]
		Βουταλῖνος Ῥοίκο
8		Δημοσθένης Τηλυ[. .]τ[. .]
		Παρθενοπαῖος Πύθιος
		Λύκιππος Ἑκαταί[. .]
		Ἰστικῶν Ἑκαταίο
]ΟΣ	12	Μητρόβιος Ἑκατοδῶρο
]Σ		Σιβύρτιος Διαγορ[. .]
]ΕΩ		Ἰσαρχος Πιστα[. .]
		Ἡρόκριτος Ἀγλ[. .]

Die Liste ist am linken Rand durch einen senkrechten Strich von der linken Kolumne abgegrenzt, von der in Höhe von Z. 12] ΟΣ, von Z. 13]Σ und von Z. 14]ΕΩ in deutlich älteren Buchstabenformen erhalten ist. Zwischen Z. 5 und 6 ein kurzer Querstrich (Obelos) in der Breite von einem Buchstaben.

Die Liste ist fast identisch mit Kol. II Z. 27–41 der 1903 im Delphinion in Milet gefundenen, jetzt in Berlin verwahrten Liste von eponymen Stephanephoren Milet I 3, 122⁴. Die Eintragungen in II 27–41 gehören in die Jahre 388/87–374/73:

Kol. I

Kol. II

	Πλάτθις Διάδος 388/87
28	Ξεναρχίδης Γάστρωνος
	Νέων Ἀλεξάνδρο
	Βίων Θεοδώρο
	Θήρων Ἀντιλέοντος

(4) Die Identifizierung wurde durch die CD Rom PHI#6 von D. McCabe beträchtlich erleichtert.

	32	Ἡγέλοχος Πρωταγόρεω Βουταλῖνος Ῥοῖκο Δημοσθένης Τηλυγέτο Παρθενοπαῖος Πύθιος
	36	Λύκιππος Ἐκαταῖο Ἴστικῶν Ἐκαταῖο Μητρόβιος Ἐκατοδώρο Σιβύρτιος Διαγόρεω
489/88 Ἀριστοκράτης Φερεκλέος Πυθόμανδρος Ἀρτέμωνος		
487/86 Μολπαγόρης Μανδραγόρεω	40	Ἰσαρχος Πισσταγόρεω Πρόκριτος Ἀγλωμάνδρο

374/73

A. Rehm hatte bemerkt, daß die Liste Milet I 3, 122 bis in Kol. II Z. 80, also bis zum Jahr 335/34, in einheitlichem Schriftcharakter von derselben Hand eingeschrieben worden ist. In der neugefundenen Liste hingegen ist jede Zeile von einem anderen Steinmetzen eingeschrieben. Als zusätzliches Indiz dafür, daß die Stele in Berlin im Jahr 335/34 entstanden ist und dann Jahr um Jahr durch weitere Eintragungen ergänzt wurde, hatte Rehm die Beobachtung herangezogen, daß bis zu diesem Datum im Ausgang des Genitivs der o-Stämme einheitlich O geschrieben wurde und danach, fast einheitlich, die Schreibung OU verwendet wurde.

Das neue Fragment ist Teil der ursprünglichen Liste, die als Vorlage für Milet I 3, 122 diente. Es zeigt sich nun, was ohnehin zu erwarten war, daß in der ersten Hälfte des 4. Jahrhunderts beide Schreibungen, O und OU, nebeneinander existierten und daß der Steinmetz von Milet I 3, 122 die Orthographie seiner Vorlage vereinheitlicht hat (Yeod≈rou Z. 4 der ersten Liste gegenüber Yeod≈ro Z. 30 der zweiten Liste). Ursache für diese Vereinheitlichung könnte das Bestreben gewesen sein, der Liste ein altertümliches Gepräge zu verleihen.

Weitere Unterschiede zwischen der ursprünglichen Liste und ihrer Kopie sind von geringerer Bedeutung. Die Schreibung ss in PisstagÔrev Z. 40 der zweiten Liste gegenüber einfachem s der Vorlage ist eine in griechischen Inschriften zu verschiedenen Zeiten und an verschiedenen Orten zu beobachtende Erscheinung. Aus der zweiten Liste ergibt sich, daß in Z. 1 der ersten Liste L in ἭLDOS in A zu korrigieren ist. -ldow ist kein möglicher Genetivausgang, während der Kurzname Diçw, Gen. Diçdow, Parallelen z. B. in ἘAπολλῆw, Boutçw oder Neomçw findet.

Das neue Fragment wurde zu einer Zeit, die sich heute nicht mehr feststellen läßt, aus Milet zusammen mit weiteren Spolien, darunter einer fast intakten Säule, auf die gegenüberliegende Seite der Mäander-Ebene zunächst nach Akçakaya und dann einige Kilometer weiter nach Nalbantlar verschleppt. Es läßt sich nunmehr wie folgt ergänzen:

		Πλάθι[ς Δ]ιάδος388/87
		Ξεναρχίδης Γάστρωνος
		Νέων Ἀλεξάνδρο
	4	Βίων Θεοδώρου
		Θήρων Ἀντιλέοντος
		Ἡγέλοχος Πρωταγόρε[ω]
		Βουταλῖνος Ῥοίκο
	8	Δημοσθένης Τηλυ[γέ]τ
		[ο]
		Παρθενοπαῖος Πύθιος
		Λύκιππος Ἐκαταί[ο]
		Ἰστικῶν Ἐκαταίο
489/88	[Ἀριστοκράτης Φερεκλέ]ος	12 Μητρόβιος Ἐκατοδῶρο
	[Πυθόμανδρος Ἀρτέμωνο]ς	Σιβύρτιος Διαγόρ[εω]
487/86	[Μολπαγόρης Μανδραγόρ]εω	Ἰσαρχος Πιστα[γόρεω]
		Πρόκριτος Ἀγλ
		[ωμάνδρο]
		374/73

5. Nysa

Ehren für vier Astynomoi

Architekturfragment aus Marmor im Theater von Nysa. Inschrift in erhabenem Rechteck. Maße: H 0.74 m; B 0.54 m; BH 0.028–0.031 m. – Kopie, Photo.
Zeit: Kaiserzeit.

Ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ἐτεί-
μησαν Φαῦστον Φαύστου
Γάϊον καὶ Πραξίαν Παιωνί-

4 ου καὶ Ἀπολλώνιον Ἀπολ-
 λωνίου ἀστυνόμους
 νομίμως καὶ εὐτόνως
 ἄρξαντας ἐκχώσαντας
 8 δὲ καὶ τὸν ἐπικείμενον
 τῷ θεάτρῳ σπῖλον
 ἀντὶ τῆς εἰς τὸν
 θερμὸν περίπατον
 12 δαπάνης

3 ΠΑΙΩΝΙ auf Rasur.

„Rat und Volk ehrten die Astynomoi Faustos, Sohn des Faustos, Gaius und Praxias, Söhne des Paionios, und Apollonios, Sohn des Apollonios, die ihr Amt gesetzestreu und tatkräftig ausgeübt und auch den in dem Theater liegenden Schandfleck ausgegraben haben, für die Geldspende für den beheizten Wandelgang.“

2- 5 Die vier Astynomoi kommen in den bisher bekannten Inschriften von Nysa nicht vor.

3/4 Παίωνιος I. Tralleis 195.6; „Name der Gottesangehörigkeit“ (F. Bechtel, Hist. Personennamen 527).

11 θερμὸς περίπατος: dieselbe Wendung in einer Ehreninschrift aus Laodikeia am Lykos (ed. G. Weber, Athen. Mitt. 16, 1891, 144–145 = IGR IV, 860; L. Robert, Laodicée 265–277; 1.–2. Jh. n. Chr.) (frdl. Hinweis von Th. Corsten).

KYANEAI VE ÇEVRESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 1994 YILI SONUÇLARI

*Frank KOLB **

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne 1994 yılı araştırmalarımıza da izin verdikleri için teşekkür borçluyuz. Bu yılki bakanlık temsilciliği görevini üstlenen Mustafa Akaslan'a da yardımlarından dolayı teşekkür etmek istiyorum.

1994 kampanyası çalışmaları sırasında elde ettiğimiz sonuçların sadece en önemlilerinden kısaca söz etmek istiyorum.

Geçen yıl olduğu gibi, yine bu yıl Kyaneai kentindeki çalışmaların ağırlık noktasını geniş alanlara yayılan nekropollerin belgelenmesi ve kent planının tamamlanması için yapılan ölçüm çalışmaları oluşturdu (Resim: 1). Kent içindeki, geçen senelerde ölçümleri yapılan kalıntıların durumları kısmen, yeniden tam olarak tesbit edildi ve eksiklikler tamamlandı. Böylece surun içinde kalan kalıntıların planı tamamlanmış oldu (Resim: 2).

Bu arada, bir inşaat yazıtında "Stheneleion" adıyla teşhis edilmiş olan bir bina ayrıntılı olarak incelendi ve üç yapı evresi saptandı (Resim: 3-4). İlk yapı evresinde bina anteli bir tapınak şeklinde inşa edilmiş. Bu evreden geniş merdiveni olan üç basamaklı stylobatın izleri mevcuttur. Burada iki sütundan batıdakine ait en alt sütun tanburu ve kaidesi bulunmaktadır. Ayrıca cephe tarafına düşmüş yazıtlı bir hatıl parçası ve işlenmiş birkaç mimari parça görülmektedir. Bu bloklar hatıl üzerine gelen

* Prof.Frank KOLB, Historisches Seminar Abt.F. Alte Geschichte der Universität Tübingen Wilhelm str 36, 72074 Tübingen-GERMANY

parçaları oluşturmaktadır. Çatıya ait herhangi bir parça ise bulunamadı. Doğudaki sütuna ait parça in-situ değildir. Sütun yivlerinden anlaşıldığına göre bu da sütunun alt bölümüne ait bir parça olmalıdır. Bugünkü güney duvarının büyük kısmı ikinci yapı katına aittir. Batıdaki sütun bir duvar içinde kalmış durumdadır. Doğu sütununa ait parça ise bugünkü yerine çekilmiş ve böylece dar bir giriş elde edilmiştir. Bu değişiklik nedeniyle yapının antesi ortadan kaybolmuştur. Yapının köşeleri bu ikinci yapı safhasına aittir. Üçüncü safhada ise bu giriş kapatılmıştır. İlginç olan stheneleion'un batıdaki bouleuterion'a bitişik olarak inşa edilmesidir. Fakat bunun ilk evreye ait olup olmadığı açık değildir. Bu durumda bouleuterion stheneleion'dan daha erken dönemde ortaya çıkmış olmalıdır. Stheneleion inşaat yazıtından İmparator Septimus Severus devrine tarihlenebilir. Çok ilginç bir yapıdır. Çünkü Lykia Sthenele adında, Kyaneai'daki önemli bir aileye mensup olan bir kadın için inşa edilmiştir. İnşaat yazıtına göre bina Lykia Sthenele ve Nike'nin heykellerinin bulunduğu bir exedra ile bağlantılı olmuştur. Mimarisinin tapınak planı nedeniyle bu kadına ait bir heroon olarak düşünülebilir. Kentin merkezinde ve bouleuterionun yanında kurulmuş olması da kadının Kyaneai'da çok önemli bir rolü olduğunu göstermektedir.

Surun dışındaki yerleşim ve nekropollerin belgeleme ve ölçümleme çalışmaları ufak tefek eksiklikler dışında tamamlanmıştır. Böylece hemen hemen eksiksiz bir şehir planı hazırlanabildi.

Çalışmalarımızın amacı şehrin gelişme safhalarını araştırmaktır. Bu nedenle lahit yazıtlarının belgelenmesi çalışmalarına başlanmıştır. Yazıtlar sayesinde lahitleri en azından kabaca tarihlemek mümkün olacaktır. Dolayısıyla nekropollerdeki tipolojiye dayanarak kronoloji hakkındaki bilgilerimizi arttırabileceğiz.

Şimdilik nekropollerin kaba bir tarihlemesini yapabiliyoruz. Örneğin, kentin batısındaki nekropollerde bulunan lahitler genel olarak Roma Çağı'na aittir. Surun dışında kalan bu alanda, Klasik ve Hellenistik Dönemlerde yerleşim bölgeleri uzanmıştır (Resim: 5). Kentin kuzeydoğusunda Roma Krallık Çağına ait mezarlar saptanmıştır. Kuzey nekropolde ise tesbit edilen oda mezarlar ile şimdiye kadar Kyaneai'da başka örneğine rastlamadığımız tümülüs, burasının Klasik ya da Hellenistik Çağ'dan itibaren nekropol olarak kullanıldığına dikkati çekmektedir (Resim: 6). Ne yazık ki batı yamaçta, surun hemen dışında keşfedilen paye mezarın (Resim: 7) in-situ yeri saptanamadı. Şehir duvarı payenin bulunduğu yerin üst kısmına yıkıldığı ve batı yamacı bu kesimde daha da dikleştiği için burada çeşitli dönemlere ait yıkıntılar ele geçti.

Belki paye mezar surun içinde kullanılmıştı ya da sura inşa edilmişti. Paye köşeli ve ince formlu payelere bir örnektir ve Kyaneai ile yakındaki yerlerde, örneğin Tüse, Trysa, Gürses, Hoyran ve Bayındır'da benzerleri bulunmaktadır. Tüse'de ve Kyaneai'daki payelerin üst kısımlarında bir bağlantı yeri olduğu ve bunun yardımıyla mezar yapısındaki yerlerine oturtulduğu anlaşılmaktadır. Böyle bağlantılar şimdiye kadar paye mezarlarda tanınmamasına rağmen Tüse'de iki adet ele geçmiştir. Bulunan payenin ince yapısı tam anlamıyla bölgesel bir özellik olmasa gerek, zira Batı Likya'daki Kabak'ta ele geçen iki payenin de ince yapıları dikkat çekmektedir. Ayrıca Ksanthos'daki Harpyler Anıtı ve yaklaşık kare şeklindeki payesi; bu tür ince payelerle, Phellos'taki gibi ağır ve genellikle tam kare payeler arasında bir yere girmektedir. Belki payeli yapıların oranları, bunların kabaca tarihlenmeleri için önemli veriler oluşturmaktadır.

Önemli olarak bu paye mezar, şimdiye değin sadece bazı klasik lahit, az miktarda klasik duvar kalıntıları ve keramik buluntuları sayesinde Klasik Dönem'de de yerleşildiğini anladığımız Kyaneai'in, Avşar Tepesi, Tüse, Trysa gibi Likya Hanedanlık Dönemi yerleşimleri arasında sayılabileceğini göstermektedir.

Klasik Kyaneai'in en önemli nekropolünün güneydoğuda bulunduğu, buradaki birkaç klasik lahit ve cepheleri ahşap mimari tipinde çalışılmış olan kaya mezarlardan anlaşılmaktadır.

Ayrıca geçen kampanyada sistematik olarak uygulanan antik yol sisteminin incelenmesi, Klasik Dönem'de kente giden en önemli yolun bu mezarlar arasından geçtiğini göstermektedir (Resim: 1). Oysa Roma Çağı'ndaki en önemli yol olasılıkla kuzeydoğu yamaçtadır. Yavu köyü ovasından gelip ünlü Iason Anıtı ile etkileyici Krallık Çağı mezar yapıları arasından geçerek, kuzeydoğu surunda bulunan, geçen sempozyumda tanıttığım üç kemerli zafer takına ulaşmış olmalıdır.

Doğu nekropolün doğu ucunda (Resim:8), giriş yeri olabilecek iki kaya çıkıntısının arasında bir antik yol uzanmaktadır. Bu çıkıntılardan kuzeydekinde iyice aşınmış durumda, hayvanları betimleyen kayaya oyulmuş iki kabartma yer almaktadır (Resim:9). Soldaki kabartmada üst üste yapılmış iki at tasvir edilmiştir. George Bean, bunların arasındaki eski Yunanca yazıtı okumuştur. Sağda yer alan iyice aşınmış durumdaki bir başka hayvan kabartması, olasılıkla da bir at betimidir. Bu atlar J.Zahle tarafından Arkaik Çağ'a tarihlenmiştir. Ama eski Yunanca yazıt bu tarihlenmenin yanlış olduğunu göstermektedir. Ayrıca kabartmaların

nekropolle ilişki içinde olduğu görülmektedir. Buranın alt kesiminde ise sadece Krallık Çağı'na ait lahitler bulunmaktadır. Nekropol girişin kuzeybatısını oluşturan küvet biçimli kaya oyuntusu, eskiden bir taş levhayla örtülü olduğunu gösteren köşesindeki bir kırık nedeniyle bir mezar olduğunu düşündürmektedir. Basamaklar kayanın üzerindeki yuvarlak oyuntuların bulunduğu yere çıkmaktadır. Burası libasyon amaçlı kullanılmış olabilir. Giriş herhalde kültürel bir işlevi göstermektedir. Ayrıca nekropolü dış dünyaya karşı kapalı tutmak için apotropaik ve esrarlı, bir anlamı olduğunu tahmin ediyoruz.

Kyaneai çevresinde 1994 yılında yeni araştırdığımız bölge sadece yaklaşık 3 km² lik bir alanı kapsamaktadır (Resim:10). Bunun büyük bir bölümü de zor ilerleyebildiğimiz ve Antik Çağ'da oldukça az yerleşilmiş bir bölge olarak karşımıza çıktı. Toplam 70 kalıntıdan ortaya çıkan orantıya göre kilometre kareye 25 kalıntının düşmesiyle, şimdiye kadar saptanmış olan oran kilometre kareye 30 kalıntının altına inmiştir. Toplam 21 teras duvarı kompleksine göre (genellikle tamamen teraslanmış yamaçlarda) 16 çiftlik en büyük kompleksleri oluşturmakta ve bunlara 7 tarımsal yapı ile 13 mezar eklenmektedir. Sadece bir adet iyi durumda ele geçen kuleli çiftlik ele geçmiştir. Bu kalıntılar herhangi bir sürpriz sonuç vermemişlerdir (Resim:11). Şimdiye kadar taranan toplam 56 km² lik bir alanda yaklaşık 1600 buluntu yeri tesbit edildi. Bunların aşağı yukarı üçte ikisi yerleşim haritasına geçirilmiş durumdadır.

Her kalıntıyı en az iki kere aramayı gerektiren temel çalışma yöntemi, geçen yılki çalışmalar sırasında yaklaşık 250 eski buluntuda uygulandı ve önceki çalışmalardaki bazı yorumlarımızın şüpheli olduğu anlaşıldı. Kyaneai çevresinde yer alan Klasik Dönem'e ait bir dizi yapı bizde yeni düşünceler uyandırdı. Çünkü yakın çevrelerinde mezar ve tarımsal yapılar (örn.yağ ya da şarap presleri) bulunmadığı için bunları daha önce kale olarak yorumlamıştık. Ancak bu arada Arkaik-Klasik Dönem'e ait çiftliklerde hemen hemen hiçbir zaman preslerin kullanılmadığını tesbit etmiş bulunuyoruz. Mezarların eksikliği de her zaman kesin olarak belirli değildir, zira Klasik Dönem'de genellikle tümülüsler ya da sık sık kaba bir şekilde yapılmış oda mezarların kullanıldığı ve onların bazen çiftliklerden oldukça uzak bir mesafede yer aldığı anlaşıldı.

Bu yüzden bu yapılardan en azından bazılarının kale görüntüsü taşınmalarına rağmen kuleli çiftlik olduklarını tahmin etmekteyiz. Kyaneai bölgesinde saptanan IV. yüzyıla ve Hellenistik Dönem'e ait kuleli çiftliklerle karşılaştırıldığında daha yüksek tepelerde bulunmaları, daha sa-

vunmalı bir karaktere sahip olmaları, kule boyunun eninden fazla olması ve diğer odalardan ayrılması farklı bir tipi göstermektedir. Kozakonağı bölgesindeki bir yapı kompleksi olasılıkla kuleli çiftlik tipinin V. yüzyıla ait ilk gelişim devrini (Resim:12), Asar Köte'de bulunan IV. yüzyıla ait olan kuleli çiftlik ise ikinci evreyi göstermektedir (Resim:13).

Mimari açıdan bunların arasına belki, 1993 yılında Kale Tepesi olarak adlandırılan tepede bulunan ve geçen kampanyada incelenen büyük bir yapı kompleksi de alınabilir (Resim:14).

Bu kompleks doğu ve kuzeydoğu yönlerinde sarp, batı ve kuzey yönlerinde düz olan, kayalık bir tepe üzerindeki 40 x 25 m'lik bir alan üzerinde yer almaktadır. Merkezde temel olarak uzunlamasına güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda yerleştirilmiş bir mekan, olasılıkla bir kule (uz:yaklaşık 11 m;gen:yak.6 m;alan:66 m²) bulunmakta, bunun batı ve kuzeyinde yine aynı doğrultuda yerleştirilmiş üç adet mekan (her biri yak. 80-100 m² lik alan kapsayan) yer almaktadır. Bu mekanlar kısmen iç yapılarla ve teraslara ait kalıntıları içermektedir. Kule diğer odalardan ayrılmış olmasına rağmen, onlara oldukça yakın ve aynı seviyede bulunmaktadır.

Sadece güneydoğuda bir girişi olan yapının kesinlikle savunmaya dayalı düzenlemesi, kuzey, batı ve güneyde yapı ve avlu kompleksine ait dış duvar kalıntılarıyla tesbit edildiği üzere, zamanında güçlü bir çevre duvarına (duvar kal: 1-1,4 m) sahip olduğu görülmektedir.

Ne yazık ki şimdiye kadar duvar tarihlemelerini herhangi bir para ya da tarihlenebilir bir keramik buluntu doğrulamamıştır. Duvarların görünüşü ve taşların işlenme biçiminden yapının yaklaşık M.Ö.5.yüzyılın sonlarıyla 4.yüzyılın başlarında inşa edildiği sanılmaktadır.

Kale Tepesi belki, Klasik Dönem'e ait küçük bir hanedanlık yapısının geç bir örneğini, Likya Dönemi'nin ekonomik, sivil ve askeri mimarisinin Hellenistik Dönem çiftlik yapılarından önceki en son evresini temsil etmektedir.

Tepenin hemen kuzeydoğusunda uzanan küçük verimli ova ve batıdaki hafif eğimli amaç otlak ya da tarım alanı olarak kullanılmış olmalıdır. Böylece çevrede tarım yapma olanağının da yerleşim bölgesinin seçiminde rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Çeşitli yerleşim tiplerinin siyasi ve ekonomik işlevlerinin incelenmesi, araştırmalarımızda ön planda yer almaktadır. Antik yazarların

eserleri ve antik yazıtlarda söz edilen kent dışındaki yerleşimler arasında *Kome* adlı birim, bunların en önemlisi olarak görünmektedir. *Kome* terimi aslında bir Polis territoriumu içinde bulunan yerel idareye bağlı bucak ve yerleşme merkezini belirlemektedir. Modern araştırmacılar tarafından Antik Anadolu'da *Kome* merkezleri genellikle çiftçiler tarafından yerleşilen köy karakterli bir yerleşim tipi olarak yorumlanmaktadır. Kyaneai çevresinde şimdiye kadar bulduğumuz yerleşimlerden bazıları *Kome* tipinde sayılabilir (Resim: 15). Teimiussa, Trysa ve Korba'nın yazıtlardan *Kome* olduğu kanıtlanmıştır. Bunlar arasından Trysa şu anda bizim tarafımızdan tamamen belgelenip ölçülmüş durumdadır (Resim: 16). Bu yerleşimin Klasik Dönem'den Bizans Çağı'na dek aralıksız varlığını devam ettirdiği yazıtlardan, yapılardan ve keramik buluntulardan anlaşılmıştır. Yerleşim içinde çiftlik yapıları, örneğin ek yapılar olarak avlu ve hayvan barınakları tesbit edilmemiştir. Aksine evler kentsel ev tipine girmektedir. Ancak yerleşimin çevresinde çiftlik yapıları bulunmaktadır. Dolayısıyla Trysa köy karakterli bir yerleşim olmamıştır. Tarlalarda çalışan çiftçiler yerleşimin yakınlarındaki çiftlik yapılarında oturmuş olmalıdır.

Trysa'ya benzer ve olasılıkla da *Kome* karakterli olan, ölçümü de tamamlanmış olan Tüse ve Büyük Avşar (Resim: 17) yerleşimlerinde de aynı durumu saptadık. Buna göre Kyaneai bölgesindeki *Kome* olan yerleşimler çiftçilerin ikamet yerleri değil, olasılıkla oldukça varlıklı arazi sahiplerinin ve zanaatçıların oturdukları yerler, çevrede yaşayan halkın yerel idari ve kasaba olarak kullandığı merkezler olmuştur. Bu yerleşimlerde bulunan lahitler, genellikle çiftliklerin yakınlarında tesbit edilen kabaca yapılmış oda mezarları ve tümülüslerden çok daha pahalı bir mezar tipidir.

Kyaneai bölgesinde araştırmalarımız siyasi ve askeri idarenin rekonstrüksiyonunu da kapsamaktadır. Kyaneai hakimiyeti altında olan bölgenin güneybatı ucundaki (Resim:15) küçük bir nekropol içinde bulunan bir lahitin yazıtına göre; eğer mezar tahrip edilirse, cezasının Peripolion Tyinda adlı bir kuruma ödenmesi gerekiyormuş. Antik Anadolu'nun diğer bölgelerinde de, örneğin Pisidia Termessosu'nun hakimiyeti altındaki alanda Peripolion adlı yerlerden söz edilmektedir. Bunlar Termessos bölgesinin sınırları içinde bulunan kaleler olmalıdır. Fakat işlevleri ve nitelikleri araştırmacılar tarafından tartışmalı olarak gündeme gelmektedir.

Peripolion tipini daha iyi anlayabilmek için, üzerinde yukarıda sözünü ettiğim yazıtlı lahitin durduğu nekropolün yerini bu yıl yeniden

gözden geçirdik. Bu arada lahitten sadece 20 m uzaklıkta çok büyük bir çiftlik yapısı tesbit ettik. Sık bitki örtüsü nedeniyle bu yapının görülmesi daha önce mümkün olmanmıştı. Hellenistik ve Roma Çağı'na ait lahitler büyük olasılıkla bu yapıya aittir.

Verimli vadinin bu kesiminde bir kale yapısıyla karşılaşmadık. 600 m uzakta yer alan ve çevresi duvarlarla çevrilmemiş yerleşim bir kale değildir. Fakat batıya doğru yüksek Kırandağ tepesinde dürbünle gördüklerimizin duvar kalıntıları olduğunu düşünüp oraya gittiğimizde karşımıza batısında bir kale çıktı.

İlk bakışta, duvar örme tekniğine göre bu kalenin en eski mimari evresinin M.Ö.4.yüzyıla ait olduğu ve daha sonraki bir devirde kısmen harçlı bir restorasyon evresi yaşadığı anlaşılmaktadır. Yaklaşık 850 m yüksekliğindeki zirveden bakıldığında muazzam bir manzara görülmektedir. Örneğin Megiste (Meis) Adası ve Antiphellos (Kaş) Limanı'na yanaşan tüm gemiler izlenebilmektedir. Ayrıca batıda Phellos, kuzeybatıda Kasaba Vadisi, doğuda Trysa'ya kadar olan bölgeyle Kyaneai'nin hemen hemen tüm hakimiyet sahası görülebilmektedir. Tesbit ettiğimiz bu yerin Tyindalılar'ın kalesi olma olasılığı daha yüksektir. Zira çiftlikte oturanlar için görebilecekleri bir uzaklıkta bulunan bu garnizon sayesinde mezarlarının korunması sağlanmaktadır. Buradan garnizonun yerel bir idare işlevine sahip olduğu anlaşılabılır.

Ayrıca Kırandağ Kalesi, Kyaneai ve Phellos kentleri arasındaki sınırı korumuş olmalıdır. Önümüzdeki kampanyada bölgenin daha detaylı araştırılması ile kalenin ölçüm ve belgeleme çalışmaları gerçekleştirilecektir.

Aynı zamanda (1992 yılında Avşar Tepesi'nde bulduğumuz) önemli Arkaik ve Klasik Likya yerleşimindeki araştırmalarımıza devam etmeyi amaçlıyoruz (Resim: 18). Şimdiye kadar yerleşim bölgesinin yaklaşık üçte ikisi belgelenip, kroki olarak çizilmiş durumdadır ve tüm yerleşimin aşağı yukarı yarısı ölçülmüştür.

Araştırmalarımızın önemli bir sonucu, güneydeki tepe üzerinde yapılan incelemelerin gösterdiği gibi, yerleşimin şimdiye kadar sınıldığından daha büyük olduğunun anlaşılması oldu. Şimdiye kadar toplam olarak yaklaşık 9 ha'lık bir yerleşim alanı tesbit edilmiştir.

Güneydeki tepede bulunan yerleşim kalıntılarının daha çok konut tipi yapılardan oluştuğu anlaşıldı. Bu küçük tepenin zirvesiyle akropolün 1 no'lu girişine çıkan yol arasındaki yapı kompleksleri bir kuralla bağlı olarak inşa edilmişlerdir. Ancak diğer taraftan bu yapıların genelde ol-

duđu gibi, planları biraz değiştirilerek daha erken döneme ait yapıların duvarları üzerine kurulmuştur. Bu bölüm şimdiye kadar, Avşar Tepesi'ndeki iki ayrı mimari evrenin rahatlıkla ayrılabildeği tek yerdir. Ayrıca Avşar Tepesi'nde Klasik Dönem'den daha geče tarihlenen keramik buluntuları ilk kez burada ele gečti.

Güney nekropolü diye anılan yerde yine birçok teras yapısı belgelendi. Bunlar şimdiye kadar tanıdıklarımızla karşılaştırıldığında mezar yapıları olarak anlam kazanmaktadır. Avşar Tepesi için tipik olan bu mezarların sayısı şu anda otuzdan fazladır. 1995 kampanyasında buradaki hanedan mezarında Antalya Müzesi ile ortak yürütülecek bir kurtarma kazısı planlanmaktadır.

Kuzeyde olasılıkla inşası tamamen bitirilmemiş olan bir savunma duvarı parçası bulundu. Duvarın doğrultusunu tam olarak belirlemek zordur. Güneyde de askeri amaçlarla yapılmış olabilecek bazı duvar parçaları vardır. Doğu ve batıda ise şimdiye değin, bu amaçla inşa edilmiş olabilecek herhangi bir yapı izine rastlanmadı.

Bu saptamalardan çıkardığımız sonuçlara göre, Avşar Tepesi'ndeki yerleşimin üç bölümden ibaret olduğu anlaşılmaktadır;

- 1) Surlarla çevrili bir akropolis,
- 2) Üst yamaçlardaki kısmen savunma duvarlarıyla çevrilmiş bir yerleşim bölgesi ve
- 3) Aşağı yamaçlarda uzanan savunmasız bir yerleşim alanı.

Şimdiye kadar nekropol terası olarak tanımlanan, üzerinde paye mezarları, podyum ve bir kaya mezarın bulunduğu alan, belki Ksanthos'un üç dilli (trilingual) yazıtındaki terimlere dayanarak "agora" olarak adlandırılabilir (Resim: 19). Elbette bu eski Yunanca sözcüğün içeriğini düşündüğümüzde, buradaki en saf haliyle bilinen en erken Likya anıt meydanı için kullanılmış olması mantıklı değildir. Bu meydanın idare niteliği ise bir kenarında bulunan depo biçimindeki bir yapıdan dolayı önem kazanmaktadır.

Son olarak Likya Arkaik sanatı için dikkate değer olan bir buluntudan kısaca bahsetmek istiyorum. Tüse'de ele gečen yeni bir paye mezar kabartması, iki yıl öne burada bulduğumuz paye mezara ait Geç Arkaik Dönem kabartmalarına ait tüm friz yüzlerinin biraraya getirilmesini sağladı. Bu mezarın iki yüzünde aslan betimleri, bir yüzünde

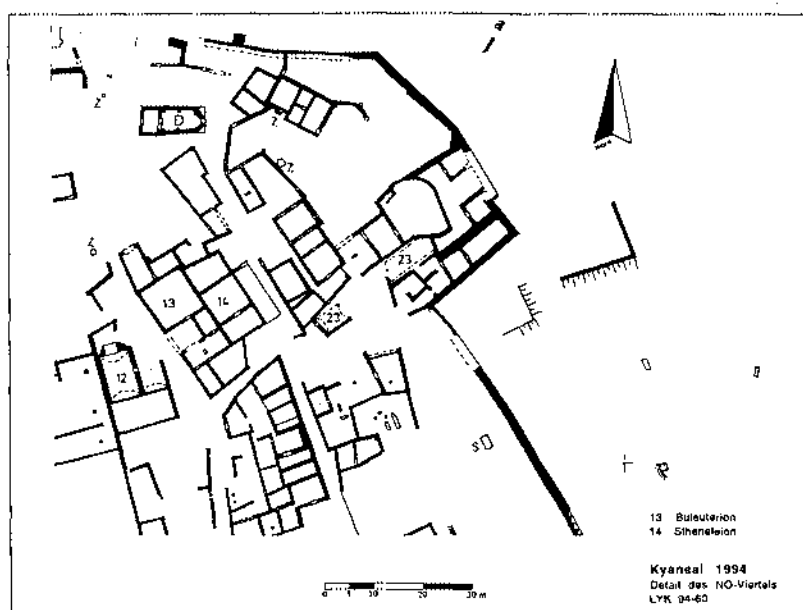
dinsel bir tören alayı ve yeni bulunan sonuncu yüzünde ise bir ziyafet sahnesi betimi yer almaktadır. Likya'daki anıtlarda şimdiye kadar tesbit edilen ziyafet sahneleri arasında Tüse'de saptanan, aşağı yukarı M. Ö. 530 yılına tarihlenebilecek bu betim en erken olanıdır.

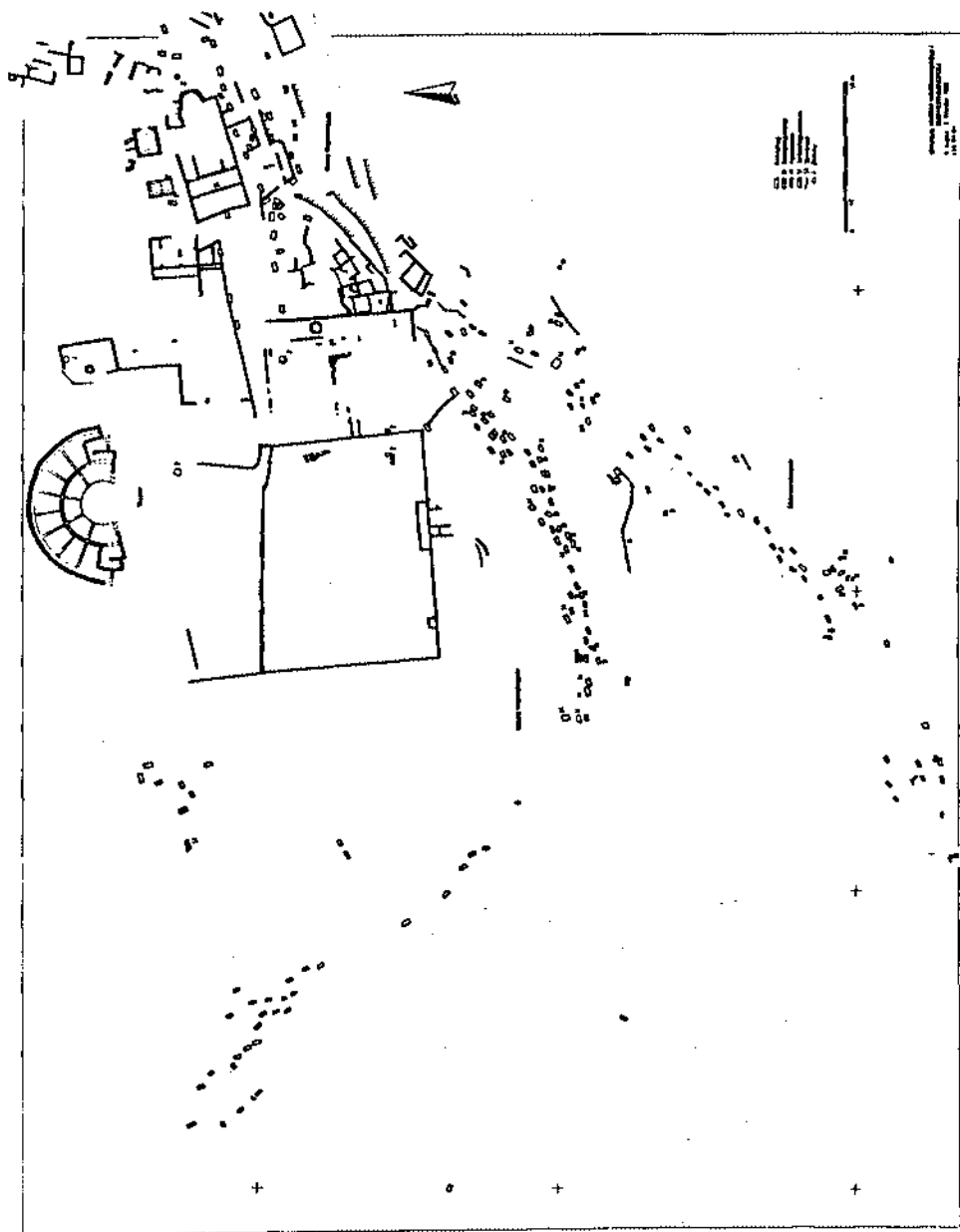
Resim 2

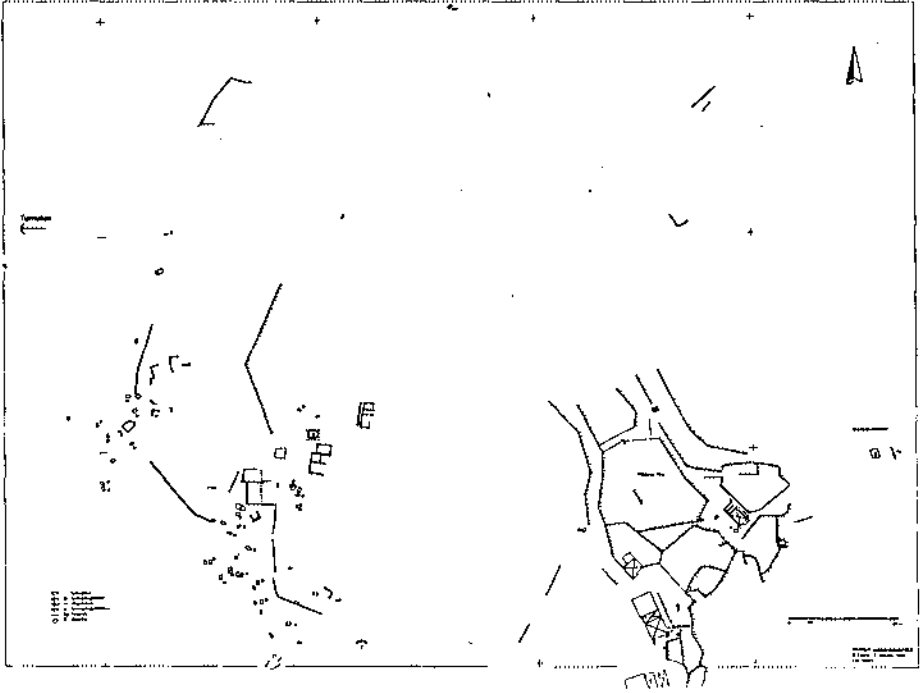
Resim 3

Resim 4

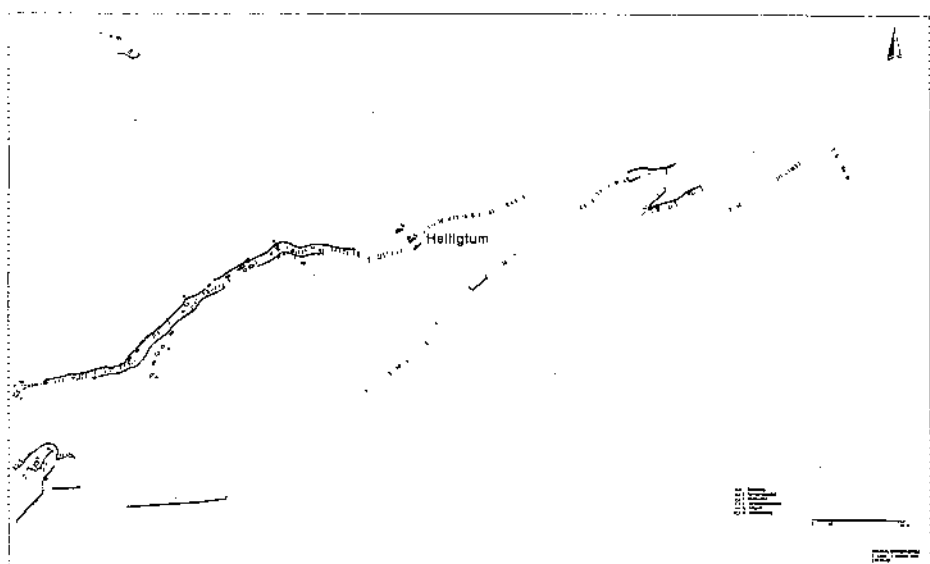
Resim 5

Resim 6

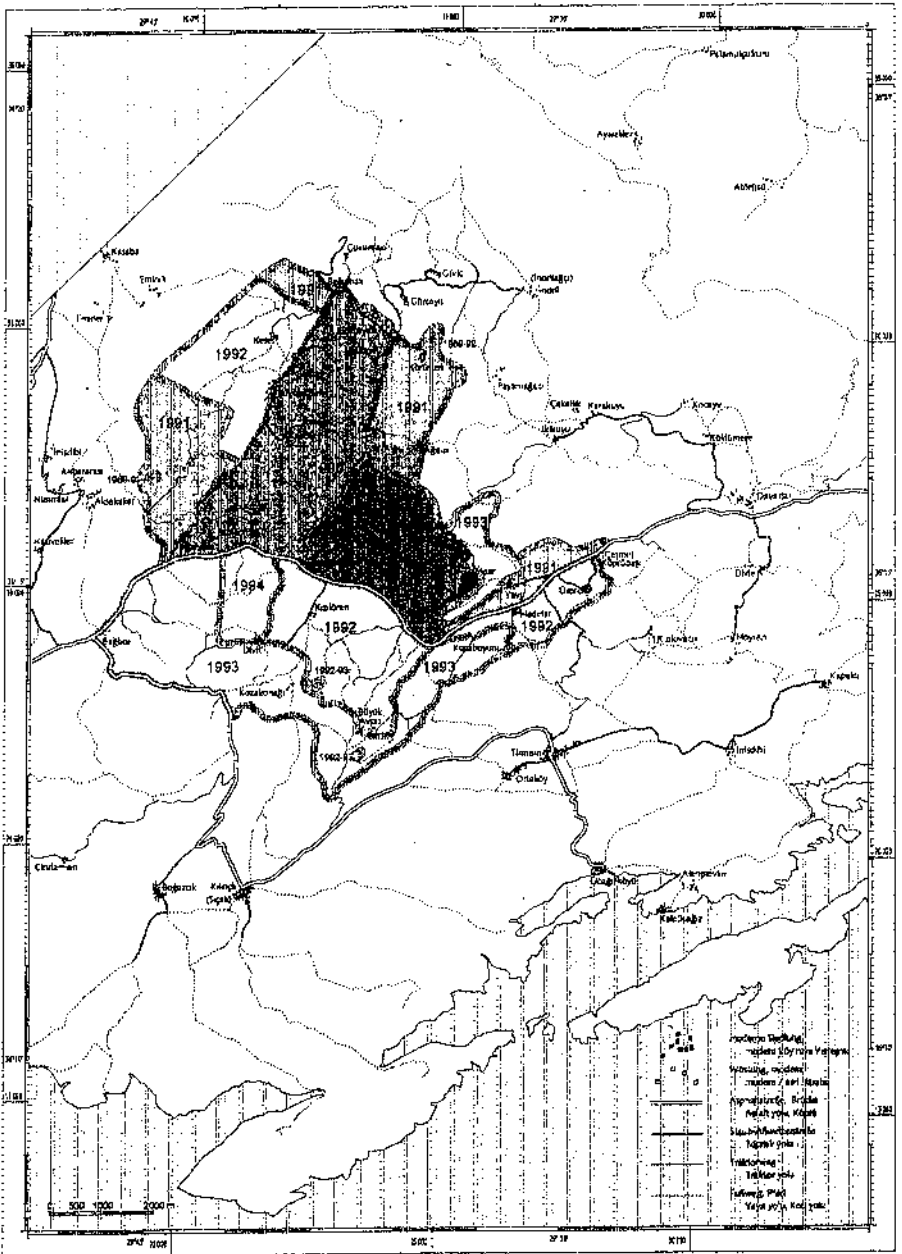
Resim 7

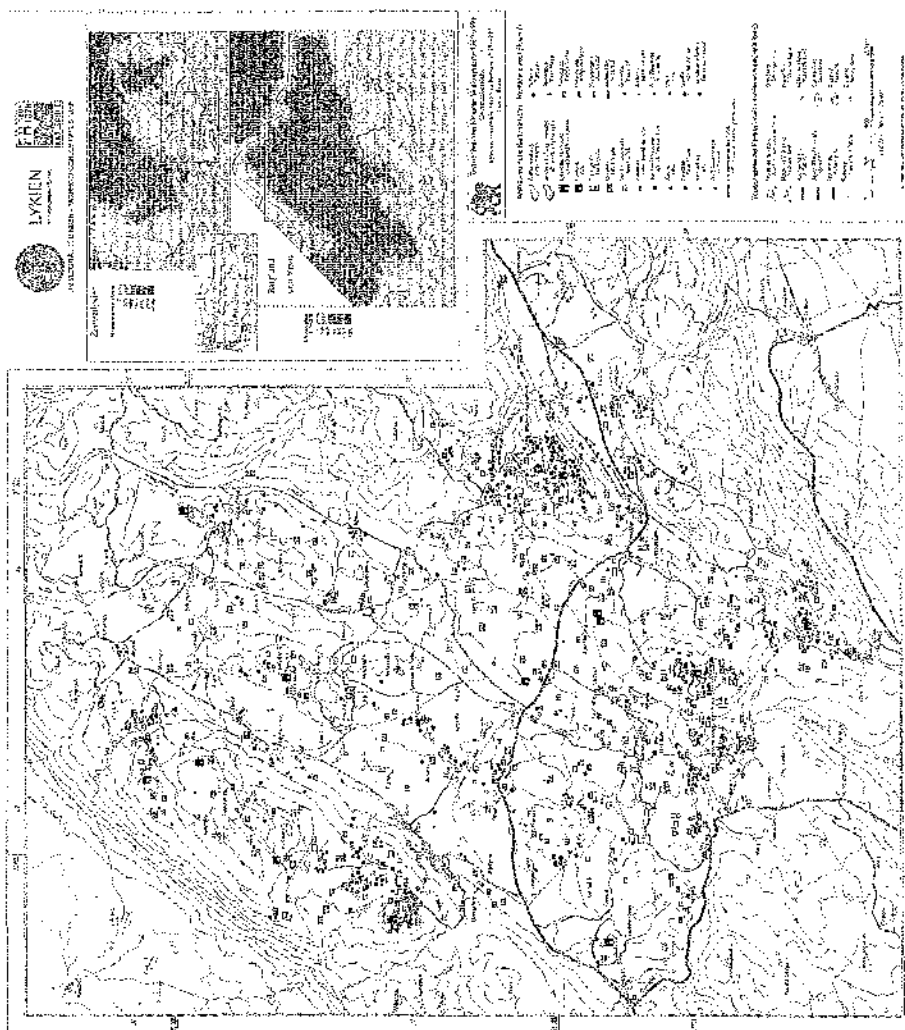
Resim 8

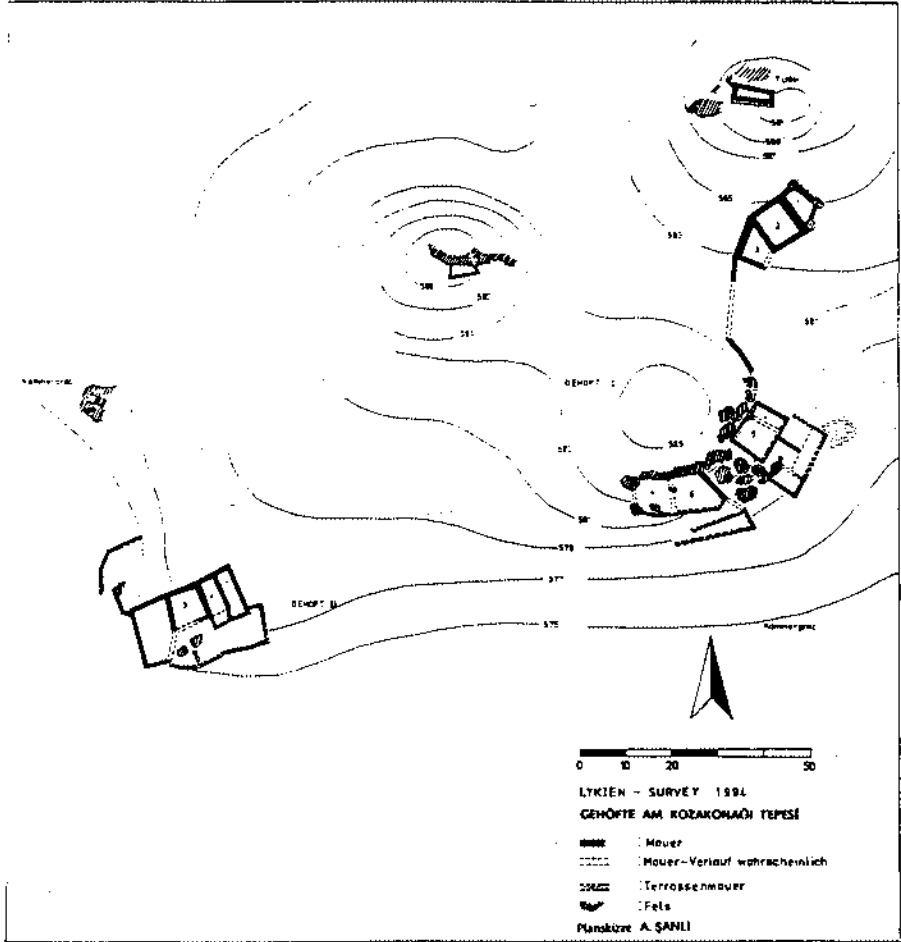
Resim 9

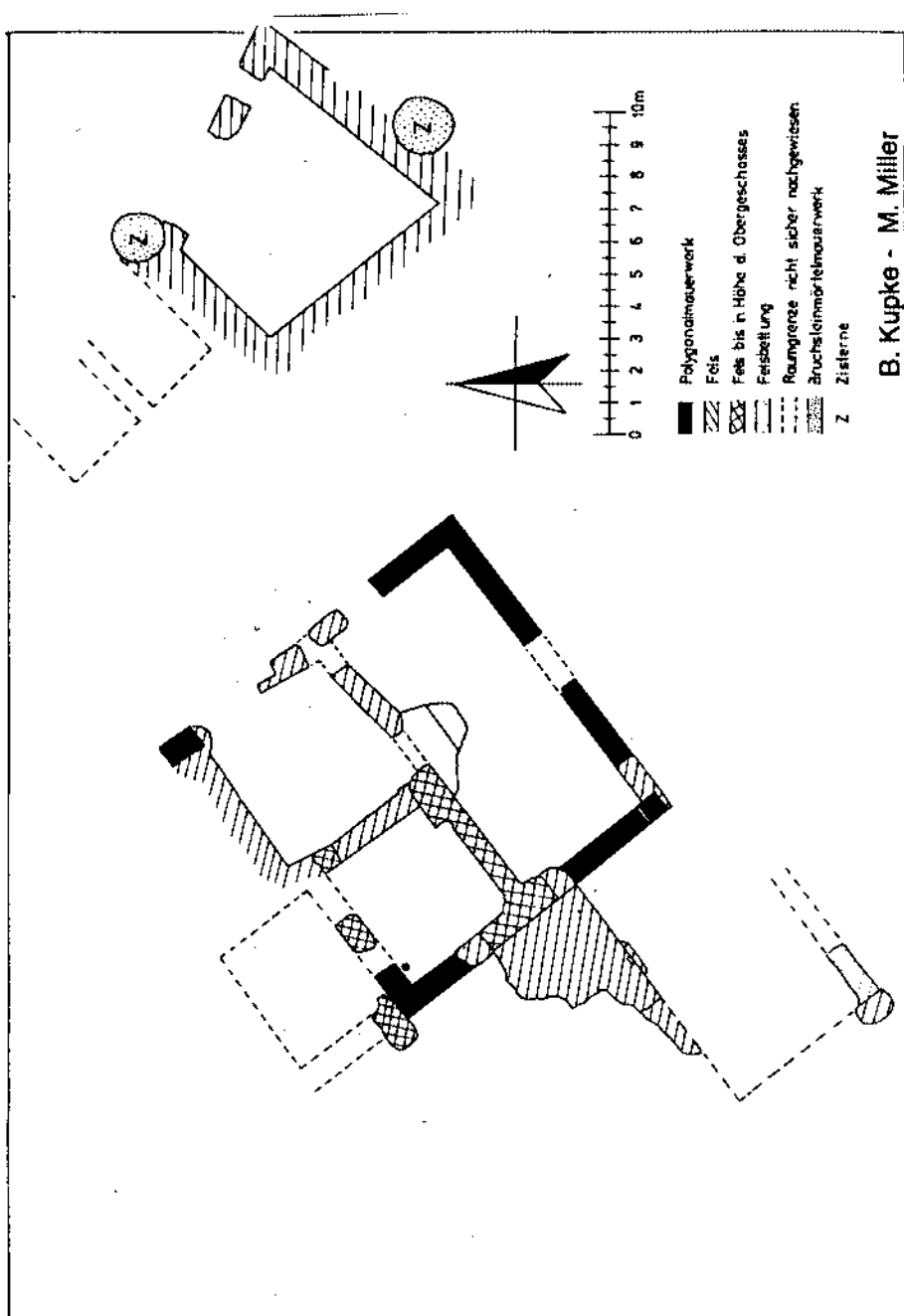
Resim 10

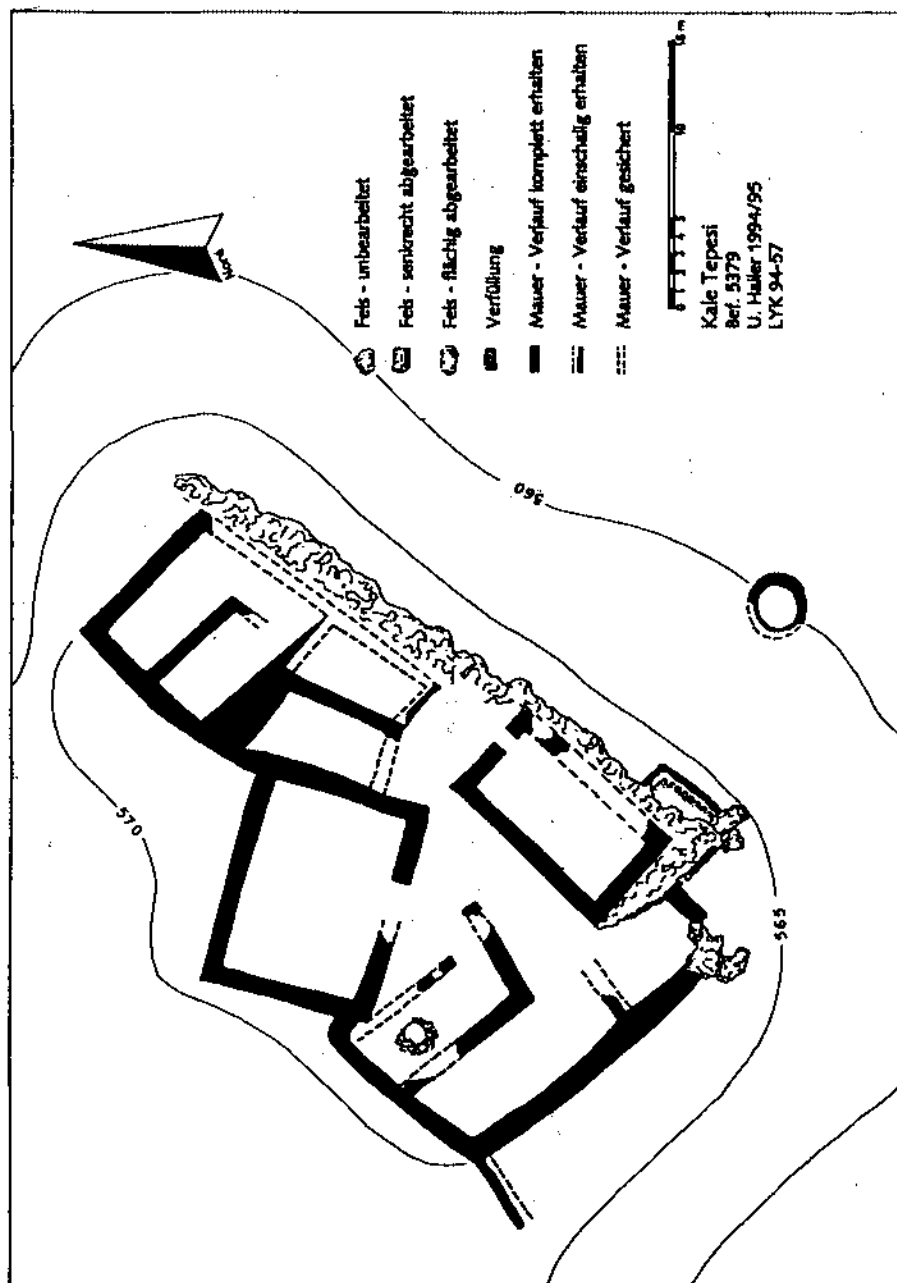
Resim 11

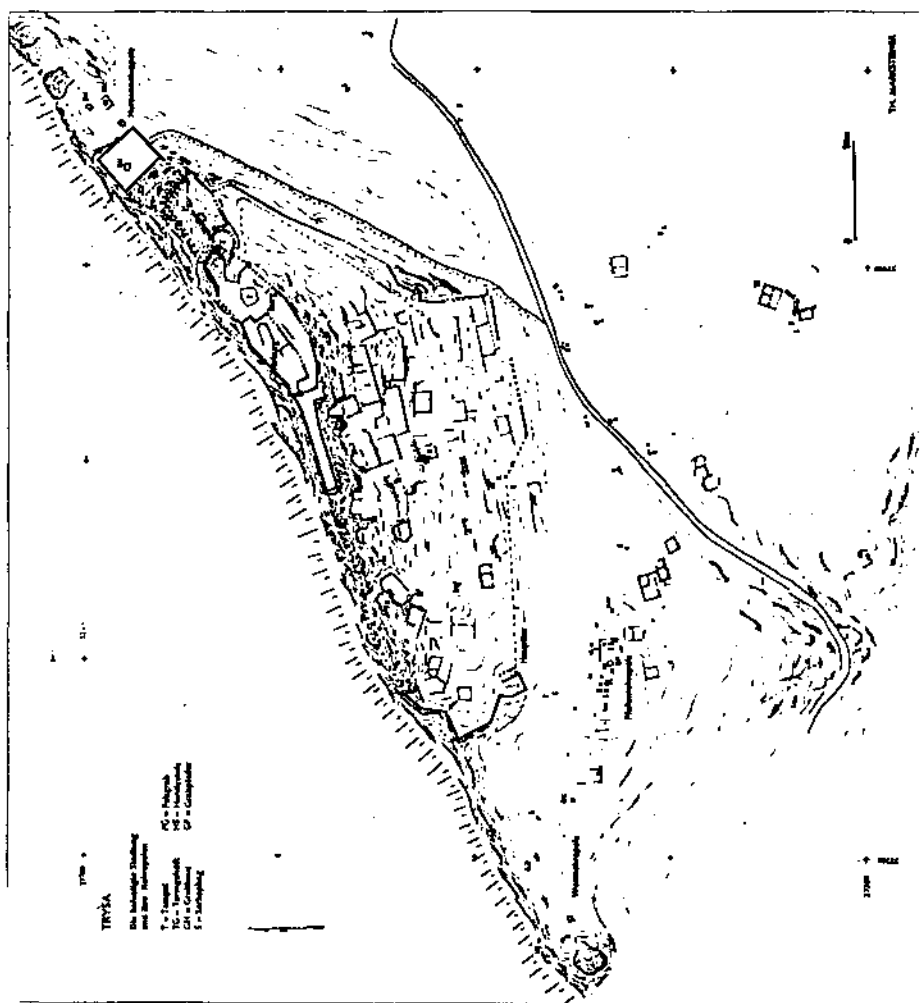

Resim 12

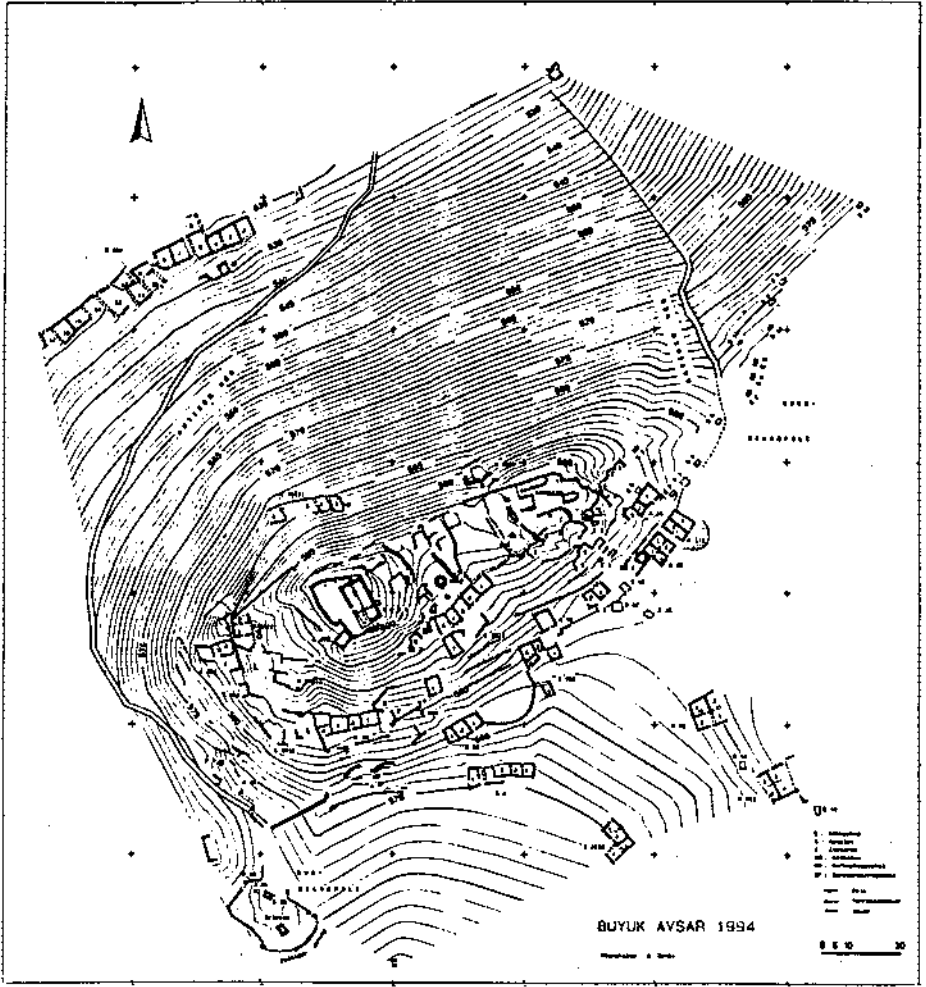

B. Kupke - M. Miller

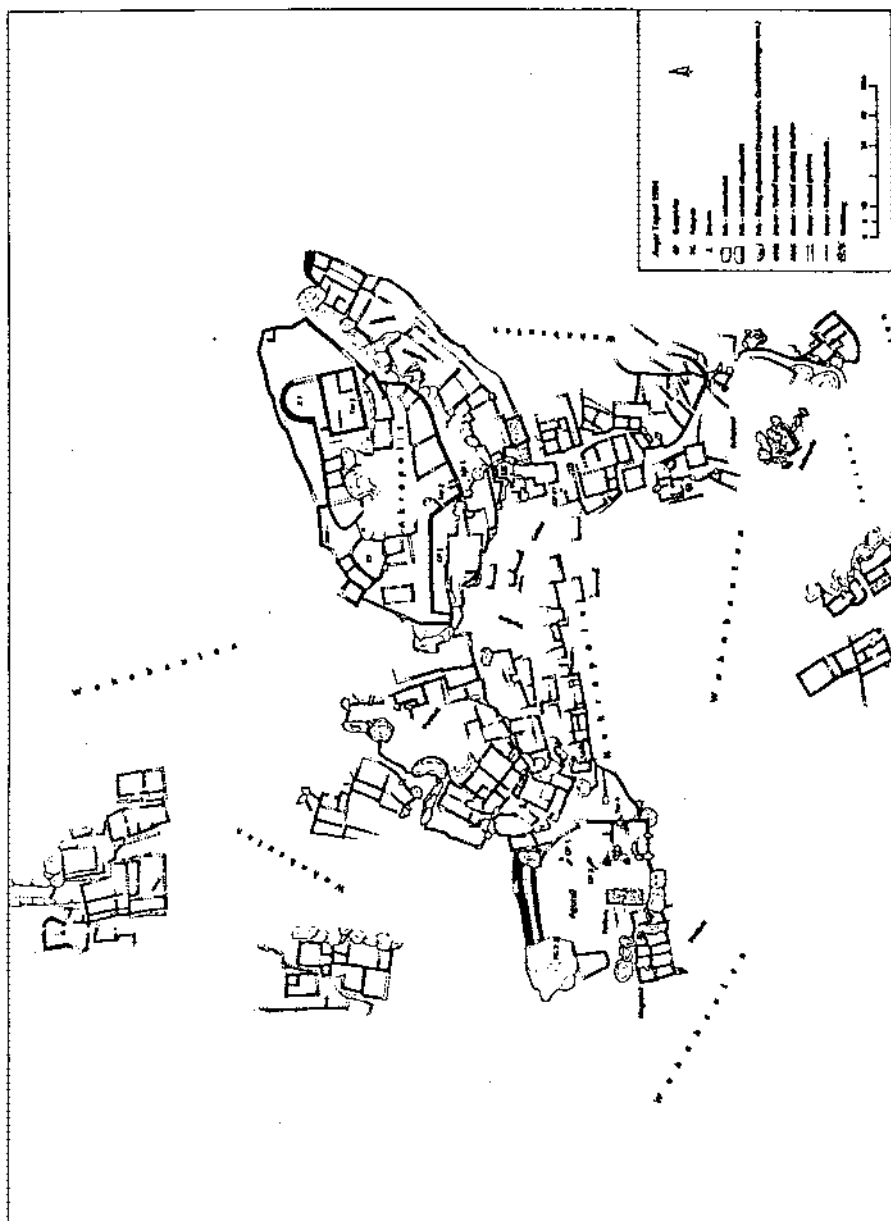

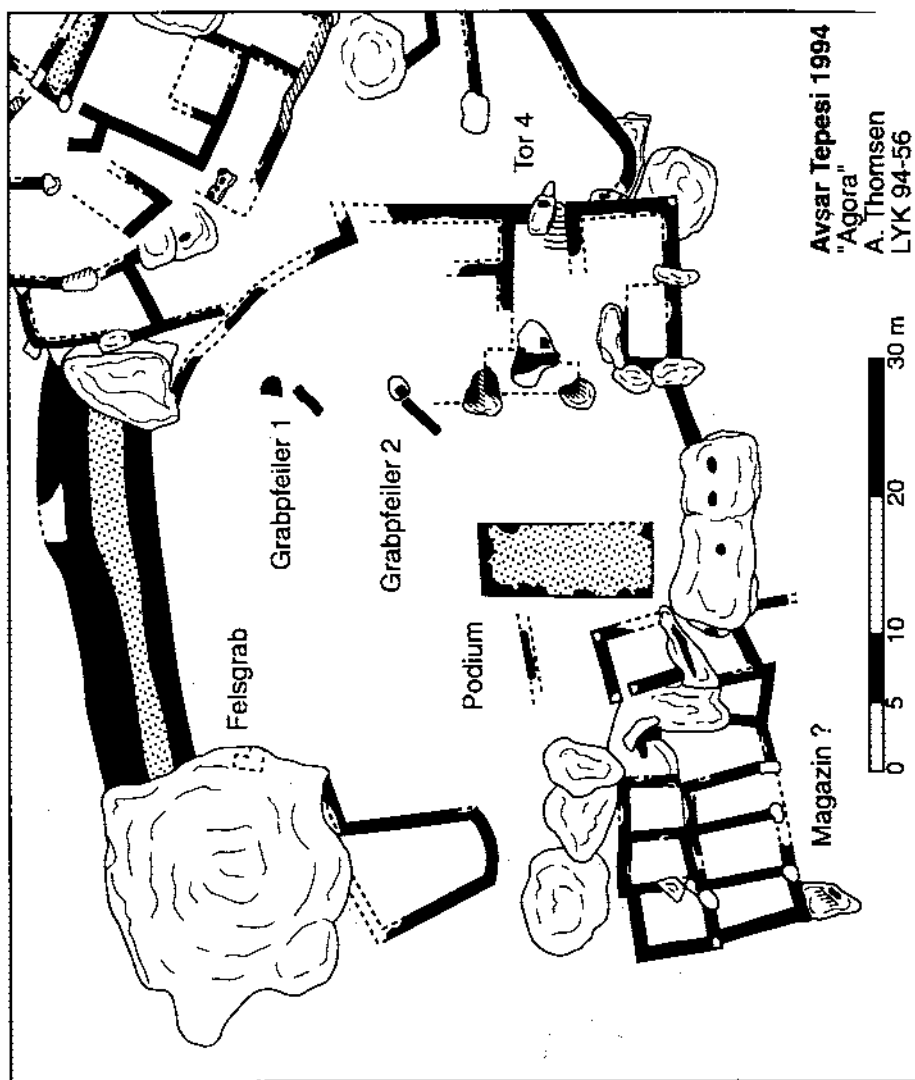

Resin 16

Resim 17

Resim 19

NEW TIPOLOGIES OF CAPPADOCIAN UNDERGROUNDS: THE REDOUBTS AND THE HYDRIC INSTALLATIONS

Roberto BIXIO *
Vittorio CASTELLANI

INTRODUCTION

The huge amount of cavities dug by man all along the time in the soft tufts of Cappadocia is already well known. Rocky villages and churches represent a widely appreciated distinctive characteristic of the landscape, to be connected with the further evidence for extensive undergrounds-like the ones below the modern village of Derinkuyu-commonly reported as "underground towns". Since 1991 the National Committee for Artificial Cavities of the Italian Speleological Society has started a program devoted to the search and to the exploration of undergrounds in central Cappadocia, as already discussed in the preliminary reports presented at the Ankara Symposia in 1993 and 1994.

The results of the first four years of activity in this field have been now collected in a report presented to the Turkish Authorities in occasion of this Symposium and that is available upon request. In this report a first catalogue of 172 undergrounds has been produced, distributed among various districts as follows: Aksaray 46, Kayseri 22, Kırşehir 5, Yozgat 4, Nevşehir 60, Niğde 35 (fig.1).

* Roberto BIXIO, Artificial Cavities National Commission, Italian Speleological Society, Via Pacinotti 5/6, 16151 Genova - ITALY
Vittorio CASTELLANI, Physics Department, Pisa University Piazza Torricelli 2, 56100 Pisa - ITALY

Already in 1993 we presented a first approach to the classification of these undergrounds, according to suitable evidences about the structure and the function of the hypogea. According to such a classification we defined two main typologies as given by "cliff settlement" and "underground structures". Cliff settlements referred to structures dug into the rocky hills, above the land level, where one finds several different typologies like "cone villages", "cliff wall villages", rocky castle villages", "rocky churches", "rocky tombs" and "rocky pigeon lofts". The proper definition of "underground structure" was thus reserved to cavities dug below the land level, like the already quoted underground town of Derinkuyu, suggesting the possible inclusion in this category of some tunneling systems we were discovering in the valleys surrounding the villages of Göreme and Uçhisar.

In this communication we will report new evidences disclosing that the above referred tunnels must be regarded as a portion of an extremely extended work given in ancient times to regulate the hydrology of the valleys, allowing field for cultivations. As a consequence, similar "hydric undergrounds installations" become a relevant typology within the class of underground structures. Moreover, the progress of the investigations in the surrounding of the villages of Gökçetoprak (previously Sivasa) and Ovaören in the district of Gülşehir has brought to the light clear evidences for hypogea which appear much more like a subterranean refuge than a subterranean town. An evidence that suggested to us to add to the category of underground structures the new class of "underground redoubts".

2. The hydric underground installations.

Near the village of Göreme the landscape is characterized by long but narrow erosion valleys cut in the surrounding banks of white tuffs (fig.2). During previous missions, occasional evidences were collected for the openings of small tunnels scattered in the field, far from present or ancient inhabited centers. According to such an evidence, during the missions 1993 and 1994 a special program was devoted to the study of these tunnels, in order to gain information about their extension and their function. Here we present the result concerning the two valleys of Meskendir and Kılıçlar, whose location is shown in Fig.2, reporting evidences for an ancient and surprisingly developed system for the hydrogeological control of the territory. Further details of the investigation and a complete documentation of the topographic work are available in the Report of the Mission as well as in Bixio (1994), Castellani (1975), Bicchi et al (1995).

Both valleys appear intensively cultivated with fruit trees (mainly apricots) and vegetables and no evidences can be found for a central torrent bed. The inspection of the area revealed that in both valleys the hydrological situation is dominated by an impressive amount of subterranean works given in ancient times. Figure 3 and 4 gives a general picture of these water regulation systems, as derived by exploring and surveying all the cuniculi or tunnels present in the area. In both valleys one recognizes the occurrence of two main systems, a first one (a "main collector") collecting the natural flux of meteoric water, diverting the water either along the foot of the cliff or into large underground tunnels transporting the water down in the valley. A second system is formed by numerous short cuniculi opening at the foot of the cliff clearly devoted to reach the watertable to supply water for farming.

The tunnels of the main collectors appear in general rather large, with dimensions of the order of 4-5 meters, both in width and in height, and with a shape governed by erosion processes, giving to the tunnel the typical appearance of a natural gallery. However, in many portions of the tunnel one clearly recognizes either on the roof or on the walls the remains of the original cuniculus, which has been deeply excavated and enlarged by water erosion (fig.5). Where the original cuniculus appears more preserved, one recognizes the original section, which appears typically 80 cm wide and 180 cm. high. One derives the further evidence that the cuniculus was excavated connecting several portions of tunnel started from different points of the surface, the connection being marked by a sudden variation in the direction and/or in the high of the cuniculus. This indicates that we are in presence of a well planned job probably performed by several groups of people at the same time.

As a further relevant point, one finds precise evidences that the present structure of the main collectors is only the very degraded remain of the original structure, suggesting for the systems an origin to be placed far away in the past.

As already indicated, along the border of the valleys one also finds a series of draining tunnels whose locations have been reported in figures 6 and 7. As a general rule, one finds that all the cuniculi have been dug to reach water below the surrounding hills, producing in this way a reservoir of water to be used for farming. The rather sinuous course of the typical tunnels shows that this has been done following more or less evident underground streams. It is also probable, and in some case evident, that the actual tunnels are the result of subsequent excavations, suggested

by the need of reinforcing a dwindling stream. As a whole, one finds that rather short tunnels have been able to supply the required amount of water, an occurrence that in our feeling did play an important role in the history of the valley. As a rather general feature, all these cuniculi appear more or less affected by erosion of the walls. As a whole, one finds the evidences that both Meskendir and Kılıçlar valleys, in their present status, are the result of a heavy work performed in unknown times. As a result of these works, underground collectors underpassing the valleys were used to capture the natural torrents, clearing in such a way the fields from water streams and making them available for farming. As expected, one finds that these tunnels were reached by a series of small cuniculi devoted to clear the fields from the surplus of rain water.

Why such a heavy work? In our opinion the main reason has to be connected with the availability of water trough drainage cuniculi. The Cappadocian plateau during the summer is far from being rich of water. An occurrence which makes difficult the growing of trees and/or vegetables, allowing mainly cereals and dry farming.

If and when someone realized that short tunnels cut in the cliffs gave access, with small effort, to valuable reservoir of water, then the valleys have to be cleared from running water to be open to farming. In such a way the valleys have been transformed in the garden of Cappadocia, providing a large amount of valuable and precious food.

One has finally to notice that the two quoted valleys give only an example of the job, since all the valleys in the region have been submitted to similar modifications. This tells us that the job was not a sporadic episode, but the goal of a people owning the territory for a number of generations. A people which was organized enough to devote its efforts for a long time to such a major intervention on its territory. Historians could tell us if and when a similar scenario has been realized.

3. Underground redoubts

As already quoted, as a result of our investigation we found underground settlements spread around all over the territory. As a matter of fact, a large amount of the tuffaceous "tepe" (tepe=hill) characterizing the landscape have been carved to obtain subterranean rooms protected, like in subterranean towns, by millstone doors. However, whereas underground towns appear complex systems devoted to hold a large amount of people probably for rather long periods, the undergrounds of these "tepe"

appear much more as an emergency refuge for small group of people, maybe for familiar groups with their animals. For this reason we will refer to these structures as "underground redoubts". In the following we will report the case of the tepe of Gostesin (district of Gulşehir) as a typical example of similar redoubts. More detailed and complete analyses of these structures can be found again in the report of the missions and in Bixio (1994), Bixio and Castellani (1995) and Castellani and Castellani (1995).

Figure B shows the map of the tepe with its subterranean structures, which can be divided in five independent systems, marked G1 to G5. One finds that the structure of the Gostesin undergrounds is quite different from the well known subterranean towns. We are not in presence of a crowding of underground rooms able to contain hundreds if not thousands of people. On the contrary we are facing the evidence for a few, small but well defended rooms that can indubitably be regarded as a system of underground redoubts.

Figure 9 gives a detailed map of the system G2. One finds that the system appears formed by two rather identical subsystems, we will name "unities", placed at the opposite sides of the butte and connected by a long cuniculus. The elements of these unities can be listed as follow (see scheme of fig.10):

- i) a large room in connection with the exterior, with several large niches on the walls and rocky rings. As a whole, one derives the feeling that this room should have been devoted to the normal activity of a rural family, with its stores of foods and with its domestic animals,

- ii) a short cuniculus, of the order of 10 m or less, leading to an internal room,

- iii) an internal room with dimensions of the order of 50 square meters, about 1.8 m high, defended with a millstone-door against people ingressing from the previous cuniculus,

- iv) a further cuniculus connecting the internal room with the exterior, defended with millstone-doors against the exterior,

- v) a long cuniculus connecting the two unities across the butte, defended with millstone-doors against the opposite unity.

By adding the information on the working direction, as given by in-

speculations of the digging marks along the walls, one can achieve some interesting evidences. There is no doubt that the basic unity appears to be formed by a normal living room, the room connected with the exterior, with the added facility of a fortified shelter in the interior. A redoubt whose defense has been carefully planned according to an experienced strategy. The short tunnel leading to this room is not only stopped by a millstone-door but, in particular, it appears in both unities narrow (of the order of 80 cm) and not higher than the following room. The reason for such a feature is easily understood when considering that an aggressive man forced to stay bowed into the cuniculus, without the capability of freely handling arms is practically defenseless in front of the loophole at the center of the door and thus against the offense produced through this hole even with a simple lance.

In spite of such an efficient defense, it appears that the internal room, after its completion, was provided with a cuniculus leading directly to the exterior, defended by a further millstone-door in a small operating room. The reason for this second passage to the exterior is of course matter of conjectures, to be treated with caution. Maybe we are in presence of a "way of escaping", a feature which is often present in places prepared to suffer a siege. Alternatively, these cuniculi could have been devoted to allow the exit of one or more people to explore the situation, to ask for help or, maybe, to back attack the assailants. This being our preferred hypothesis, an additional explanation could be to help the circulation of air through the circuit of tunnels: as a matter of fact during our survey we often detected the occurrence of sensitive air flow through these tunnels.

As shown by the same figure 9, the two unities have been finally connected by digging from the two internal rooms two cuniculi crossing the butte in opposite directions till reaching a final intersection point. the digging marks reveal that the intersection was reached in the point labeled "X" in figure 9. The digging procedure appears rather crude, probably as an evidence that the dig has been performed by a rural community, which did not need to know or to adopt advanced techniques to cope with their rather simple task.

As a final interesting point, one has to notice that both the internal rooms have been protected from the connecting cuniculus by millstone doors. Why this connection and why the protections? On very general grounds one can answer that a system of two coupled unities give to a besieged group more chances and more opportunities than two isolated bunkers: the defenders can share the forces according to the need and, in

the case of breakdown of one unity, they could keep resisting in the second one. It appears that the millstone doors closing the connecting tunnel should have been planned to account for such a possible occurrence.

There is no doubt that similar subterranean structure is devoted to defend small group of humans with their crops and their domestic animals from an external attack. This tells us of rural communities, organized in small groups, likely on familiar basis, submitted for a long time to a continuous danger of pillages from something like bands of robbers. The adopted kind of defense would be indeed useless against a large amount of enemies occupying permanently or for a long time the territory. This because the defenders could not survive indefinitely in the hypogeum, even if the occurrence of wells indicates that rather long stages were foreseen and prepared. Again, the problem is who and when in the region was historically in a similar situation?

4. Conclusions

In this paper we presented evidences for new interesting underground structures in Cappadocia, to be added to previous known typologies. Both these types of undergrounds appear as the long hard job of ancient people strongly attached to the territory, claiming for farming and/or for security. We have no indication neither on the ages of the structures nor if these structures are coeval. Thus we can only regard at such evidences as an open question to be solved to reach further information on that matter and, in turn, to perform further relevant steps on the way of a better knowledge of the historical evolution of Cappadocia.

REFERENCES

- Bicchi A.R., Burri E., Castellani M., Castellani V., Pensabene G. 1995, "I cunicoli della Valle di Meskendir, Cappadocia", *Atti XVII Cong. Naz. Spel.*, Lucca (in press)
- Bixio R. 1994, "Le città sotterranee della Cappadocia", in *"Le Scienze"*, 313, p34
- Bixio R., Castellani V. 1995, "Underground settlements and hydrogeological planning in ancient Cappadocia", *UNESCO Intern. Symp. "Proper Uses of natural Resources"*, Matera (in press)
- Castellani V. 1995, "Evidences for hydrogeological planning in ancient Cappadocia", *Jour. Anc. Topography* (in press)
- Castellani M.E., Castellani V. 1995, "The underground structures of Gostesin, Cappadocia", *Atti XVII Cong. Naz. Spel.* (in press)

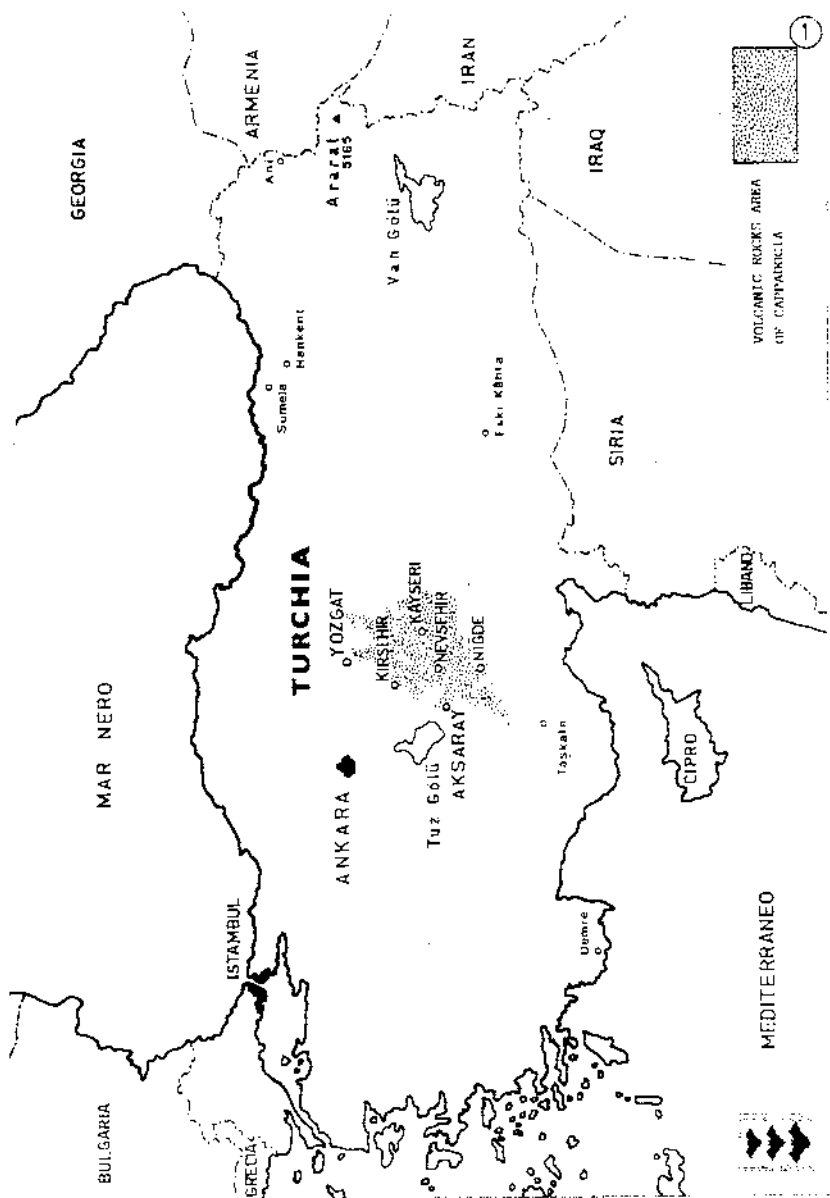

Fig.1: Map of Turkey with volcanics rock area of Cappadocia.

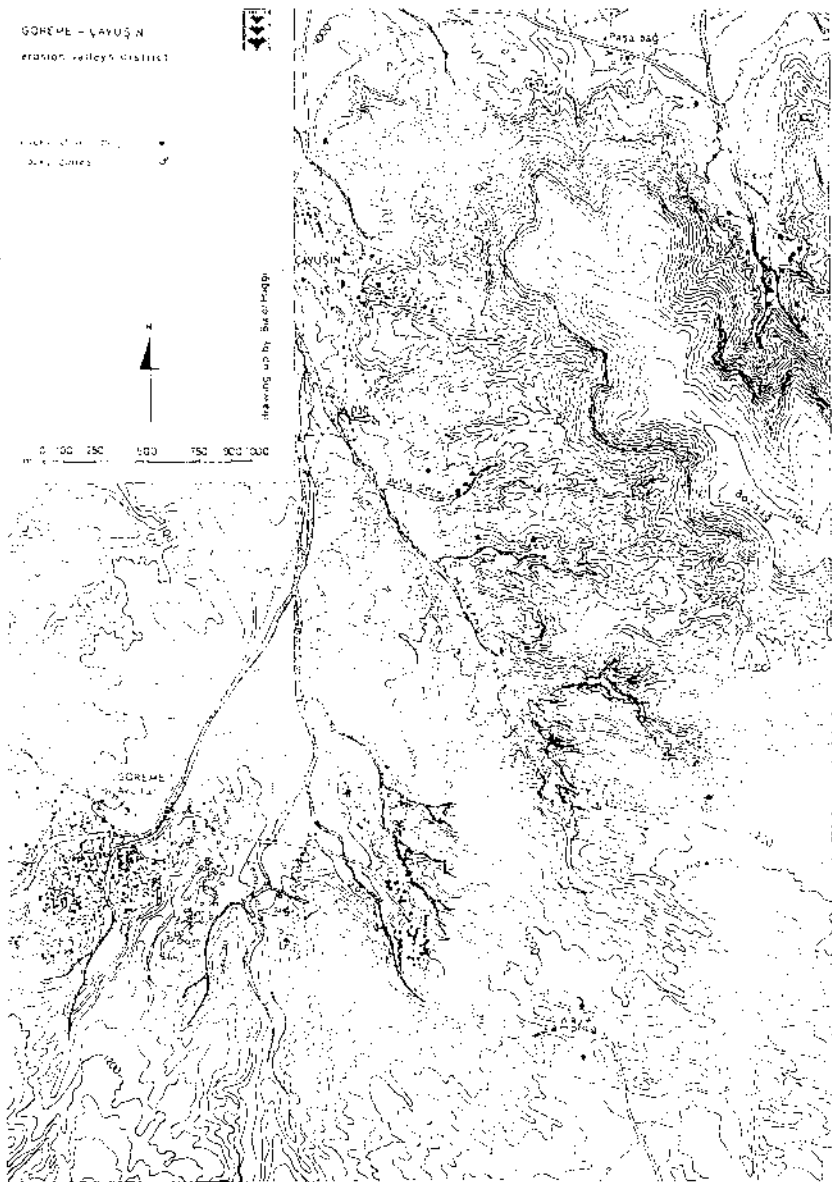

Fig.2: The location of Meskendir and Kiliclar valleys near the village of Goreme.

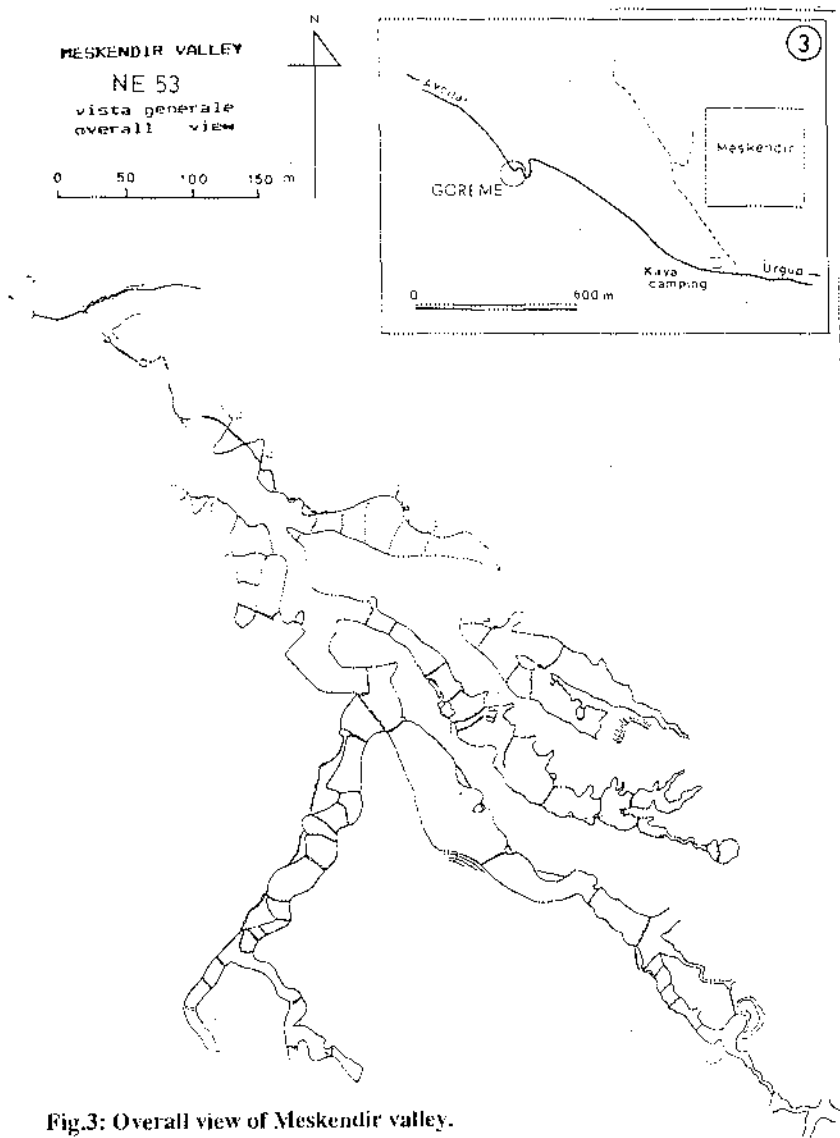

Fig.3: Overall view of Meskendir valley.

Fig.4: Map of Kılıçlar valley showing the detailed plan and cross sections of a segment of the main collector.

GÖREME (CAPPADOCIA) – EROSION VALLEYS DISTRICT
morphological evolution scheme of an hydric installation into a canyon

by Bixio & Castellani

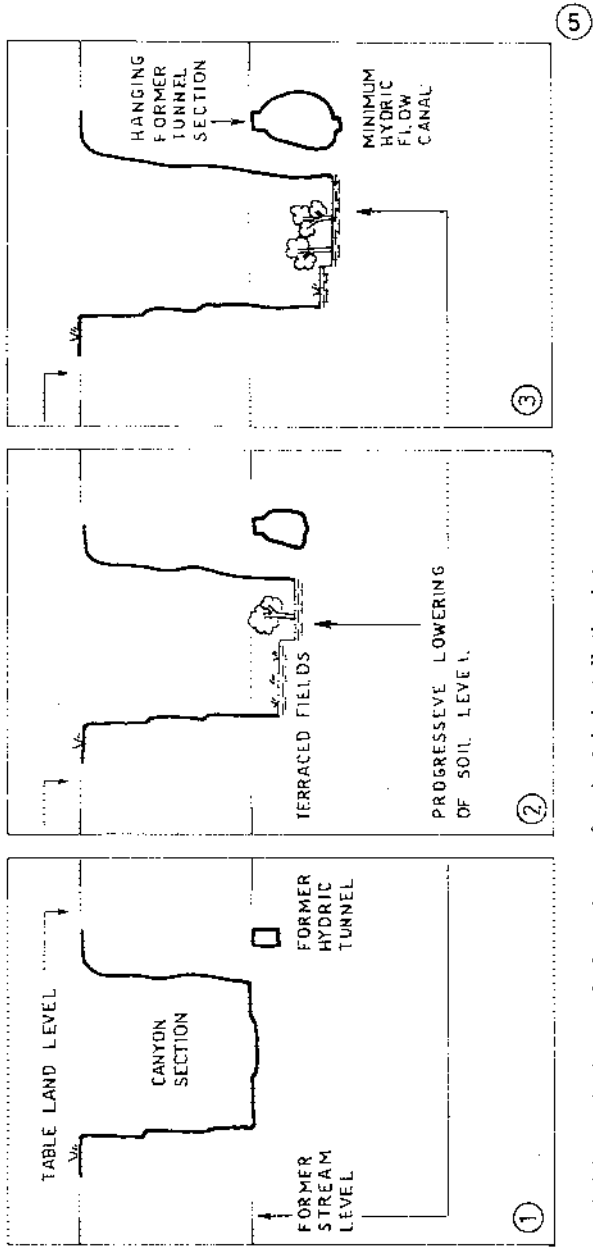

Fig.5: Morphological evolution scheme of an hydric installation into a canyon

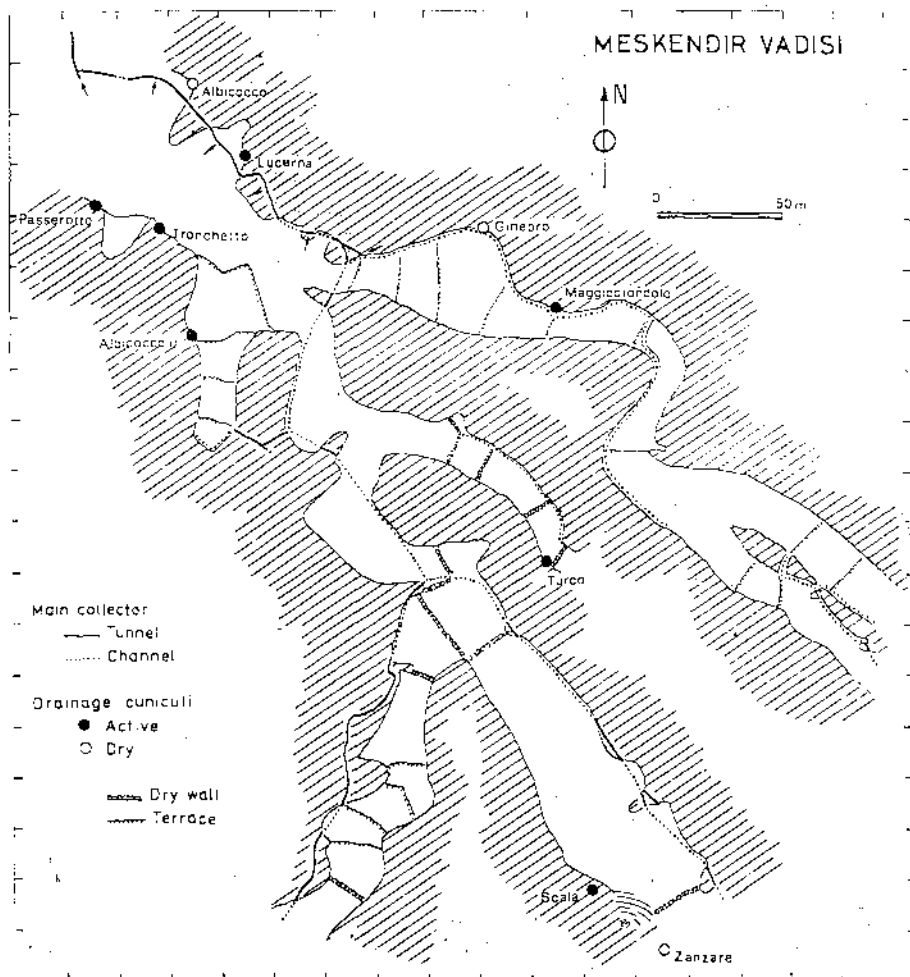

Fig.6: A map of a portion of Meskendir valley showing the path of the main collector and the opening of the various draining tunnels.

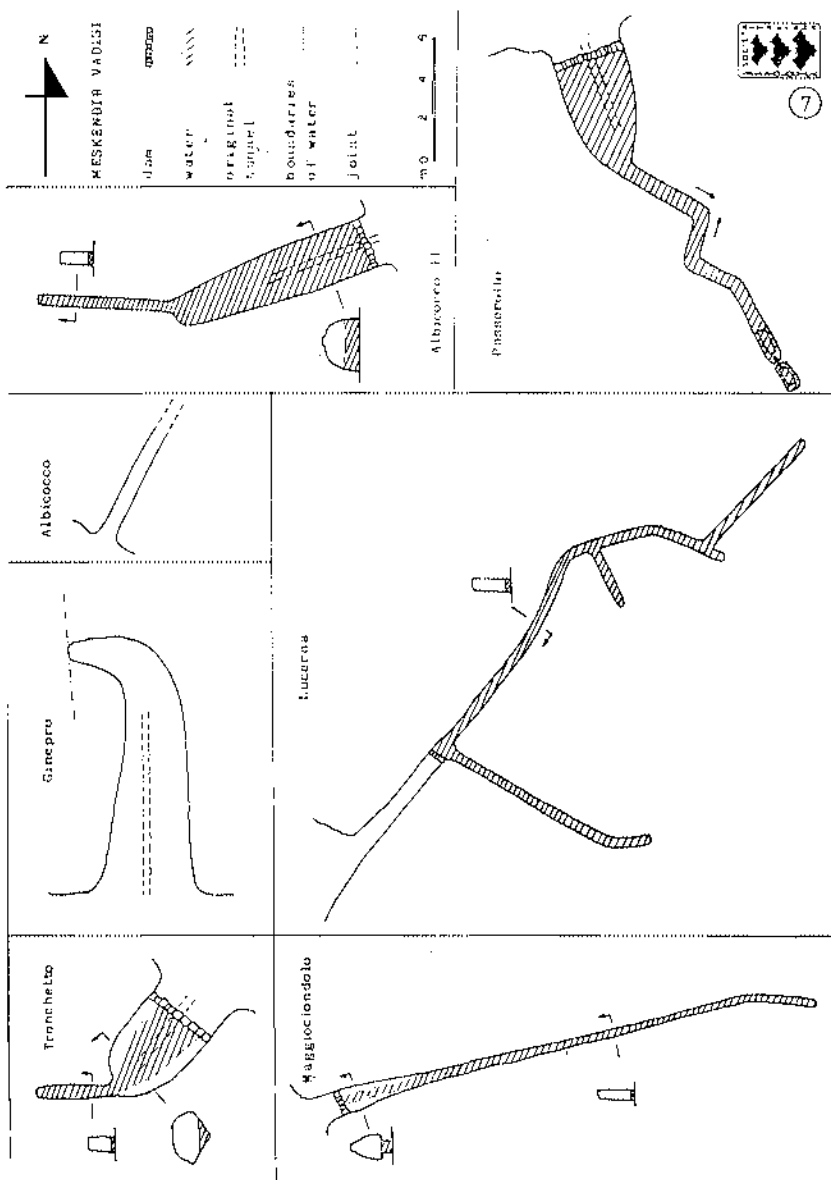

Fig.7: Plan of draining tunnels of Meskendir valley.

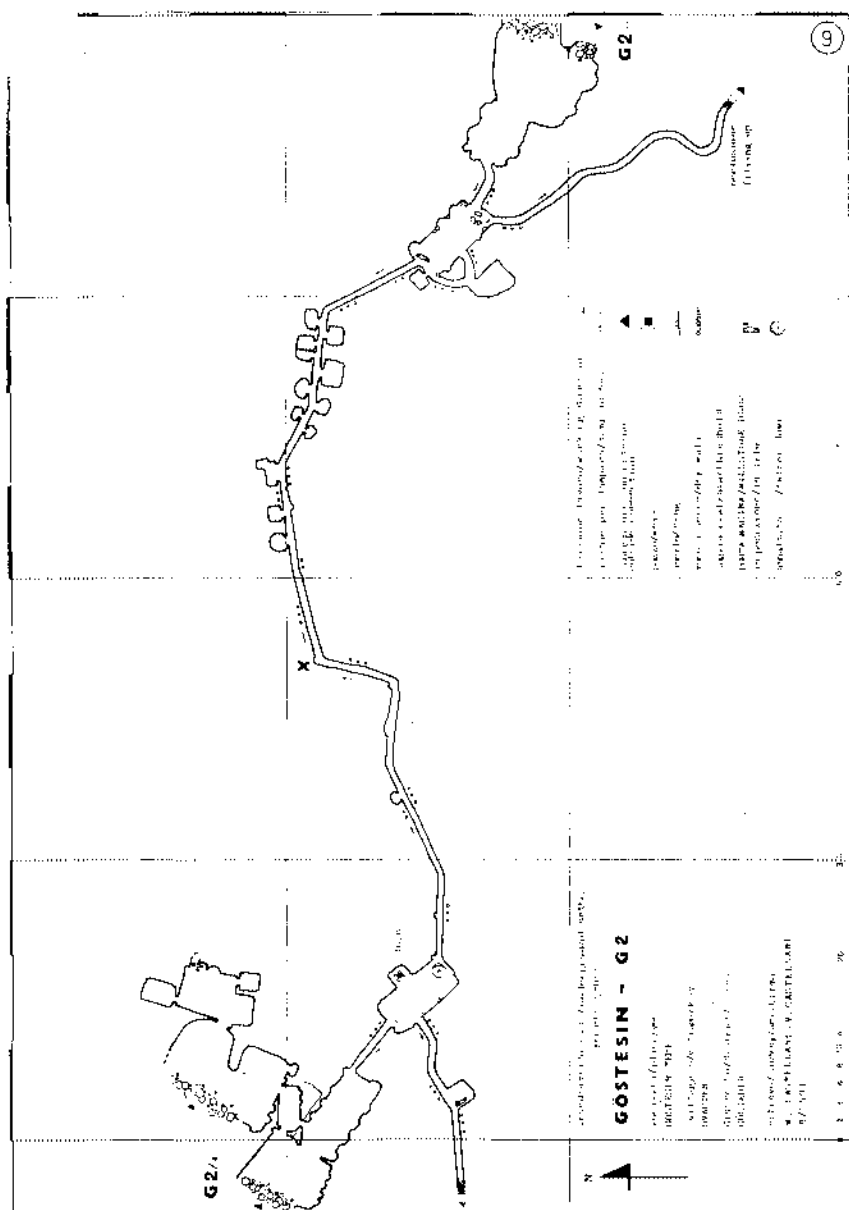
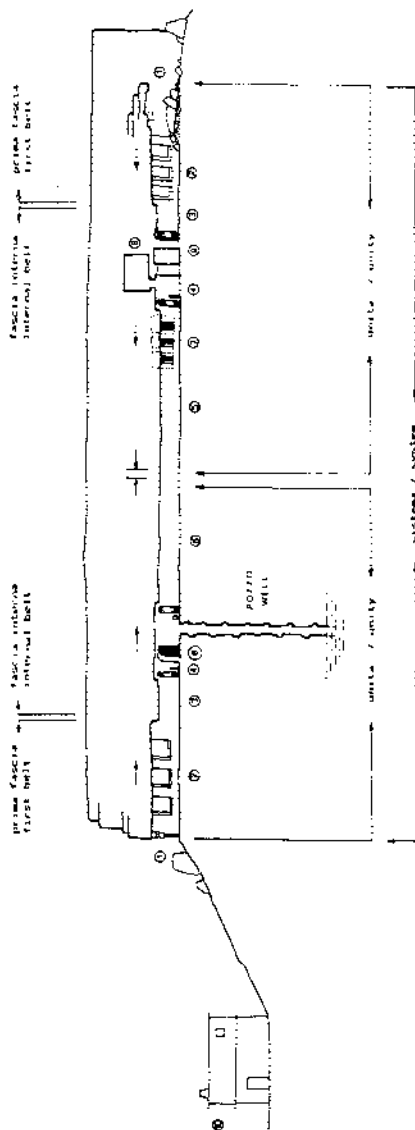

Fig.9: A map of the underground system G2, as formed by the two unities G2a and G2b. Arrows report the dig direction, as revealed by digging marks on the walls.

MINISTERO DELLA DIFESA
DIPARTIMENTO DIFESA
DIREZIONE GENERALE
DIREZIONE GENERALE
DIREZIONE GENERALE

1. Stato elaborazione (1974)

- ① ingresso / entrance
- ② vano esterno / external room
- ③ piccolo accorchi / small connection
- ④ vano interno (redoubt) / internal room (redoubt)
- ⑤ corridoio in stile / main connection
- ⑥ via di fuga / escape way
- ⑦ magazzino / storage
- ⑧ vano deposito / storage room
- ⑨ camera di controllo / operating room
- ⑩ edificio esterno / external building

dettaglio sezione / section detail

scala / stairs
 porta in legno / wooden door
 porta in metallo / metal door
 porta in ferro / iron door
 porta in acciaio / steel door
 porta in alluminio / aluminum door
 porta in rame / copper door
 porta in zinco / zinc door
 porta in nichel / nickel door
 porta in titanio / titanium door
 porta in carbonio / carbon door
 porta in silicio / silicon door
 porta in boro / boron door
 porta in fosforo / phosphorus door
 porta in zolfo / sulfur door
 porta in sodio / sodium door
 porta in potassio / potassium door
 porta in calcio / calcium door
 porta in magnesio / magnesium door
 porta in alluminio / aluminum door
 porta in ferro / iron door
 porta in acciaio / steel door
 porta in nichel / nickel door
 porta in titanio / titanium door
 porta in carbonio / carbon door
 porta in silicio / silicon door
 porta in boro / boron door
 porta in fosforo / phosphorus door
 porta in zolfo / sulfur door
 porta in sodio / sodium door
 porta in potassio / potassium door
 porta in calcio / calcium door
 porta in magnesio / magnesium door

Fig.10: Schematic section of an underground shelter, named "redoubt".

THE KAHRAMANMARAŞ ARCHAEOLOGICAL SURVEY PROJECT: A PRELIMINARY REPORT ON THE 1994 SEASON¹

*Elizabeth CARTER **

The second season of archaeological survey in the region south of the city of Kahramanmaraş took place from August 24th to October 15 th, 1994. In 1993 we located one hundred and twenty seven archaeological sites, in 1994 100 new sites were added to the inventory (Fig.1). These newly discovered sites are situated for the most part in the areas southwest and southeast of the city of Kahramanmaraş in the drainages of the Aksu and Erkenez Su. The total area surveyed extensively now is approximately 1100 sq.km. A systematic surface collection of the large (18 ha.) Halaf site, KM-97, Domuztepe, discovered in 1993, was also begun in 1994.

The southwestern region (fig.1)

The alluvial plain of the Aksu River west and southwest of the city (KM-128-154 and 171-185) as well as two side valleys of the Amanus Mountains in the region of Türkoğlu (KM-154-170). The most important site in the region southwest of Kahramanmaraş is called Ösen Höyük (KM-128). It rises 28 meters above the level of the plain and covers an

* Elizabeth CARTER, Near Eastern Languages and Cultures 376 Kinsey Hall 405 Hilgard Avenue Los Angeles California 90024-1511-U.S.A.

(1) I would like to thank Prof.Dr.Engin Özgen for his help in organizing our project. I would also like to thank Ramazan Burhan, local director of culture of the Kahramanmaraş province, Hadi Bozkurt, director of the Kahramanmaraş Museum and Mehmet Şenar, Elazığ Museum, the representative of the director of antiquities for their assistance. Staff in 1994 included Dr. Stuart Campbell, Dr.Norbert Karg, Lara Bemini, Brendan Burke, Kerry Cronin, Bekir Gürdil, Gisella Matson, Hakan Togul, Nancy Ün. Financial support was provided by the National Geographic Society, the American Philosophical Society, and the Institute of Archaeology and the Academic Senate at UCLA.

area of six ha. Sherds found on the site indicated that it was occupied from the Late Chalcolithic through Medieval periods with the major occupation occurring in the Islamic period. Nearby sites KM-131, 133, 168, 177, 181, and 183 have produced materials dated to Late chalcolithic through Early Bronze Age. Of particular interest in the Ösen area is the growth observed in the local Late Chalcolithic period (c.3500-3000 B.C.), approximately equivalent to Amuq F and G.

Site KM-133 has been identified as a ceramic production site. In addition to hundreds of chaff-faced simple-ware bowls (cf. Braidwood and Braidwood 1960, 232-234 and fig.174:1-14) and wasters, 10 ceramic ring scrapers were discovered on the surface of the site. John Alden (1988) examined, under magnification, the traces of scratches on the sharpened edge of similar ceramic rings from the Kur River basin in south central Iran. From these studies, he was able to suggest how such an object might have been used to thin the lower walls of vessels when leather hard. These tools were efficient, indestructible, widespread and invariably found with slag, kilns, wasters and other residues associated with ceramic production. They first appear in the Uruk Period in Mesopotamia, roughly contemporary with the local Late Chalcolithic in the Kahramanmaraş region.

Without excavation we can't know if site KM-133 was a production site or a dump, but the location was ideal for ceramic production-next to a small stream and near sources of clay and fuel. If KM-133 was a centralized production site, then it presumably served the western side of the valley since no evidence of production was found at nearby sites (KM-131, 126, and 127) with similar Late Chalcolithic materials.

Two sites, KM-147 and KM-148, that were small flint knapping sites for the western part of the valley were identified in the same sector of the plain. There is a third flint producing site (KM-39) near KM-17, a Late Chalcolithic center, on the southwestern side of the valley which has similar materials. Since no pottery has been found on these flint knapping sites, dating them is difficult, but the greyish cores and resulting segmented blades are possibly clues to their Late Chalcolithic though Early Bronze Age date.

Stamp-seals showing different horned animals have been found on the surface of three sites in the region, KM-28, KM-88 and KM-133. The seal from KM-133, found in 1994, was one-half of a gabled-back stamp seal of black stone that shows red deer (fig.2). It can be compared to ex-

amples from Sakceğözü to the southeast and Tell es Sheikh and Hama to the south (cf. Garstang 1908, Pl. XLIX, 3; von Wickede 1990: nos. 577 and 584). The Late Chalcolithic seals are very possibly signs of an increasingly complex administrative system c. 3500 B.C. in the Kahramanmaraş region.

The great majority of sites so far identified in the areas west of the city date to the Late Roman through Medieval periods. This is particularly true in the smaller Amanus valleys where alluviation may have buried a number of the early sites. In these valleys thin scatters of sherds of Late Roman through medieval periods found on terraced hillsides are possibly the remains of scattered farmhouses². The typical *höyük*, or mounded site form, appears limited to the broader areas of the valley.

A series of at least six caves just north of the Kayseri road, called Goçke Mare, KM-175 was surveyed. One cave had a similar plan to the burial (?) cave recorded at site KM-93 in 1994 with stone "beds" and a stone-cut doorway. Sherds found here indicate a probable Hellenistic-Late Roman period date.

Eight sites west of the city (KM-128, 146, 151, 153, 161, 175, 181, 182) have Islamic occupations. A coin with a very effaced inscription from Üngüt (KM-181) possibly dates to about the 10th century A.D., the early Abbasid period³.

The southeastern area

Survey in the regions east of the city yielded eleven new sites in the flood plain of the Erkenek River on Gaziantep map sheet M38 d-4. The most important of these sites are KM-189 (Çınarcıkpara Höyük) on the southern edge of the Erkenek River and KM-196 (Dalçınar Höyük) on the northern side of the river just south of the Peynirdere Road. Both mounds were located in strategic positions as the west and east ends of the river next to seasonal streams that flow south from the Taurus mountains to the north into the Erkenek River. These drainages provide the only possible access roads leading to the mountains and control entry to the eastern section of the Kahramanmaraş valley. Three lithic sites KM-134, 188 and 199 were also identified in this region, as were several areas of natural flint concentration. A number of smaller Hellenistic, Late Roman and Is-

(2) The size of the sherds and the occasional presence of stone foundations indicate that these sherds are probably not the result of manuring.

(3) Identification by Nancy Ün.

lamic farm house sites were also found (e.g., KM-191-4). Site KM 186, a high (22 m), probably mostly natural oval mound, that covers an area of just over 3 ha was a fortress of the Hellenistic period. The collections included Hellenistic fine wares, rope impressed basins and most importantly a pithos rim (fig.5) that was stamped with a seal ring. The closest parallels to the seal impression are with coins dated to the reigns of Demetrius II and Antiochus VII (c.145-128 B.C.) struck in the mint of Tyre (cf. Houghton 1983, Pl.44,751-2, 754-5 and Pl.45,769). The discovery of this datable sherd on a site with an apparently short occupation will help us in our dating of contemporary settlements.

Survey work also continued north of the Gaziantep road where five new sites were located. Near the village of Çifli another important citadel of Hellenistic-Late Roman date was found (KM-200); farther down the hill was a smaller site (KM-201) where a seal impressed sherd (fig.3) of Early Bronze Age date was discovered. The practice of sealing large jars before firing is well known farther to the south in Syria at sites such as Hamma and Ebla where it occurs in late Early Bronze Age contexts (EB IVA and B) (Mazzoni 1984).

Further work was done south of the road and on six new sites in the area around site KM-74 (Yağmalıhöyük) near Tevekkelli village. Of particular interest are the Late Chalcolithic through Early Bronze Age sites, KM-202-203, near Tevekkelli village itself, and site KM-211 near the Kara Musa spring north of the Gaziantep road. The latter may have been exploiting the nearby source of vesicular basalt on Ziyaret Tepe. the largest site of the sub-region is Haydarhöyük (KM-210) which was probably a major Bronze Age mound that is now completely covered by a modern village.

In the course of reinvestigating the region near site KM-61, a new stone quarry site (KM-227) was identified. It lies in the hills overlooking the Aksu behind the village of Köprübaşıdemirciler. Here we discovered a large (2.8 m high) gate lion lying on an angle in an ancient quarry (fig.4; Pls.I and II). the piece is very possibly in place, since one side is unfinished and the visible side is only partly worked. A large crack in the stone at the chest also suggests this interpretation. So far the quarry (KM-227) has not been surveyed in detail but, given the kinds of discovery made at the nearby quarry site of Yesemek (Alkım 1974), there may well be more pieces to discover here. The lion at KM-227 is relatively crudely worked, and the head is extremely damaged. Nevertheless certain stylistic features suggest a Neo-Hittite date of the 9-8 th centuries. the animal is part of the larger rectangular stone slab and of relatively squat

proportions like the lions found at carchemish and Zincirli. The muzzle and mouth, although incompletely worked, appear very close to those from the lions of Zincirli dated to 9-8th centuries (cf. Akurgal 1949, Pls. IV and V). The incompletely worked knobs on the paws and heavy chest muscle also show basic outlines that suggest the more finished pieces found at Zincirli (Orthman 1971, 6ld and e^d). It is possible that another block was planned on which the back leg would have been shown. Carved blocks could have been brought down to the river and floated on it toward their final destination; alternatively the lion was made for nearby site, KM-61. Further investigation of the quarry is planned for 1995.

The Systematic Collection of KM-97 (Domuztepe)

About 3 km south of KM-227 lies the site KM-97 (Domuztepe), first discovered in 1993 (Carter 1995). The site covers an area of 18 ha. and rises about 8-10m above the level of the plain. The quality and quantity of the Halaf surface materials and the apparently extraordinarily large size of the early occupation, led me to organize, its systematic collection in 1994. KM-97, Domuztepe, commands a key pass in the hills along a natural road that links the eastern and western sections of the central Kahramanmaraş valley. It lies at the head of an alluvial fan that forms some of the richest agricultural land in the region and is adjacent to low hilly country that would have provided excellent grazing lands and was a source of stone and flint.

In 1994 the site was collected using a methodology designed to identify the edges of the mound and to locate the areas of Halaf occupation. Four transects were set up, one running N-S along the length of the tell, two running E-W, at arbitrary points, and a fourth running N-S across a spur on the W side of the mound. A 1.26 m radius circle was laid out every 10 metres to give 5 m² collection areas: in all 160 areas were collected, a total area of 800 m² which has been the subject of total collection. All cultural material in each area was collected. Flint and obsidian were counted separately. Other types of artifacts (e.g., ground stone celts, beads etc.) were added when present. On the major portion of the mound prehistoric material makes up a huge majority of the surface collections and no significant late overburden could be detected. The artifact analyses that follow were done by project prehistorian, Dr. Stuart Campbell.

The Halaf pottery is, generally, consistently well-fired and well-made with a smooth break and only fine inclusions. The wide range of paint

(4) I thank Irene Winter for these observations.

colors are usually shades of brown, black, orange and red brown. In brief-to someone not concerned with the minute details of ware temper, but with the shape and decoration of the vessels-the assemblage was well within the normal range of vessels found farther to the east in the 'true Halaf' areas.

A considerable number of stone bowl fragments were found on the surface of the site. All were well made of fine grained, dark stone. The surfaces were polished but decoration consisted, at most, of some incision. The distribution of these vessels on the surface of the site indicates that they are associated with the Halaf occupation.

There are also large quantities of lithics on the surface, presumably almost all relating to the prehistoric occupation of the site. Most common is a chert of high quality in a variety of colors. Some of the finest re-touched tools and blades are made in a very fine-grained honey colored flint. There are at least two very fine blade cores, both of the honey colored flint. Obsidian makes up 8 % of the lithics in the collection transect (it also made up a similar percentage in the morphological collections). Although there is a high percentage of blades, some of them with re-touch, there are also flakes and chunks from core preparation and one fine blade core, demonstrating that obsidian was not simply coming to the site as finished blades or prepared cores. Fifty-three pieces of obsidian (57%) were found with a green tinge in transmitted light and are almost certain to have come from the peralkaline obsidian sources of Nemrut Dağ or Bingol to the east while 40 pieces (43 %) had a gray tinge in transmitted light and are much more likely to have come from central Anatolian sources (see similar reasoning in Renfrew 1977, 282-3; Campbell 1992, 152-157; geological background in Cann 1983, 234). If the bulk of the Domuztepe obsidian is, like the pottery, Halaf in date, there may have been a significant change in the direction from which raw materials were being obtained, or possibly, a wider, more complicated procurement system that brought raw materials from both east and west to this large center at the edge of the lowlands.

KM-97 is exceptional for its size of 18 ha. It is one of the largest, if not the largest known Halaf site. Recently the sites of Kazane, south of Urfa and Tilbeshar, near Gaziantep, have been reported to have relatively large occupations, but these sites have significant later overburdens and the extent of the Halaf Period settlements remains uncertain. There is surprisingly little contemporary settlement attested in the Kahramanmaraş plain. KM-97 was not at the pinnacle of a settlement hierarchy that we

have been able to identify and the only other known site, KM-69, is 3-5 ha. in area. Intensive field walking surveys away from KM-97 in 1995 may provide new information on the Halaf settlement system.

The settlement pattern and surface collections suggests that ceramic and probably other production activities were centralized at KM 97. So far craft residues seem concentrated at the northern end of the mound, a distribution pattern which deserves further investigation. Obsidian tools, stone vessels, and some of the very elaborately decorated ceramics could well be classified as wealth-generating goods or luxury items produced by specialists and controlled by an elite. Should we fail to find other Halaf sites in the region, the growth of KM-97 may be the result of the establishment of a 'port of trade' at the western edge of the Halaf 'inter-regional sphere of interection'. This pattern would fit well with that described by Kristiansen (in Earle ed. 1991) with control over obsidian replacing control over metals, in the Halaf instance.

Site KM-97 continues to be occupied but on a smaller scale than during the Halaf period but nearby sites KM-67 and 96 have produced the best collections of Ubaid-related pottery in the region. The Ubaid (Late Ubaid or Ubaid 3/4) pottery found on these sites appears to have a much more regional character than the earlier Halaf pottery which is very closely paralleled in shape and decoration by ceramics from a site like Tell Halaf itself. Standart Ubaid (Ubaid 3/4) material is present on the surface of KM-67,96 and 97 (as well as several other sites in much lesser quantities) some with typical shapes and patterns, but there were two other related ware classes present in equal, or greater quantities on KM-67, 96, 97.

The first related ware class has a distinctive fabric and surface finish; the shapes and the motifs fit well with the Ubaid, but the ware has an orange-or red-brown wash or slip and is painted in dark brown or black paint. "Halaf ware with Ubaid decorations." The second group is similar in fabric to the first but is unslipped and has bichrome paint. Again the shapes and motifs are more closely linked to the Ubaid than the Halaf. The second ware class is best known from KM-67 but also from KM-97 and from the predominantly Late Chalcolithic site, KM-133. These post-Halaf bichrome painted wares have parallels with Amuq D and E (Braidwood and Braidwood 1960, figs. 131, 158), but not with sites in north Mesopotamia or the Euphrates valley. Thus in the Kahramanmaraş region, it is still difficult to distinguish Halaf from Ubaid on the basis of surface materials and we have chosen to combine the two occupations in fig.6.

Conclusions (fig.1 and 6)

The rocky outcrops that divide the valley effectively channel communications and create both links and sub-regions within the larger whole. The river branches east and west of the city are the key to control of the roads leading to the Anatolian highlands. The Aksu river channel where it turns to the west at Danişmen Tepe (KM-55) about 20 km south of the modern city of Kahramanmaraş is another key point that controlled access to the east and the south.

The Neolithic settlements identified so far lie at the edges of the rocky outcrops adjacent to marshy zones and are concentrated in the center of the region around KM-10. By the Halaf period, there was one known large settlement (KM-97). It lies at the head of an alluvial fan at the opening of a key pass linking the eastern and western sectors of the central valley. Population and presumably production appears to have been centralized there in the Halaf period. Both KM-97 and KM-69, the only other Halaf Period site known, have Ubaid ceramics along with seven other sites in the region. KM-97, however, appears to have been a much smaller site during the Ubaid period.

Only 9 Halaf-Ubaid settlements are known, but 22 local late Chalcolithic, roughly equivalent to Amuq F and G, sites have been identified. The latter are scattered across the entire valley. The development of a new largely undecorated and mass-produced ceramic tradition in the Late Chalcolithic, that has no direct parallels to the contemporary sites of the Uruk Period on the Euphrates, underscores the separate development of the ceramic tradition in the region that began already at the end of the Halaf Period. What is interesting in the Kahramanmaraş region is that the technological changes of farther east appear to have been adopted along with what I believe is a change in the organization of production. The sharp differences in ceramic styles between the painted Halaf-Ubaid styles and plain wares of Late chalcolithic period suggest new techniques of mass production, as do the presence of ring-scrappers. Further clues to these changes lie in the local settlement pattern itself and the apparent introduction of an iconographically sophisticated system of sealing. These features are associated elsewhere in the ancient Near East with the development of systems of local production and exchange. Hopefully excavations will one-day permit us to establish the differential distributions of relevant artifact class or classes across appropriate analytic units to support these suggestions; I would nevertheless speculate that we could well find a decentralized pattern of ceramic production in each of the ma-

for sectors of the valley, possibly administered or controlled by each of the newly established small centers in the Kahramanmaraş region by the last centuries of the fourth millennium B.C.

In the subsequent Early Bronze Age, settlement had spread out over all the sub-areas of the valley. The establishment of KM-55 (Danışmen Tepe) as a major center occurs during the Early Bronze Age. Because the earlier settlement is buried and appears to have been founded on a natural rock outcrop, it is difficult to estimate the size of the EBA city, but 50 ha. does not seem to be unreasonable. Both the number and sizes of Middle Late Bronze Age settlements appear to decline, but I suggest that a major center of settlement may well lie buried beneath the modern city of Kahramanmaraş. In the Iron Age we know from historic sources that the region was the home of the independent kingdom of Gurgum. Chance finds in and around the city of Kahramanmaraş also indicate that the modern city covers the Iron Age center. Our discovery of the Incirli stele in 1993 (Carter 1995) and of the Neo Hittite lion in 1994 also demonstrate the importance of the region in the first half of the first millennium B.C.

There seems no question that a peak of settlement was reached in the Hellenistic-Late Roman periods. Intensive agricultural exploitation of all the sub-areas of the larger region has been identified and both Kahramanmaraş and Danışmen were important towns. In the subsequent Islamic and Medieval Periods population appears to decline and to shift to the western side of the valley. These preliminary observations will be expanded, refined, and formulated in the coming seasons.

REFERENCES

- Akurgal, E. *Spaethethitische Bildkunst*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 60, Ankara: Arkeoloji Enstitüsü, 1949.
- Alden, J. "Ceramic Ring Scrapers: An Uruk Period Pottery Production Tool." *Paléorient* 14, no. 1 (1988): 143-150.
- Alkim, U.B. "Yesemek Taşocağı ve Heykel Atelyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar, " *İslahiye Bölgesi Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından V.Seri, 32. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basınevi, 1974.
- Braidwood, R., and L.Braidwood. *Excavations in the Plain of Antioch*, Oriental Institute Publication, 61. Chicago: University of Chicago Press, 1960.
- Campbell, S. "Culture, Chronology and Change in the Later Neolithic of North Mesopotamia." Ph.D.diss., University of Edinburgh, 1992.

- Cann, J.R. "Petrology of Obsidian Artefacts" in *The Petrology of Stone Artefacts*, eds. D.R.C. Kempe and A.P. Harvey. Oxford: Clarendon Press, 1983.
- Carter, E. "Report on the Kahramanmaraş Archaeological Survey Project from 24/9/93 to 11/11/93." *Arastırma Sonuçları Toplantısı* XII (1995): 331-341.
- Garstang, J. "Excavations at Sakje Geuzi in North Syria: Preliminary Report for 1908." *Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* 1 (1909): 97-117.
- Houghton, A. *Coins of the Seleucid Empire from the Collection of Arthur Houghton*, Ancient Coins in north American Collections, New York: The American Numismatic Society, 1983.
- Kristiansen, K. "Chieftoms, States, and Systems of social evolution." in *Chieftoms: Power, Economy and Ideology*, 16-43, ed. T. Earle. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- Mazzoni, S. "Seal-impressions on Jars From Ebla in EB I (V) A-B." *Akkadica* 37 (1984): 18-40. =
- Ortlmann, W. *Untersuchungen zur spathethischen Kunst*. Bonn: Rudolf Habelt Verlag.
- Renfrew, C. "The Later Obsidian of Deh Luran: the Evidence of Chogha Sefid." in *Studies in the History of the Deh Luran Plain*, 289-311, ed. F. Hole. Memoirs of the Museum of Anthropology, University of Michigan, 9. Ann Arbor, Michigan: Museum of Anthropology, 1977.
- von Wickede, Alwo *Prähistorische Stempelglyptik in Vorderasien*. Münchener vorderasiatische Studien, 6. Munich: Profil Verlag, 1990.

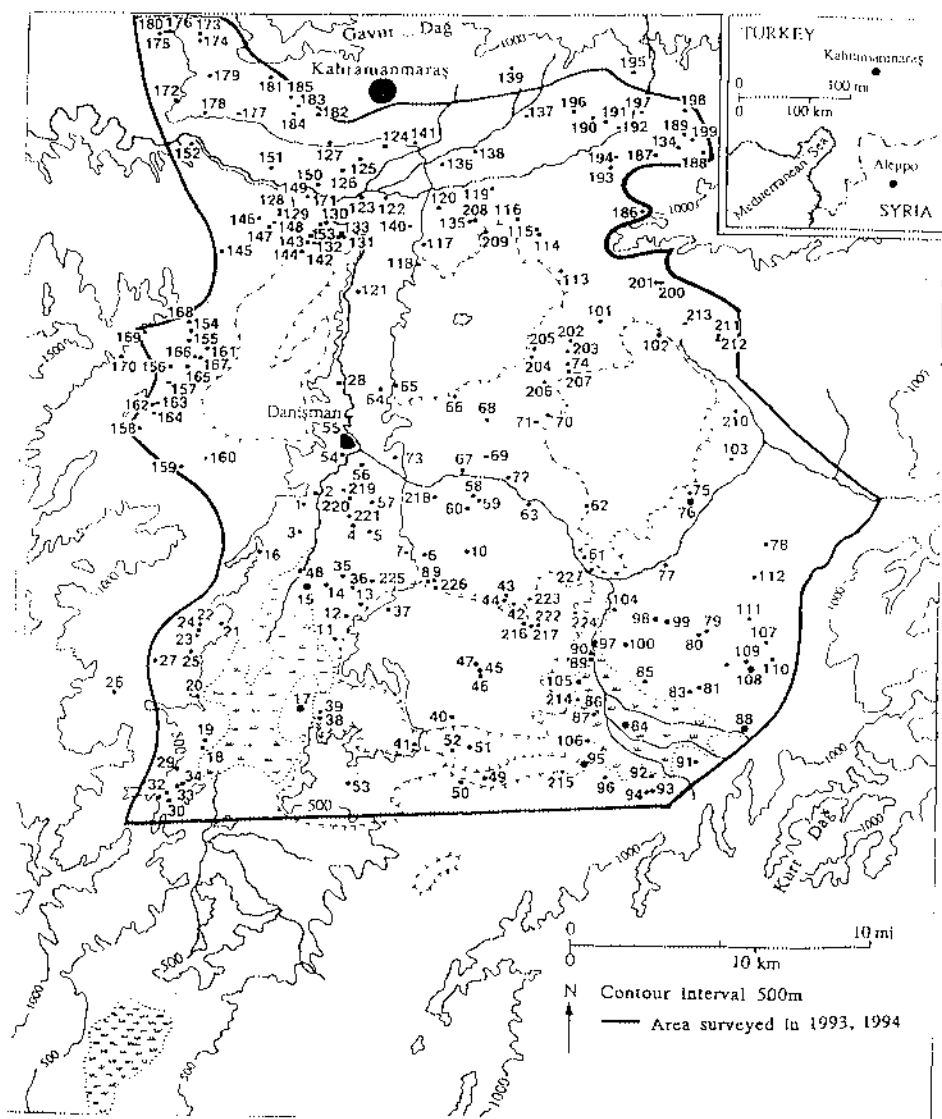

Fig. 1: Map of the Kahramanmaraş region showing the areas surveyed in 1993-1994

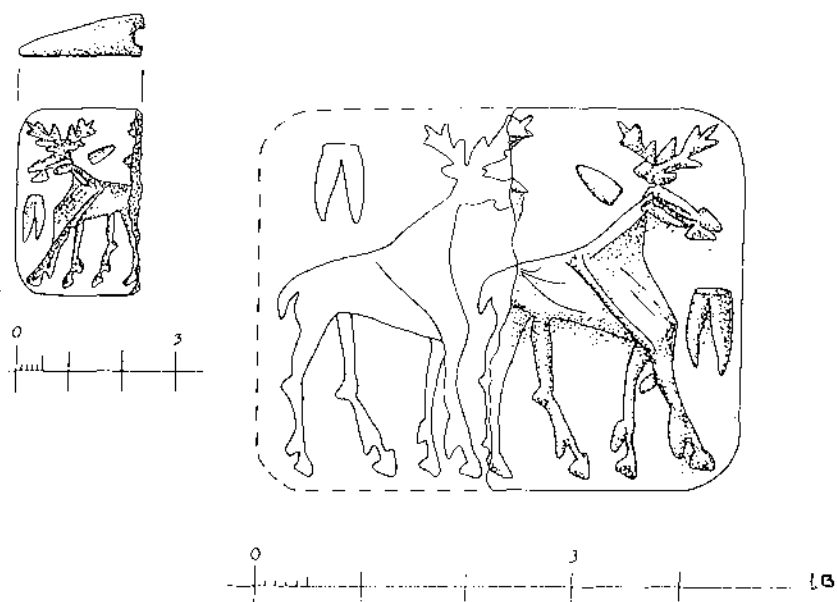

Fig. 2: Black stone stamp seal of the Late Chalcolithic Period, c.3500 B.C. from site KM 133.

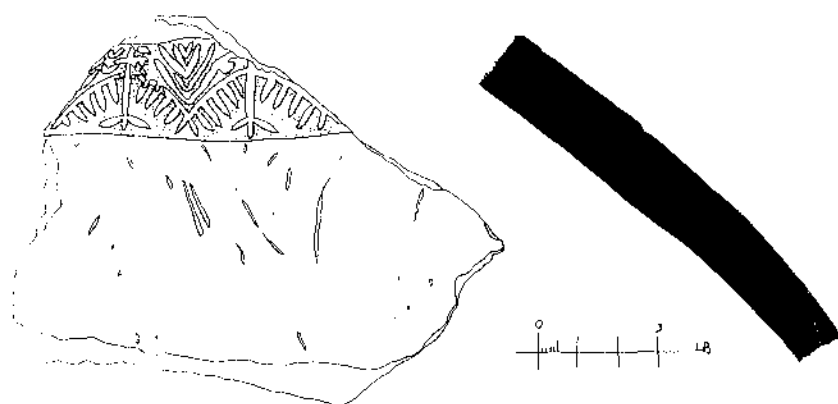

Fig. 3: Seal impressed sherd of the Early Bronze Age from site KM201

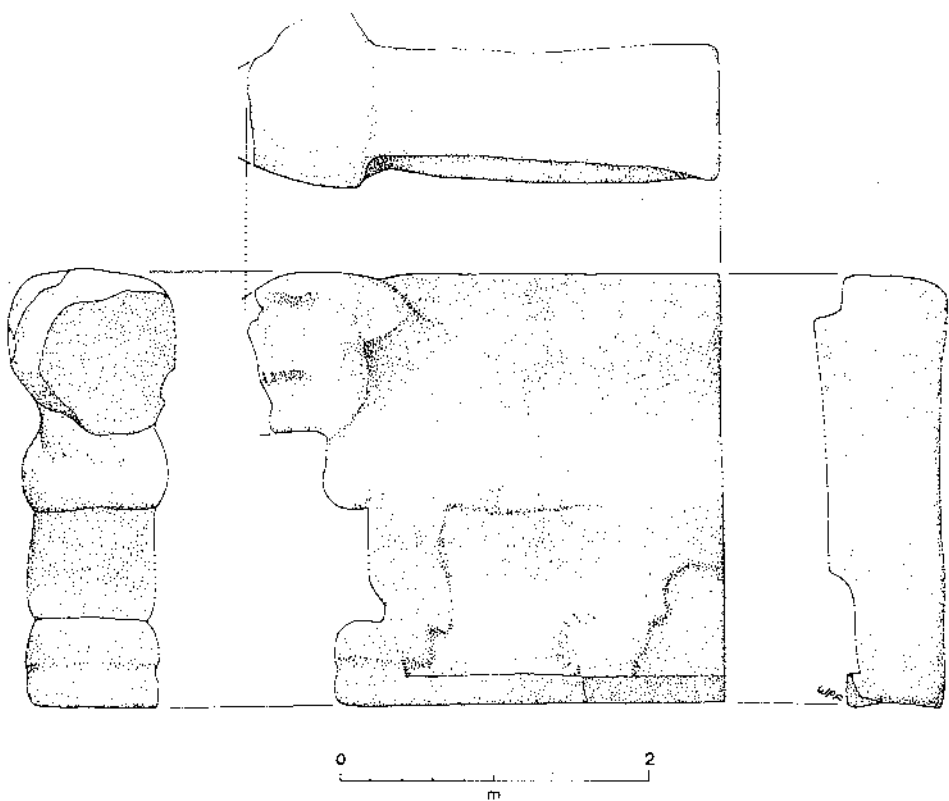

Fig. 4: Lion from quarry site KM 227, possibly of the Neo Hittite Period, 9th-8th century B.C.

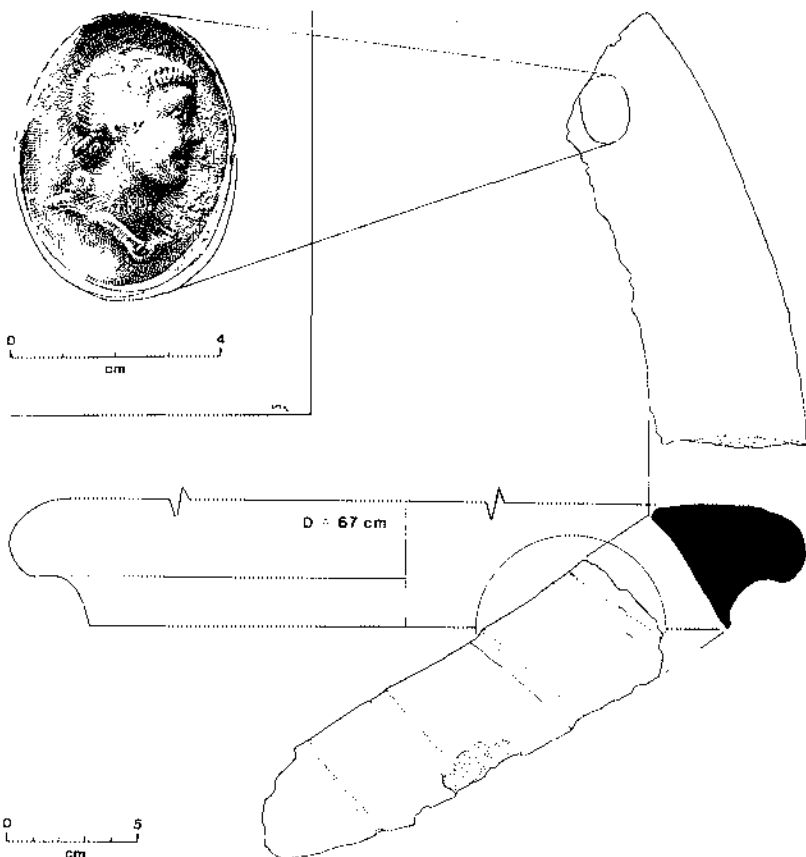

Fig. 5: Seal impressed pithos rim from site KM-186 dated to the Hellenistic Period c. 145-128 B.C.

Kahramanmaraş Survey

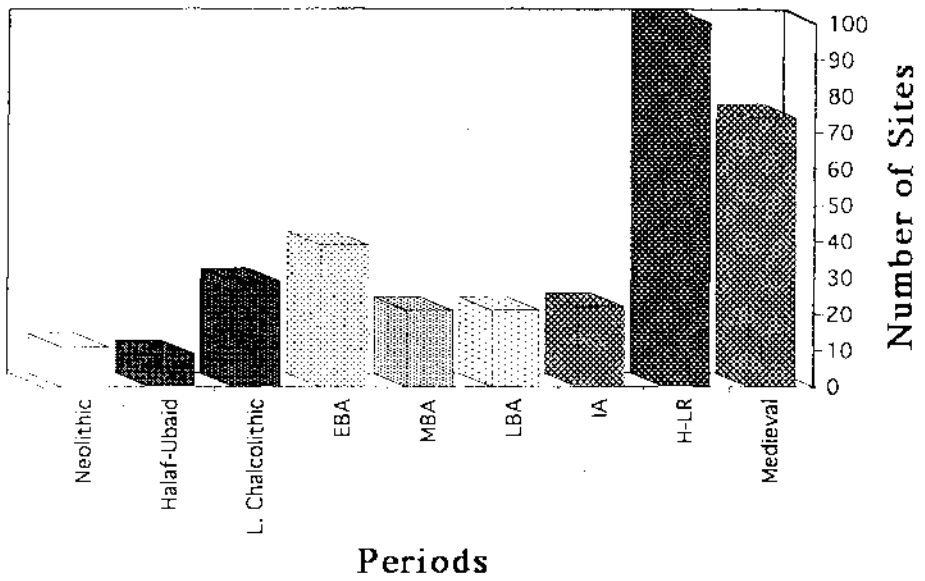
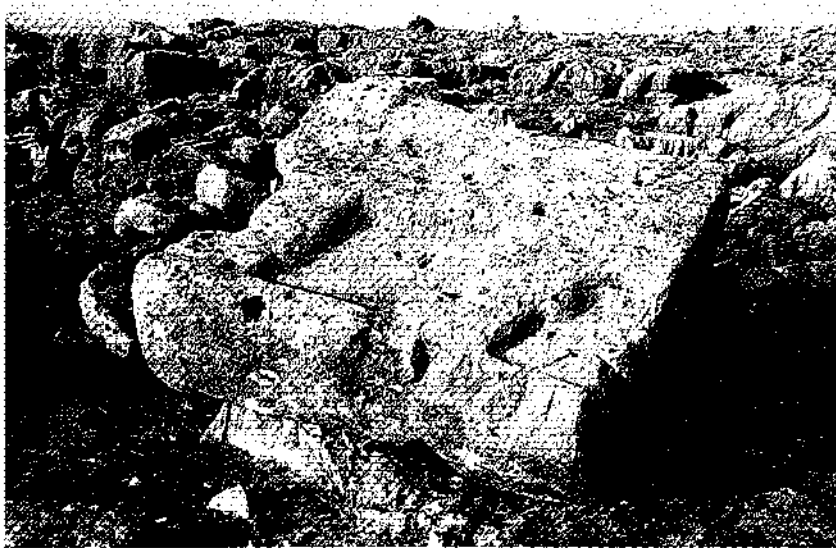

Fig. 6: Chart showing the number of sites for each period

PL.1a: Side view of the gate lion found at KM. 227

PL.1b: Front view of lion, the crack is visible just below the chest.

PL.IIa: Back view of gate lion found at KM-227

PL.IIb: Top view of gate lion found at KM-227

ZEYTİNBAĞI/TRİLYE BİZANS DÖNEMİ KİLİSELERİ

M. Sacit PEKAK*

Bursa, Mudanya'ya bağlı, Marmara Denizi'nin güney kıyısındaki Zeytinbağı kasabası gerek içi ve yakın çevresindeki Bizans Dönemi'ne ait kiliseler gerekse de geçen yüzyıla ait sivil, endüstriyel ve dini yapılarıyla sanat tarihi açısından önemli bir merkezdir (Resim: 1)¹. Günümüzde Zeytinbağı olarak bilinen yerleşimin adı yakın zamana kadar Trilye (veya Trigleia)dır. Aşağıdaki metnin konusunu oluşturan Bizans Dönemi'ne ait kiliselerden 2'si yerleşimin içinde, 3'ü yakın çevresindedir².

Zeytinbağı'nın Bizans Dönemi öncesi tarihçesi oldukça belirsizdir. Hiçbir antik dönem kaynağında "Trigleia" adında bir yerleşimden bahsedilmemekte, buna karşılık İ.Ö.425/4 ve 241 tarihli, Atina'ya vergi ödeyen yerlerin belirtildiği listelerde "Brylleion Tereiası" adında bir yer-

* Yrd. Doç. Dr. M. Sacit PEKAK, Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe-ANKARA.

- (1) Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu, 31.8.1990 tarih ve 1299 sayılı kararıyla, önceden tescil edilmiş 113 sivil mimarlık örneğinin yanı sıra 19' unun yeni tesciline; 13 anıtsal, 3 endüstriyel yapının tescil kaydının devamına; ayrıca zeytinliklerin doğal sit alanına ve sahilin korunmasına karar vermiştir. 13 anıtsal yapının 4'ü Bizans Dönemi kilise ve manastırı; 1'i eski bir mezarlık, 1'i Osmanlı Dönemi'nden kalma hamam, 2 si 19. yüzyılda inşa edilen kilise, 1 i 19. yüzyılda inşa edilen büyük bir okul ve 4'ü çeşmedir; 3 endüstriyel yapıdan 1'i zeytin fabrikası, 2'si imalathanedir. Kurul ayrıca, yerleşimdeki çınar ağaçları ve çamlıkları da tescil etmiştir.
- (2) Bu yazıda ele alınacak yapılar Fatih Camii adı ile ibadete açık olan kilise, Kemirli Kilise (Panagia Pantobasilissa), yerleşimin yakındaki Medikion Manastırı Kilisesi, Pelekete Manastırı Kilisesi ve Soterios Manastırı olarak tanınan yapı kalıntılarıdır. Bu kiliselerden "Fatih Camii", tarafınızdan 1991 yılında Hacettepe Üniversitesi'ne doktora tezi olarak sunulmuştur bkz. M. Sacit Pekak, *Zeytinbağı (Trigleia) Bizans Dönemi Kiliseleri ve "Fatih Camii" (Tarihi ve Mimarisi)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991 (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Bu çalışmada Zeytinbağı'nın yanı sıra yapıların tarihçeleri ele alınacak, minarilerine ise, daha sonra her biri tarafınızdan ayrıntılı olarak yayınlanacağı için kısaca değinilecektir. Pelekete Manastırı hakkındaki çalışmamız, 1995 yılı içinde Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından basılacağı bildirilen "I. Metin Akyurt-Bahattin Devam'ı Anı Kitabı"nda yayınlanacaktır.

leşimin adı geçmektedir (Meritt-Wade Gery-Mc Gregor 1939:424-425). "Brylleion"u Zeytinbağı ile eşleştirmek isteyen araştırmacılar olduğu gibi³ bu konuda en son ve güvenilir araştırmayı yapmış olan Corsten'a göre, listelerde adı geçen Brylleion, Myrleia-Apameia-Mudanya'nın eski adıdır ve Brylleion'a bağlı olan Tereia, Ortaçağ'da Trigleia olarak bilinen Zeytinbağı ile eşleştirilebilir (Corsten 1987:47). Zeytinbağı ve çevresinde bulunan yazıtlar, burada antik dönemde birkaç yapıdan oluşan bir kült merkezinin varlığını göstermektedir. Yazıtlarda kullanılan dialekt zeytinbağı'nın Megara'ya bağlı bir Byzantion kolonisi olduğunu ortaya koymaktadır (Ruge 1939:134-135; Corsten 1987:47, 51-61)⁴.

Zeytinbağı'nın Bizans Dönemi tarihçesi de, en azından 11. yüzyıla kadar oldukça karanlıktır: En erken tarihli Bizans kaynağı 11. yüzyıl ortalarına aittir. Dönemin ünlü yazarlarından Mikael Psellos, bir süre yaşadığı Zeytinbağı'ndaki Medikion Manastırı'ndan, Opsikion teması yargıcına yazdığı bir mektupta, "Trigleia"dan bir gemi ile yola çıktıklarını belirtmektedir⁵. Daha sonra 1284, 1327 ve son olarak 1337 tarihli Bizans kaynaklarında Trigleia ismi zikredilmektedir⁶: 1284 tarihli Ceneviz'de, 1310-1340 tarihleri arasında Floransa'da; ayrıca 1381-82 tarihlerinde yazılan ticarete ilişkin kitaplarda Zeytinbağı'ndan yapılan şarap ve şap ticaretinden bahsedilmektedir⁷. Zeytinbağı'nın Ortaçağ'da önemli bir ti-

- (3) Evangelides 1889:275-286; 1934:9-11, 15. Zeytinbağı doğumlu bir araştırmacı olan Evangelides bu görüşü birçok yayınında savunmuştur. Evangelides'i kaynak alan bazı araştırmacılar temkinli de olsa aynı görüşü paylaşmışlardır bkz.Kleonymos ve Papadopoulos 1867:43; Bürenchen 1897:926-927; Hasluck 1910:55; Menthon 1935:27; Ruge 1939:134-135; Luis 1949:43; Beck 1959:210.
- (4) Zeytinbağı'nın Bizans öncesi dönemi tarihçesi ve bu konuda kaynakça için bkz. Corsten 1987: 47-68.
- (5) Michaelis Pselli, *Scripta Minora, Magnam Partem Adhuc Inedita* (ed.E.Kurtz, F.Drexl), Milano 1941: 125, ep.97.
- (6) Patrik Georgios Gregorios'un 1284 yılında, imparator II.Andronikos'a gönderdiği mektupta, Ioannes adındaki yerel yöneticinin "Trigleia"da halktan haksız ve adaletsiz vergi topladığına değinmektedir bkz.Kıbrıslı Gregorios (ed.S.Eustratiades), *Ekklesiastika Foros* 4 (1909) 13. 1327 ve 1337 tarihli kaynaklar ise, İmparator VI.Ioannes Kantakuzenos (1347-54) tarafından, "Christodulos" takma adıyla kaleme alınan "Tarih" kitabında yer almaktadır: İlk kaynaktaki Türklerin Bursa kuşatması sırasında askerlerin yiyeceklerle birlikte "Trigleia"ya hareket ettikleri; ikinci kaynaktaki ise, 1337 Sonbaharı başlarında "Trigleia"dan gelen bir habere göre, Perslerin (Türkler) Orhan komutasında 36 gemi ile doğuya hareket ettikleri aktarılmaktadır bkz. Ioannis Cantacuzeni, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (ed.B.G.Nieblhurii C.F.) Bonn 1928, c.I.220;c.II.505.
- (7) 1284 tarihli Ceneviz kaynağında şehrin ismi "Trigia" olarak verilmektedir bkz. G.I.Bratinau. *Actes des notaries genoïs de Pera et de Caffa*, Buharest 1927:172; 1310-1340 tarihleri arasında İtalyan Pegolotti tarafından yazılan ticaretle ilgili kitapta yerleşim "Trilia" limanından şap ithal edildiği belirtilmektedir bkz.Francesco Balducci Pegolotti, *La Pratica Della Mercatura* (ed.A.Evans), Cambridge Massachusetis 1936: 369; 1381/82 tarihli kaynaktaki ise, "Trillie"de üretilen şarabın Caffa'ya ithal edildiği belirtilmektedir. bkz.N.Iogara, "Notes et extraits Pour servir a l'Histoire des Croisades", *Revue de l'Orient Latin* 4 (1896):39.

caret limanı olduğunu gösteren diğer bir grup kaynak ise İtalyan ve Yunan portulanlarıdır⁸.

Zeytinbağı'nın hangi tarihte Türklerin eline geçtiği bilinmemektedir. Yerleşimle ilgili olarak saptayabildiğimiz en erken tarihli Osmanlı kaynağı, Hüdavendigar Livası Tahrir Defterindeki, 1409 yılında "Dirigle"nin Bayezid Hüdavendigar ve Erdek Vakf-ı Sultaniyesi'ne bağlandığını belirten kayıttır (Barkan 1988:14). Zeytinbağı'ndaki Osmanlı Dönemi kitabeleri ise oldukça geç tarihler vermektedir: Bunlardan en eskisi, Fatih Camii girişi kapısı üzerindeki, kilisenin camiye çevrilmesine ilişkin, Hacı Hasan isminin geçtiği 968 H./1560/61 M. tarihli kitabedir⁹. 1337 tarihli Bizans kaynağında Zeytinbağı'nın bu tarihte Bizanslıların elinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda, Zeytinbağı, yakınındaki, İznik, Bursa ve Mudanya gibi önemli yerleşimlerden daha sonra Türklerin eline geçmiş, belki de uzun süre bir Bizans ileri karakolu görevini görmüş olmalıdır (Mango ve Sevckenko 1973:236)¹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde, Zeytinbağı ile ilgili ilk bilgiler Dr.John Covell (1676:265 v-266r) tarafından verilmiştir. Yerleşimi "Tril-lia" olarak anan Covell, buradaki dört manastırı kısaca tanıtmakta, ayrıca "güzel ve büyük bir cami"den bahsetmektedir. Katip Çelebi Cihannüma'sında 1732/33:658-659) yerleşimi "Trilya" olarak sadece ismen anmaktadır. Richter (1822:399), Mordtman (1925) gibi gezginler yerleşim hakkında kısa ve önemsiz bilgiler vermektedirler. Ayrıca, Kleonymos ve Papadopoulos (1867:43, 149), Kandis (1883:126, 137, 140-142), Evangelides (1888:275-286; 1889:93-96, 154-157, 275-281; 1903:126, 1934), Tomaschek (1891:13), Hasluck (1906/7: 285-308, 1910:59-62), Panchenko (1911:259-289), Menthon (1935:27-44), Buchwald (1969), Mango ve Sevckenko (1973:235-277), Corsten (1987:47-68), Kuniholm ve Streiker (1987:385-397) gibi araştırmacılar Zeytinbağı ve yapılar hakkında bilgiler vermektedirler.

Bu araştırmacıların Zeytinbağılı Evangelides yayınlarında, burasının Brylleion olduğunu, ayrıca Bizans kaynaklarında sıkça zikredilen

(8) Portulanlar için bkz. A.Delate, *Les Portulan Grecs*, Paris 1947, Portulan cilt II: 241, 285; cilt VI: 338.

(9) Zeytinbağı'ndaki Osmanlı Dönemi kitabeleri için bkz. Ötügen, Durukan, Acun ve Pekak 1986: 479-480.

(10) Bugün Danimarka'nın Horsens şehrindeki lisede korunan bir elyazması incil, 15. yüzyılın başlarında Zeytinbağı'ndaki Medikion Manastırı'nda hazırlanmıştır. Bu da Zeytinbağı'ndaki manastırların kütüphanelerinin 15. yüzyıl başında üretim yapabiliyor olmasını göstermesi açısından ilginçtir. Incilin son sayfasına, aynı manastırda, 1574 yılında, siyah mürekkeple eklenen yazının manastırın 16. yüzyılın son çeyreğinde işlevine devam ettiğini göstermektedir kşl.Heiberg 1911:498-508.

Kenalakkos Manastırı'nın Zeytinbağı'nda bulunduğunu ısrarla ancak inandırıcı olmaktan uzak bir şekilde öne sürmektedir. Yerleşimdeki yapılar hakkında en ayrıntılı bilgiler Mango ve Sevckenko'nun 1973 yılında yayınladıkları makaledir, ancak araştırmacılar, örneğin Fatih Camii'ni vakitleri olmadığı için yeterince araştırmadıklarını belirtmektedirler.

Yukarıda isimleri sıralanan gezgin ve araştırmacılar, Zeytinbağı ve çevresindeki kiliselerin sayısı hakkında farklı bilgiler vermektedirler: Örneğin Covell (1676) 4, Kleonymos ve Papadopoulos (1867) 5, Kandis (1883) 10, Evangelides (1889) 7, Hasluck (1910) 4, Pancenko (1911) 8, Menthon (1935) 5 kilise ismi vermektedir. Ancak, kaynak yetersizliği ve karmaşıklığı nedeniyle isimleri verilen bu kiliseleri eşleştirmek ne-redeyse olanaksızdır (Janin 1975:190).

Yerleşimin adı I. Dünya Savaşı sırasında Mahmut Paşa Nahiyesi, savaşta sonra Trilye ve 1961'den bu yana da Zeytinbağı'dır (Ortaç 1967)¹¹. 1923 yılından sonra, yerleşimin asıl kalabalık nüfusunu oluşturan Hıristiyan halk, Yunanistan'a, Halkidiki'ye giderek Nea Trigleia adı ile bir köy kurmuşlardır¹².

FATİH CAMİİ

Zeytinbağı ve çevresindeki Bizans Dönemi kiliseleri içinde en iyi korunmuş durumda gelebilmiş ve günümüzde cami olarak kullanılan yapının özgün ismi, inşaa tarihi, banisi ve kime ithaf edildiği bilinmemektedir.

Yapı hakkında en erken bilgi Covell'in seyahatnamesinde (1676:265v-266r) geçmektedir: Covell'in Zeytinbağı'ndaki "güzel ve büyük bir cami" olarak tanımladığı yapı Fatih Camii olmalıdır. Kilise hakkında Covell'dan 19. yüzyıla kadar geçen uzun zaman süresinde bilgi bulunmamaktadır. Kilise 19. yüzyılda Kleonymos ve Papadopoulos tarafından (1867:43) H. Stephanos Kilisesi olarak adlandırılmış, Kandis (1883:126) ise, kilisenin Kenalakkos Manastırı'na ait olduğunu ve manastırı 14 Ocak 716'da ölen H.Stephanos'un kurduğunu belirtmektedir. Fatih Camii'nin, Bizans yazılı kaynaklarında sıkça geçen Kenalakkos Manastırı'nın H.Stephanos Kilisesi olduğu, özellikle Evangelides tarafından benimsenmiş ve kanıtlanmaya

- (11) Trigleia adı ve etimolojisi hakkında ayrıca bkz. Tomaschek 1891:13; Evangelides 1934:16.
(12) 1933 yılında Yunanistan'da basılan bir ansiklopedide "Trigleia" başlığı altında şu bilgiler sunulmaktadır: Marmara Denizi kıyısındaki köy 6.000 nüfusludur ve 30 aile Türk, diğerleri Yunanlı'dır. Savaş sırasında Yunan orduları tarafından geri alınmasını izleyen 1923 yılındaki Lozan Andlaşması'ndan sonra halkın büyük bölümü Yunanistan'a göçtü ve Halkidiki'de "Nea Trigleia"ya yerleşti. Burasının eski adı Sofular idi. Nea Trigleia'nın 1928'deki nüfusu 1064'tü. bkz. *Megle Hellenika Enkylopaideia*, Pyrsos, 32, Athenai 1933:303.

çalışılmıştır (1890:275). Verdiği bilgilere pek güven olmayan Evangelides, manastırın zengin arşivinin 1453 yılında yakıldığını, kilisenin 1613 yılında camiye çevrildiğini belirtmektedir¹³. Buna karşın, Evangelides yapının tasvirini ayrıntıyla yapan ilk araştırmacıdır. Hasluck, bölge ile ilgili makalesi (1906/7:285) ve birkaç yıl sonra yayınlanan kitabında (1910:59-61), Evangelides'in neredeyse tüm düşüncelerine karşı çıkmış, yapının Kenalakkos değil Trigleia Manastırı'na ait olduğunu ve "Müjde"ye adandığını belirtmiştir. Hasluck'ın makalesi, yapının ilk kroki-planının yayınlanması ve kilisenin tarihlendirilmesine yarayacak monogramların yayınlanması açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Pancenko, monogramları Hasluck'tan sonra gören son araştırmacıdır, monogramlar onun yapıyı ziyaretinden sonra ve olasılıkla Kurtuluş Savaşı sonrasında, yapının tekrar camiye çevrilmesi sırasında kazanmış olmalıdır. Pancenko, manastırın H.Stephanos ve Kenalakkos; kilisenin ise H.Stehhanos ve Panagia Evangistra adlarını taşıdığını öne sürmektedir (Pancenko 1911:275-276). Zeytinbağı Kurtuluş Savaşı sırasında Yunan ordularınca işgal edilmiş ve iki yıl boyunca (1920-1922) yapı kilise olarak kullanılmış, işgalden sonra tekrar camiye çevrilmiştir (Evangelides 1934:119).

Yapı hakkında bilgi veren çok sayıda araştırmacı olmasına karşın Mango ve Sevcenko'nun sunduğu tarihi bilgiler önemlidir. Hasluck ve Pancenko'nun monogram verilerini yeniden değerlendiren araştırmacılar, kilisenin Trigleia Manastırı'na ait olduğunu, birinin adı Mikael olan iki Patrikios (asilzade) tarafından yaptırılarak İsa'ya ithaf edildiğini, ilk rahibinin ikon yanlısı olduğu için V.Leon döneminde (813-820) işkence gören H.Stephanos olduğunu, dolayısıyla kilisenin 9. yüzyıl başında kurulmuş olması gerektiğini belirtirler (Mango ve Sevcenko 1973:236-238)¹⁴. Bu görüşe karşılık Janin, kaynaklarda, İmparator V.Leon döneminde işkence gören H.Stephanos adındaki rahibin kurduğu bir "Trigleia Manastırı"ndan bahsedildiğini, ancak daha erken tarihli olan Medikion Manastırı başrahipleri Nikephoros ve Niketas'ın vitalarında "Trigleia" isminin ne bir yerleşim, ne de bir manastır adı olarak geçmemesine dikkat çekmektedir (Janin 1975:186, 189-190).

(13) Şayet Evangelides'in bu görüşüne inanılacak olursa, fetih tarihi bilinmeyen Zeytinbağı'nın 1453 gibi geç bir tarihte Türklerin eline geçtiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca araştırmacı, narteks giriş kapısı üzerindeki Osmanlıca kitabeldeki, yapının camiye çevrildiği tarihi veren kitabeldeki 968 H./1560-61 M.tarihi de yanlış okunmuştur.

(14) Bkz. Mango ve Sevcenko 1973:237. Hasluck, Pancenko ile Mango ve Sevcenko'nun monogramlar hakkındaki görüşlerini yorumlayan ve yeni öncüler getiren araştırmamız, yer kısıtlaması nedeniyle burada ele alınmamıştır; ayrı bir yayında bu konu tartışmaya açılacaktır.

Tanıtım

Dört serbest destekli kapalı Yunan haçı planlı kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Çizim: 1-2)¹⁵. Yapı batıda bir "avlu" ve narteks, ortada naos, doğuda bema, protesis ile iki apsisten ibarettir. Diakonikon bugün yıkaktır. Yapı günümüzde, modern duvar ve konutlarla sınırlanmaktadır.

Naos kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Orta bölüm dört sütun üzerine oturan pandantif geçişli kubbe, dik eksenlerdeki haç kolları beşik; çapraz eksenlerdeki köşe odaları kubbemsi tonoz ile örtülüdür. Köşe odaları farklı biçim ve büyüklüklerdedir: Doğu köşe odaları kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen, batı köşe odaları kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Güneybatı köşe odasında, naosun batı bölümü üzerinde yer alan mahfile çıkışı sağlayan ahşap bir merdiven, güneydoğu kubbe desteğinin kuzeyine bitişik bir minber bulunmaktadır (Çizim :3; Resim: 2).

Doğu haç kolundan daha dar olan bema kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülüdür. Bema kuzey duvar eksenindeki kapı ile protese, güney duvarı eksenindeki pencere ile dışa açılmakta, doğuda ise ana apsisle bağlanmaktadır. Apsis içte merkezi içride yuvarlak, dışta farklı uzunlukta üç cephelidir (Çizim: 4).

Kuzey ve güney haç kollarında, alt seviyelerde, sonradan açılmış, dikdörtgen birer; üst seviyelerde, batıdakileri sonradan örtülmüş, yuvarlak kemerli üçer pencere yer almaktadır (Çizim: 5). Güneydeki üst seviye pencerelerinin altında, bugün duvar içinde kalmış iki sütun görülmektedir (Çizim: 3). Yüksek kubbe kasnağındaki sekiz pencereden yedisi bugün örtülüdür. Batı köşe odalarında altı üstlü ikişer pencereden, güneybatı köşe odasının üst penceresi günümüzde minareye çıkışı sağlayan kapıya dönüştürülmüştür (Resim:3-4). Doğu köşe odalarında, üst seviyelerdeki pencerelerden, güneybatı köşe odasındaki günümüzde örtülüdür. Ana apsis, üst seviyede her cephede birer olmak üzere yuvarlak kemerli üç pencere bulunmaktadır (Çizim: 4-5).

Oldukça büyük boyutlu protesisin kare planlı batı bölümü kubbemsi tonozla örtülüdür. Protesis doğuda içten ve dıştan yuvarlak planlı apsis ile sonuçlanmaktadır. Kuzey duvarında eksenin doğusunda bir pencere, batısında bir niş; batı duvarında eksenin kuzeyinde bir diğer niş yer al-

(15) Yapı gerçekte 40 derecelik bir sapma ile güneydoğu-kuzeybatı yönünde uzanmaktadır. Ancak anlatım ve okuma kolaylığı sağlamak amacıyla doğu batı eksenini esas alınmıştır. Ki lise ana apsis dış duvarından, narteks dış duvarına kadar 25.90 m; kuzey ve güney haç kolları hizasında dıştan dışa 14.40 m boyutlarındadır.

maktadır. Naos ile eş genişlikteki narteks kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı ve kesintisiz beşik tonozla örtülüdür. Batı duvarında, eksendeki kapı "avlu"ya; doğu duvarında biri eksen ve dikdörtgen, ikisi birbirine simetrik yuvarlak kemerli kapı naosa açılmaktadır. Narteksin güney duvarında eksen üstte bir, kuzey duvarında eksenlerde altı üstlü, yuvarlak kemerli iki pencere; doğu duvarında, kapıların arasında birer niş yer almaktadır. Narteksin batısındaki "avlu"da narteks duvarına paralel uzanan dört başlıklı sütun vardır. Ayrıca, avlu batı duvarında biri içte, diğeri dışta olmak üzere iki çeşme ve su deposu bulunmaktadır.

Kilise içten sıvalıdır. Yapı birçok kez onarım geçirdiği için cep- helerde farklı malzeme ve teknikle karşılaşmaktadır. Bu nedenle ya- pıdaki en eski veya orijinal duvar örgüsünü saptamak oldukça güçtür. Ancak kısaca, yapıda tuğla, kaba yonu kesme taş, moloz taş ve mermer malzeme kullanıldığı söylenebilir. Kilisenin beden duvarlarında farklı özellikler gösteren dört farklı tuğla malzeme saptanmıştır¹⁶. Taş malzeme ise farklı boyut ve biçimlerde beden duvarlarında görülmektedir. Sütun, kaide ve başlıklarla, yastık ve sıhmelere, kapı lento ve sövelerinde mermer kullanılmıştır. Ayrıca beden duvarlarında, örgü veya dolgu malzemesi olarak da mermere rastlanmaktadır. Bağlayıcı olarak kullanılan harç, farklı yerlerde farklı özellikler yansıtmaktadır¹⁷.

Kilisede, sütun başlıkları (Resim: 5), kapı lento ve sövelerindeki mi- mari plastik bezemenin dışında, kasnakta tuğla süsleme, apsis pencereleri içlerindeki mozaik ve özellikle kubbe kasnağında, sıva altında zorlukla görülebilen 19. yüzyıla ait olduğunu düşündüğümüz basit kalemşi be- zeme görülmektedir.

Yapıdaki in-situ sütun, kaide ve başlıklarının yanı sıra, çevrede, ki- liseye ait olduğunu düşündüğümüz mimari plastik parçalar bu- lunmaktadır¹⁸.

(16) Yapının tüm beden duvarlarında ve kasnakta, koyu kırmızı, sert ve 0.30x0.04x0.30 m bo- yutlarında "A tipi"; sadece ana apsisin alt seviyesindeki kör kemerlerde görülen 0.30x0.3,5x0.25-0.30 m boyutlarında, "B tipi" saçak hattı seviyesinde, fabrika üretimi, 0.20x0.04x0.12 m boyutlarında "C tipi"; yine özellikle saçak hattı seviyesinde görülen, de- ğişik renk ve biçimde kırık parçalardan oluşan "D tipi" tuğla inşa malzemesi olarak kul- lanılmıştır.

(17) Beden duvarlarından alınan 12 harç, 4 derz örneği Berlin'deki Rathgen Forschungslabor'da Josef Riederer tarafından yapılan laboratuvar analizleri sonucu farklı bileşim ve agrega ör- nekleri göstermiştir. 9 harç örneğinde ana madde açık renk kireçtir. İçinde örnekten örneğe değişen agrega, farklı büyüklük ve türde tanecek bulunmaktadır.

(18) Büyük bölümü 6. yüzyıla tarihlenen ve yapıda devşirme olarak kullanılan (bkz. Mango ve Sevçenko 1973:236-238) mimari plastik parçalardan 7'si kaide, 10'u sütun gövdesi, 14'ü baş- lık, 9'u yastık, 3'ü sıhne, 5'i kapı lento ve sövesi, 2'si templon payesi, 5'i korkuluk levhası, 11'i ise işlevi saptanamayan parçalardır.

Kilisede yaptığımız incelemeler, farklı yerlerden alınan harç ve derzlerin laboratuvarlarda yaptırılan analizleri, mimari plastik parçaların incelenmesi, plan ve malzeme-teknik karşılaştırmalı değerlendirilmeleri sonucunda Fatih Camii'nin 9. yüzyıl sonlarında inşa edildiği sonucuna varılmıştır. Bugünkü kapalı Yunan haçı planlı kilisenin, daha eski bir kilisenin temelleri üzerine, malzemesinden de yararlanılarak inşa edildiği düşünülmektedir. Yapının büyük bir deprem sonucunda ve olasılıkla bölgedeki birçok yapının büyük hasarına neden olan 1063 ve 1065 yıllarındaki depremlerden sonra, 11. yüzyıl sonu 12. yüzyıl başında onarıldığı, 1560/61 gibi geç bir tarihte, Hacı Hasan adlı biri tarafından camiye çevrildiği, 1920-22 yılları arasında kilisenin daha sonra yine camiye çevrildiği bilinmektedir. Kilise 1957 ve 1978 de yerel yönetimler tarafından onartılmıştır.

PANAGIA PANTOBASILISSA/KEMERLİ KİLİSE

Zeytinbaşı'nın en yüksek yerindeki kilise özel mülkiyet altında ve bakımsızdır, günümüzde depo olarak kullanılmaktadır.

Yapı ile ilgili ilk bilgiler Covell (1676) tarafından verilmektedir: Kiliseyi Pantobasilissa adıyla tanıtan araştırmacı bir de krokisini vermiştir (Covell 1676). Diğer pek çok araştırmacı, yapının Panagia'ya adanan Pantobasilissa Kilisesi olduğu konusunda görüş birliğindedirler¹⁹. Evangelides ise, tüm yayınlarında Pantobasilissa Kilisesi'nin Trigleia Manastırı'na ait olduğunu öne sürmektedir. Araştırmacı, 780 yılında kurulduğunu iddia ettiği manastırın kilisesinin 10 Eylül 1855'deki büyük depremde hasar gördüğünü, çan kulesinin yıkıldığını, kubbenin hemen onarıldığını, 1883 yılında Bursa Metropolit Nikodemos'un çan kulesini yenileyip bir gynekaion eklettiğini belirtir. Yapıdaki freskolarda "Giritli Gerasimos 1569" ve "1767" tarihlerini okuduğunu belirtir (Evangelides 1889:95; 1934:31). Hasluck, yapının Trigleia Manastırı'yla hiçbir ilgisi bulunmadığını ve 12. yüzyıldan sonra inşa edilmiş olması gerektiğini öne sürer (Hasluck 1906/7:291-292; 1910:59). Eyice (1971:317) yapıdaki tuğla işçiliği ve cephelerdeki nişlerin tipik Palaiologoslar Dönemi özellikleri taşıdığını böylece yapının 13. yüzyıl sonunda inşa edilmiş olması gerektiğini savunur. Mango ve Sevckenko, kilisenin, Zeytinbaşı'nın ticari açıdan çok başarılı olduğu 13. yüzyıl sonunda inşa edilmiş olduğunu, mimari plastik parçaların 6. yüzyıla ait devşirmeler olduğunu ve Pa-

(19) Kemerli Kilise hakkında bkz. Kleonimos ve Papadopoulos 1867:149; Kandis 1883: 142; Evangelides 1889: 94-95; Hasluck 1906/7:291-292; Hasluck 1910:59; Pancenko 1911:276; Evangelides 1934:31-33; Eyice 1971:317; Mango ve Sevckenko 1973: 238-240; Ötügen-Durukan-Acu ve Pekak 1986:484-486; Kuniholm ve Striker 1987:396, tab.2.

laïologoslar Dönemi özelliklerini yansıtan iki kat fresko bulunduğunu, freskoların, Türklerin Zeytinbağı'nı almalarından hemen önceye, 14. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmesi gerektiğini belirtirler (Mango ve Sevcenko 1973:238-240). Kuniholm ve Streiker, yapıdan aldıkları ahşap parçasının dendrokronolojik analizinin 1336 tarihini verdiğini belirtirler (Kuniholm ve Striker 1987:lev.2).

Tanıtım

Doğu-batı doğrultusunda uzanan kilise kapalı Yunan haçı planlıdır (Çizim: 6). Orta bölüm dört serbest desteğe oturan pandantifli kubbe, dik eksenlerdeki haç kolları beşik tonoz, çapraz eksenlerdeki köşe odaları kubbemsi tonoz ile örtülüdür (Resim: 6). Kareye yakın dikdörtgen planlı bemanın doğusunda içten yarım yuvarlak, dıştan üç cepheli ana apsis bulunmaktadır. Bemanın kuzey ve güneyinde kubbemsi tonozlarla örtülü, doğularında içten ve dıştan yuvarlak apsislerle sonuçlanan pastoforium hücreleri yer almaktadır.

Kuzey ve güney haç kollarında, üst seviyedeki birbirine simetrik yuvarlak kemerli birer pencere dışa açılmaktadır. Ana apsis ekseninde bir ikiz, pastoforium hücreleri apsislerinde eksenlerde dar birer pencere yer almaktadır. Kubbe kasnağında, dik eksenlerden kaymış, yuvarlak kemerli altı pencere bulunmaktadır.

Yapının 19. yüzyıl onarımlarında eklendiğini düşündüğümüz batı bölümünün örtüsü, batı haç kolu tonozu ile güneybatı köşe odasının kubbemsi tonozu kısmen yıkıktır (Resim: 6-7). Malzeme ve teknik özellikleri nedeniyle doğudaki orijinal yapıdan büyük farklılık gösteren batı bölümünün güney, kuzey ve batı duvarlarında üzer açıklık bulunmaktadır. Güneydeki ortadaki açıklık, kiliseye bugünkü giriştir; batıdaki orijinal giriş örülüdür (Resim: 7). Batı bölümünün zemininde, toprak altında sütun kaideleri bulunmaktadır.

Kilisenin özellikle cephelerinde yapım malzemesi ve tekniği görülebilmektedir. Duvarlarda bir sıra tuğla, iki -üç sıra kaba yonu kesme taş ve dere taşı ile birlikte, almaşık teknikte örülmüştür (Resim: 8). Yer yer, dikine yerleştirilen tuğlalarla çerçevesel teknik oluşturulmuştur. Kuzey cephedeki pencere kemerlerinin yayları üzerinde tuğladan testere dişi süslemeler yer almaktadır. Ana apsisin üst kısmındaki nişlerin kavsaralarında yelpaze biçiminde dizilmiş tuğlalar bulunmaktadır (Resim: 9). Yapıdaki in-situ sütun, başlık ve kaidelerin yanı sıra zeminde çok sayıda mimari plastik parça saptanmıştır.

Duvarlarda, saptayabildiğimiz üç tabaka fresko bezemenin büyük bölümü tahrip olmuştur. Bu freskolardan, özellikle güneybatı köşe odası duvarındaki bir başmelek figürü ile, batısındaki ölü portreleri (?) dikkat çekicidir (Resim: 10).

MEDİKİON MANASTIRI /ORHAN BEYİN ÇİFTLİĞİ

Zeytinbağı'ndan Eşkel Limanı'na giden karayolunun üzerinde, merkeze 15 dakikalık yürüyüş mesafesinde ve eski mezarlığın karşısındaki "Aşlar Çiftliği"nin bir Bizans manastırının üzerine inşa edildiği bilinmektedir. Araştırmacılarca Medikion Manastırı olarak tanınan bu kuruluş, Uludağ'daki Sakkudion Manastırı rahibi Platon'un kaleme aldığı Theophanes'in vitasında belirtildiğine göre Niketas adlı bir rahip tarafından kurulmuştur (Janin 1975:165)²⁰. Ancak bir grup araştırmacı vitada karışıklık olduğunu, manastırın ilk hygomeninin Nikephoros olduğunu belirtmektedirler (Hasluck: 1910:60-61; Mango ve Sevckenko 1973:141; Corsten 1987:65). Nikephoros'un vitasını yazan rahip Joseph, onun 780 yılında rahip olduktan sonra eski bir kilisenin harabeleri üzerine bir manastır inşa ettirdiğini belirtmektedir (Halkin 1960:408-409). Nikephoros 787 II. İznik konsilinde Medikion ve H.Sergios Manastırlarının Hygomeni" sıfatıyla inza atmıştır (Janin 1975:165).

Nikephoros'un vitasından yola çıkan araştırmacılar manastırın kuruluşu için farklı tarihler önermektedir: Evangelides (1889:155-156; 1934:417) 780-810 arasını, Herges (1898-99:11) 775-780 arasını Hasluck (1910:60-61) 806, Mango ve Sevckenko (1973:41) 780 yılı öncesini önermektedirler.

Manastır II. yüzyılda Mikael Psellos'a hediye edilmiştir (Janin 1975:166).

Manastır 17. yüzyılda Covet tarafından ziyaret edilmiş ve bir eskizi çizilmiştir.

Manastır 1770 yılında yanmış (Evangelides 1889:155; Hasluck 1910:61; Menthon 1935:30) 1777 (Evangelides 1889:155) veya 1782 yılında (Evangelides 1934:41 Bursa metropoliti tarafından onartılmıştır.

(20) Medikion Manastırı için bkz. Covet 1676; Kleonimos ve Papadopoulos 1867: 43, 129; Kandis 1883:126; Evangelides 1889:155-156; Herges 1898/99:9-21; Hasluck 1906/7:292-93; Hasluck 1910:60-61; Pancenko 1911:274-275; Evangelides 1934:41-49; Menthon 1935:30; Halkin 1960:413-414; Mango ve Sevckenko 1973:240-242, 275-276; Janin 1975:165-168; Corsten 1987:65, 67-68

1801'deki bir diğer yangın sonrasındaki onarım kitabesi bugün hala kapıda görülebilmektedir. Evangelides'in manastırı son ziyaret tarihi olan 1922'de sadece üç papazı kalmış yıkık bir yerdir (1934:41). Manastır 1942'de askeri amaçlarla kullanılmış, 1951-52 yılında, Zeytinbağı'nda yapılan bir matbaa için taşları kullanılmış, 1973 yılında ise manastırın bulunduğu alana bugünkü hayvan çiftliği inşa edilmiştir.

Tanıtım

Manastırdan günümüze, çiftliğin kuzey çevre duvarının 23.50 x 3.50 m boyutlarındaki duvar kalıntısı ve bazı mimari plastik parçalar gelebilmiştir. Duvarda taş ve tuğla malzeme almalı tekniğe örülmüştür, yer yer çorçevli teknik izlenmektedir²¹. Batı çevre duvarındaki yuvarlak kemerli giriş kapısının kemer alınlığında iki yazıt, kemerin üzerinde ise konsollar üzerine oturan balkonumsu bir çıkıntı mevcuttur (Resim: 11)²².

IOANNES THEOLOGOS PELEKETE MANASTIRI/AYA YANI

Zeytinbağı'nın batısında, deniz kenarındaki bir kilise ve çevresindeki kalıntılar yayınlarda Pelekete Manastırı olarak tanıtılmaktadır²³.

Yapı ile ilgilenen bazı araştırmacılar inşa tarihi için 709 yılını benimsemektedirler (Evangelides 1889:275; Hasluck 1910:61; Beck 1959:209; Corsten 1987:65). Theosteriktos veya Hilarion adındaki iki rahibin manastırın ilk başrahibi olduğu hakkında farklı görüşler öne sürülmektedir; Hilarion hakkında fazla bilgi bulunmazken, Theosteriktos'un tarihsel kimliği hakkında yeterli bilgi mevcuttur. Stephanos adında bir rahibin oğlu tarafından yazılan vitası, Theosteriktos ve manastır hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Vitada yer alan bir öyküye göre, 763 veya 764 yılının Kutsal Perşembe günü, manastıra gelen askerler yapıları ateşe ver-

(21) Mango ve Sevckenko (1973:275) bu duvar kalıntısının 1801 yılındaki onarıma ait olduğunu öne sürmektedirler.

(22) Yazıtlardan biri 1801 yılında manastırın temelden onarıldığını belirtmektedir, diğer yazıt ise 5. yüzyıla ait bir mezar kitabesidir bkz. Mango ve Sevckenko 1973:275-276; Corsten 1987:67-68.

(23) Pelekete Manastırı için bkz. Covel 1676; Kleonimos ve Papadopoulos 1867:43; Kandis 1883:126; Evangelides 1889:275; Herges 1897/98:274; Hasluck 1906/7:293; Hasluck 1910:61; Pancenko 1911:271; Evangelides 1934:35; Menthon 1935:37; Mango ve Sevckenko 1973:242; Janin 1975:165; Corsten 1987:64. Ayrıca bkz. M. Sacit Pekak, Ioannes Theologos Pelekete Manastırı/Aya Yani, I. Metin Akyurt-Bahattin Devam'a Anı, Arkeoloji-Sanat Yayınları (baskıda).

miş 38 rahibe işkence etmişlerdir (Mango ve Sevckenko: 1973 : 243-244)²⁴. Kaynak verileri ışığında, Pelekete Manastırı'nın 8. yüzyıl ortalarında varlığını ortaya çıkmaktadır. 763/64 yılındaki yangından sonra aynı yüzyılın sonlarında yenilenmiştir (Evangelides 1889:276). Manastırın 9. yüzyıldaki iki başrahibinin ismi bilinmektedir: Makarios ve Sergios, bunlardan Sergios, İkonoklasmos Dönemi'nde, İstanbul'daki Studios Manastırı'nın ünlü ikonodül başrahibi Studites ile ikonoklasmos hakkında yazışmıştır (Mango ve Sevckenko 1973: 244; Janin 1975:171).

Manastır hakkında Covell'in 1667'deki ziyaretine kadar bilgi bulunmamaktadır. Covell, manastırda yaşayan din adamlarından bahsederek, kilisenin bir eskizini vermektedir. Manastır, 17. yüzyılda patriklikle ilgili üç kayıta zikredilmektedir (Mango ve Sevckenko 1973:246).

Manastırı 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında gören araştırmacılar, kilisenin bakımsızlıktan harap olduğunu, tek bir rahibin manastırla ilgilendiğini belirtmektedirler (Evangelides 1898:276; Hasluck 1910:61; Evangelides 1934:39). Bu araştırmacılarından Pancenko, yapının kapısı üzerindeki 1856 tarihli onarım kitabesini yayınlamıştır²⁵. Mango ve Sevckenko ise yapının ayrıntılı bir tarihçesini sunmuşlardır (1973:242-248).

Tanıtım

Günümüzde zeytinlikler içindeki manastır alanında bir kilise ve çevresinde ne oldukları belirlenemeyen birkaç yıkık yapı kalıntısı bulunmaktadır²⁶.

Kilise kapalı Yunan haçı planlıdır (Çizim: 7). Kullanılan malzeme ve teknik özellikler incelendiğinde, yapının en az iki farklı dönem yansıttığı açıkça görülmektedir: Doğu köşe odaları hizasından doğu bölüm Bizans (Resim: 12); batı bölüm 19. yüzyıl özellikleri taşımaktadır (Resim: 13)²⁷.

Köşe odaları kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı, kub-

(24) Aynı bilgiyi nakleden Janin 1975:170, manastırın askerlerce yakıldığı yılı indiksiyon 5=766/767 olarak vermektedir.

(25) Pancenko'nun verdiği kitabe "Herşeyi yiyen zaman içinde bu kilise ayakta durdu. Ancak Bursa'yı yok eden depremde bu kilise temelden itibaren yıkıldı ve bir harabe haline geldi. Ama papazların çabası ve diğer insanların sevgisi ve parası sayesinde bu kilise Nisan 1856'da yeniden inşa edildi" denilmektedir.

(26) Kilisenin kuzeydoğusunda, yaklaşık beş yüz metre uzaklıkta, kayaya oyulmuş tek mekandan oluşan bir mağara bulunmaktadır. Hasluck 1906/7:293, burasının manastırın isminin etimolojisini açıklamasına yardımcı olabilecek yer olduğunu belirtmektedir. Yunanca'da Pelekete (veya Pelekiti) kesilmiş, oyulmuş anlamına gelmektedir.

(27) Yapının 1855'deki deprem ve 1880 yılındaki yangında büyük hasar gördüğü ve onarıldığı bilinmektedir bkz. Hasluck 1910:50; Evangelides 1934:31-32.

bemsi tonozlarla örtülüdür. Her iki mekanın da duvarlarında, sonradan örülmüş yuvarlak kemerli kapılar bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bema, batısı yıkılmış beşik tonozla örtülüdür. Bemanın yan duvarlarındaki yuvarlak kemerli kapılar pastoforium hücrelerine açılmaktadır. Kare planlı ve eş büyüklükteki protesis ile diokonikon pandantifli kubbelerle örtülüdür. Her iki mekan da doğuda, içten yuvarlak, dıştan düz duvarlarla sınırlandırılmış apsislerle sonuçlanmaktadır. Ana apsiste biri eksende, diğerleri simetrik yuvarlak kemerli üç pencereden yanlardaki, içte niş oluşturacak biçimde örülmüştür. Apsis zemininde 0.95 m yükseklikte iki basamaklı synthronon bulunmaktadır (Resim: 14).

19. yüzyılda inşa edilen batı bölümün kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı ikişer dikdörtgen pencere, kuzey duvarın batı köşesinde sonradan örülmüş dikdörtgen bir kapı bulunmaktadır. Batı duvarda eksenin kuzeyinde altı dikdörtgen kapı, üstte ve aynı eksende yuvarlak kemerli bir pencere mevcuttur.

Kilisenin Bizans Dönemi'ne ait olan doğu bölümünde taş ve tuğla malzeme alması tekniğinde örülmüştür. Buna karşın batı bölümü moloz, kaba yonu taş ve farklı büyüklükte, ikinci kullanım tuğla malzeme ile alması tekniği yansıtmaktadır.

Naos zeminin kaplayan 0.60 m kalınlıktaki gübrenin altından çok sayıda mimari plastik parça bulunmuştur.

AYA SOTİRİ

Zeytinbağı'nın güneydoğusunda, halkın "Aya Sotiri" adını verdiği bir tepenin üzerinde yer alan yapı kalıntısını ilk kez 1984 yılında ziyaret ettiğimizde çalı ve dikenlerle kaplı bir alanın içinde yok olmuştu (Resim: 15). 1987 yılında temizlediğimiz ve plan krokilerini çıkarttığımız yapı 1988 yılında zeytinliğin sahibi tarafından, iş makineleri kullanılarak tamamen yok edilmiş, yerine bir baraka inşa edilmişti (Resim: 16).

Bizans kaynaklarında adından çokça zikredilen Bateos-Rhyakos adlı manastırla bu yapıyı eşleştirmek isteyen araştırmacılar olduğu gibi (Kleonymos ve Papadopoulos 1867:43 Hasluck 1910:62; Beck 1959:209), Janin (1975:41 ve Foss (1969:69-71) Batheos Rhyakos Manastırı'nın Kapadokya'da aranması gerektiğini belirtmektedirler. Kaynaklarda adı belirtilen Batheos Rhyakos Manastırı için 10. yüzyılda I. Basileios tarafından kurulduğunu öne sürmektedirler (Kleonymos ve Papadopoulos 1867:43; Kandis 1883:126; Hasluck 1910:62).

19. yüzyıl sonlarında burayı ziyaret eden Evangelides, bakımsız ve küçük kilisenin sadece dört duvarının kaldığını, etrafında sütunların bulunduğunu ve duvarlarının kötü freskolarla bezeli olduğunu bildirir. 1910 yılında kiliseyi gören Pancenko ise (1911:272-273), yapının eski bir kilisenin apsisinin temelleri üzerine inşa edildiğini belirtir. Pancenko, altının solunda H.Dimitrios ikonu bulunduğunu, duvarda ise, 1560 tarihi ile Dimitrios Sykrtela ve Georgios, Mikael isimlerinin de bulunduğu bir Meryem freskosundan bahseder. Yazar yapının dışında yerdeki bir başlık üzerine 1744 tarihinin yanı sıra Halkeli Küçük Dimitrios ve Foverli Nikolaos isimlerinin bulunduğunu ekler. Evangelides (1934:54-55), manastırda yaşayan Lukas adındaki bir rahibin Panagia Theotokos ikonu yaptığını, bu ikonun önce Zeytinbağı'ndaki Theotokos Episkopi Kilisesi'nde, sonra Atina'daki Bizans müzesine götürüldüğünden bahseder.

Tanıtım

1987 yılındaki çalışmalarımız sırasında, yapı kalıntısının zemini molozla dolu olduğu için (Resim: 15), temel ve duvar kalıntıları yardımıyla bir kroki çıkarılabilmektedir. Kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir naos, doğuda eksenin kuzeyinde içten ve dıştan yuvarlak apsis, batıda bir nartekse sahiptir²⁸. 1988 yılında, alanın düzleştirilmesi sırasında narteksin tümüyle kaybolduğu, naosta güney duvarda iki dikdörtgen nişin ortaya çıktığı görülmüştür (Çizim: 8). Yapıda moloz taş ve kırık tuğlalar inşa malzemesi olarak kullanılmıştır. Harç çok zayıf ve gridir. Yapı içi ve çevresinde çok sayıda mimari plastik parça bulunmuştur.

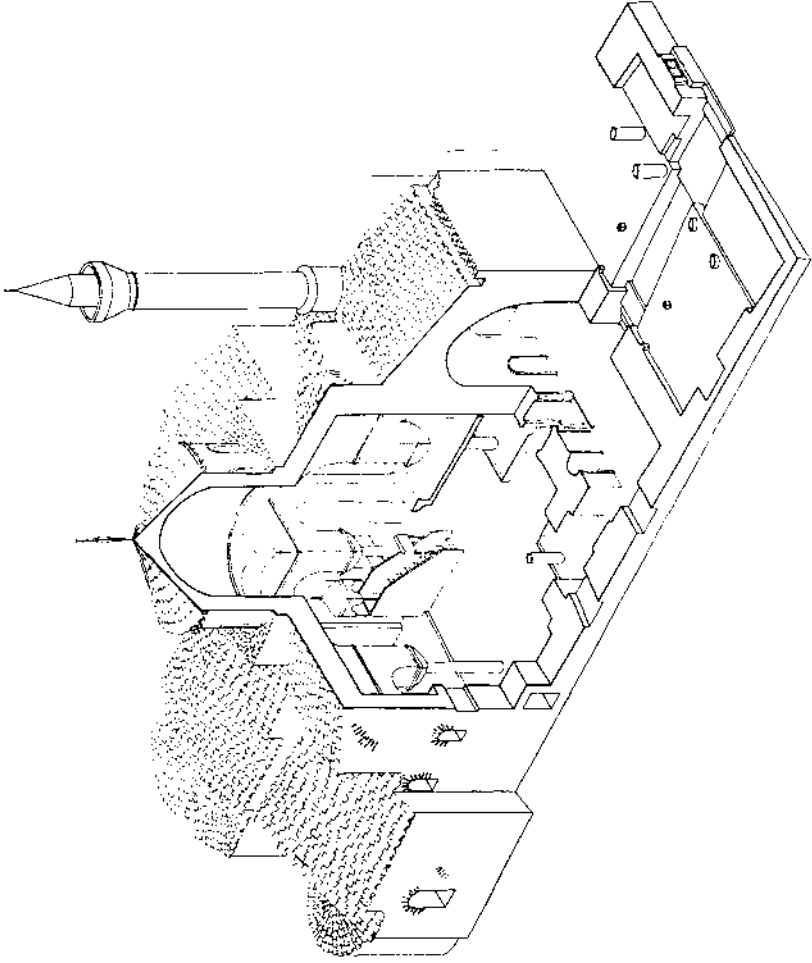
SEÇME KAYNAKÇA

- BARKAN, Ö.L. ve E.MERİÇLİ 1988 *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara
- BECK, Hans-Georg 1959 *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München.
- BUCHWALD, Hans 1969 *The Church of the Archangels in Sige Near Mudania*, Wien-Köln-Graz.
- BURCHEN, 1897 "Bryllion" *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertums Wissenschaft* V: 926-927.
- CORSTEN, Thomas. 1987 *Die Inschriften von Apameia (Bithynien) und Pylai*, Köln.
- EVANGELIDES, Triphon, 1888 "Peri Trigleias" *Platon* 10:83-89, 156 171, 275-281

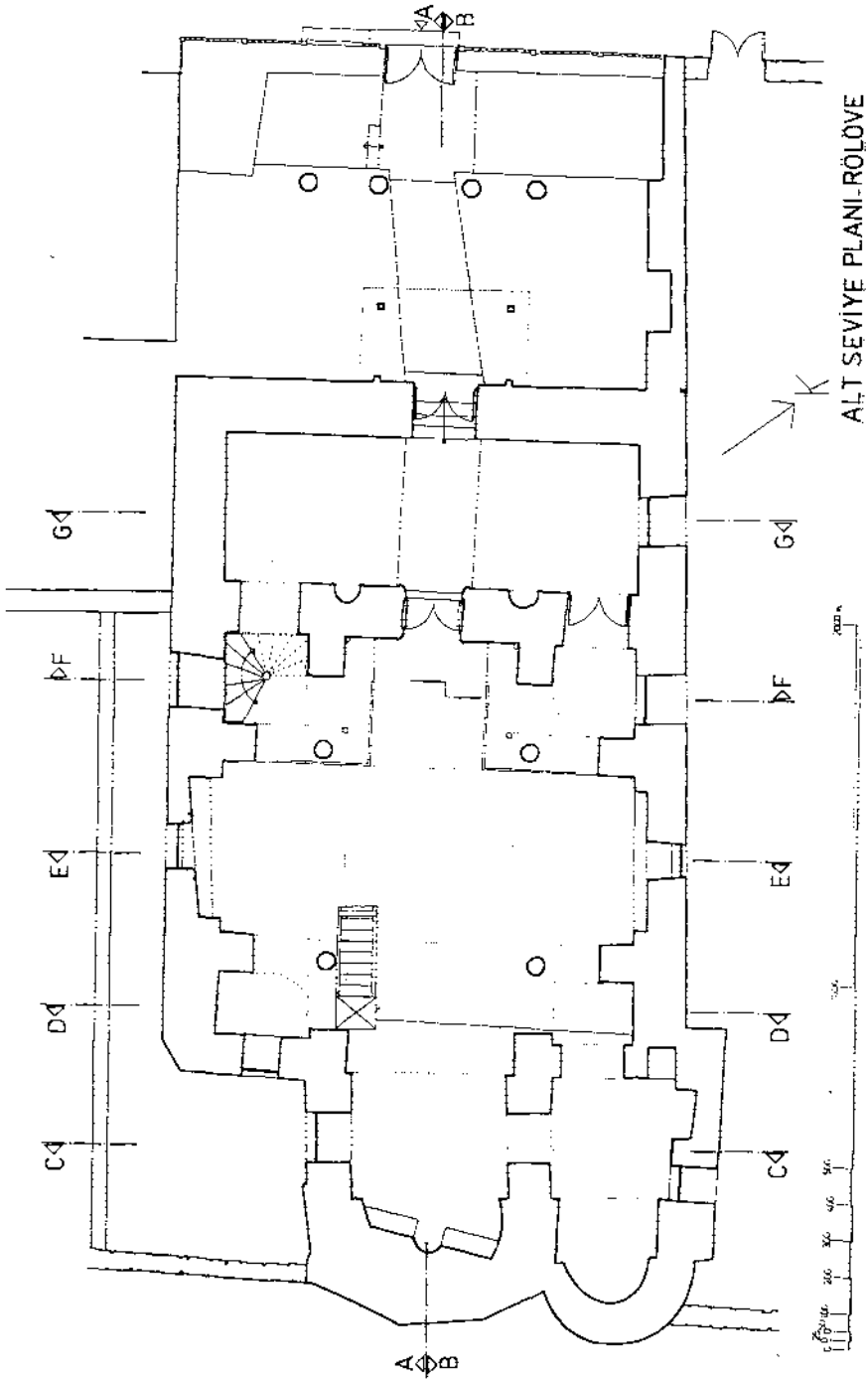
(28) Yapı bu haliyle dıştan dışa, apsis dahil 16.00x9.00 m boyutlarındadır.

- 1889 "Peritimon arkhaitaton en Bithynia" *Soter* 12: 93-96, 154-157, 275-281.
- 1903 "Saint Methode de Constantinople, Avant 821" *Echos d'Orient* VI: 126-128
- 1934 *Brylleion-Trigleia*, Athen
- EYICE, Semavi 1971 "Monuments byzantines Anatoliens inedits of peu connus", *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina* 18:309-332
- FOSS, Clive, 1969 "Historical Note on the Church at Sige", The Church of the Archangels in Sige near Mudania, H.Buchwald, Wien-Köln-Graz.
- HALKIN, François, 1960 "La vie de S.Nicephore, fondateur de Medikion en Bithynie", *Analecta Bollandiana* 78:408-409.
- HASLUCK, F.W., 1906/7 "Bithynica" *The Annual of Hellenic Studies* 24:75-91
- 1910 *Cyzicus*
- HERGES, A., 1897-98 "Monasteres de Bithynie", *Echos d' Orient* 1:274
- HEIBERG, J.L., 1911 "Ein griechisches Evangeliar", *Byzantinische Zeitschrift* 1:274
- JANIN, Raymond, 1975 *Les Eglises et les Monasteres des Grand Centres Byzantins (Bithynie, Hellespont, Latros, Galesios, Trebizonde, Athenes, Thessalonique)*, Paris.
- KANDIS, B.I., 1883 *Brousa*, Athen.
- KATIP ÇELEBI, 1732-33 *Cihannüma*, Istanbul
- KLEONYMOS, M. ve Ch. PAPADOPOULOS, 1867 *Bithnika*
- KUNIHOLM, P.J. ve L.STRIKER, 1983-1986 *Journal of Field Archaeology* 14/4: 385-398
- LUIS, Robert, 1949 "Inscriptions la Region de Yalova en Bithynie" *Hellenica* VII:31-44 Constantinople
- MANGO, C. ve I.SEVCENKO, 1973 "Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea Marmara" *Dumbarton Oaks Papers* 27: 235-277
- MENTHON, Bernardin, 1935 *L'Olympe de Bithynie ses Saints, ses Couvents, ses Sites*, Paris: Bonne Presse.
- MERRITT, B.D., H.T. WADE-GREY ve M.F.Mc Gregor, 1939 *The Athenian Tribute Lists*, Cambridge, Mass.:University Press
- MORDTMANN A.D., 1925 *Anatolien. Skizzen und Reiseberichte aus Kleinasien (1850-1859)*, F.Babinger (Ed.), Hannover
- ORTAÇ Hüsnü, 1967 "Zeytinbağı (Trilye) Bucağı" *Hakimiyet*, 8208, 6303:8215,6310

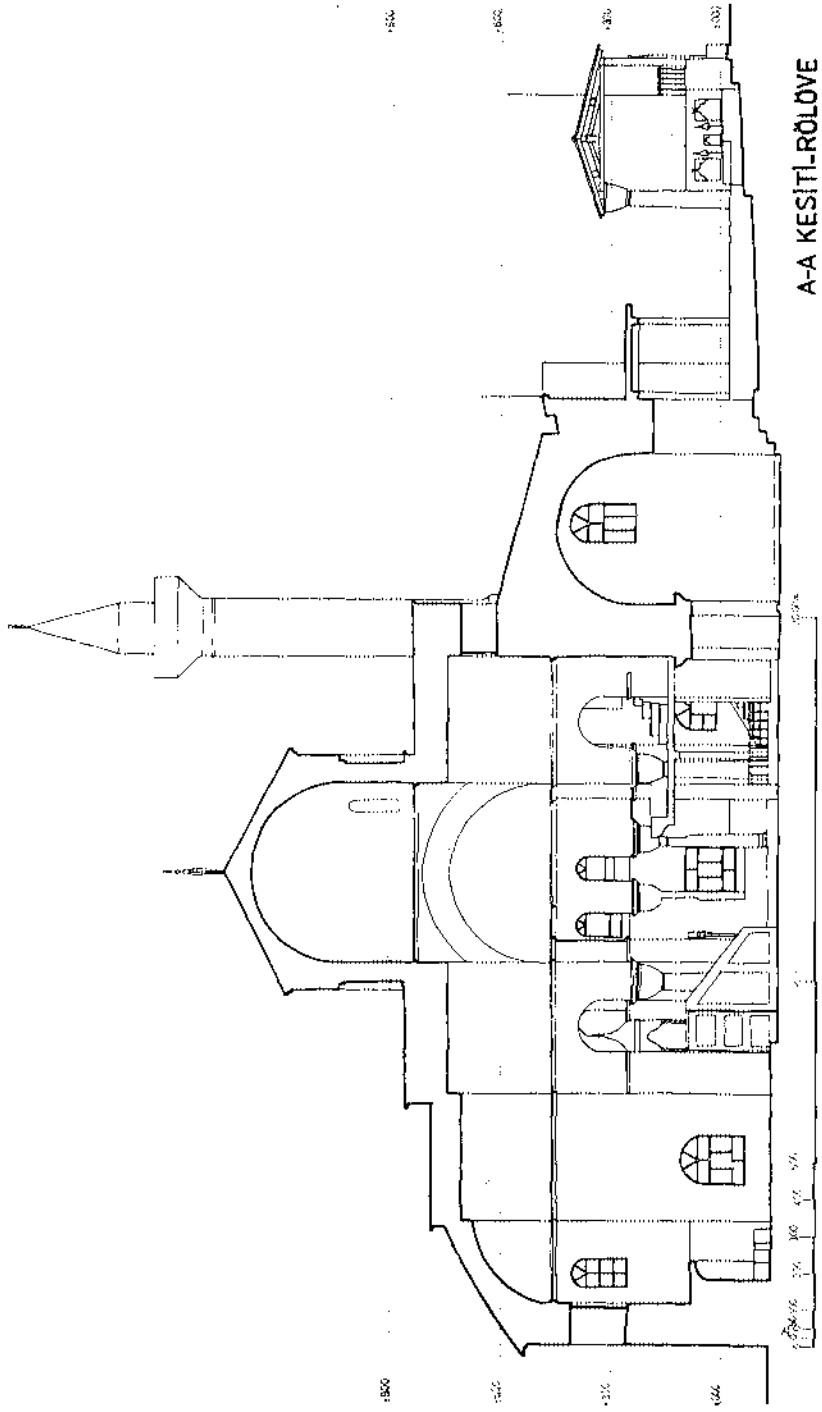
- ÖTÜKEN, S.Y., DURUKAN, A., ACUN, H., ve M.S.PEKAK, 1986 *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, IV, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları
- PANCENKO, B.A., 1911 *Izvestija Ruskago Archeologiceskogo Instituta u Konstantinople* 15:259-289
- PEKAK, M.Sacit, 1991 *Zeytinbağı (Trigleia) Bizans Dönemi Kiliseleri ve "Fatih Camii" Tarihi ve Mimarişi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991 (Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- RICHTER, O.F., 1822 *Wallfahrten im Morgenlande, aus seinen Tagebücher und Briefen*, Berlin
- RUGE, Wilhelm, 1939 "Trigleia" *Pandys Real-Encyclopaedie der Classischen Altertumswissenschaft* 5: 134-135
- TOMASCHEK, Wilhelm, 1891 *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, I, Wien: Biblio Verlag.

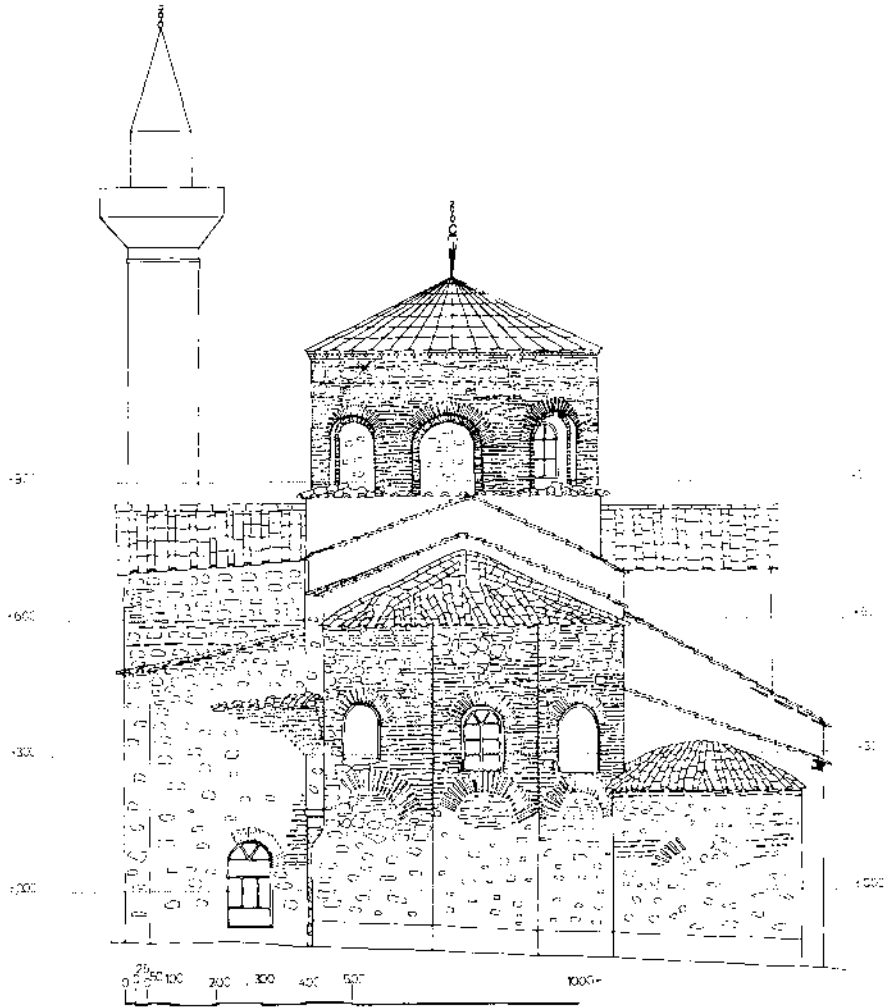
Çizim 1: Fatih Camii, izometrik görünüş, rölöve.

Çizim 2: Fatih Camii, plan, röleve

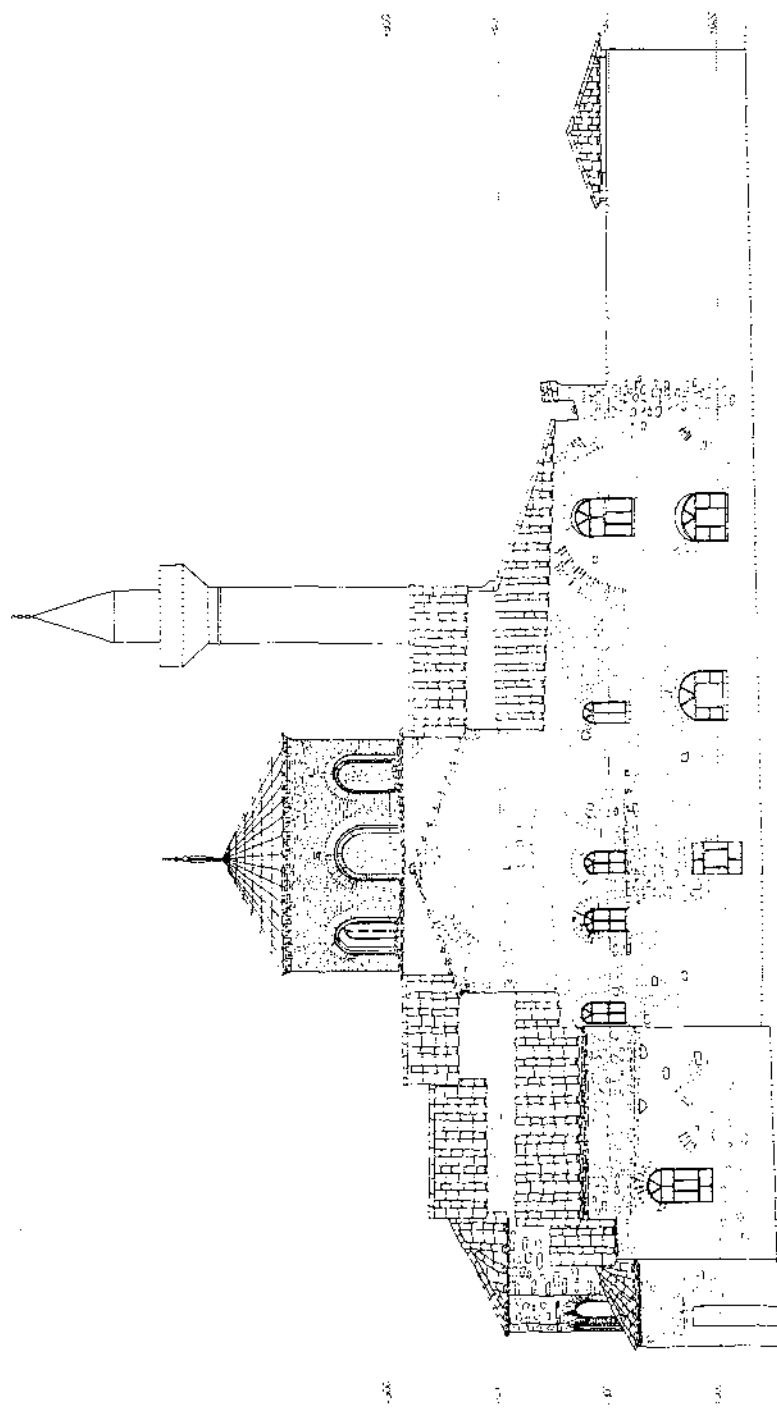

Çizim 3: Fatih Camii, uzunlamasına kesit, rölöve

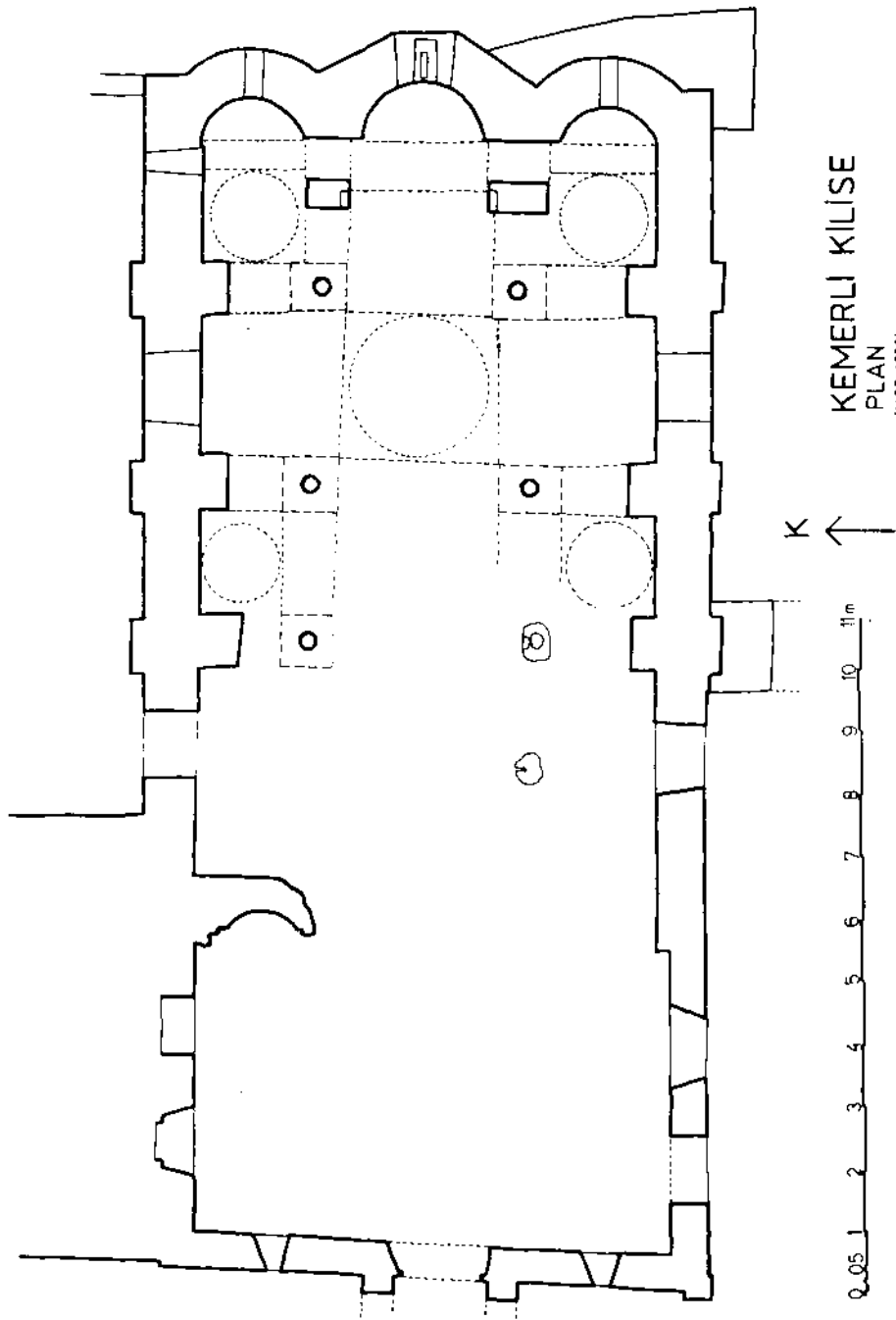
DOĞU CEPHE-RÖLÖVE
(MS. MA. B. Z. 495)

Çizim 4: Fatih Camii, doğu cephe, rölöve.

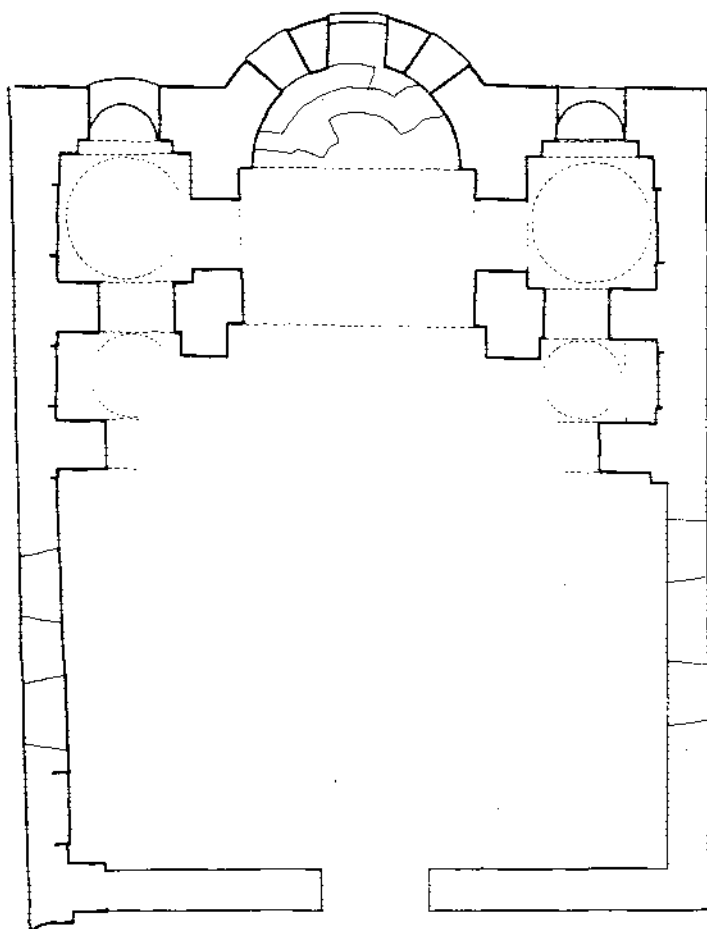

KUZEY CEPHE-RÖLÖVE
(MSP, HA.87.1831)

Çizim 5: Fatih Camii, kuzey cephe, rölöve

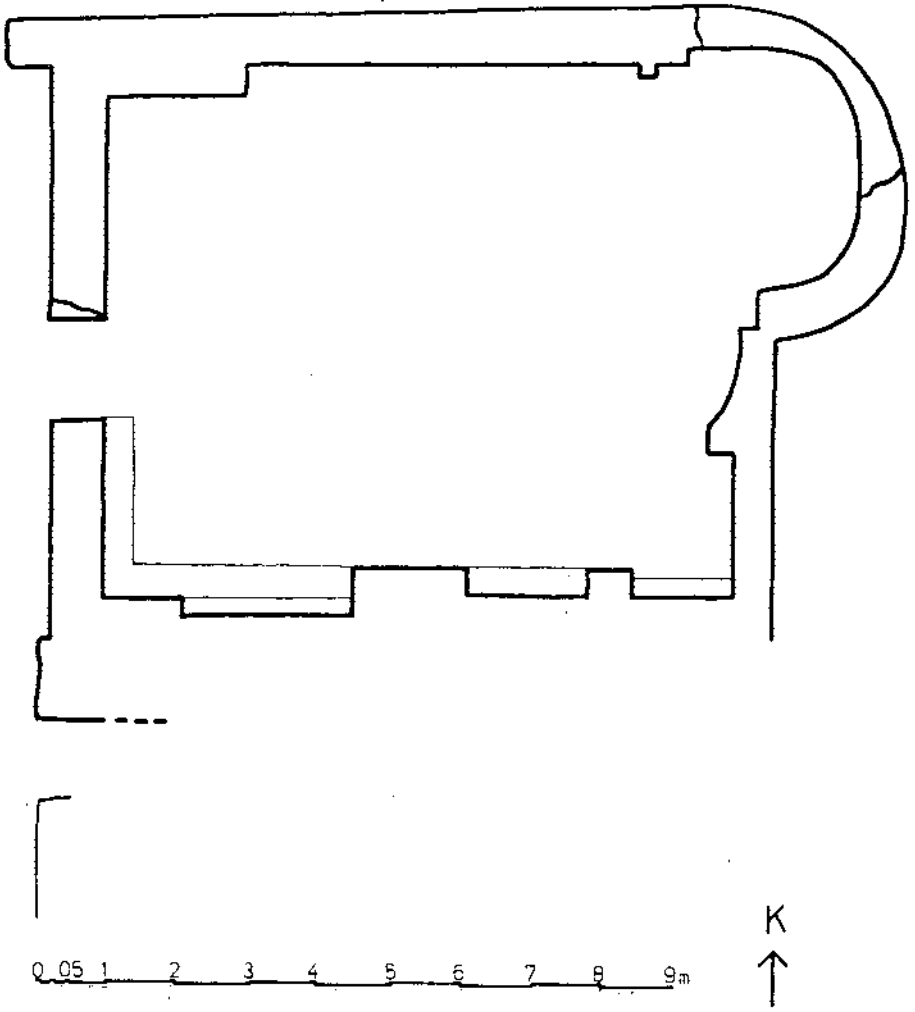
Çizim 6: Kemerli Kilise, plan.

K ↑ AYA YANI
PLAN
(MSP-1989)

0 0.5 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 m

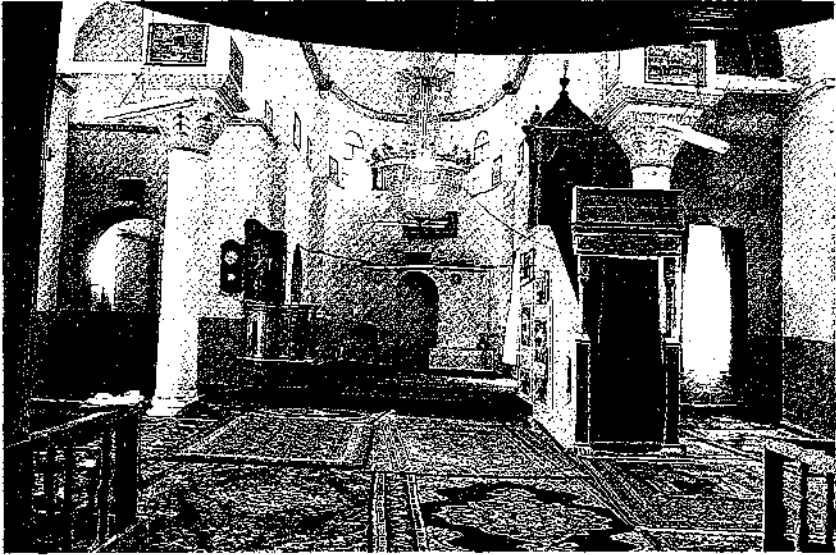
Çizim 7: Pelekete Manastırı (Aya Yani), plan.

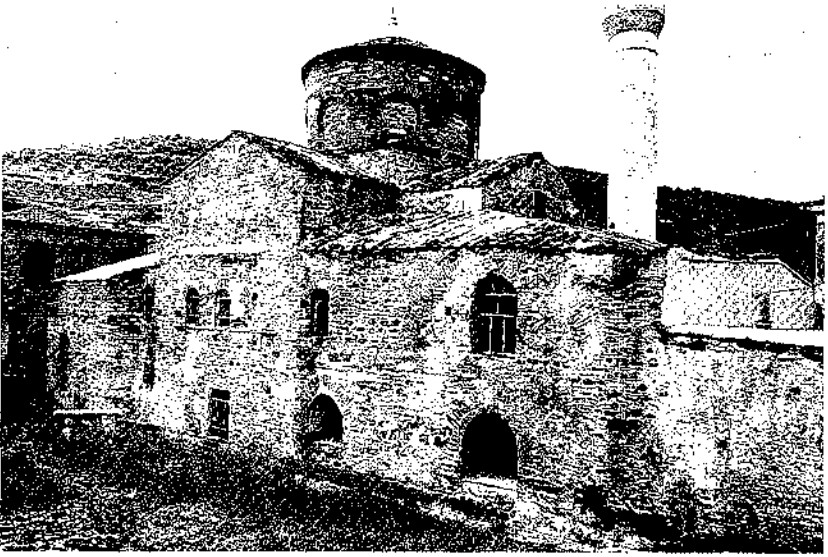
Çizim 8: Aya Sotiri, ölçekli kroki.

Resim 1: Zeytinbağı, genel görünüm.

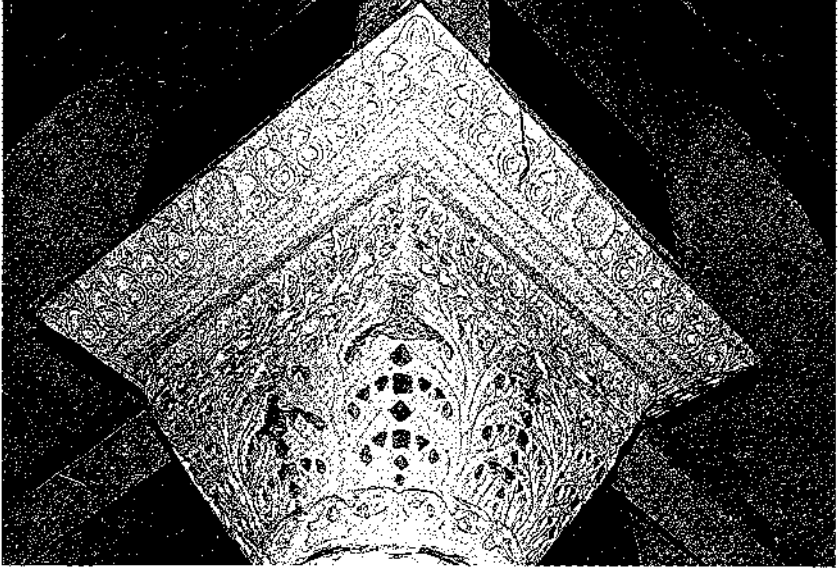
Resim 2: Fatih Camii, naos, doğuya bakış.

Resim 3: Fatih Camii, kuzey cephe

Resim 4: Fatih Camii, güney cephe

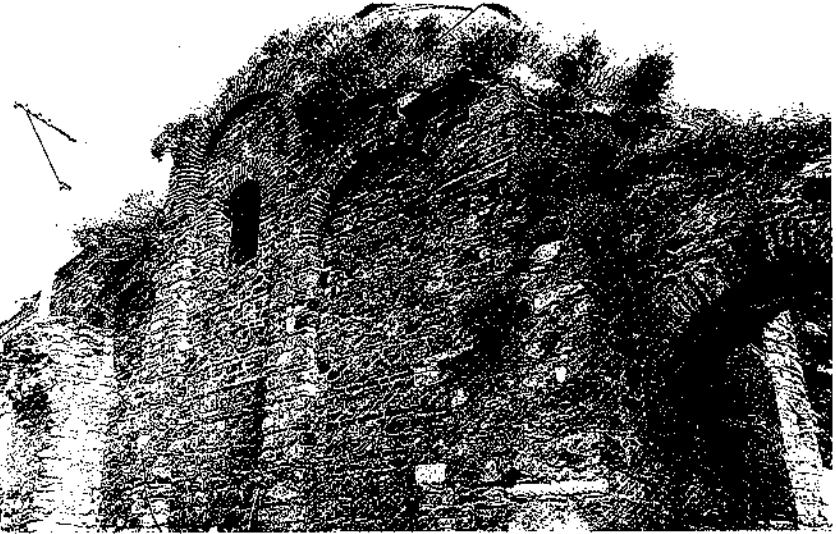
Resim 5: Fatih Camii, naos, kubbe destegi, sütun başlığı ve yastık.

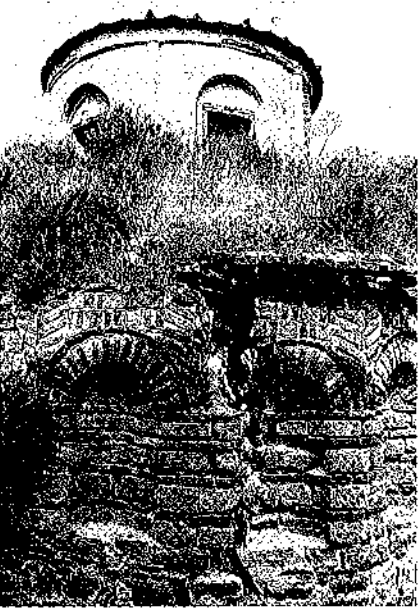
Resim 6: Kemertli Kilise, naos, doğuya bakış.

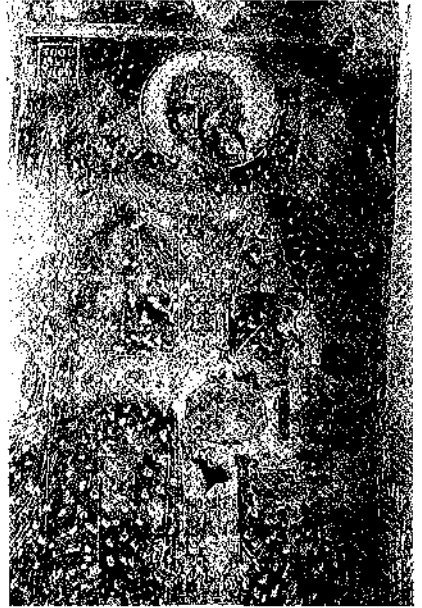
Resim 7: Kemerli Kilise, naos, güneybatıya bakış.

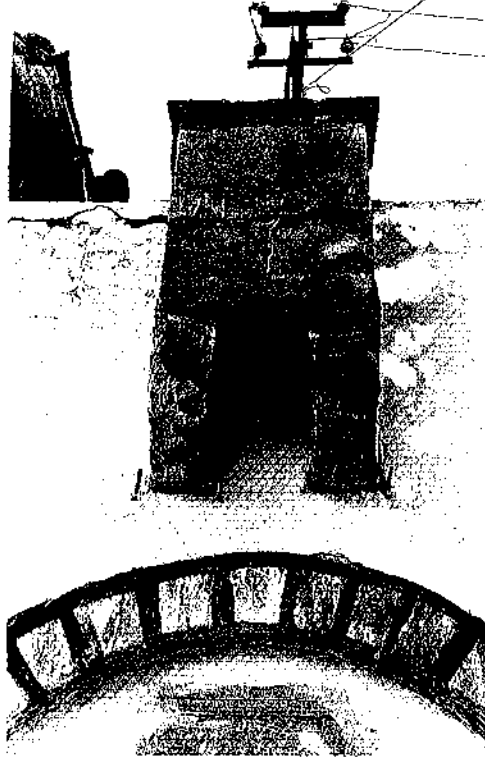
Resim 8: Kemerli Kilise, güney cephe.

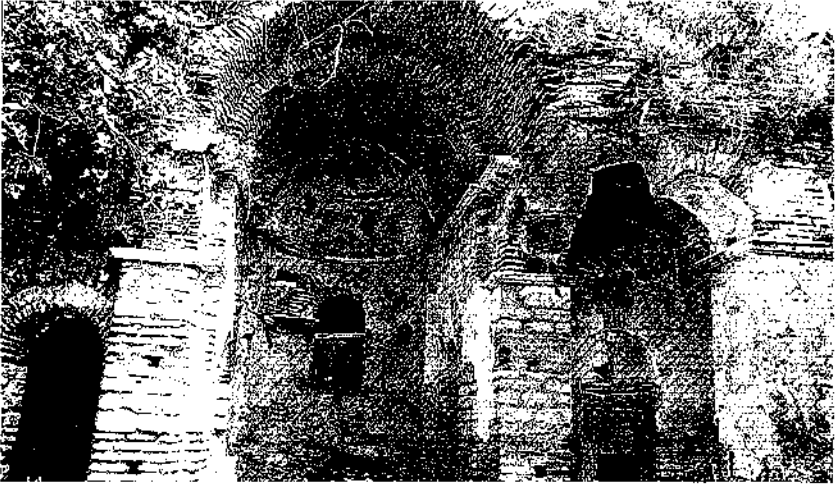
Resim 9: Kemerli Kilise, doğu cephe ve kubbe

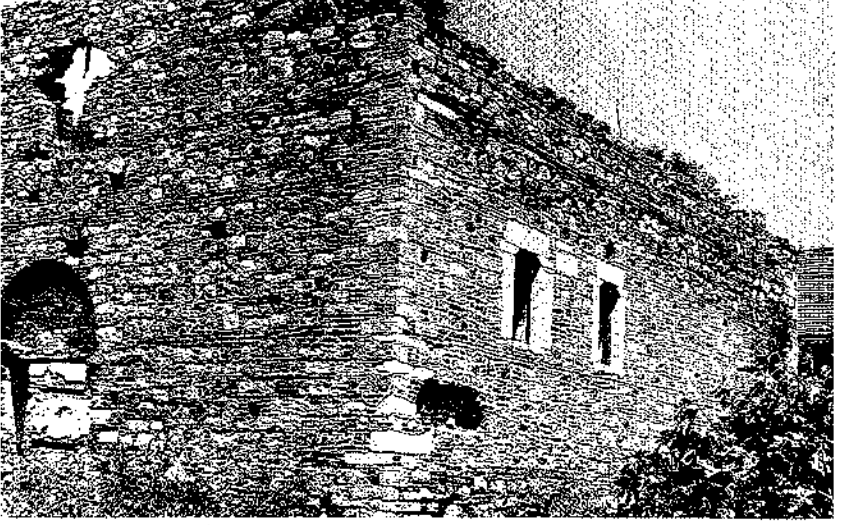
Resim 10: Kemertli Kilise, fresko.

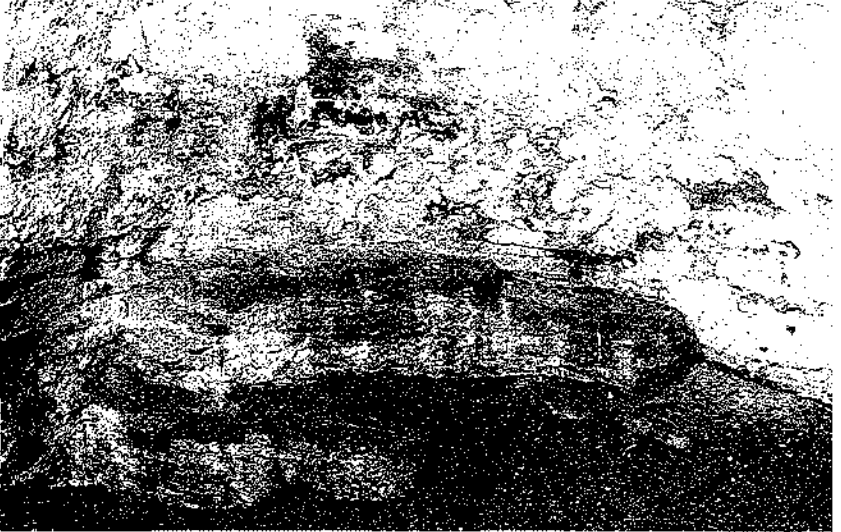
Resim 11: Medikion Manastırı, batı duvar.

Resim 12: Pelekete Manastırı, naos, doğuya bakış.

Resim 13: Pelekete Manastırı, güneybatı cephe.

Resim 14: Pelekete Manastırı, synthronon.

Resim 15: Aya Sofiri, naos zemini (1987)

Resim 16: Aya Sofiri (1988)

1994 ISAURIA YÜZEY ARAŞTIRMASI

*Yasemin Er SCARBOROUGH**

Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Konya il sınırları içinde Hadim ve Bozkır'da yapılan 1994 Isauria yüzey araştırması, American Research Institute in Turkey tarafından verilen bir burs sayesinde gerçekleştirilmiştir¹. 1994 Isauria yüzey araştırmasının hedefleri Isauria mezar anıtlarının yöresel tiplerini belirleme ve tasnifi ve bölgenin taranarak bilinmeyen antik merkezlerin tespit edilmesidir.

Çalışmalarımızın ilk etabında Hadim ilçesinde Yelbeyi, Dereiçi, Yağcı (Cilvesi), Aşağı Esenler ve Sınat incelenmiştir. Hadim'e 24 km uzaklıkta Yelbeyi mevkiinde Göksu Irmağı'nın yanında bulunan kaya mezarına yaptığımız ziyaret sonucunda, 1993 Isauria yüzey araştırması sırasında incelemiş olduğum bu mezarın üst kısmının defneciler tarafından dinamitlenerek harap olduğunu gördük ve bu tahribatı Hadim kaymakamına ve Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bildirdik (Resim: 1). Mezarın ön cephesinde çok güzel bir süvari, bir av sahnesi ve çok sayıda yaban keçisi kabartmaları bulunur. Mezarın doğu yan cephesinde ise bir kalkan ve Medusa başı vardır.

Yelbeyi'ne 6 km mesafede olan Bolat kasabasını geçip, Dereiçi (eski adı Gederet) köyünden yaklaşık 5 km uzaklıkta bir antik yerleşim alanına gittik. Ekili alanda yerde ters durumda konulmuş tahrip olmuş güzel bir larnaks bulduk (Resim: 2). Üst kısmı kırılmış olan larnaksın dört yanı da

* Dr.Yasemin Er SCARBOROUGH, Department of Classics, University of Wisconsin, Madison, Wisconsin, 53706 USA

(1) Ekibimde Selçuk Üniversitesi'nden yüksek lisans talebesi Mehmet Ali Bayındır ile İstanbul Üniversitesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı öğrencisi Bora Eşiz bulunmuştur. Çalışmamı Bakanlık temsilci olarak katılan Cumhuriyet Müzesi'nden Nezile Baraz'a ve Hadim ve çevresindeki çalışmalarınızda bize büyük yardım dokunan Hadim Belediye Başkanı Sayın Mürsel Ayrancı'ya yürekten teşekkür ederim.

çeşitli sahnelerle süslenmiştir. Ön fasat pilaster sütunlarla üç sahneye bölünmüştür; bir aile tablosunun tasvir edildiği orta sahnede anne, baba ve iki çocuk yer alır. Hemen üstlerinde ise saçları yılan şeklinde çenesinin altında bağlanmış olan bir Medusa başı vardır. Isauria ve komşu Dağlık Kilikya'daki mezar anıtlarında çok sık karşımıza çıkan Medusa motifi Greko-Romen mezar ikonografisinde ölüyü ve mezar anıtını korumak amacıyla önemli bir yer taşır. Eserin sol ve sağ sahnelerinde ise iki erkek bir kadın tasvir edilmiştir. Kadınlar Isauria yöresine has uzun elbiseleri ve başlarını örten uzun şallarıyla dikkati çeker. Larnaksın çok tahrip olmuş diğer kenarlarında da yine insan figürleri tasvir edilmiştir. Larnaksın hemen yanında kırık durumdaki kapağı bulunur. Bu eserlerin biraz ilerisinde çok tahrip olmuş ve üzerindeki üç çocuklu bir aile sahnesinin güçlükle belirlenebildiği bir mezar steli bulunur. Civarda yaptığımız araştırmalardan başka bir sonuç alamadık, ancak gerek yüzeye dağılmış olan bol keramik gerekse alanın Göksu Nehri'ne hakim bir yamaçta yer alması burada bir Roma yerleşimi olduğu izlenimini verir. Ekin tarlalarının bu alanın hemen üstünde yer alması şüphesiz bazı eserlerin tahribatına yol açmıştır.

Aladağ mevkiindeki Yağcılar köyünün 2 km kadar kuzeybatısında yer alan Cilvesi yaylasında araştırmalarımızı sürdürdük. Bugün terk edilmiş ve harap durumda olan yayla evlerinin bulunduğu arazide bol miktarda Roma Çağı keramikleri ve yayla evlerinde yapı taşı olarak kullanılmış antik blok taşlar gördük. Yaylanın hemen yanında bulunan mermer ocağı da bu alanda antik bir yerleşim olma ihtimalini kuvvetlendirir (Resim: 3). Bu arazide ilk görülen eser üstünde 7 insan figürü olan, yerde yan yatmış ve oldukça aşınmış durumda olan bir mezar stelidir. Bu eserin biraz ilerisinde üst sol tarafı kırık, dört kenarı çeşitli sahnelerle işlenmiş mermer bir mezar stelinin inceledik. Stelin fasadı alt ve üst panolara ayrılmış olup, her pano pilaster sütunlarla ikiye bölünmüştür (Resim:4). Üst panoda solda bir süvari ve kadın, sağda ise bir ölü ziyafeti (tottenmahl) sahnesi vardır. Bu panoların hemen altında çok aşınmış bir satırlık Yunanca bir yazıt yer alır. Alt panoda solda biri kadın üç figür, sağda ise üç erkek figürü bulunur. Eserin kısa sağ kenarında kadın figürleri, sol kenarında ise yine bir süvari yer alır. Bu stelin hemen yanında alt kısmı toprağa gömülü vaziyette olan ve kazarak tamamıyla ortaya çıkardığımız bir başka stel bulduk (Resim: 5). Üstünde çok tahrip olmuş 3 satırlık Yunanca bir yazıt olan stelde iki öküz ve üzüm salkımları tasvir edilmiştir.

Araştırmalarımıza Aşağı Esenler köyünde devam ettik. Köy çeşmesindeki bir aslan kapağını ve üstünde 3 satırlık Yunanca bir yazıt bulunan bir blok taşı inceledik. Köyün ortasında bulunan Misafir Odası'nın

duvarında yapı taşı olarak kullanılmış, sol tarafı kırık, üstünde bir ölü ziyafeti sahnesi ve kadın figürleri olan güzel bir larnaks tespit ettik (Resim: 6). Köy camisinin duvarında ise yan yana konulmuş üstünde insan figürleri ve yazıt olan, kabaca işlenmiş iki stel gördük (Resim: 7).

Aşağı Esenler'in 10 km kadar güneydoğusundaki Sınat Yaylası'nda, yörenin karakteristik motifleriyle işlenmiş (süvari, aslan, örtülü hanımlar, üzüm salkımı) Roma Devri'ne ait 5 mezar steli ve larnaks tespit ettik (Resim: 8). Buradaki eserlerin bolluğu ve yaylanın yamacındaki sütun kaideleri ve blok taşlar, Roma İmparatorluk Devri'nde, Sınat Yaylası'nda antik bir yerleşim yerinin varlığını belgelemektedir.

Hadim'de yaptığımız çalışmalarda ise, ilçenin çeşitli yerlerinden getirilerek, Hadim çay bahçesinde toplanmış eserleri inceledik. Bunların iç inde bir Medusa başı, güzel bir aslan kapağı ve bir iyon başlığı dikkat çekmektedir (Resim: 9, 10, 11). Hadim'de Kaleönü olarak bilinen yüksek bir tepede kaya üzerine oyulmuş ve oldukça aşınmış bir süvari kabartması gördük. Yine bu kabartmaya yakın bir başka kayada bir büst kabartması vardır. Üstünde bol miktarda blok taş ve keramik gördüğümüz bu tepenin, çevreye hakim konumu dolayısıyla da antik bir yerleşim için uygun bir yer olduğu kanısındayım.

Araştırmalarımızın daha sonraki bölümünü Bozkır'da, özellikle Isauria'nın başkenti Isauria Nova (Zengibar Kalesi) çevresinde yaptığımız çalışmalar oluşturdu. Konya-Bozkır yolu üzerindeki Sarıoğlan çeşmesinde çeşme duvarlarında yapı taşı olarak kullanılmış 8 mezar steli tespit ettik. Bunlardan en iyi korunmuş olanı Isauria mezar stellerinin güzel bir örneğidir (Resim: 12). Üzerinde bir erkek ve kadın figürlerinin bulunduğu stelde 3 satırlık Yunanca bir yazıt vardır². Yazıttan eseri M.S.3. yüzyıla tarihleyebiliriz. Sarıoğlan çeşmesindeki bir başka güzel eser de bir hilal motifi altında 5 kişilik bir ailenin tasvir edildiği alınlık ve akroter süslemeli bir mezar stelidir (Resim: 13). Çeşmedeki bir başka stel, çok aşınmış olmasına rağmen, üzerindeki Isauria'da sık rastlanan gamalı haç ve geometrik motifleriyle dikkati çeker.

Isauria'nın başkenti Isaura Nova'da (Zengibar Kalesi) Ulu Pınar ve Bel Pınar nekropollerinde kentin görkemine yakışır güzellikte mezar

(2) Bu eser ve Çeşme'deki bugün çok aşınmış bir başka stel, yöreyi 1900 yıllarında dolaşan M.A.Ramsay tarafından yayınlanmıştır. "Isaurian and East Phrygian Art" *Studies in the History and Art of the Eastern Provinces of the Roman Empire* (Aberdeen 1906) 3-92 (s.19-20, Fig. 6 D-E). Eserlerin üzerindeki yazıtlar için yine aynı kitap içinde bkz. T.Callander "Explorations in Lycania and Isauria," s.168, no. 43,44.

anıtları vardır³. Burada karakteristik Isauria mezar anıtları olan larnaks ve stellerin yanı sıra kaya mezarları ve anıt mezarların bulunuşu antik merkezdeki farklı kültür ve gelenekleri yansıtır. Şehir kapısının yanındaki Ulupınar Nekropolü'ndeki 3 kaya mezar Anadolu ve Greko-Romen mezar ikonografisinden alınan zengin motifleriyle (aslan, kartal, Medusa, portre büstleri) dikkati çeker (Resim: 14-15). Bu üç mezarın biraz ilerisinde ana kayaya oyulmuş aslan kapaklı bir larnaks vardır. Ölünün kül-lerini koymak için kapağın arkasında kayada bir oyuk yapılmıştır (Resim: 16). Kentin akropolis kapısının güneyindeki Bel Pınar Nekropolü'nde ise anıt mezarların (heroon) harabeleri bulunur. Çok yağmalanmış olan mezarların bazı mimari unsurlarına çevredeki güneyde Işıklar, batıda Yazdamı ve kuzeydoğudaki Acılar köylerinde rastlamak mümkündür.

Acılar köyünde yaptığımız araştırmalar sonucu Hacı Işık adlı şahsın evinin duvarlarında çeşitli antik blokların yapı taşı olarak kullanılmış olduğunu gördük. Evin ön duvarında bir keçi başı kabartması ve üzerinde bir köpek tarafından kovalanan bir geyiğin tasvir edildiği bir friz parçası bulunur (Resim: 17). Evin sol kenar duvarındaki iki friz parçasında ise, askerler arasında bir savaş sahnesi tasvir edilmiştir (Resim: 18).

Bozkır'ın güneybatısındaki Aslantaş Yaylası'nda yaptığımız incelemelerde yayla evlerinde yapı taşı olarak kullanılmış antik malzemeye rastladık (Resim: 19). Yöreye has taş işçiliğinin ürünü olan mezar stelleri ve aslan kapaklı larnaksler burada tipik bir Isauria yerleşiminin olduğunu belgeler. Burada tespit ettiğimiz 6 stel ve 2 larnaks yine Isauria'ya has motiflerle işlenmiştir; eserlerin yüzeyi genelde ponalara bölünmüş, rozet ve girlandların altında ise ayakta duran kadın, erkek ve çocuk figürleri tasvir edilmiştir (Resim: 20). İncelediğimiz bir aslan kapağı ise, aslanın ön pençeleri altında tuttuğu ve ölüyü temsil eden insan figürü ile Isauria mezar anıtlarında sık rastladığımız ölünün ve mezarın koruyucusu olan aslan sembolüne güzel bir örnek teşkil eder (Resim: 21).

Aslantaş-Bozkır yolu üzerindeki Soğuca köyünde yol kenarındaki bir evin duvarlarında yapı taşı olarak kullanılmış 3 larnaks tespit ettik. Eserlerin birinde iki ölü ziyafet sahnesi, diğerlerinde ise aile figürleri tasvir

(3) Isaura Nova'da Konya Müzesi'nden Sayın Kazım Mertek temizlik ve sondaç kazılarını yürütmektedir. Uzun yıllardır ilgisizlikten acımasızca yağmalanan bu çok önemli ve güzel antik kente arkeolojik kazıların başlaması son derece sevindiricidir. Antik kentte daha önce yapılan arkeolojik çalışmalar için bkz. H.Swoboda, Keil, J. ve Knoll, *F.Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien* (Wien 1935); J.R.S. Sterrett, *The Wolfe Expedition to Asia Minor* (Boston 1888) 105-106.

edilmiştir (Resim: 22). Aynı yol üzerindeki Üçpınar köyünün Kıraç mahallesindeki çeşmede yapı taşı olarak kullanılmış, üzerinde iki süvarinin savaş sahnesinin işlendiği bir friz bloku gördük (Resim: 23). Bu parçanın yöredeki şimdi tamamen yıkılmış bir anıt mezara ait olması mümkündür.

Bozkır'ın kuzeybatısındaki Dereköy kasabasının belediye bahçesinde yörenin çeşitli yerlerinden getirilen stel, larnaks ve aslan kapakları toplu halde bulunmaktadır. Oldukça kaba işçilik gösteren bu eserler içinde en dikkat çeken, Aslantaş yaylasında incelediğimiz pençeleri arasında ölüyü tutan aslana çok benzeyen bir aslan kapağıdır (Resim: 24). Bu eserlerin çoğunu M.S. III. ve IV. yüzyıllara tarihlemek mümkündür.

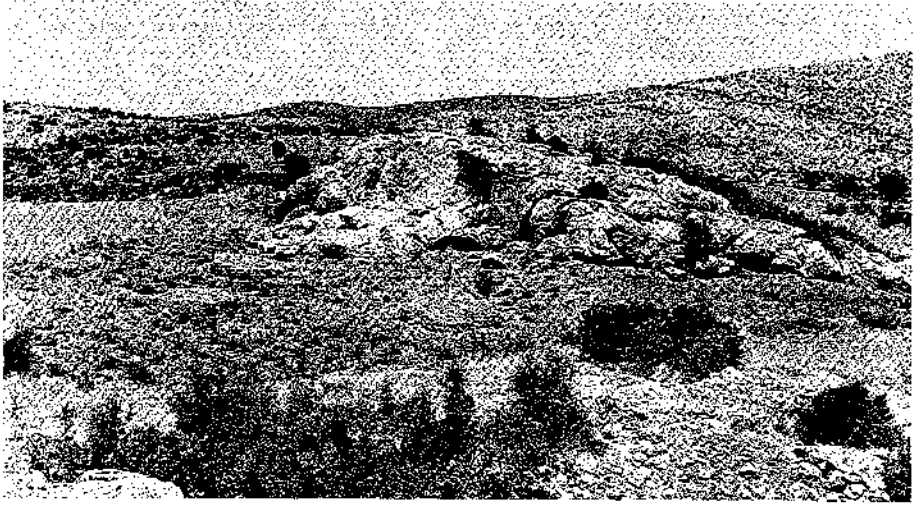
Antik literatürde Isaura yöresinin taş işçileriyle ünlü olduğunu öğreniriz. Gerçekten de araştırmamızda incelediğimiz eserlerin bolluğu ve zenginliği bunu kanıtlar. Hemen hemen bütün eserlerde kadın, erkek ve çocuk figürleri, süvari, kartal, *totenmahl* ve aslan motifleri ile Yunanca yazıtlar görülür. Roma sanatında yaygın motiflerin burada karşımıza çıkması Romalıların Isaura'da egemenlik kurmada çok zofflanmış olmalarına rağmen, sanatta Roma etkisinin yöreye yayılmış olduğunu gösterir.

Resim 1: Yelbeyi kaza mezarı

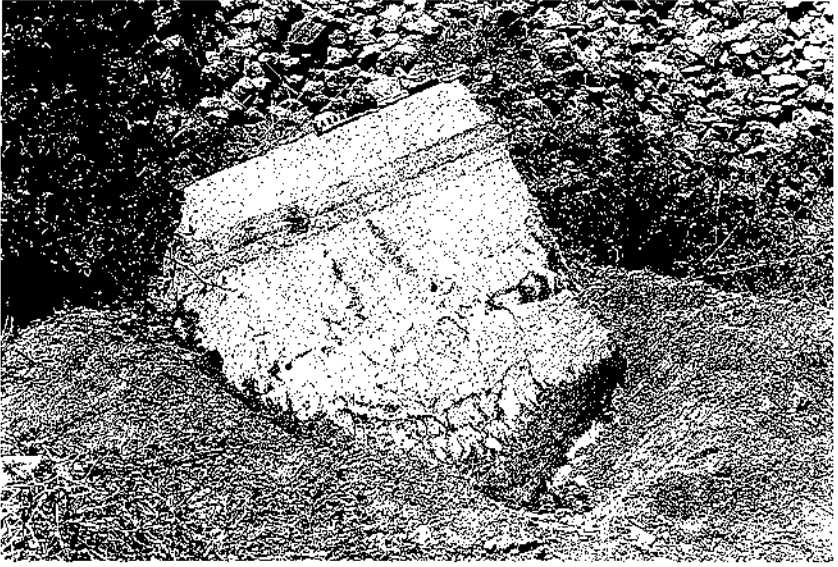
Resim 2: Dereği (Gederet) larnaks

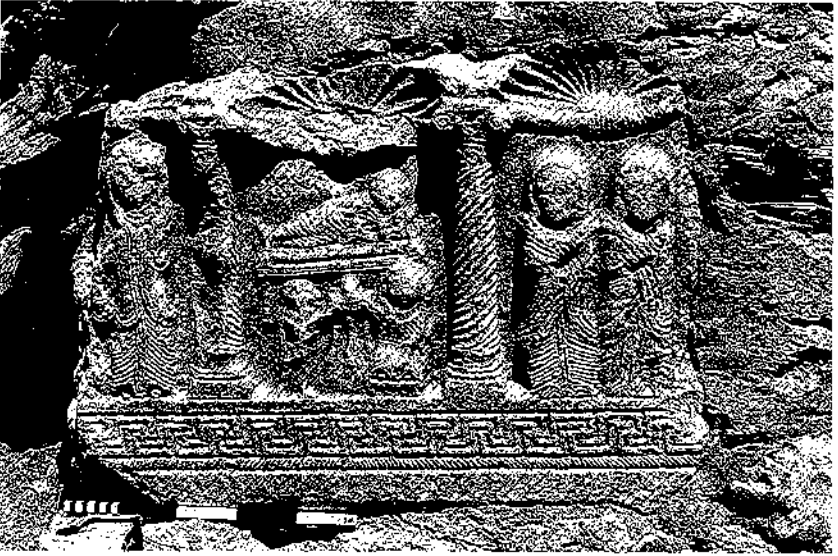
Resim 3: Cilvesi, mermer ocağı ve yayla evleri

Resim 4: Cilvesi, mezar steli

Resim 5: Cilvesi, öküz kabartmalı stel

Resim 6: Aşağı Esenler, larnaks

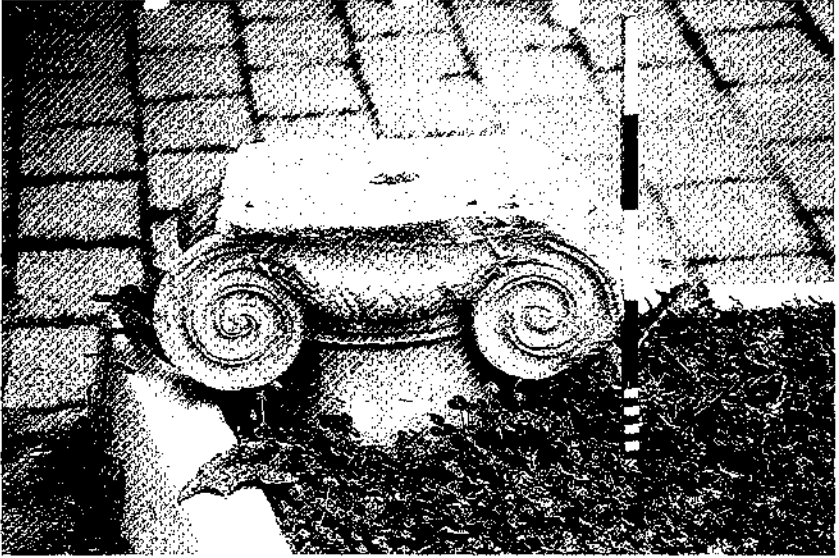
Resim 7: Aşağı Esenler, cami duvarındaki iki stel

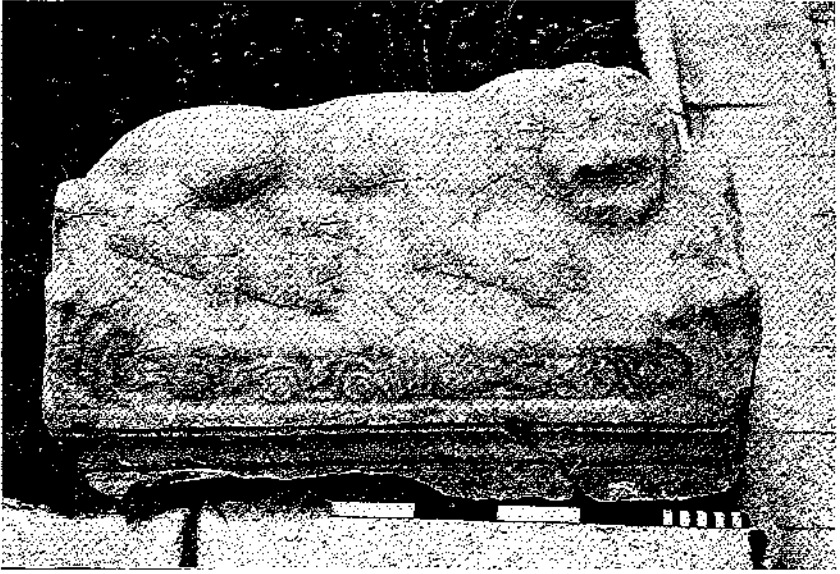
Resim 8: Sınat, mezar steli

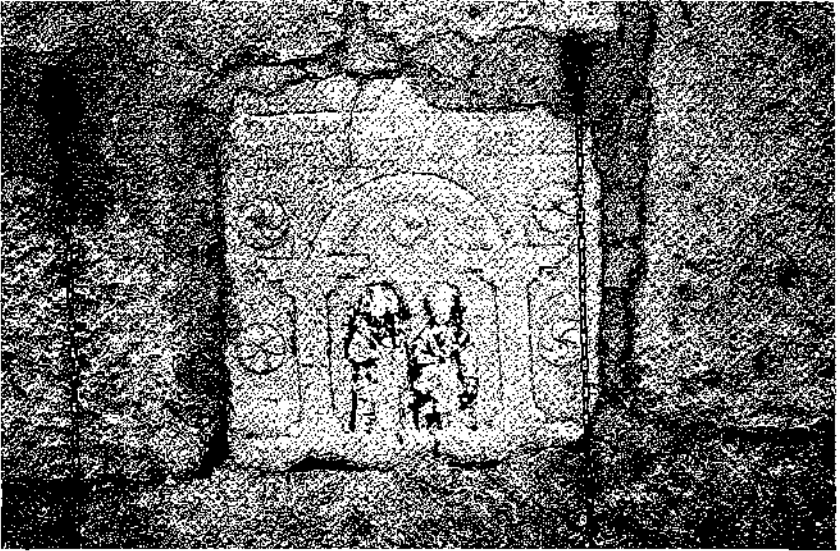
Resim 9: Hadim çay bahçesi, Medusa başı

Resim 10: Hadim çay bahçesi, İyon başlığı

Resim 11: Hadim çay bahçesi, aslan kapağı

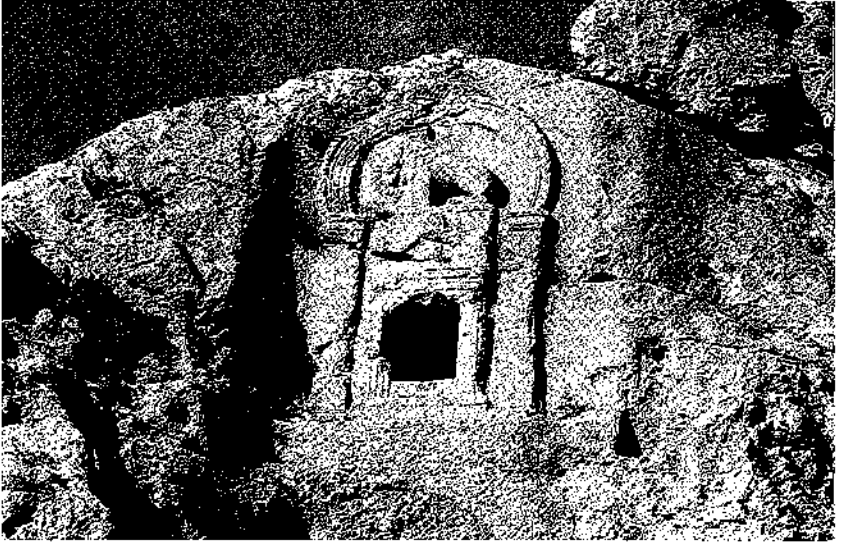
Resim 12: Sarıoğlu Çeşmesi, Yunanca yazıtlı mezar steli

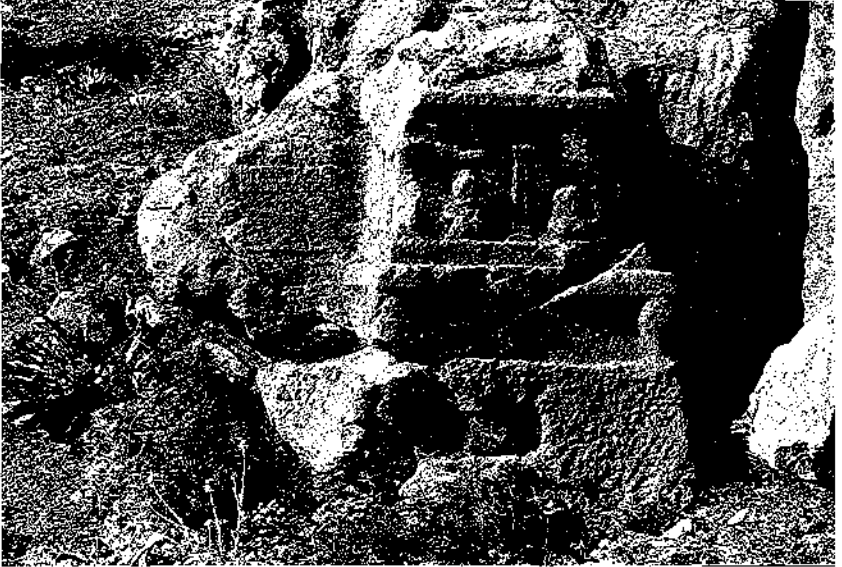
Resim 13: Sarıoğlu Çeşmesi, mezar steli

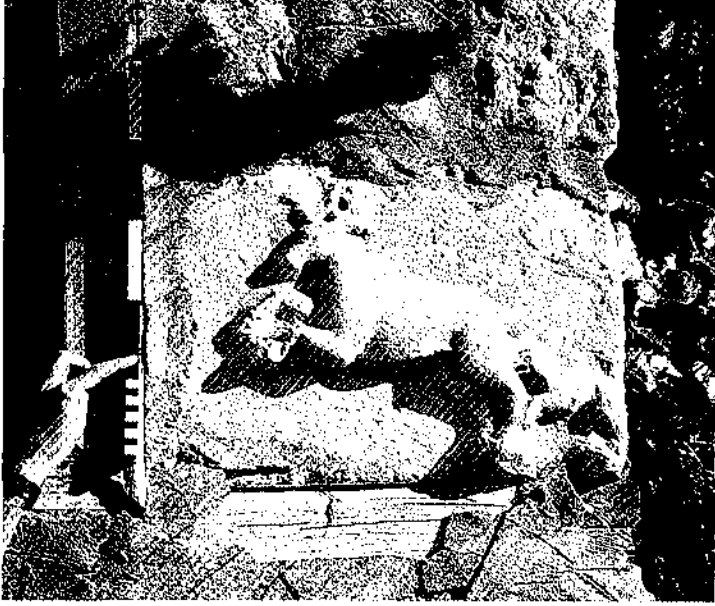
Resim 14: Isaura Nova (Zengibar Kalesi) kaya mezarları

Resim 15: Isaura Nova (Zengibar Kalesi) kaya mezarı

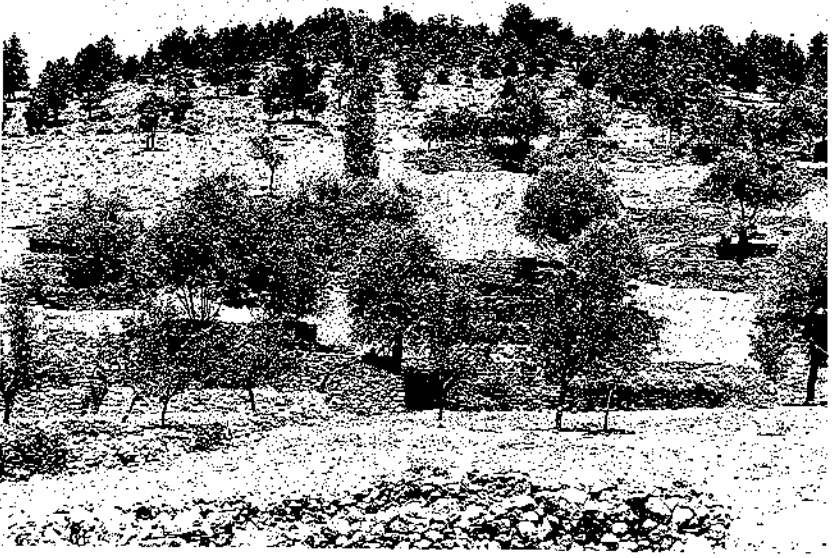
Resim 16: Isaura Nova (Zengibar Kalesi) kayaya oyulmuş tırnaks

Resim 17: Acılar, ev duvarındaki friz parçası

Resim 18: Acılar, yapı taşı olarak kullanılmış iki friz bloku

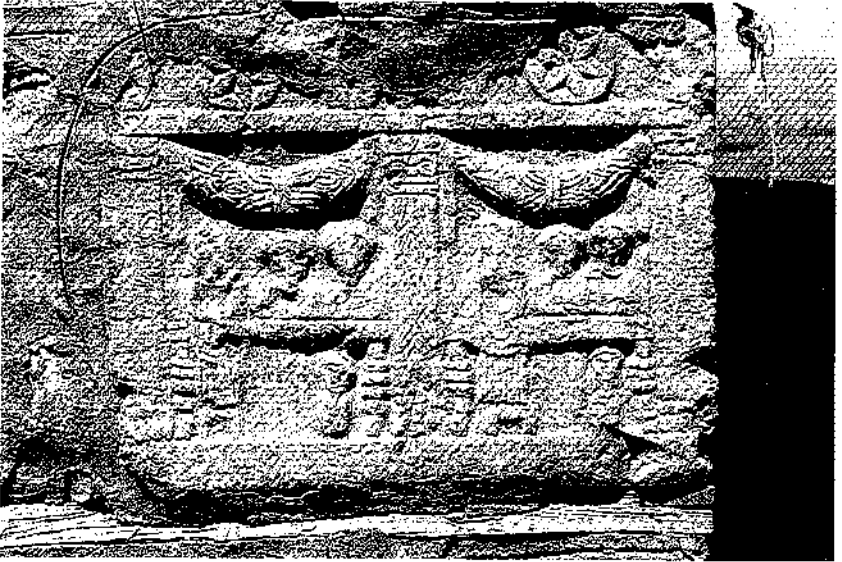
Resim 19: Aslantaş Yaylası

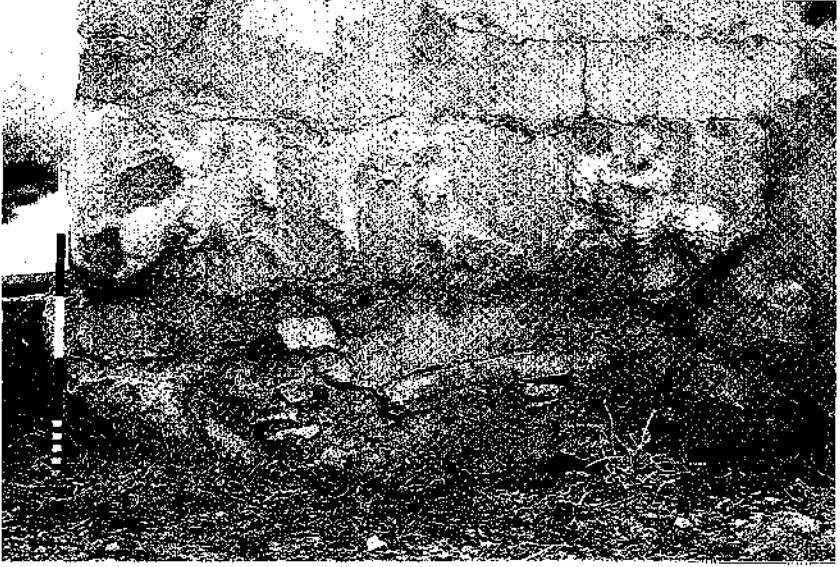
Resim 20: Aslantaş Yaylası, ev duvarındaki iki stel

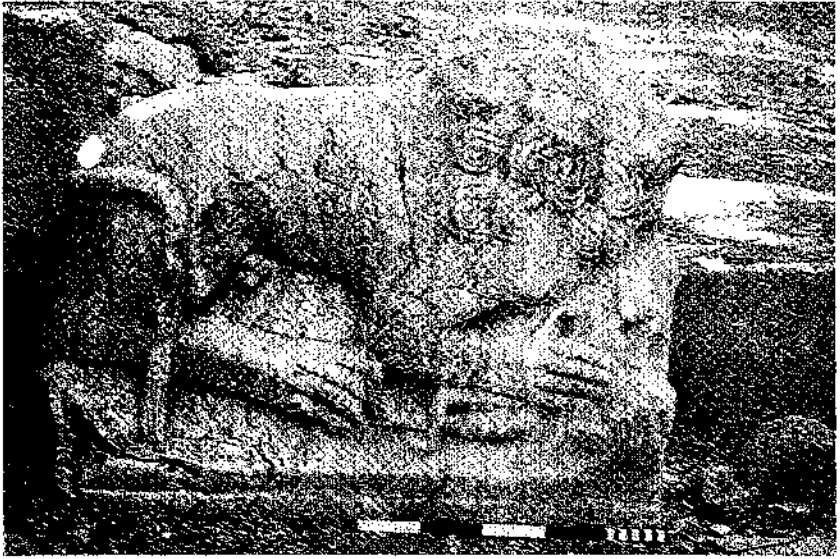
Resim 21: Aslantaş Yaylası, aslan kapuğu

Resim 22: Soğuca, ev duvarındaki larnaks

Resim 23: Üçpınar, Kırış Mahallesi çeşme duvarındaki friz parçası

Resim 24: Dereköy Belediye Bahçesi'ndeki aslan kapağı

1994 YILI MARMARA ADALARI SUALTI ARAŞTIRMASI

Nergis GÜNSENİN *

1994 yılı Marmara Adaları Sualtı Araştırması, 4-23 Eylül tarihleri arasında gerçekleşmiştir¹.

Araştırmamızın amacı, 1993 yılında saptanan 8 adet batığın² daha detaylı olarak incelenmesi ve adalar çevresindeki sörveyimize devam etmektir.

A-Batık İncelemesi

Tekmezar Burnu Batıkları (Çizim: 1) : Batıklardan biri için, geçen yılki raporumuzda "Türkiye kara sularında bugüne kadar bulunmuş (yabancı literatürde de raslanmamış) en büyük kargoyu taşıyan tekne" olarak tanımlamada bulunmuştuk³. Kargonun deniz tabanında dağılım ölçüleri ve görünürde üst üste kaç sıra olduğu tekrar kontrol edildi. Döküntünün yaklaşık 800 m² ve üst üste üç amphora sırası olduğu teyit edildi. Yüksekliği 40-50 cm gövde çevresi 90 cm olan amphoralardan 1 m² ye 9 amphora düşüyor. Üç amphora sırasını düşünersek; 1 m² ye düşen

* Yrd.Doç.Dr.Nergis GÜNSENİN, İ.Ü.Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Sualtı Teknolojisi Programı, Avcılar-İSTANBUL.

- (1) 1994 yılı sualtı ekibine, Arkeolog Birol Korkmaz, Güner Özler, ODTÜ SAT'dan Erkut Arçak, Ayça Akın, Atilla Kara, Haldun Ülkenli, Korhan Bircan, İ.Ü.Sualtı Teknolojisi Programı'ndan Mehtap Özcan, Tolga Bozoğlu, Okan Tozun, BÜSAS'dan Can Kalyoncuoğlu katılmışlardır. Sualtı görüntüleri başta Emre Onur olmak üzere, ODTÜ SAT'dan Gökhan Türe, Zafer Kızılkaya ve Erdal Erkakan'a aittir. Araştırmamıza maddi destek, Sn.Ömer Koç, Defne Akçağlılar, Togan Müftüoğlu ve Mustafa Pakoğlu tarafından sağlanmıştır. Ekip üyelerine ve araştırmamızın gerçekleşmesi için maddi desteklerini esirgemeyen dostlarımıza sonsuz teşekkür ederim. Bakanlık temsilcimiz Sn.Gürşans Kabaçam ve manevi desteğiyle her an yanımızda olan Sn.Hasan Pulur'a da en içten teşekkürlerimi iletirim.
- (2) Nergis Günsenin "1993 Yılı Tekirdağ ve Balıkesir İlleri Hoşköy-Gaziköy Jeofizik (man-yetik). Marmara Adaları Sualtı Araştırması", X.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Aukara (1995), s.201-220.
- (3) bkz. ibid.s.207.

amphora sayısı: $3 \times 9 = 27$ adet. Bu hesabı kargonun dağılımına genelleştirirsek, $800 \times 27 = 21\ 600$ adet amphora sayısına ulaşırız. Bu rakam tabii ki, kesin bir rakam olamaz. Kumun altında kalmış bir dördüncü sıra amphora olabileceği gibi, $800\ m^2$ olarak hesapladığımız dö-küntünün yüzölçümü, özellikle kenarlarda aynı eşitlikte üç sıra amp-horaya sahip olamaz. Bütün bu yanılma paylarını göze alarak, batıkta ortalama 20.000 amphoranın olduğunu tahmin ediyoruz. Sözü geçen amphoralar dolu olarak yaklaşık 12 kilo gelmekte. Bu da teknenin "sa-dece" yükünün en az 2 000 ton civarında olduğunu göstermekte.

Batığın kazılması halinde kumun altında kalmış ahşabın iyi derecede korunmuş olduğunu tahmin ediyorum. Sorun, ahşaba inmek için yukarıda yaklaşık sayılarını verdiğim yükün kaldırılması. 45 m kadar derinlikte yatan bu yükün kazısı takdir edileceği üzere pek kolay değil. İleriki se-nelerde uygulamayı düşündüğüm ilk yöntem, batığın bir bölümüne ya-pılacak sondaj ile, amphoraların bir kısmını kazıp (amphoralar çı-karılmayıp deniz tabanında da bırakılabilir) ahşabı bulmak (Çizim: 2). Açığa çıkarılacak parça, teknenin ölçüleri ve durumu hakkında fikir ve-rebilir. Diğer bir yöntem de akustik sistemler yardımıyla (örneğin *sub-bottom profiller* yani sonar ile deniz tabanının altına inilerek, kumun al-tında gömülü elemanların saptanması) kargonun dalışlar sırasında gö-rülemeyen kısmının araştırılması olabilir.

Gerek akustik araştırmalar gerekse sözüntü ettiğim bir sondaj, böy-lesine önemli bir tekneyi daha yakından incelememiz için mutlaka ya-pılmalıdır.

Tekmezar I batığının on iki metre batısında yatan *Tekmezar II* batığı görünürdeki iki sıra amphora yükü ile, $180\ m^2$ lik (15×12) bir alanı kap-lamakta. Yine aynı ölçümlerle elde ettiğimiz sonuç, yükün 3 000 amp-hora; 300-350 ton civarında olduğudur. Söz konusu tonaj da önem ta-şımaktadır.

Sonuç olarak, *Tekmezar I* olarak adlandıracağım batık bir *mu-riophoros*, yani çağdaşları içinde en büyük tekne olma özelliğini taşıyan bir gemidir. Her iki gemi de, Ganos şarabını kuzeye büyük bir ihtimalle Konstantinopolis'e doğru yola çıkarmışlardır. Başkent Ganos şarabını ya kendi tüketimi için kullanmakta ya da Karadeniz'e kıyısı olan diğer li-manlara dağıtmaktaydı⁴.

(4) Bkz.Nergis Günsenin, "1991 Yılı Tekirdağ İli, Hoşköy-Gaziköy Amphora Atölyeleri Yüzey Araştırması", *X.Araştırma Sonuçları Toplantısı* . Ankara (1993). s.93. r.2.

Tekmezar Burnu'nun güneyindeki koyda yaptığımız dalışlar sonucunda ise, Hellenistik, Roma, Bizans, Osmanlı Devirlerine ait birçok malzeme (amphora, çapa, vs.) bulduk. Tekmezar Burnu'nun kuzey rüzgarlarına kapadığı koyun, uzun yıllar (günümüzde de geçerli) tabii bir liman olarak kullanıldığını düşünüyoruz.

Çamaltı Burnu Batığı : Batık konusundaki incelemelerimizi geçen yılki raporumuzda aktarmıştım⁵.

1995 araştırma sezonunda batığın dağılımı üçgenleme metodu ile çizilmiş (Çizim: 3), teknenin ahşabının altında olduğunu düşündüğümüz büyük amphora kümesi fotomozaik yöntemiyle görüntülenmiştir (Çizim: 4).

Örnek bir ekip anlayışı gösterilen çalışmada, kazı aşamasına geçmeden önce atılan önemli bir adımdır. Daha önce de belirttiğim gibi, M.S.XIII.yüzyıl Çamaltı Burnu Batığı gerek tarihi yönden deniz ticaretini aydınlatıcı, gerekse tekne yapım tekniği konusunda bilinmeyen bir devri aydınlatacak olmasından dolayı büyük önem taşımaktadır. Serçe Limanı batığında bulunan M.S.XI.yüzyılın *Y* tipi çapaları yanında daha erken devirlere tarihlenen *T* tipi çapaların M.S.XIII.yüzyıla tarihlediğim bu batıkta topluca bulunması da ayrı bir inceleme konusudur (Çizim: 5)⁶.

B-Survey

Tekmezar ve Çamaltı batıklarının incelemesinden sonra, ada etrafında yaptığımız surveye devam ettik.

Kocayemişlik Limanı Batığı : Tekmezar Burnu'nun kuzeye açık kayalık şeridinde, yöre balıkçılarının bilgilerini değerlendirerek bir dalış yaptık. Kayalardan kumluk zemine inince, 25 m de dağınık bir şekilde duran 150 adet civarında *tip I* (Ganos) amphorası bulduk. Döküntüler hafif bir eğimle 35 m ye kadar devam ediyor. 35 m de 10 adet civarındaki *tip I* amphorası arasında iki adet *Y* tipi çapa duruyor. Döküntülerin 20-25 m konturunda güneye doğru da devam etmesi (görünürde toplam 300 adet civarında amphora var) teknenin büyük bir ihtimalle çapa atmaya çalışıp, tutturamayınca, dağılarak battığını gösteriyor.

Batık günümüzde de büyük tahrip görmüş. Amphoraların çoğu, içindeki "hazineyi" bulmak için kırılmış. Kırıkların yeni olduğu hemen göze

(5) Bkz. Güneşin 1995, s.206-207

(6) Çapalar için bkz. Gerhard Kapitan. "Ancient Anchors - Technology and Classification", *The International Journal of Nautical Archaeology*, (1984), vol. 13, N.1, p.33-44.

çarpıyor. Birçoğunun kulplarında da "yukarıya daha rahat çekilmeleri için" bağlanmış ipler hala duruyor.

Küçük Ada Batığı : Adanın kuzeyindeki Baba Limanı girişindeki Küçük Ada'nın kuzeyinde, yine yöre balıkçılarının bilgilerini değerlendirerek, bir künk batığı saptadık. Batığın konumu deniz tabanının konumu ile uygun olarak ilginç bir görüntü oluşturmakta. Yüzlerce pişmiş toprak künk, kademeli olarak (merdiven basamağı şeklinde) 25 m ve 32 m derinde kümelenmiş. Yaptığımız inceleme sonucunda kümeleri oluşturan künklerin iki tip olduğunu saptadık (Çizim: 6). Batığı künkler arasında duran, muhtemelen gemicilerin şarap/su ihtiyacını karşılamak için kullanılmış, bir amphoradan M.S.7.yüzyıla tarihleyebiliriz (Çizim:7).

1994 yılı araştırmamız sonucunda, ada etrafında toplam on adet batığın konumlarını saptayıp, tarihleri ve özelliklerini belirlemiş olduk (Çizim: 8).

Dr.Nuşin Asgari'nin dikkatini çekmesi üzerine, Saraylar Limanı kuzey çıkışındaki ilk koy olan, *Abrus Limanı* diye adlandırılan koyda bir araştırma yaptık⁷. 150-200 m lik sahil şeridinde en az iki tane fırın kalıntısı saptadık: İlk kalıntı bölgesinden elde edilen malzeme sonucu, fırının Ganos tipi amphoraları taklit eden bir üretim yeri olduğunu (Resim: 1), daha büyük fırın kalıntısının ise fırın bölgesinde bulunan malzemeye dayanarak çatı kiremiti üretmiş bir komplekse ait olduğunu söyleyebiliriz.

Fırınlara muhtemelen kısa bir süre kullanılmış. Plajın ucuna (kuzeye) doğru yürüyünce bazı yapı kalıntılarının kesitleri görülüyor. Kalıntılar arasında günlük kullanım sırlı seramik kırıkları var. Malzemeyi M.S.10. yüzyıldan 15.yüzyıla kadar tarihleyebiliriz (Resim: 2). Plajın üst kısmında, yeni açılan yol kesitinde kalın bir tabaka kırık kiremit saptadık. Yolu yukarıdaki terasta, kiremit ve seramik parçaları devam ediyor. Toprak yüzeyini kaplayan çalılar arasında duvar kalıntıları da bir yerleşimi işaret ediyor. Plajdaki fırınların bu yerleşimlerle bağlantısı olabilir. Çevrede, belirli bir kil yatağına rastlanmadı. Fırınlara kıyıda olması belki de kilin teknelerle taşındığına işaret ? Fırınlara tarihlenmesi, malzemenin gösterdiği değişik yüzyıllar açısından zor. İleriki yıllarda, çevrenin daha kapsamlı sörveyi ve topoğrafik araştırması yapılarak, bölgenin önceki devirlerdeki yerleşimi hakkında bilgi edinebiliriz.

(7) Sn.Asgari'nin Ada'daki yıllardır süren değerli çalışmaları sırasında gözlemlediği, komusu dışındaki arkeolojik bulguları, genç meslektaşları ile paylaşması hususunda gösterdiği inceliğe saygı duyuyor ve en içten teşekkürlerini sunarım.

Abrus Limanı fırınları, geçen seneki araştırmamızda saptadığımız Topağaç manastır koyu fırın buluntusu⁸ ile adada belirlediğimiz ikinci üretim merkezi oldu. Topağaç buluntu yerine 1995 araştırma sezonunda tekrar giderek fırın kalıntısının yaslandığı toprak kesitteki amphora kırıklarını inceledik (Resim: 3). Malzeme çok kalitesiz (Resim: 4). Kile deniz suyu katılmış olabilir?

Gerek Abrus Limanı gerekse manastır koyu üretimleri için gereken kilin adadan sağlanıp sağlanmadığı tam olarak anlaşılamadı. Olayı diğer bir açıdan ele alıp, üretimlerle çağdaş olarak çalışan Ganos atölyelerinin kil yataklarının ada atölyelerini beslediğini düşünebiliriz. Topağaç Manastırı da, belki Ganos metropollüğüne bağlıydı?

Avşa Adası, Manastır Mevkii Höyüğü

Prof.Dr.Mehmet Özdoğan'ın 1994 yılında dikkatimi çekmesi üzerine, kısa bir inceleme yapabildiğimiz Avşa Adası'na, 1995 yılı araştırma sezonunda tekrar uğradık.

Kıyidan itibaren 1.50-2.00 m derinlikte rahatça görülen kalıntıların su altında bir eskizini yapma imkanımız oldu (Çizim: 9)⁹. Malzemenin uzmanlık alanım dışı olmasından dolayı, bölgede daha önce incelemelerde bulunmuş olan Sn.Özdoğan'dan yardım istedim. Kendisi, höyüğün "Kumtepe I b döneminden (İlk Tunç Çağ'ın başından (M.Ö.3200), Troya VII b 2 dönemine kadar (İlk Demir Çağ'a (M.Ö.1100) sürekli kullanıldığını" belirtti¹⁰.

Höyüğün oluşumu hakkında da diğer bir uzman, Prof.Dr.İlhan Kayan, değerli bilgileri ile bizlere yardımcı oldu. Kendisinin durum değerlendirmesini bana ilettiği şekliyle aktarıyorum¹¹ (Çizim:10): "(...) Deniz dibindeki buluntuların deniz yüzeyinden en çok kaç metre derine kadar indiğini bilmiyorum. Bunun dışında bir durum değerlendirmesi yapalım:

1) Kıyı yakınında, diyelim 1-2 m su derinliğinde, dipte yine diyelim 1-2 m kadar kalınlıkta arkeolojik katman (höyük?) var. Bu kıyıya doğru

(8) Bkz. Günsenin 1995, s.208

(9) Höyüğün saptanması ve ekibin çalışması esnasında gösterdiği yardımlardan ötürü Sn. Sadi İzer'e teşekkür ederiz.

(10) Prof.Dr.Mehmet Özdoğan'a böylesine önemli bir buluntudan bizleri haberdar etmesi ve çalışmalarımızla yakından ilgilenmesi konusunda gösterdiği hassasiyetten dolayı çok teşekkür ediyorum.

(11) Prof.Dr.İlhan Kayan'a konuyla ilgili değerli birikimlerini bizimle paylaşmasında gösterdiği incelikten dolayı çok teşekkür ediyorum.

devam ediyor. Kıyıdaki dik dalga aşınım basamağının dibinde, hatta karada da bugünkü deniz seviyesinde buluntular var. Mehmet bey (Özdoğan) bir kuyu kazısındaki buluntudan söz ediyor. Yine Mehmet beye göre en eski buluntular M.Ö.8.-6. binlere kadar iniyor. Buna göre M.Ö.8.-6. binlerde deniz seviyesi burada bugünkünden 4-5 m kadar alçaktır ve kıyı çizgisi epeyce, en azından sualtı höyüğünün açıklarına kadar uzaktır. Benim Studia Troica I deki yazımda verdiğim deniz seviyesi değişme eğrisine bakarsanız bu dönem grafiğın sol dışında kalmakta, fakat zaman ve seviye çizgilerinin sola doğru uzantılarını izlerseniz tam olarak uymaktadır.

2) Bu dönemden sonra alan karasal birikintilerle kaplanmıştır. Bunlar bugün kıyıda dalga aşınım basamağında gördüğümüz birikintilerdir. Gerideki anakaya granitlerden oluşmaktadır. Bunların ayrışmasından bol kumlu sediman oluşur. Bunların sel tipi sularla yıkanıp aşağıda birikmesiyle höyüğün üstü de örtülmüştür. Bunun için açığıdaki eski kıyı çizgisinde deniz seviyesi yükselmesiyle "boğulma" olmuş olabilir. Burada böyle bir deniz seviyesi yükselmesine ait kanıtlar bulunduğunu bilmiyorum. Ama bu olay açıklarda etkili olmuş, bugünkü kara alanına sokulamamış olabilir. Bu mümkündür. Deniz seviyesi yükselirse kıyıda sediman birikmesi hızlanır. Böylece höyük ve karaya doğru uzantısının üstü karasal örtü ile kaplanmış olabilir. Ancak bu örtü bugünkü kadar kalın olmamalıdır. Çünkü dolgu, sonraki geçen zaman içinde kalınlaşmıştır. Bu dönemin sonunda kıyı çizgisi hala höyüğün açıklarındadır. Bunu benim eğrideki M.Ö.4. bindeki deniz seviyesi yükselmesine karşılık tutabilirim.

3) Mehmet bey kıyıdaki dalga aşınım basamağının dibinde M.Ö.2.-3. bin buluntulardan söz ediyor. Yine benim eğriye bakarsanız M.Ö.2. binde deniz seviyesi bugünkünden alçaktır. Bu küçük alçalma kıyı düzlüğünün genişlemesine neden olmuş ve bu yüzey o dönemin insanlarınca kullanılmış olabilir. Buluntular bunu desteklemektedir. Bugünkü tam deniz seviyesinde rastlanan buluntular, o günün deniz seviyesine göre 1-2 m yüksekte olmalıdır.

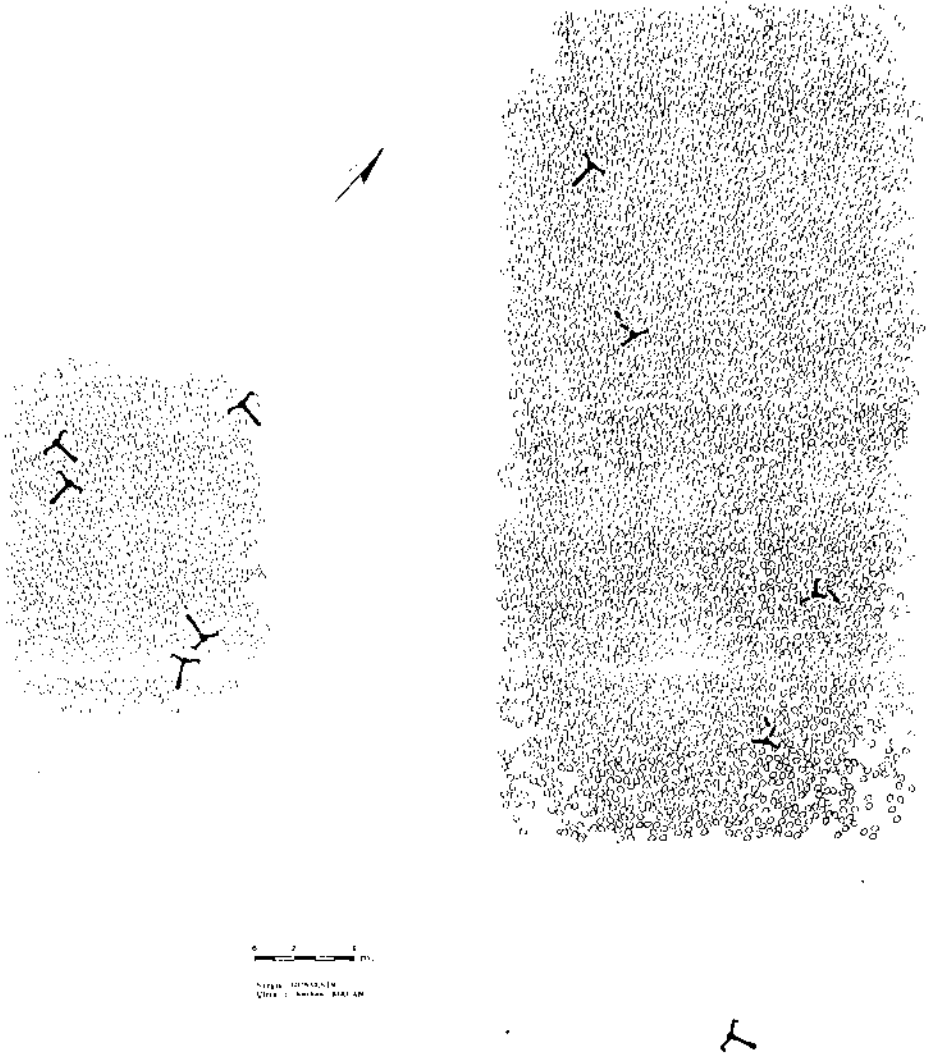
4) Benim eğride M.Ö.1.bindeki son deniz seviyesi yükselmesi genel olarak bir yandan kıyıda yeni birikmeye ve dolayısıyla bu defa M.Ö. 2. bin kalıntılarının da üstünün örtülmesine, fakat bir yandan da açıklardan karaya doğru denizin aşındırma yaparak sokulmasına neden olmuştur. Kıyıdaki dalga aşınım basamağı bu iki etki altında şekillenmiştir. Düştüğünüz ki, bugün dahi yamaçlardan hala kumlu çamurlar Manastır mevkiindeki küçük düzlüğün üstüne yayılmakta, fakat bir yandan da dalgalar yatay doğrultuda düzlüğü kenarından kemirerek daraltmaktadır.

Buraya kadar *tektonikten* hiç söz etmedim. Bu bir yaklaşımdır. Durumu tektoniksiz açıklamak mümkündür. Ancak burada tektoniğin etkisi olmadığını düşünmek gerçekten zor ve çoğu kimseye inandırıcı gelmemektedir. Çünkü burası Kuzey Anadolu fayının hemen güney kanadındadır (Ancak şunu da unutmayalım ki bu fay yanıl atımlı bir faydır). Öte yandan düşey değişimleri tektonikle açıklamak çok kolaydır. İstedığınız gibi bir yeri kaldırır indirirsiniz. Ben bunu kanıtlayacak durumda değilim. Ancak şunu söyleyebilirim ki, Batı Anadolu kıyılarında yaptığım bütün çalışmalarda hep aynı düzende değişimler saptadım. Bu, Güney Ege'de Ephesos'da da böyle, Kuzey Ege'de Troi'da da böyle. Ege kıyıları düşey tektonik hareketlerin etkili olduğu bir bölge ama benim verilerim yerel farklılıklar göstermiyor.

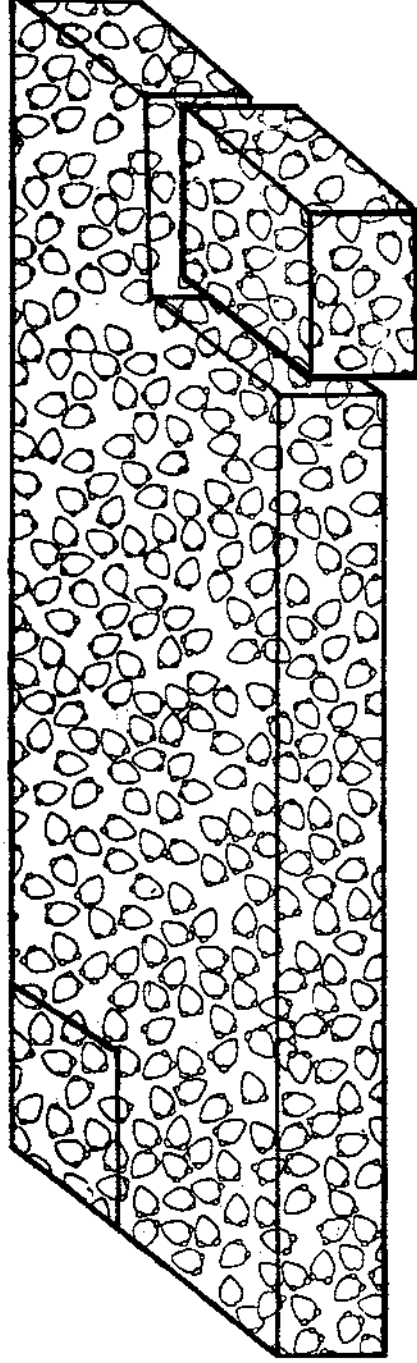
Az veriyle hipotez oluşturmak çok kolaydır. Ben Marmara'yı az biliyorum. Sadece Avşa'daki bir bulguya göre bütün soruları cevaplamak mümkün değil. Sonuç olarak şunu belirtmek istiyorum. Burada görünen özelliklere göre herkesin ilk aklına gelen tektonik hareketlilik. Ama olayı tektonik hareketleri dikkate almadan da morfoloji prensiplerine uygun bir mantıkla açıklamak mümkün. Ancak bu da tektoniğin etkisini yok farzetmeyi gerektirmez. Sadece vurgulamak istediğim, tektoniğe ait delillerimizin bulunmadığıdır. (...)"

Höyüğün geniş kapsamlı incelenmesi ve kazılmasının Marmara Bölgesi'nin tarihini aydınlatması açısından önemi büyüktür. Sn.Özdoğan'ın da vurguladığı gibi, belki de birçok "kilitli sorunun anahtarıdır". Amacım sadece buluntuyu, uzmanların değerli yardımları sayesinde, ileride yapılması gereken çalışmalara bir adım teşkil etmesi açısından tanıtmaktı. Sn.Özdoğan ve Sn.Kayan'ın ortaklaşa çalışmaları ışığında daha detaylı olarak aydınlanmayı diliyoruz.

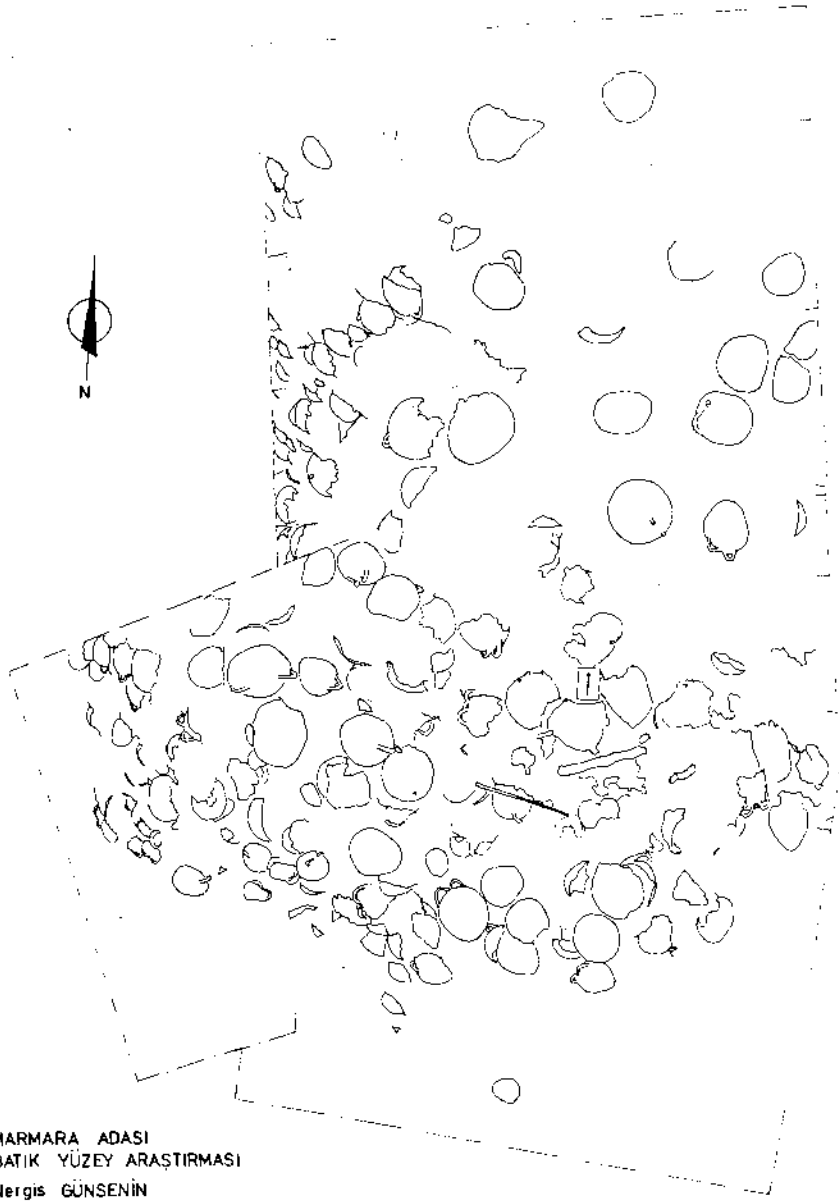
1994 araştırma sezonu Marmara Adalarının gerek sualtı gerekse kara buluntularına değerli bilgiler eklemeye devam etmiştir. Araştırmalarımızı bölgede bizlerden önce çalışmaya başlayan değerli hocalarımızın da destekleri sayesinde devam ettirip, önümüzdeki senelerde planladığımız bir batık kazısıyla sürdürmeyi diliyoruz.

Çizim 1: Tekmezar Burnu batıklarının sualtındaki konumunu gösteren bir eskiz.

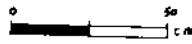
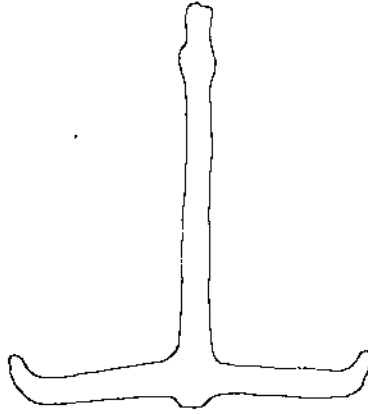
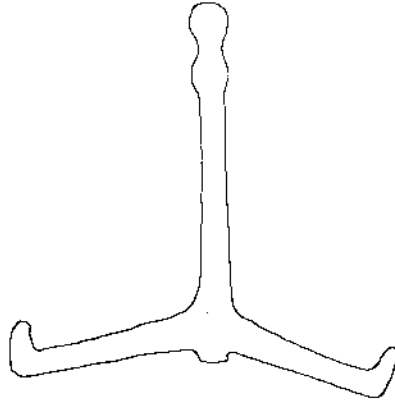

Çizim 2: Tekmezar I Batığı için önerilen kısmi sondaj (Çizim: Korhan Bircun).

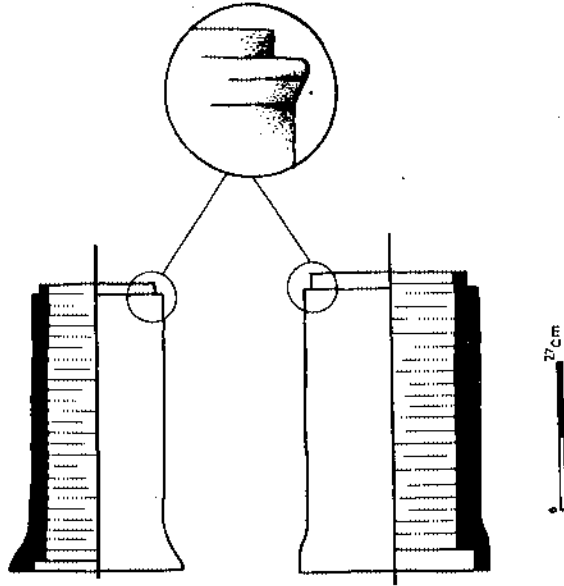

MARMARA ADASI
BATIK YÜZEY ARAŞTIRMASI
Nergis GÜSENİN
ODTÜ SAT BAŞ:
Ayça AKIN
Erkut ARCAK
Atilla KARA

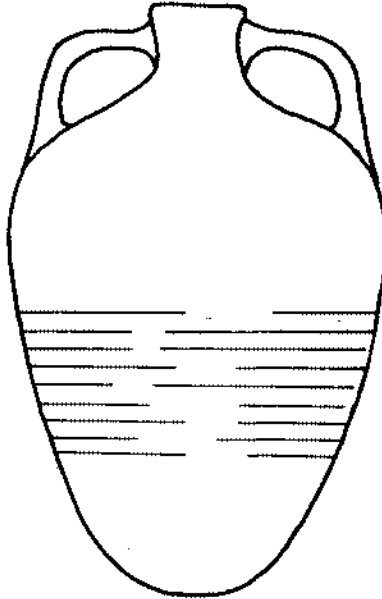
Çizim 4: Çamaltı Burnu Batığı, büyük amphora kümesinin fotomozaik yardımı ile çizimi

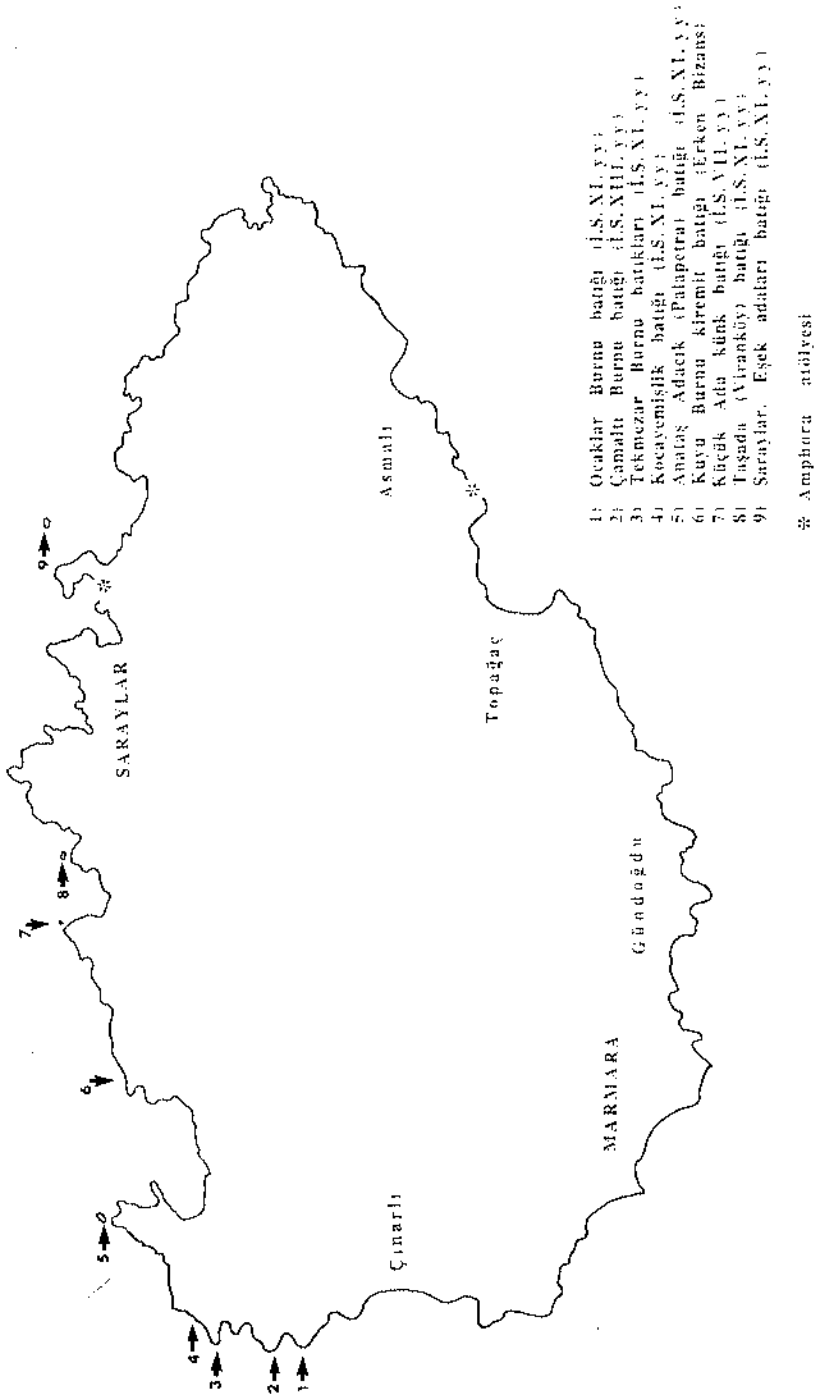
Çizim 5: Çamaltı Burnu Batığı çapalarının sualtında yapılan çizimi. (Çizim: K.Bircan)

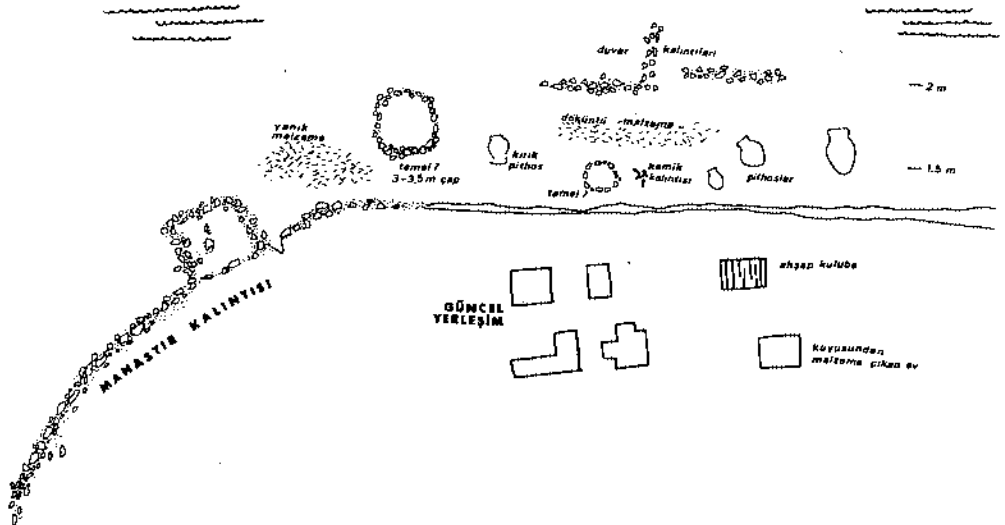
Çizim 6: Küçük Ada Batığı, pişmiş toprak künklerin, su-
altında yapılan çizimi. (Çizim: K.Bircan)

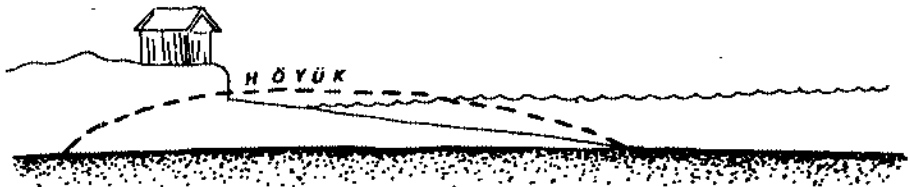
Çizim 7: Küçük Ada Batığı'nda bulunan amphoranın sualtında yapılan çizimi. (Çizim:
K.Bircan)

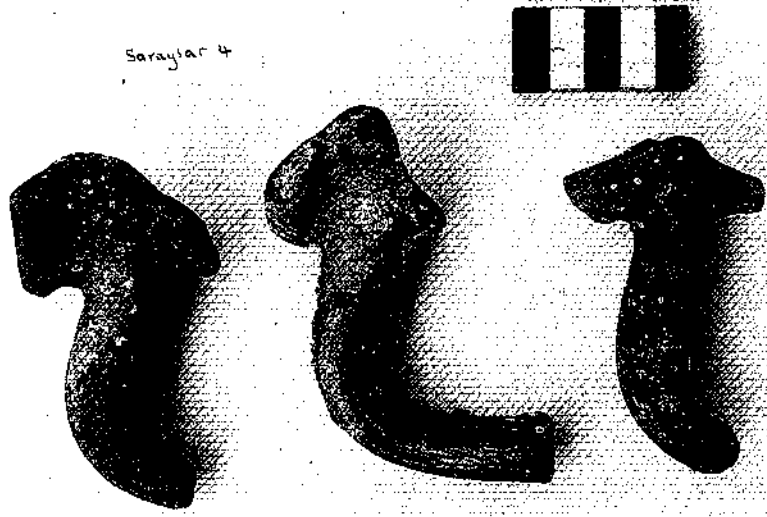
Çizim 8: 1993/94 yılı Marmara Adaları batık ve amphora firmı buluntuları.

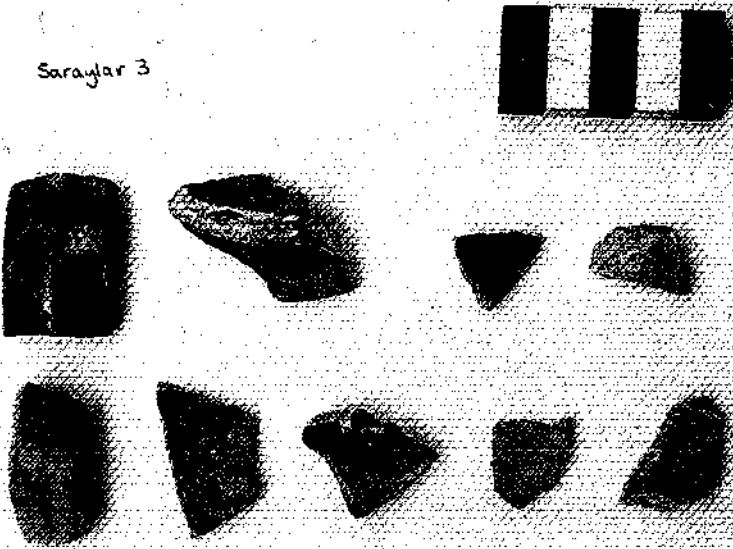
Çizim 9: Avşa Adası, Manastır Mevkii höyüğünün sualtı konumunu gösteren eskiz.
(Çizim: K.Bircan)

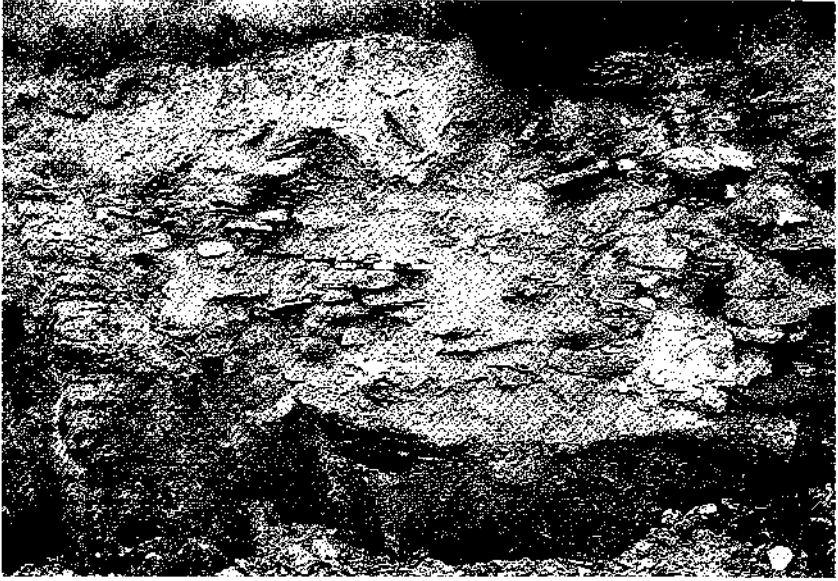
Çizim 10: Prof.Dr.İlhan Kaya'nın Avşa Adası, Manastır Mevkii höyüğünü betimleyen eskizi.

Resim 1: Saraylar, Abrus Limanı, fırın bölgesinden toplanan amphora kulpları

Resim 2: Saraylar, Abrus Limanı, sırlı seramik yüzey buluntuları.

Resim 3: Topağaç, Manastır Mevkii, fırın kalıntısı.

Resim 4: Topağaç, Manastır Mevkii, fırın kalıntısı kesitindeki amphora kırıkları

ANTAKYA ÇEVLIK LİMANI-SURİYE SINIRI KIYILARI ARASI SUALTİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

*K.Gökhan TÜRE**
İlgaz KORKMAZ
Erkut ARCAK

ÖZET

Bu araştırma gezisi, toplam 3 yıl olarak tasarlanan Kilikya Kıyıları Araştırması'nın ikinci aşamasıdır. Grup üyeleri tarafından 15.09.1993 ile 19.09.1993 tarihleri içinde; Antakya ili Çevlik Limanı'ndan Suriye sınırına kadar olan bölgede 0-35 m arası derinlikteki kuşağın tamamına yakını sualtından dalıcı kullanılarak taranmıştır. Bazı noktalarda ise deniz tabanı eğiminin dikliği göz önüne alınarak 50 m derinliğe kadar nokta dalışları yapılmıştır. Çalışma sonucunda bir antik demirleme/sığınma yeri saptanmış olup birkaç kırık öbeği ile karşılaşmıştır. Ayrıca, inceleme dalışları, 1992 yılı yerel çalışmalarından da elde edilen bilgiler ışığında Suriye sınırına yakın koyda (Bahçeli Koy), M.S.200-400 yıllarına tarihlendirilen antik gemi batığı yıkıntı alanında yoğunlaştırılmıştır. Bahçeli Koy olarak adlandırdığımız bu karışık-gemi-yıkıntı alanında, en az iki enkazın bulunduğu saptanmış ve bazı az karşılaşılan gemi yükü kalıntıları bulunmuştur. Bu sualtı yüzey araştırmasında, T.C.Kültür Bakanlığı'nın görevlendirdiği, Selçuk Arkeoloji Müzesi'nden bir gözetmen

* K. Gökhan TÜRE, ODTÜ-SAT, Batık Araştırmaları Grubu, P.K. 420-06444 Yenışehir-ANKARA.
İlgaz KORKMAZ, ODTÜ SAT, Batık Araştırmaları Grubu, P.K. 420 06444 Yenışehir-ANKARA.
Erkut ARCAK,ODTÜ-SAT, Batık Araştırmaları Grubu, P.K. 420-06444 Yenışehir-ANKARA.

(Arkeolog-Dalıcı; Bekir Tuluk) araştırma gezisinde yer almış ve sualtı incelemelerine kendisi de katılmıştır. Tüm çalışma Antakya Arkeoloji Müzesi'nin bilgi ve denetiminde yapılmıştır.

AMAÇ

Taş Devri'nden bu yana yoğun bir yerleşim gösteren Antakya kıyıları, tarih boyunca Mezopotamya'nın, Anadolu bağlantısı üzerinde, en önemli duraklarından biri ve Akdeniz'le bağlantısını kurduğu en önemli liman bölgesi olmuştur. Bu bölge Kilikya'nın doğal bir parçasıdır ve Suriye denizi ile Kilikya denizi sınırını oluşturur. Antik devirde büyük bir kültür ve ticaret merkezi olmuştur. Fenikeliler'in bu kıyıları yoğun olarak kullandıkları bir giz değildir. Özellikle Hellenistik Dönem'de, devrin üç büyük bölgesinden biri olmuştur. Böylesine önemli bir bölgede bugüne kadar dizgeli bir çalışma yapıldığı söylenemez. Eldeki bilgiler; dalıcıların ve süngercilerin karşılaşmaları ile trolcülerin düzenli avlanma sırasında torbalarına takılıp çıkardıkları ve müzelere verdikleri ya da Sahil Güvenlik teknelerinin el koyduğu bazı amforalardır. Kilikya denizinin arkeolojik gizlerini ortaya çıkarabilmek için ODTÜ-SAT Batık Araştırmaları Grubu, 1992 yılından başlayan bir çalışma planlamış ve bunun ikinci basamağı olarak 1993 yılı gezisinde, Çevlik Limanı-Suriye sınırı arasındaki bölgenin taranması ile çalışmanın sürdürülmesinin iyi olacağı kanısına varmıştır. Yüzeysel araştırması sırasında sualtı taramalarında karşılaşılabilecek kalıntıların, inceleme ve danışım amaçlı olarak, Bakanlık gözetmeninin onayıyla çıkarılıp müze envanterine geçirilmesi; bunun yanında bazı nesnelerin buluntuların fotoğraflık ve videografik belgelenmesinin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

1992 yılı deneyiminin ve bilgi birikiminin ışığında, taramanın Büyük Mağara önü ile Suriye sınırı arasındaki bölgede daha ayrıntılı yapılması ve Bahçeli Koy (Kamışlık) karışık enkaz alanında odaklanması düşünülmüştür. Çevlik Limanı'ndan kiralanan bir trol (sürüket/kazıç) teknesiyle, beş gün boyunca, hergün belirli bir alan parça parça taranmıştır. SCUBA dalış yaparak sualtı tarama işlemlerinin, Asi Irmağı'nın bulanık su bölgesi dışında kalan Büyük Mağara önünden Suriye sınırının sıfır noktasına kadar yapılması tasarlanmıştır. Tarama işleminde Suriye sınırından kuzeye doğru (Çevlik Limanı'na doğru) kıyı izlenmiştir. Kıyı boyunca;

-Şamandıra çekerek sualtı alan taraması

-Sonarlı tarama

Yöntemleri uygulanarak sualtı yüzey araştırmasının dalış bölümü bitirilmiştir. Sualtı duruluğu, 10-15 m arasında saptanmıştır. 13 araştırma dalgıçısı kullanılarak, 5 gün içinde toplam 32 baş dalış yapılmış, duraklamalar dışında, sualtında yaklaşık 20 saat tarama işlemi ve incelemeler için harcanmıştır.

BULGULAR

1) Araştırmaya, kıyı yapısı ve derinlik haritaları göz önünde bulundurularak sınıra yakın olan uzunkaya koyundan başlandı. Oluşum olarak doğal bir demirleme yerini andıran¹ yaklaşık yetmiş metrelik bir kaya uzantısıyla kıyı arasında kalan alan ve kaya uzantısının (topuk) çevresi 40 m derinliğe kadar tarandı.

Araştırmanın kıyı ile kaya uzantısı arasındaki bölümü sevindirici gelişmeler gösterdi ve çeşitli dönemlere ait taş ve demir çapalar bulundu. Bulunan üç gözlü taş çapaların Bodrum Sualtı Müzesi'ndeki benzerleri Oğuz Alpözen¹ tarafından kabaca milattan önce birinci bin ile milattan sonra birinci bin arasına tarihlenmekte olup George F.Bass² tarafından kumluk deniz tabanlarında kullanıldığı belirtilmiştir. Bu çapa örneklerine ek olarak, Honor Frost³ tarafından taşlık ve yarı taşlık zeminlerde kullanıldığı öne sürülen tek ve iki gözlü taş çapalar da bulundu. Çapaların tek, iki ve üç gözlülerinden birer örnek, envanter için su yüzüne çıkartılıp Antakya Müzesi görevlilerine teslim edildi. Topuğun güney ucunda Bizans Devri'ne ait olduğu sanılan büyük bir çapa ile kuzey ucunda yine aynı devre ait olduğunu sandığımız iki büyük demir çapa da buluntular arasında yer almaktadır.

2) Demirleme yerinin kuzeyinden başlayarak Bahçeli Koy'a kadar uzanan kıyı şeridi 30 m derinliğe kadar şamandıra çekilerek tarandıysa da kayda değer herhangi bir buluntuya rastlanamamıştır. Ayrıca bu kıyı şeridi boyunca derinlik kıyıdan başlayarak bir anda çok fazla arttığı için olası bir batığın kıyıya çok yakın olan 30 m eşderinlik sınırında değil; kıyının en fazla 20-30 m açığındaki derin sularda bulunması beklenebilir, bu nedenle bu kıyı şeridinin 30 metre derinliğe kadar olan kısmının boş olduğu söylenebilir.

(1) Honor Frost, *Underwater archaeology: a nascent discipline, Ancient Harbors and Anchorages in the Eastern Mediterranean*.

(2) George F. Bass, *A History of Seafaring: based on underwater archaeology* New York 1972.

(3) Honor Frost, *Under the Mediterranean: Marine antiquities*, Londra, 1961.

3) Taramanın 1992'deki birinci aşamasında kuzeyden gelinerek ulaşılan uç olan Bahçeli Koy'a ulaşıldığında, güneyden başlanan kıyı taramasının planlanandan erken bitmesi ve geçtiğimiz sene kısıtlı sualtı görüşü nedeniyle sağlıklı olarak yapılamayan dalış ve belirlemenin yapılabilmesi için Bahçeli Koy'da araştırma dalışları yapılması kararı alındı. Bu koyda yapılan dalışların sonuçları oldukça tatmin ediciydi. Koyda 15 m ile 35 m derinlikleri arasında farklı bölgelerde, değişen yayılım yoğunluğunda, farklı büyüklük ve çeşitlerde amforalara rastlandı. Amforaların içinde en fazla sayıda bulunan form dar ağızlı, ince boyunlu, boyundan omuzlara orta büyüklükte kulplarla bağlı, omuzdan dibe doğru daralan havuç formuydu. Bu amforaların benzerleri İsrail Haifa Müzesi'nden Avshalom Zemer⁴ tarafından milattan sonra 3-4. yüzyıl olarak tarihlenmiş olup daha önce bulunan örneklerin birinin Lübnan'da Tripoli yakınlarında denizde ve diğerinin de H.Goldman'a⁵ dayanarak Türkiye'de Tarsus'ta Gözlü Kule kazısında bulunduğunu belirtmiştir. Zemer, Lübnan'da bulunan benzer amforanın M.S.4. yüzyıl olarak tarihlendiğini ve büyük olasılıkla Suriye-Filistin kökenli olduğunu belirtip, Tarsus'ta bulunan örneğin M.S.3-4 yüzyıl olarak tarihlendiğini belirtmiştir. Bodrum Müzesi'nde bulunan benzer amfora ise Oğuz Alpözen⁶ tarafından M.S.2-3-4. yüzyıl olarak tarihlenmiş ve Dressel'in amfora kataloğundaki 33 No'lu amfora ile benzerlik gösterdiği belirtilmiştir. Ayrıca koyda 50 m de bulunan Roma Devri'ne ait çapalar da bu savı doğrular yöndedir. Buluntular arasında yer alan iki küçük amfora da önemli bir buluntu olarak kabul edilebilir. Bu iki küçük amforadan birinin benzeri Joan du Plat Taylor⁷ tarafından M.S. 4. yüzyıl olarak tarihlenmiş ve form olarak bu amforanın o devirde tanınmış bir cam vazoun taklidi olduğu belirtilmiştir. Bütün bu karmaşık yapı, batıkta bulunan, büyük olasılıkla kullanılmış ve sonra yeniden eritilerek külçe haline getirilmiş olduğu damarlı yapısı ve karışık renk görünümünden belli olan kehribar renkli, envanter için çıkarılan üç külçe cam parçasının bulunmasıyla daha da ilginçleşmiştir.

4) Bahçeli Koy'un kuzeyinde yapılan dalışlarda da, Bahçeli Koy'un yakın çevresinde bulunan bir iki çapa dışında, başka bir buluntuya rastlanmamış olup 30 m derinliğe kadar olan alanda herhangi bir batık oluşumuna dair iz bulunamadı.

(4) Zemer Avshalom, *Storage jars in ancient sea trade*, Haifa. 1977.

(5) H. Goldman, *Excavation at Gözlü Kule: The Hellenistic and Roman periods*, Princeton, 1950.

(6) Oğuz Alpözen, *Bodrum Müzesi Ticari Amforaları*, T.A.D. 22 1975, s. 17, Lev. 9a, res. 3.

(7) Joan Du Plat Taylor, *Marine Archaeology*, Londra. 1965, s. 151-152.

SONUÇ VE VARGI

Uzunkaya'da yapılan dalışlarda rastlanılan buluntular arasında, farklı dönemlere ait farklı büyüklükteki çapaların varlığı ile kaya uzantısı, kıyı yapısı ve derinlik göz önünde bulundurularak buranın antik dönemden başlayarak en azından Bizans Dönemi'ne değin küçük ve orta büyüklükte gemi ve tekneler tarafından bir demirleme yeri (anchorage site) olarak kullanıldığı yargısına varılmıştır. Topuğun kuzey ve güney ucunda bulunan üç büyük boy çapa, bu demirleme yerine büyük gemilerin de yanaşıp demirlediği, belki de küçük ve orta boyuttaki gemi ve teknelerle mal aktarımı yaptığı olasılığını gündeme getirmektedir. Ayrıca topuk ve kıyı arasındaki alanda saptanan bol sayıda amfora kırığı ve döküntü buranın mal aktarımında kullanılmış olduğu savına destek verir niteliktedir. Bu gibi bulgular değerlendirildiğinde, bu doğal demirleme yeri oluşumun denizciler tarafından antik çağlardan başlayıp Bizans ve Osmanlı devirlerine kadar kullanıldığını varsaymanın pek de yanlış olmayacağı görülmüyorsa da herşeye karşın elimizde, örneklerin ayrıntılı incelemesi ve testlerden geçirilerek tarihlenmenin sağlıklı bir şekilde yapılmasından elde edilen somut kanıtlar olmadığından böyle bir varsayımına sadece elde bulunan diğer örneklerle karşılaştırma yoluyla ulaşabiliyoruz.

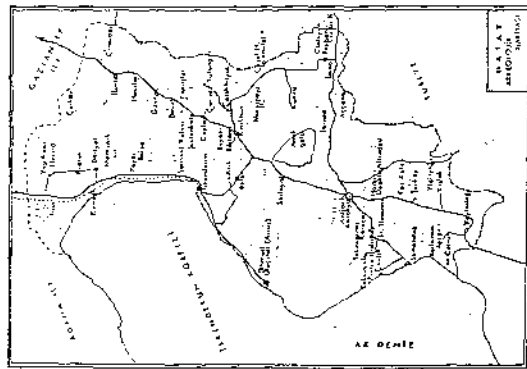
Bahçeli Koy'da yapılan dalışlarda ise birbirine oldukça karışmış iki batık belirlenirken, değişik dönemlere ait döküntü ve çapalara da rastlandı. Bölgede bulunan diğer amforaların kumluk zemine oldukça gömülmüş olması, sağlam amfora sayısının azlığı ve bazı amforaların kökeninin belirlenememesine yol açıyorsa da kökeni ve tarihlenmesi bilinenler ışığında batığın M.S. 3-4 yüzyıl Geç Roma Devri'ne ait olduğu söylenebilir. Fakat koyda bulunan ve farklı devirlere ait olduğunu sanıp kataloglarda rastlamadığımız düz tabanlı, çıkıntılı ve büyük olasılıkla Bizans Dönemi'ne ait amforalara da rastlamamız, bu koyda birden fazla batık olabileceği yargısını güçlendirmektedir. Ayrıca koyda bulunan ve su yüzünde kolayca farkedilebilen tatlı su akıntısının varlığı, bu koyun çeşitli dönemlerde, çeşitli gemilerce su ikmali için kullanılmış ve diğer farklı devirlere ait döküntü ve kırıkların buna bağlı olarak oluşmuş, burada bulunan batık ya da batıkların bu koyda ikmal için demirliyen ani patlayan rüzgar ve fırtınalarla kayalara çarparak batmış olabileceği kuramını oluşturmaktadır. Ayrıca önemli olduğuna inandığımız kehribar renkli cam külçeleri, bir zamanlar camın gemilerle Asî üzerinden taşınmış olabileceği olasılığını da gündeme getirmektedir ki belirli dönemlerde cam endüstrisinin Antakya'da önemli olduğu düşünülürse bu olasılık da batıklara değişik bir bakışla yaklaşımı sağlamaktadır.

Bölgede sıkça yer almış olan şiddetli depremlerin⁸ de batık alanlarının yıkımını hızlandırdığı göz önünde bulundurulunca batık alanındaki karışıklığın anlaşılması daha da kolay olmaktadır. Bu koyda yatan batıkları çözümlemenin arkeolog ve bilim adamlarına düştüğü ve bu işin sanılandan daha zor olduğu söylenebilir.

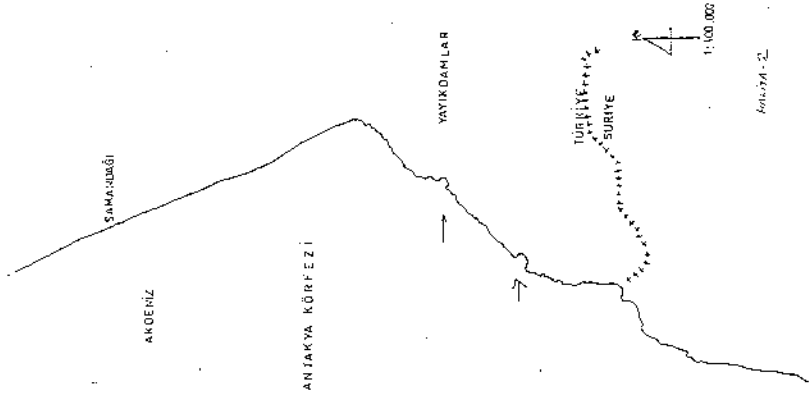
YARARLANILAN DİĞER YAZILI KAYNAKLAR

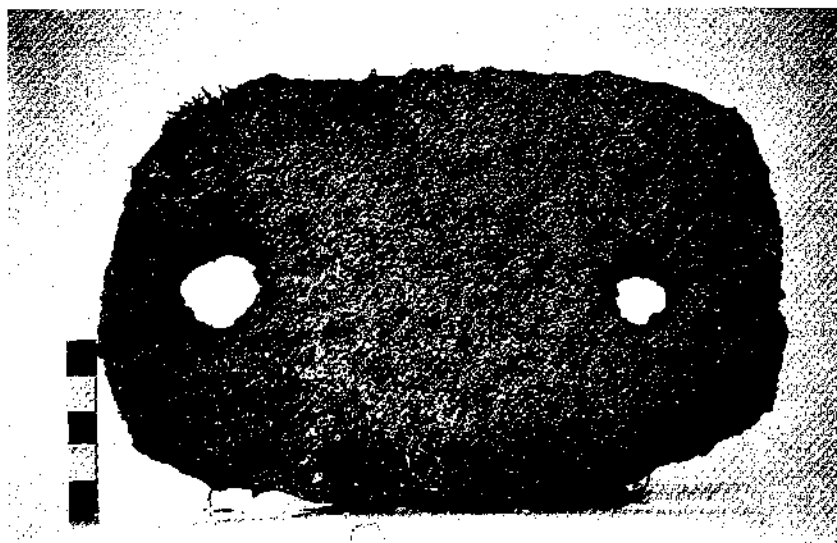
- STRABON, *Cöğrafya-Anadolu* (Kitap XII, XIII, XIV) Arkeoloji Sanat Yayınları, 1987, İstanbul
- EROL, O.-PIRAZZOLI, P.A., Seleucia Pieria: an ancient harbour submitted to two successive uplifts; *The International Journal of Nautical Archaeology* (1992) 214.:317-327.
- LİONEL Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton Uni. Press, 1971, Princeton, N.J.
- FROST, Honor, Underwater Archaeology: a nascent discipline, *Ancient Harbours and Anchorages in the Eastern Mediterranean*, UNESCO, 1972, Paris.

(8) N.N. Ambraseys, Data for the Investigation of the Seismic Seawaves in the Eastern Mediterranean.

Harita

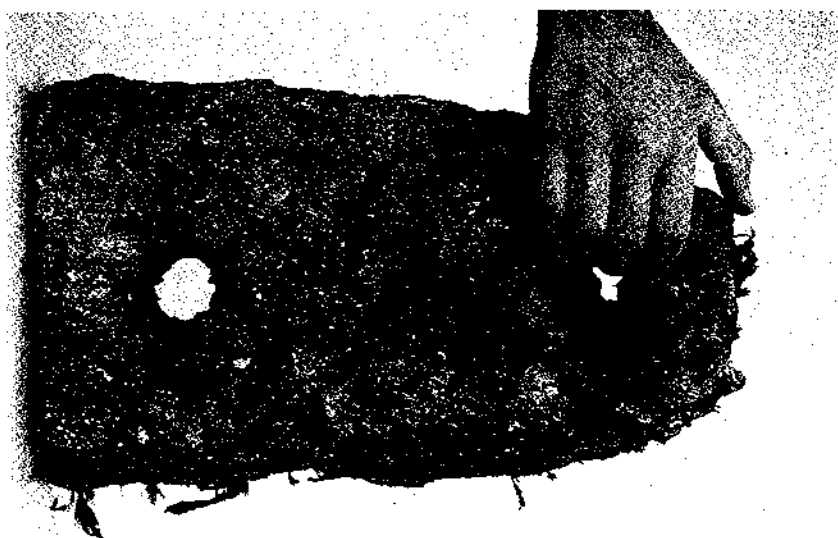

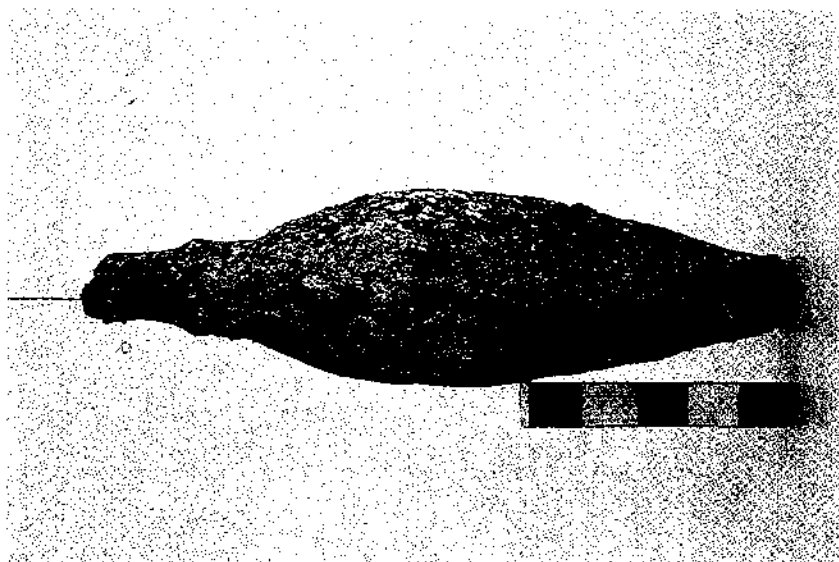
Resim 1

Resim 2

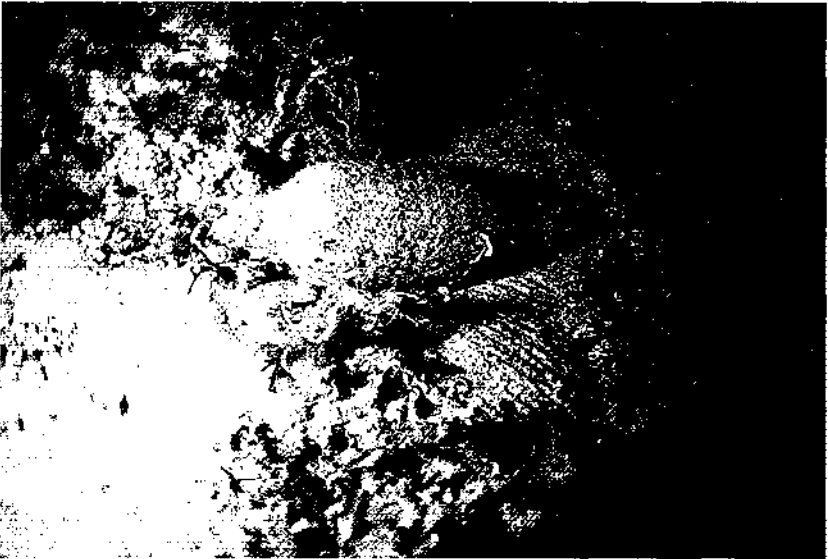
Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

